ISSN 2304-5809

Молодий Вчений

1
7 (59)
2018

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 7 (59) липень 2018 р.

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.В. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru, Polish Scholarly Bibliography

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.
Index Copernicus (IC™ Value): 4.11 (2013); 5.77 (2014); 43.69 (2015); 56.47 (2016)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

Обкладинка журналу присвячена сторіччю із дня заснування Військово-морського флоту. 29 квітня 1918 року кораблі Чорноморського флоту, які стояли в Севастополі, підняли українські прапори. Наказ про це віддав командир флоту адмірал Михайло Саблін. Також, у липні українці святкують День Військово-Морських Сил Збройних Сил України та День працівників морського та річкового флоту України. Ефективне функціонування водного транспорту сприяє розвитку економіки, зміцнює торговельні зв'язки та відкриває нові перспективи для міжнародної співпраці.

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

МЕДИЧНІ НАУКИ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

HISTORICAL SCIENCES

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

PHILOSOPHICAL SCIENCES

CULTURAL STUDIES

HISTORY OF ART

MEDICAL SCIENCES

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

PEDAGOGICAL SCIENCES

PHILOLOGICAL SCIENCES

SOCIOLOGICAL SCIENCES

SOCIAL COMMUNICATIONS

POLITICAL SCIENCES

LAW SCIENCES

ECONOMIC SCIENCES

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 623.445

ОЦІНКА ЯКОСТІ МАТЕРІАЛІВ БРОНЕЖИЛЕТІВ В УМОВАХ УДАРНИХ НАВАНТАЖЕНЬ

Куриляк В.В.
Український гуманітарний інститут
Хорошилов О.М.
Українська інженерно-педагогічна академія

Досліджуються захисні властивості бронежилетів «Оберіг-5» та «Панцир 3-95М» в умовах ударних навантажень. Проведені численні експериментальні випробовування по дослідженню захисних властивостей бронежилетів та встановлені їх ударні характеристики. Запропоновано формулу залежності швидкості кулі від дистанції пострілу, яка дозволяє розрахувати безпечну відстань для бійця та глибину деформації бронежилету після влучення кулі.
Ключові слова: бронежилет, ударні навантаження, безпечна відстань, глибина деформації.

Постановка проблеми. Головною задачею при проектуванні бронежилетів є створення ефективного захисного елементу за допомогою якого людина зможе захисти себе від дії холодної та вогнепальної зброї, а також від уламків снарядів, мін та гранат [1]. Перевірка якості захисного шару (броне пластин) бронежилету проводиться на етапі проектування і передбачає експериментальне застосування багатофакторного балістичного випробовування. Основний зміст якого включає дослідження трьох ударних характеристик, таких як: швидкість, деформація та відкольна міцність. У випадку якщо бронежилет контактує з тілом людини існує спеціальний критерій визначення допустимої глибини деформації, яка не повинна перевищувати товщину захисного шару бронежилету [2-3]. Під час проведення експериментальних випробовувань в якості тіла людини використовують технічний пластилін або спеціальні експериментальні моделі грудної клітини. Проблема полягає в тому, що при використанні пластиліну складно оцінити ступінь травмування людського тіла, а багатофункціональні експериментальні моделі не відображають весь спектр негативних впливів (постріли під різними кутами, різна відстань під час розриву бойових снарядів і т.д.) на бронежилет, оскільки випробовування проводяться в виробничих умовах [4–6]. Для перевірки захисних властивостей бронежилетів використовують експериментально-аналітичний шлях оптимізації конструкцій броне пластин (захисних перешкод), який дозволяє швидко визначити оптимальне співвідношення параметрів фіксованого впливу (відстань, швидкість, деформація, маса кулі), але даний метод є витратним і дає приблизні результати, оскільки дані, які отримані в ході експерименту математично та статистичного не обробляються. Це в свою чергу створює проблему не повної достовірності щодо безпечних для життя захисних властивостей бронежилету на конкретній відстані в зоні обстрілу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та експериментальні аспекти щодо захисних властивостей бронежилетів в умовах ударних навантажень висвітлені у наукових розробках вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема таких як: Долганіна Ю.В., Григорян В.А., Буланова М.Е., Дашевська О.Б., Марінін В.М., Хромушин В.А. Broos H., Herlaar K., Sapozhnikov S.B., Forental M.V., Dolganina N.Yu. і багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Подальшого статистично-математичного обґрунтування потребують експериментальні дослідження щодо уточнення даних при балістичному випробуванні захисних броне пластин (бронежилетів), оскільки ДСТУ В 4103-2002 передбачає вказання на маркуванні бронежилетів достовірних даних, які повинні забезпечити власнику необхідні захисні властивості в залежності від класу бронежилету.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад при проведенні експериментальних випробовувань бронежилетів в умовах ударних навантажень з врахуванням існуючого державного стандарту України (ДСТУ В 4103-2002), а також визначення теоретичних закономірностей за допомогою яких можливо визначити якісні характеристики матеріалу бронежилету та безпечну відстань для бійця який використовує в якості броні «Обрегіг-5» та «Панцир 3-95М».

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день воєнно-промислові комплекси багатьох країн світу розробляють вогнепальну зброю паралельно модернізуючи бронежилети, котрі повинні захищати від неї солдата. Цей процес має перманентний характер. У вогнепальної зброї постійно підвищують кінетичну енергію, яка вкладається в кулю за рахунок підвищення її швидкості і ваги. Не стоїть на місці і процес удосконалення матеріалів бронежилетів. Наприклад, в Україні за останні роки з'явилися розробки нових зразків бронежилетів таких як: «Оберіг-5», «Панцир 3-95М» та інші. Відомо, що захисну якість бронежилетів характеризує в першу чергу матеріал броне пластин, які використані в основі захисної конструкції. Якісні властивості повинні бути зв'язані з механічними характеристиками бронежилету, глибиною його деформації, а також з такими характеристиками стрілкової зброї як вага кулі і швидкість її руху до моменту зіткнення

з поверхнею бронежилету. Крім того друга частина дослідницької роботи передбачає отримання експериментальних даних залежності швидкості руху кулі від відстані і визначення дистанції на якій матеріал бронежилету руйнується.

Кінетична енергія, урахуванням інерційної сили визначається за формулою:

$$P = A = m \cdot V^2 \tag{1}$$

де P – кінетична енергія тіла, що рухається (Дж);
m – маса тіла, що рухається (кг);
V – швидкість тіла, що рухається (м/с).

Робота виникнення деформації у будь якому матеріалі або тілі згідно закону Гука визначається за формулою:

$$A = \frac{D \cdot \varepsilon}{2} \tag{2}$$

де A – робота (Дж);
D – жорсткість матеріалу мішені (МПа*м²);
ε – деформація матеріалу мішені (м).

Таким чином прирівнюючи роботу у формулах (1) та (2) отримуємо наступне рівняння:

$$\frac{D \cdot \varepsilon}{2} = m \cdot V^2 \tag{3}$$

Відомо [1], що швидкість кулі залежить від дистанції на який був виконаний постріл. В нашому випадку постріли по мішені були здійснені з автомата Калашникова АКС74У. Експериментальні дані дослідження представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Відстань та швидкість кулі АКС74У

Дистанція пострілу, S (м)	0	100	200	300	400	500
Швидкість кулі, V (м/с)	735	646	563	486	417	357

Крім того наведені [2], експериментальні дані, що автомат АКС74У при куті зустрічі 90° пробиває стальний лист товщиною 3,0 мм з дистанції 500 м, а лист товщиною 5,0 мм з дистанції 210 м.

Таким чином використовуючи числові дані таблиці 1 виведемо формулу залежності швидкості кулі від дистанції пострілу з автомату Калашникова АКС74У.

$$Vi = Vo\,(1 - k \cdot S) \tag{4}$$

де Vo – початкова швидкість кулі (м/с);
V_S – швидкість кулі на дистанції (м/с);
S – задана відстань пострілу (м);
k – емпіричний коефіцієнт, який дорівнює $k = 1{,}029 \cdot 10^{-3}$.

На основі застосування формули (4) складена таблиця 2 в якій представлені результати порівняння експериментальних та розрахункових даних з визначенням величини похибки.

Таблиця 2

Порівняння експериментальних та розрахункових даних та визначення швидкості кулі на різній відстані

Дистанція пострілу, S, м	0	100	200	300	400	500
Експериментальна швидкість кулі, V, м/с	735	646	563	486	417	357
Розрахована швидкість кулі, м/с	-	659	584	508	432	357
Похибка у розрахунках, %	-	2,07	3,7	4,57	3,7	0%

Результати, які наведені в таблиці 2, свідчать про те, що розраховані значення швидкості кулі відрізняються від експериментальних не більш ніж на 5-7%. Таким чином, формула (4) є придатною для проведених розрахунків. Крім того за допомогою формули (3) було випробувано та розраховано жорсткість матеріалу бронежилету «Оберіг-5» та стального листа, який пробивали кулею.

В результаті виконаних розрахунків отримано жорсткість (D) стального листа товщиною 3,0 та 5,0 мм, яка становить 0,248 МПа*м², а D матеріалу бронежилету «Оберіг-5» відповідно дорівнює 0,255 МПа*м². В результаті встановлено, що матеріал бронежилету має не значну перевагу по показнику жорсткості. Варто зазначити, що бронежилет «Оберіг-5» діє на підставі ДСТУ В 4103-2002. Таким чином в формулі (3) відомі всі співмножники, тому за допомогою формули (3) можливо перевірити похибки вимірювань глибини деформації, які були отримані в результаті виконаних пострілів на різних відстанях.

Таблиця 3

Визначення глибини деформації металевих пластин бронежилету «Оберіг 5»

№	Швидкість, V, м/с	Швидкість відколу матеріалу, W, м/с	Глибина деформації, ∈ 10⁻³ м	Маса кулі, m 10⁻³ кг	Відстань, м
1	695	356	14,1	3,74	50
2	693	358	13,6	3,63	50
3	695	354	13,85	3,67	50
4	642	321	12,0	3,72	100
5	645	322	12,1	3,73	100
6	646	323	11,98	3,67	100
7	576	263	9,7	3,74	210
8	570	260	9,2	3,62	210
9	563	256	9,1	3,66	210
10	487	243	6,9	3,74	300
11	497	248	7,0	3,66	300
12	488	244	6,7	3,62	300
13	357	278	3,7	3,74	500
14	358	279	3,66	3,66	500
15	355	267	3,57	3,62	500

Таким чином аналізуючи данні, які отримані в таблиці 3 можна зробити наступні висновки.

1. На дистанції 50 м ми отримаємо практично зруйнований бронежилет «Оберіг-5». В даному випадку ми можемо дати наступну рекомендацію: якщо супротивник озброєний автоматами АКС74У, то на лінії огню необхідно триматися від нього на відстані більше ніж 50 м, оскільки бронежилети не зможуть забезпечити власникам необхідний рівень захисту.

2. Крім того в таблиці 3 в позиціях з 7-9 та 13-15 наведено дані [2] в яких зазначено, що на дистанції 500 м можна пробити сталевий лист товщиною 3,0 мм, який має запас міцності від 16,6...23,3%. Також вказано, що на дистанції 210 м пробивається лист зі сталі товщиною 5,0 мм. Однак, результати проведених нами досліджень показують, що на дистанції 210 м можливо проби-

ти сталевий лист товщиною 9,1...9,7 мм. Вказані розрахункові дані є особливо важливими та суттєвими при розрахуванні безпечної дистанції вояків, які користуються бронежилетами «Оберіг-5». До того ж в роботі [4] вказано тільки початкову швидкість кулі 880-900 м/с і результати експериментів щодо визначення глибини деформації в залежності від швидкості кулі та її ваги.

Крім вище наведеного в таблиці 4 представлені розрахункові дані, які показують, якою є безпечна відстань на лінії вогню для власників бронежилету «Оберіг-5»

Таблиця 4

Результати розрахунку безпечної відстані для користувачів бронежилету «Оберіг-5»

Відстань	**Розрахункова швидкість, V м/с**	**Маса кулі, *m* 10^{-3} кг**	**Глибина деформації, $\in 10^{-3}$ м**
0	890	–	
100	798	3,68	Пробій
150	752	3,68	Пробій
165	738	3,62	15,4
170	735	3,62	15,3
190	716	3,74	15,0
		3,62	14,5
200	706,9	3,74	14,6

З таблиці видно, що користувачам бронежилету «Оберіг-5» необхідно мати на увазі, що відстань до супротивника при відкритому вогні з автомату Калашникова повинна становити більш ніж 200 м.

В таблиці 5 представлено експериментальні дані щодо розрахунку глибини деформації для бронежилету «Панцир 3-95М», який належить до 4-5 класу захисту. В матеріал з якого був виготовлений бронежилет «Панцир 3-95М» було здійснено ряд пострілів з автомату Калашникова АК-74.

Таблиця 5

Розрахунок глибини деформації бронежилету «Панцир 3-95М»

Швидкість кулі	**Маса кулі**	**Експериментальна глибина деформації**	**Розрахована глибина деформації**
860	9,0	15	15
865	9,0	17	15,1
870	9,1	16	15,52
865	9,2	17	15,51
875	9,1	15	15,7
860	9,0	16	15,0
875	9,2	16	15,8
735	3,64	5	4,43
734	3,63	6	4,41
733	3,62	5	4,38

З таблиці 5 видно на прикладі бронежилету «Панцир 3-95М», що виробники під час реалізації захисного воєнного обладнання в деяких випадках вказують приблизні результати експериментального випробування, які при математичному розрахунку становлять різницю від 2% до 10%. Це в свою чергу має вагомий вплив на розрахунок безпечної відстані для вояків, які користується бронежилетами «Оберіг-5» та «Панцир 3-95М» особливо у випадках, коли вони знаходиться в зоні відкритих бойових дій.

Крім даних представлених в таблиці на рисунку 1 за допомогою циклограми «павутиння» якості зображено динамічні характеристики матеріалу бронежилету «Панцир -3-95М». Якість кожної характеристики має відносний характер і представлена від 0 до 1. Тобто якщо один із ударних параметрів матеріалу дорівнює 0,8 і більше це вважається достатньою якістю для майбутнього використання матеріалу в конструкції бронежилету і навпаки.

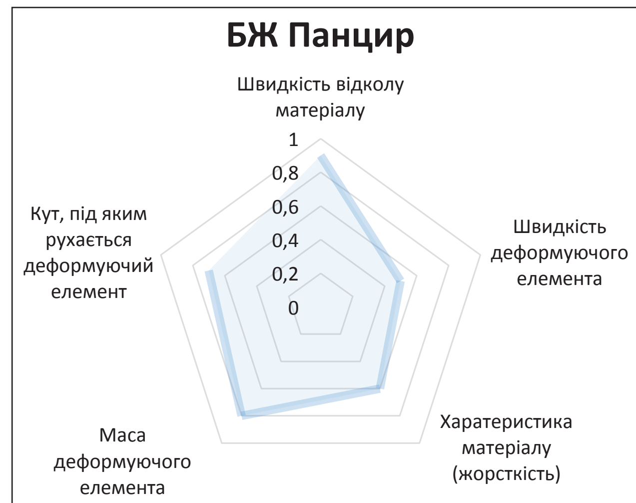

Рис. 1. Динамічні характеристики бронежилету «Панцир 3-95М»

Таким чином рисунок 1 наочно демонструє якісні характеристики броне пластин, що в свою чергу дозволяє достовірно визначити який із захисних параметрів бронежилету має більше або менші захисні властивості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В результаті проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

1. Отримана формула для визначення глибини деформації броне пластин при протиставленні жорсткості броне матеріалу до потенціальної енергії кулі, яка виражається в її вазі та швидкості руху. Формула дозволяє визначити глибину деформації броне пластин в залежності від ваги кулі та швидкості її руху.

2. Запропонована формула залежності швидкості кулі від дистанції, яка дозволяє виконати розрахунок показників швидкості кулі при проходженні дистанцій від стрілкової зброї до броне пластини, а також визначити швидкість кулі та ймовірну глибину деформації броне пластини для конкретної дистанції.

3. Запропоновані формули дозволять визначити точну дистанцію на якій буде пробито бронежилет «Оберіг-5» або «Панцир 3-95М».

4. Практична значимість роботи полягає в тому, що виробники бронежилетів мають змогу при реалізації товару вказати на маркуванні безпечну відстань на якій не буде задано суттєвої шкоди власнику бронежилету.

Список літератури:

1. Долганина Л.Ю. Моделирование ударных процессов в тканевых бронежилетах и в теле человека на вычислительном кластере «Скиф Урал» / Л.Ю. Долганина, С.Б. Сапожников, А.А. Маричева // Вычислительные методы и програмирование. – 2010. – № 11. – С. 117-126.
2. Вологжанин Р.О. Защитные свойства бронижилетов / Р.О. Вологжанин, О.Ю. Вологжанин, А.П. Рыбаков // Первський военный институт внутрених войск МВД РФ. – 2011. – № 12. – С. 37-41.
3. Чистяков Е.И. Бронежилеты / Е.И. Чистяков, Ю.Б. Ивлиев // Мастер-ружье. – 1999. – № 34. – С. 50-54.
4. Recht R.F. Analytical modeling of plate penetration dynamics // High Velocity Impact Dynamics / J.A. Zucas, R.F. Recht. New York: Wiley, 1990. – 455 s.
5. ГОСТ Р50744-95. Бронеодежда. Классификация и общие технические требования.
6. NIJ Standard – 0101.06. Ballistic Resistance of Body Armor.
7. Долганина Н.Ю. Связь динамической прочности арамидных тканей с искривлением нитей в них / Сапожников С.Б. // Наука и Технологии. Труды XXV Российской школы и XXXV Уральского семинара, посвященных 60-летию Победы. – М., 2005. С. 103-110.

Куриляк В.В.
Украинский гуманитарный институт
Хорошилов О.Н.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА БРОНЕЖИЛЕТОВ В УСЛОВИЯХ УДАРНЫХ НАГРУЗОК

Аннотация
Исследуются защитные свойства бронежилетов «Оберег-5» и «Панцирь 3-95М» в условиях ударных нагрузок. Проведены многочисленные экспериментальные испытания по исследованию защитных свойств бронежилетов и установлены их ударные характеристики. Предложена формула зависимости скорости пули от дистанции выстрела, которая позволяет рассчитать безопасное расстояние для бойца и глубину деформации бронежилета после попадания пули.

Ключевые слова: бронежилет, ударные нагрузки, безопасное расстояние, глубина деформации.

Kuryliak V.V.
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
Horoshylov O.M.
Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

ASSESSMENT OF QUALITY OF BULLETPROOF VEST MATERIALS IN CONDITIONS OF SHOCK LOAD

Summary
The protective properties of «Oberig-5» and «Pantsyr 3-95M» armor-piercing under shock load conditions are studied. Numerous experimental tests have been carried out on the study of protective properties of the bulletproof vest and their shock characteristics have been figured out. The formula, which describes the dependence of the speed of the bullet on the distance of the shot is proposed. This formula allows calculating the safe distance for the soldier and the depth of deformation of the bulletproof vest after the hit of the bullet.

Keywords: bulletproof vest, shock load, safe distance, depth of deformation.

УДК 539.3

УСТОЙЧИВОСТЬ ПРЯМОГО СТЕРЖНЯ ИЗ ПОРИСТОГО МАТЕРИАЛА, ОДИН КОНЕЦ КОТОРОГО ЗАКРЕПЛЕН ШАРНИРНО, А ДРУГОЙ ЖЕСТКО

Эфендиев О.Я.
Азербайджанский архитектурно-строительный университет

В статье рассматривается задача о потере устойчивости прямого стержня с прямоугольным поперечным сечением. Один конец стержня закреплен шарнирно, а другой жестко. Материал стержня пористый. Поэтому, связи между деформациями и напряжениями являются нелинейными. Учитывается так же геометрическая нелинейность в одном из поперечных направлений. Таким образом задача является и физически и геометрически нелинейной, следовательно её решение связано с большими математическими трудностями. Для устранения этих трудностей при решении задачи применен вариационный принцип. Эйлеровы уравнения предложенного функционала дают систему нелинейных дифференциальных уравнений, которая решена с применением метода Рунге-Кутта четвертого порядка. Графически построены зависимости критических значений сжимающей силы от начального прогиба относительной тольшины.
Ключевые слова: Устойчивость, пористость, тонкостенность, физическая нелинейность, геометрическая нелинейность, перемещение, деформация, напряжение.

Постановка задачи. Стержень постоянной толщины, из пористого материала, находится в вертикальном положении, причем верхняя опора свободна перемещается в вертикальном направлении и на него действует центрально-сжимающая сила P. Считается, что стержень тонкий. Температура и коэффициент Пуассона считаются постоянными. Требуется определить критическую силу, соответствующую потери устойчивости.

Решение задачи. Введем декартову систему координат *xyz* так, чтобы ось *x* была направлена по оси стержня и проходила через центр тяжести поперечного сечения, а оси *y* и *z* направим по главным осям инерции поперечного сечения.

Сделаем следующие предположения:

1) Геометрическая нелинейность имеет место только в направлении нормали (нормальную координату будем обозначать через -*z*).

2) Учитывается гипотеза Кирхгофа-Лява, т.е. сечения, перпендикулярные к оси стержня до деформирования, остаются перпендикулярными к оси стержня и после деформирования.

3) В направлении оси y точки стержня не получают перемещения и остальные величины не зависят от y.

4) В направлении оси *y* толщина стержня равна единице.

5) Начало системы координат находится на серединной поверхности не деформированного стержня, длина стержня равна $2l$, причем $-l \le x \le l$.

6) В направлении оси z толщина стержня равна $2h$, причем $-h \le z \le h$.

Тогда компоненты тензора деформаций срединной поверхности и её изгиба выражаются через компоненты вектора перемещения на срединной поверхности следующим образом [4]:

$$\varepsilon = \frac{\partial u}{\partial x} + \frac{1}{2}\left(\frac{\partial w}{\partial x}\right)^2; \ \text{æ} = -\frac{\partial^2 w}{\partial x^2} \quad (1)$$

где w-перемещения точек срединного слоя в направлении оси *z*, $\varepsilon(x,t)$, $æ(x,t)$ – соответственно, деформация и изменение кривизны на срединной поверхности стержня, t-время.

Уравнение равновесия с учетом геометрической нелинейности, связь между компонентами тензора деформаций и напряжений и граничные условия в декартовой системе координат имеют следующий вид [1; 3; 4]

$$\left[\sigma_{ij}\left(u_{\alpha,i} + \delta_{\alpha i}\right)\right]_{,j} = 0 \quad (2)$$

$$\varepsilon_{ij} = \left(1 - k_0\right)\left(\frac{1+\nu}{E_{сек}}\sigma_{ij} - \frac{\nu I_1}{E_{сек}}\delta_{ij}\right) \quad (3)$$

$$\begin{cases} \sigma_{ij}\left(\delta_{\alpha i} + u_{\alpha,i}\right)\cdot n_j = \bar{N}_\alpha & на\, S_\sigma \\ u_i = \bar{u}_i & на\, S_u \end{cases} \quad (4)$$

где

$$k_0 = \sqrt{\frac{\sigma_m^2}{I_1^2 + 2\left(1+\nu\right)I_2} - 1} \quad (5)$$

σ_m – максимальное значение нормального напряжения, $E_{сек}$ – секущий модуль упругости в момент разрыва, которые всегда можно определить из эксперимента на одноосное растяжение. ε_{ij}, σ_{ij} – компоненты тензоров деформации и напряжения, δ_{ij} – символы Кронекера, I_1, I_2 – соответственно первый и второй инварианты тензора напряжений, запятые означает дифференцирование по координате с индексом, который следует после запятые, u_α – компоненты вектора перемещений, n_j – компоненты вектора нормали, $\bar{N}_i$ – заданные компоненты вектора поверхностных сил на S_σ, $\bar{u}_i$ – заданные перемещения на поверхности S_u, по повторяющимся индексам идет суммирование от 1 до 3.

Систему (3) перепишем следующим образом [1]:

$$\varepsilon_{ij} = \left(\frac{1-k_0}{E_{сек}}\right)\left[\left(1+\nu\right)\sigma_{ij} - \nu\cdot I_1\delta_{ij}\right] \quad (6)$$

Введем следующее обозначение:

$$\frac{1-k_0}{E_{сек}} = K \quad (7)$$

С учетом (7) в (6) имеем:

$$\varepsilon_{ij} = K\left[\left(1+\nu\right)\sigma_{ij} - \nu I_1 g_{ij}\right] \quad (8)$$

Предлагаемый функционал имеет следующий вид [2]:

$$J = \int_V \left\{ \dot{\sigma}_{ij}\dot{\varepsilon}_{ij} + \frac{1}{2}\sigma_{ij}\dot{u}_{\alpha,j}\dot{u}_{\alpha,i} - \dot{\sigma}_{ij}\left[\dot{K}\left((1+\nu)\sigma_{ij} - \nu I_1\delta_{ij}\right) + \right.\right.$$

$$\left.\left. + K\left((1+\nu)\dot{\sigma}_{ij} - \nu \dot{I}_1\delta_{ij}\right)\right]\right\} dV - \int_{s_\sigma} \dot{\bar{N}}_i \dot{u}_i ds + \int_{s_u} \left(\dot{u}_i - \dot{\bar{u}}_i\right) \dot{N}_i ds \quad (9)$$

где точка над величинами означает производную по времени. V – объем, s_u – площадь поперечного сечения стержня.

При линейном напряженном состоянии $\sigma_{11} = \sigma$ и остальные компоненты тензора напряжений равны нулю. Из системы (3) получается, что

$$\tilde{\varepsilon} = \left(\frac{1-k_0}{E_{сек}}\right)\tilde{\sigma} \quad (10)$$

где $\tilde{\varepsilon} = \varepsilon_{11}$; $\tilde{\sigma} = \sigma_{11}$

$$k_0 = \sqrt{\frac{\sigma_m^2}{\tilde{\sigma}^2} - 1} \quad (11)$$

Из (9)

$$J = \int_V [\dot{\tilde{\sigma}}\dot{\tilde{\varepsilon}} + \frac{1}{2}\dot{\tilde{\sigma}}\left(\frac{\partial w}{\partial x}\right)^2 - \dot{\tilde{\sigma}}\left(\dot{K}\tilde{\sigma} + K\dot{\tilde{\sigma}}\right)\Big] dV - \int_{s_\sigma} \dot{P}\dot{u} ds \quad (12)$$

На основе известных соотношений, компонент тензора конечной деформации $\tilde{\varepsilon}$ в слое стержня, удаленном на расстоянии z от срединного слоя, имеет вид [3]:

$$\tilde{\varepsilon} = \varepsilon + z æ \quad (13)$$

Компонент тензора напряжений в произвольной точке стержня имеет вид [3]:

$$\tilde{\sigma} = \frac{1}{2h}N(x,t) + \frac{3z}{2h^3}M(x,t) \quad (14)$$

где

$$N(x,t) = \int_{-h}^{h} \tilde{\sigma} dz; \quad M(x,t) = \int_{-h}^{h} z\tilde{\sigma} dz \quad (15)$$

Приравнивая первую вариацию (12) к нулю имеем:

$$\delta J = \int_V [\dot{\tilde{\sigma}}\delta\dot{\tilde{\varepsilon}} + \dot{\tilde{\varepsilon}}\delta\dot{\tilde{\sigma}} + \tilde{\sigma}\frac{\partial \dot{w}}{\partial E}\delta\frac{\partial w}{\partial E} - \left(\dot{K}\cdot\tilde{\sigma} + 2K\cdot\dot{\tilde{\sigma}}\right)\delta\dot{\tilde{\sigma}} -$$

$$- \tilde{\sigma}\dot{\tilde{\sigma}}\delta\dot{K}]\, dV - \int_{S_\sigma} \dot{\bar{p}}\delta\dot{u} dS = 0 \quad (16)$$

По условию один конец стержня закреплен шарнирно, а другой жестко, (рис. 1) т.е. граничные условия можем записать в виде

$$w(x,\tau)\big|_{x=0,2\ell} = 0; \quad M\big|_{x=2\ell} = 0; \frac{\partial w}{\partial x}\Big|_{x=0} = 0 \quad (17)$$

Равенство нулю момента при $x=2l$ означает, что $\partial^2 w / \partial x^2 = 0$. Исходя из этого, граничных условий (17) и физических соображений, для прогиба $w(x,\tau)$ примем следующую аппроксимацию:

$$w(x,\tau) = \varphi(\tau)\cdot x^2\left[\cos\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{4l^2}(x-2l)^2\right]; \quad (18)$$

Для $u(x,\tau)$ выберем следующую аппроксимацию:

$$u(x,\tau) = \psi(\tau)\, x \quad (19)$$

где $\varphi(\tau)$ и $\psi(\tau)$ неизвестные функции времени.

Как видно из (18), выполняется первое условие (17). Из (18)

$$\frac{\partial w(x,\tau)}{\partial x} = \varphi\left\{2x\left[\cos\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{4l^2}(x-2l)^2\right] + \right.$$

$$\left. + x^2\left[-\frac{\pi}{4l}\sin\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{4l^2}2(x-2l)\right]\right\} \quad (20)$$

Из (20) выполняется третье условие (17). Из (20)

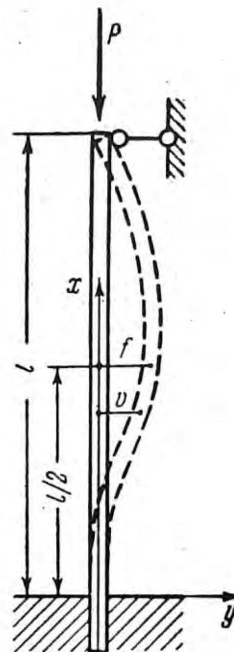

Рис. 1. Устойчивость стержня шарнирно закрепленного по торцам

$$\frac{\partial^2 w(x,\tau)}{\partial x^2} = \varphi(\tau)\left\{2\left[\cos\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{4l^2}(x-2l)^2\right] + \right.$$

$$\left. + 4x\left[-\frac{\pi}{4l}\sin\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{4l^2}2(x-2l)\right] + x^2\left(-\frac{\pi^2}{16l^2}\cos\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{2l^2}\right)\right\} (21)$$

Из (21) $\partial^2 w / \partial x^2 = 0$ при x=2l. Это означает, что выполняется и второе условие (17).

Подставляя (18) и (19) в (1) получим:

$$\dot{\mathcal{E}} = \frac{\partial \dot{u}}{\partial x} + \frac{1}{2}\left[\left(\frac{\partial w}{\partial x}\right)^2\right] = \dot{\psi}(\tau) + \dot{\varphi}(\tau)x^2\cdot\left\{2\left[cos^2\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{2l^2}\cos\frac{\pi x}{4l}(x-2l)^2 + \right.\right.$$

$$\frac{\pi^2}{16l^4}(x-2l)^4\Big] + 2x\left[-\frac{\pi}{8l}\sin\frac{\pi x}{2l} + \frac{\pi}{2l^2}\cos\frac{\pi x}{4l}(x-2l) - \frac{\pi^2}{16l^3}\sin\frac{\pi x}{4l}(x-2l)^2 + \right. \quad (22)$$

$$\left.\left.\frac{\pi^2}{8l^4}(x-2l)^3\right] + \frac{1}{2}x^2\left[\frac{\pi^2}{16l^2}sin^2\frac{\pi x}{4l} - \frac{\pi^2}{4l^3}\sin\frac{\pi x}{4l}(x-2l) + \frac{\pi^2}{4l^4}(x-2l)^2\right]\right\}$$

$$\dot{\varkappa} = \left[\frac{\partial^2 w}{\partial x^2}\right] = \dot{\varphi}(\tau)\left\{2\left[\cos\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{4l^2}(x-2l)^2\right] + \right.$$

$$\left. + 4x\left[-\frac{\pi}{4l}\sin\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{4l^2}2(x-2l)\right] + x^2\left(-\frac{\pi^2}{16l^2}\cos\frac{\pi x}{4l} + \frac{\pi}{2l^2}\right)\right\} (23)$$

Исходя из уравнения состояния (10) и физических соображений для $N(x,t)$ и $M(x,t)$ примем следующие аппроксимации:

$$N(x,t) = N_1(t) + N_2(t)\,sin^2\frac{\pi x}{2l};\; M(x,t) = M(t)\,cos\frac{\pi x}{4\ell} \quad (24)$$

где $N_1(t)$, $N_2(t)$, $M(t)$ — неизвестные функции времени.

Упростим выражения для K_0, K_1, $\dot{K}_0$, и $\dot{K}_1$. Для этого разложим выраженя этих величин в ряд Тейлора по N около точки $N_o = 2h\sigma_в$, где $\sigma_в$ — предел выносливости и соответствует точке на диаграмме одноосного растяжения, начала криволинейной части диаграммы. Известно, что $\sigma_ь = \sqrt{2}\sigma_в$

Тогда:

$$\sqrt{4h^2\sigma_m^2 - N_0^{\,2}} = 2h\sigma_в = N_o \quad (25)$$

Подставляя (25) в (24) и оставляя только линейные члены получаем:

$$K_0(N_0) = 0;\; K_0(N) \approx K_0(N_0) + \frac{\partial\left(K_0(N_0)\right)}{\partial N} = \frac{3}{N_o E_{сек}}(N - N_0) \quad (26)\ (43)$$

$$K_1(N_0) = \frac{3M}{E_{сек}h^2N_o};\; \frac{\partial\left(K_1(N_0)\right)}{\partial N} = 0$$

Тогда

$$K_1 \approx \frac{3M}{E_{сек}h^2N_o} \quad (27)$$

Из (26) и (27)

$$\dot{K}_0 = \frac{3}{N_{oE_{сек}}}\dot{N};\; \dot{K}_1 = \frac{3\dot{M}}{E_{сек}h^2N_o} \quad (28)$$

$$\delta\dot{K}_0 = \frac{3}{N_oE_{сек}}\delta\dot{N};\; \delta\dot{K}_1 = \frac{3\delta\dot{M}}{E_{сек}h^2N_o} \quad (29)$$

С учетом (26) и (27), (16) получает вид:

$$\delta J = \int_0^{2l}[\dot{N}\;\delta\dot{\varepsilon} + \dot{M}\delta\dot{æ} + N\frac{\partial\dot{w}}{\partial x}\delta\frac{\partial\dot{w}}{\partial x}$$

$$+\left(\dot{\varepsilon} - \frac{3}{2hN_oE_{сек}}\left(4\dot{N}N - 2\dot{N}N_o + \frac{3}{h^2}M\dot{M}\right)\right)\delta\dot{N} + (\dot{æ} \quad (30)$$

$$-\frac{3}{h^3N_oE_{сек}}(3\dot{N}M + 4N\dot{M} - 3N_0\dot{M}))\delta M]dx - 2h\dot{P}\cdot\delta\dot{u} = 0$$

Введем обозначение

$$hN_oE_{сек} = E \quad (31)$$

Подставляя (31) в (30) имеем:

$$\delta J = \int_0^{2l}[\dot{N}\;\delta\dot{\varepsilon} + \dot{M}\delta\dot{æ} + N\frac{\partial\dot{w}}{\partial x}\delta\frac{\partial\dot{w}}{\partial x}$$

$$+\left(\dot{\varepsilon} - \frac{3}{2E}\left(4\dot{N}N - 2\dot{N}N_o + \frac{3}{h^2}M\dot{M}\right)\right)\delta\dot{N} + (\dot{æ} - \frac{3}{h^2E}(3\dot{N}M$$

$$+ 4N\dot{M} - 3N_0\dot{M}))\delta\acute{M}]dx - 2h\dot{P}\cdot\delta\dot{u} = 0 \quad (32)$$

Подставим выражения для $\dot{\varepsilon}$, $\dot{æ}$, $\dot{N}$, $\dot{M}$ в (32). Тогда из (24):

$$\dot{N} = \dot{N}_1 + \dot{N}_2\,sin^2\frac{\pi x}{2l};\; \dot{M} = \dot{M}\cos\frac{\pi x}{4l} \quad (33)$$

Проведем некоторые упрощения в аппроксимациях. В равенстве (20) когда, $x \to 2l$, все члены, кроме третей стремятся к нулю. Поэтому будем считать, что

$$\frac{\partial w(x,\tau)}{\partial x} = -\frac{\pi}{4l}\varphi(\tau)x^2\sin\frac{\pi x}{4l}$$

Откуда

$$\frac{\partial\dot{w}}{\partial x} = -\frac{\pi}{4l}\dot{\varphi}x^2\sin\frac{\pi x}{4l};\; \delta\frac{\partial\dot{w}}{\partial x} = -\frac{\pi}{4l}x^2\sin\frac{\pi x}{2l}\delta\dot{\varphi}; \quad (34)$$

Точно так же из (22)

$$\dot{\mathcal{E}} = \dot{\psi}(\tau) + \frac{\pi^2}{32l^2}\dot{\varphi}(\tau)x^4sin^2\frac{\pi x}{4l};$$

$$\delta\dot{\varepsilon} = \delta\dot{\psi} + \frac{\pi^2}{32\ell^2}\cdot x^4\cdot sin^2\frac{\pi x}{2\ell}\delta\dot{\varphi}; \quad (35)$$

Из (23):

$$\dot{\varkappa} = \left[\frac{\partial^2 w}{\partial x^2}\right]^{\cdot} = \dot{\varphi}(\tau)\frac{\pi x}{l}\left(\frac{x}{2l} - \sin\frac{\pi x}{4l}\right);$$

$$\delta\dot{\varkappa} = \frac{\pi x}{l}\left(\frac{x}{2l} - \sin\frac{\pi x}{4l}\right)\delta\dot{\varphi} \quad (36)$$

Из (24), (33)

$$\delta\dot{N} = \delta\dot{N}_1 + sin^2\frac{\pi x}{2l}\delta\acute{N}_2;\; \delta\acute{M} = \cos\frac{\pi x}{4l}\delta\dot{M}; \quad (37)$$

Подставим эти выражения в (32):

$$\delta J = \int_0^{2l}\{(\dot{N}_1 + \acute{N}_2sin^2\frac{\pi x}{2l})(\delta\dot{\psi} + \frac{\pi^2}{32\ell^2}\cdot x^4\cdot sin^2\frac{\pi x}{2\ell}\delta\dot{\varphi}) + \acute{M}\cos\frac{\pi x}{4l}\left(\frac{\pi x}{l}\left(\frac{x}{2l} - \sin\frac{\pi x}{4l}\right)\right)\delta\dot{\varphi}) + \left(N_1 + N_2sin^2\frac{\pi x}{2l}\right)\left(\frac{\pi}{4l}\dot{\varphi}x^2\sin\frac{\pi x}{4l}\right)(\frac{\pi}{4l}x^2\sin\frac{\pi x}{2l})\delta\dot{\varphi} + [\dot{\psi}(\tau) + \frac{\pi^2}{32l^2}\dot{\varphi}(\tau)x^4sin^2\frac{\pi x}{4l} - \frac{3}{2E}\left(4\left(N_1 + N_2sin^2\frac{\pi x}{2l}\right)\left(\dot{N}_1 + \acute{N}_2sin^2\frac{\pi x}{2l}\right) - 2N_0\left(\dot{N}_1 + \acute{N}_2sin^2\frac{\pi x}{2l}\right) + \frac{3}{h^2}M\acute{M}cos^2\frac{\pi x}{4l}\right]\left(\delta\dot{N}_1 + sin^2\frac{\pi x}{2l}\delta\acute{N}_2\right) + \left[-\frac{\pi^2}{16\ell^2}cos\frac{\pi x}{4\ell}\cdot\dot{\varphi} - \frac{3}{h^2E}\left(3\left(\dot{N}_1 + \acute{N}_2sin^2\frac{\pi x}{l}\right)Mcos\frac{\pi x}{4\ell} + 4\left(N_1 + N_2sin^2\frac{\pi x}{2l}\right)\acute{M}\cos\frac{\pi x}{4l} - 3N_0\acute{M}cos\frac{\pi x}{4\ell}\right]cos\frac{\pi x}{4\ell}\delta\acute{M}\right\}dx - 2hlP_0\delta\dot{\psi} \quad (38)$$

Перегруппируем составляющих, входящих в (38) по независимым вариациям:

$$\delta J = \int_0^{2l}\left(\dot{N}_1 + \acute{N}_2sin^2\frac{\pi x}{2l}\right)\delta\dot{\psi}dx + \int_0^{2l}\{(\dot{N}_1\frac{\pi^2}{32\ell^2}\cdot x^4\cdot sin^2\frac{\pi x}{2\ell} + \acute{N}_2\frac{\pi^2}{32\ell^2}\cdot x^4\cdot sin^4\frac{\pi x}{2\ell}) - \dot{M}\left(\frac{\pi x}{2l}\sin\frac{\pi x}{2l} - \frac{\pi x^2}{2l^2}cos\frac{\pi x}{4\ell}\right) + N_1\frac{\pi^2}{16l^2}\dot{\varphi}x^4\sin^2\frac{\pi x}{4l} + N_2\frac{\pi^2}{16l^2}\dot{\varphi}x^4\sin^4\frac{\pi x}{4l}\}\delta\dot{\varphi}dx + \int_0^{2l}[\dot{\psi}(\tau) + \frac{\pi^2}{32l^2}\dot{\varphi}(\tau)x^4sin^2\frac{\pi x}{4l} - \frac{3}{2E}\left(4\left(N_1\dot{N}_1 + (\dot{N}_1N_2 + N_1\acute{N}_2)sin^2\frac{\pi x}{2l} + N_2\acute{N}_2sin^4\frac{\pi x}{2l}\right) - 2N_0\left(\dot{N}_1 + \acute{N}_2sin^2\frac{\pi x}{2l}\right) + \frac{3}{h^2}M\acute{M}cos^2\frac{\pi x}{4l}\right]\delta\dot{N}_1dx + \int_0^{2l}[\dot{\psi}(\tau)sin^2\frac{\pi x}{2l} + \frac{\pi^2}{32l^2}\dot{\varphi}(\tau)x^6sin^2\frac{\pi x}{4l} - \frac{3}{2E}\left(4\left(N_1\dot{N}_1sin^2\frac{\pi x}{2l} + (\dot{N}_1N_2 + N_1\acute{N}_2)sin^4\frac{\pi x}{2l} + N_2\acute{N}_2sin^6\frac{\pi x}{2l}\right) - 2N_0\left(\dot{N}_1sin^2\frac{\pi x}{2l} + \acute{N}_2sin^4\frac{\pi x}{2l}\right) + \frac{3}{h^2}M\acute{M}cos^2\frac{\pi x}{4l}sin^2\frac{\pi x}{2l} + 2N_0\left(\dot{N}_1sin^2\frac{\pi x}{2l} + \acute{N}_2sin^4\frac{\pi x}{2l}\right)\right]\delta\dot{N}_2dx + \int_0^{2l}\left[-\frac{\pi^2}{16\ell^2}cos^2\frac{\pi x}{4\ell}\cdot\dot{\varphi} - \frac{3}{h^2E}\left(3\left(\dot{N}_1cos^2\frac{\pi x}{4\ell} + \acute{N}_2sin^2\frac{\pi x}{2l}cos^2\frac{\pi x}{4\ell}\right)M + 4(N_1cos^2\frac{\pi x}{4\ell} + N_2sin^2\frac{\pi x}{2l}cos^2\frac{\pi x}{4\ell})\acute{M} - 3N_0\acute{M}cos^2\frac{\pi x}{4\ell}\right]\delta\acute{M}\right\}dx - 2hlP_0\delta\dot{\psi} = 0 \quad (39)$$

Приравняем нулю коэффициенты при независимых вариаций.

$$2\dot{N}_1 + \acute{N}_2 - 4hP_0 = 0$$

$$\frac{\pi^2\ell^2}{32}(5{,}6-\frac{15}{\pi^2}-\frac{95}{4\pi^4})\dot{N}_1-\left(2-8\pi-\frac{64}{\pi}\right)\acute{N}_2+\frac{\pi^2\ell^2}{16}\left(3{,}2-\frac{24}{\pi^4}\right)(N_1\dot{\varphi}+$$

$$\dot{N}_1\varphi)+\frac{\pi^2\ell^2}{16}(2{,}4-15\frac{1}{\pi^2}+\frac{191}{8}\frac{1}{\pi^4})(N_2\dot{\varphi}+\acute{N}_2\varphi)=0$$

$$2\dot{\psi}(\tau)+\frac{\pi^2\ell^2}{4}\dot{\varphi}(\tau)\left(0{,}4-\frac{8}{\pi^4}\right)-\frac{12}{E}\left(N_1\dot{N}_1+(\dot{N}_1N_2+N_1\acute{N}_2)+\frac{3}{4}N_2\acute{N}_2\right)$$

$$-\frac{3}{E}\left(-2N_0(\dot{N}_1+4\acute{N}_2)+\frac{3}{h^2}M\acute{M}\right)=0]$$

$$[\dot{\psi}(\tau)+\frac{\pi^2}{32l^2}\dot{\varphi}(\tau)\left[\frac{(2l)^7}{14}-\frac{3}{8}\frac{(4l)^7}{\pi^7}\left(\frac{\pi^4}{8}-\frac{5\pi^2}{2}+15\right)\frac{\pi}{2}\right]$$

$$-\frac{3}{2E}\left[4\left(N_1\dot{N}_1+\frac{3}{4}(\dot{N}_1N_2+N_1\acute{N}_2)^{\square}+\frac{1}{4}N_2\acute{N}_2^{\square}\right)\right]-2N_0\left(\dot{N}_1+\frac{3}{4}\acute{N}_2\right)+\frac{3}{h^2}M\acute{M}\frac{4}{\pi}$$

$$+2N_0\left(\dot{N}_1+\frac{3}{4}\acute{N}_2\right)=0$$

$$-\frac{\pi^2}{16\ell^2}\cdot\dot{\varphi}-\frac{3}{h^2E}(3(\dot{N}_1+4\acute{N}_2)M+4(N_1+4N_2)\acute{M}-3N_0\acute{M}]=0$$

Введем следующие обозначения безразмерных величин:

$$n_1=\frac{N_1}{hE_{сек}};\ n_2=\frac{N_2}{hE_{сек}};\ n_0=\frac{N_0}{hE_{сек}}\quad p=\frac{P_0}{E_{сек}};\ \mathrm{f}=\frac{\varphi}{l};$$

$$m=\frac{M}{h^2E_{сек}};\ \gamma=\frac{l}{h}\quad\gamma^2$$

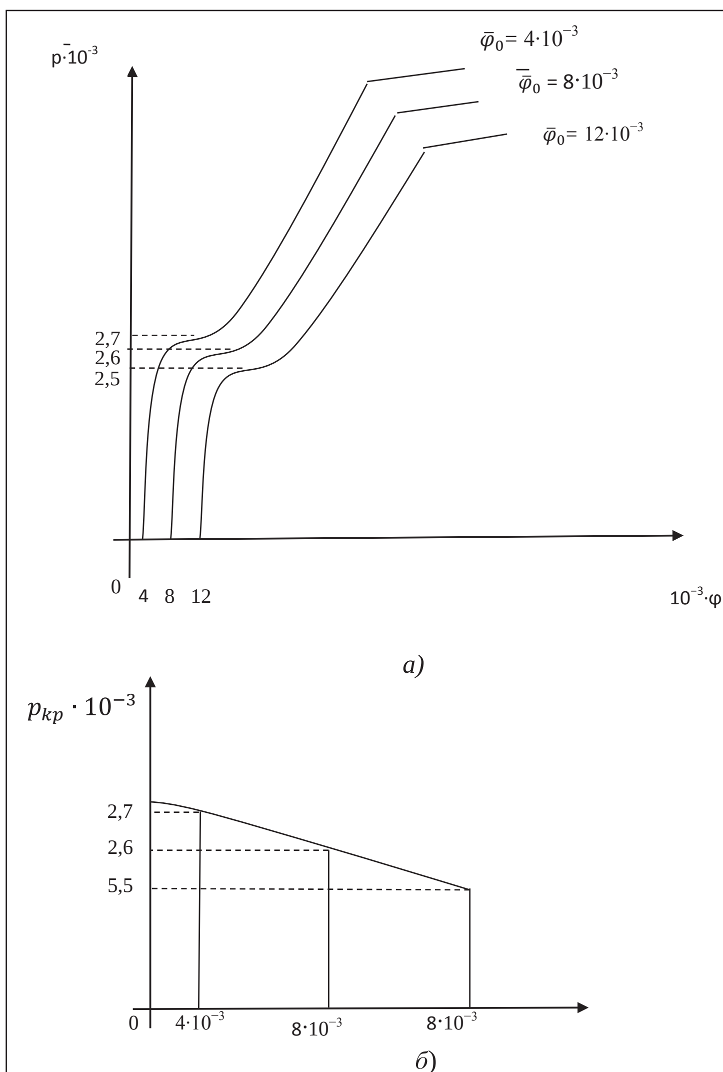

Рис. 2. Зависимость $p=p(\bar{\varphi})$ в различных значениях начального прогиба $\bar{\varphi}_0$ (а) и $p_{кр}=p_{кр}(\bar{\varphi}_0)$ (б) для прямого стержня при γ=30

Тогда предыдущая система получает вид:

$$2\dot{n}_1+\dot{n}_2-4h\dot{p}=0$$

$$\frac{\pi^2\gamma^2}{32}(5{,}6-\frac{15}{\pi^2}-\frac{95}{4\pi^4})\dot{n}_1-\left(2-8\pi-\frac{64}{\pi}\right)\dot{n}_2+\frac{\pi^2\gamma^2}{16}\left(3{,}2-\frac{24}{\pi^4}\right)(n_1\dot{\mathrm{f}}+$$

$$\dot{n}_1\mathrm{f})+\frac{\pi^2\gamma^2}{16}(2{,}4-15\frac{1}{\pi^2}+\frac{191}{8}\frac{1}{\pi^4})(n_2\dot{\mathrm{f}}+\dot{n}_2\mathrm{f})=0$$

$$2\dot{\psi}(\tau)+\frac{\pi^2\gamma^2}{4}\dot{\mathrm{f}}(\tau)\left(0{,}4-\frac{8}{\pi^4}\right)-12\left(n_1\dot{n}_1+(\dot{n}_{1\square}n_{2\square}+n_1\dot{n}_2)+\frac{3}{4}n_2\dot{n}_2\right)$$

$$+6\left(2n_0(\dot{n}_1+4\dot{n}_2)+3m\acute{m}\right)=0]$$

$$\dot{\psi}(\tau)+\frac{\pi^2}{32\gamma^2}\dot{\mathrm{f}}(\tau)[\frac{(2\gamma)^7}{14}-\frac{3}{8}\frac{(4\gamma)^7}{\pi^7}\left(\frac{\pi^4}{8}-\frac{5\pi^2}{2}+15\right)\frac{\pi}{2}]-\frac{3}{2}\left(4\left(n_1\dot{n}_1+\frac{3}{4}(\dot{n}_{1_1}n_{2\square}+n_1\dot{n}_2)^{\square}+\right.\right.$$

$$\left.\left.\frac{3}{4}n_{_2}\dot{n}_2\right)-2n_0\left(\dot{n}_1+\frac{3}{4}\dot{n}_2\right)+12\gamma^2m\dot{m}+2n_0\left(\dot{n}_1+\frac{3}{4}\dot{n}_2\right)\right]=0$$

$$-\frac{\pi^2}{16\gamma^2}\cdot\dot{\varphi}-3(3(\dot{n}_1+4\dot{n}_2)m+4(n_1+4n_2)\acute{m}-3n_0\acute{m}]=0 \qquad (40)$$

Начальные условия для системы (40) будут:
При $t=0$;

$$f(0)=\bar{f};\ \psi(0)=0;$$

$$n_1(0)=n_2(0)=n_{10}(0)=n_{20}(0)=m(0)=m_0(0)=0,$$

где $\bar{f}$ – безразмерный начальный прогиб стержня.

Система дифференциальных уравнений (40) с учетом начальных условий решена на ЭВМ методом Рунге-Кутта четвертого порядка. Полученные результаты показаны на графиках [5].

На рисунке 2 даны зависимости $p=p(\bar{\varphi})$ для различных значений $\bar{\varphi}_0$ и γ. Кроме этого, на рисунках даны зависимости критического момента выпучивания от начального прогиба. На рисунке дана зависимость критической сжимающей силы p от относительной толщины γ, при данном значении начального прогиба. Как видно из графиков, условная критическая сжимающая сила, значит и условное критическое время t_{kp}, уменьшается с ростом начального прогиба и относительной толщины γ. При расчетах длину шага брали $H=10^{-5}$.

Изложим алгоритм, по которому решена система (40). Систему (40) перепишем в следующем виде.

$$\dot{y}_i=f_i(y_1,y_2,y_3,\dots y_7,t) \qquad (41)$$

где $i=\overline{1,5}$.

Если обозначить значения yi ($i=\overline{1,5}$) в *n*-ом шаге через $y_i^n(i=\overline{1,5})$, то на *n+1*-ом шагу значения этих величин по методу Рунге-Кутта четвертого порядка будут следующие [5]:

$$y_i^{n+1}=y_i^n+\frac{H}{6}(k_{1i}+2k_{2i}+2k_{3i}+k_{4i})$$

где H – длина шага,

$$k_{1i}=f_i(y_1^n,y_2^n,\dots y_7^n,t^n)$$

$$k_{2i}=f_i\left(y_1^n+\frac{H}{2}k_{11},y_2^n+\frac{H}{2}k_{12},\dots y_7^n+\frac{H}{2}k_{17},t^n+\frac{H}{2}\right)$$

$$k_{3i} = f_i\left(y_1^n + \frac{H}{2}k_{21}, y_2^n + \frac{H}{2}k_{22}, \dots y_7^n + \frac{H}{2}k_{27}, t^n + \frac{H}{2}\right)$$

$$k_{4i} = f_i\left(y_1^n + Hk_{31}, y_2^n + Hk_{32}, \dots y_7^n + Hk_{37}, t^n + H\right)$$

Ниже приводится зависимости $p = p(\bar{\varphi})$ в различных значениях начального прогиба $\bar{\varphi}_0$ (а) и $p_{kp} = p_{kp}(\bar{\varphi}_0)$ (б) для прямого стрежня при различных значениях относительной толщины γ.

Основные выводы. 1. Выбрана аппроксимация для прогиба сжимающего стержня, один конец которого закреплен шарнирно, а другой конец жестко закреплен.

2. Получено критическое значения для сжимаю щей силы с учетом влияния пористости материала на его механическое свойство.

3. Получены графические зависимости критической силы от относительной толщины и начального прогиба.

Список литературы:

1. Гасанов Р.А., Гулгазли А.С., Зейналов А.И. Обший вид уравнения состояния пористой среды Азербайджанское Нефтяное Хозяйство, № 9, 2016, с. 31-33.
2. A. Gulgazli, O. Efendiev. Variational principle for determining the stress-strain state of porous bodies. International journal of current research 2017, Vol. 9, Issue 10, p 59603-59607, October, 2017.
3. Вольмир А.С. Нелинейная динамика пластинок и оболочек. — М.: Наука, 1972.
4. Амензаде Ю.А. Теория упругости. М.: Высшая школа, 1976. 275 с.
5. Ализаде А.Н., Гулгазли А.С. Вариационный принцип для определения напряженно-деформированного состояния упругой оболочки при облучении с учетом геометрической нелинейности. Изв. АН Азерб. ССР. Серия физ.-тех. и матем. наук, 1979, № 6, с. 84-87.

Efendiyev O.Y.
Azerbaijan University of Architecture and Construction

STABILITY OF A DIRECT RODE FROM POROUS MATERIAL, ONE END OF WHICH IS FIXED HARMONY AND ANOTHER HARD

Summary
The problem of loss of stability of a straight rod with a rectangular cross section is considered in the article. One end of the rod is hinged and the other end is rigid. The material of the rod is porous. Therefore, the deformations and stresses are non-linear. The geometric nonlinearity in one of the transverse directions is also taken into account. Thus, the problem is both physically and geometrically nonlinear, hence its solution is associated with great mathematical difficulties. To eliminate these difficulties, a variational principle is applied in solving the problem. The Euler equations of the proposed functional give a system of nonlinear differential equations, which is solved using the fourth-order Runge-Kutta method. The dependencies of the critical values of the compressive force on the initial deflection of the relative length are plotted graphically.
Keywords: stability, porosity, wall thinness, physical nonlinearity, geometric nonlinearity, displacement, deformation, stress.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(438)

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ АНГЛІЇ У XVIII СТ.

Григорук Н.А.
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті на основі аналізу історіографічних матеріалів здійснено комплексний аналіз політичного становища Англії у XVIII ст. Проаналізовано ряд законодавчих актів, які обмежували королівську владу і мали значний вплив на розвиток парламентської системи. Висвітлено діяльність нових урядів, роль кабінету міністрів. Показано діяльність нових політичних постатей у політичному житті країни, які були лідерами торі та вігів.
Ключові слова: політика, Англія, король, парламент, уряд.

Постановка проблеми. Період XVIII – початку XIX ст. позначився подальшим розширенням прав парламенту і кабінету міністрів через ослаблення королівської влади. Тривала боротьба між парламентом та королем за гегемонію в управлінні країною, що гостро проходила аж до компромісної "славної революції" 1688 р., завершилася у XVIII ст. остаточною перемогою парламенту й оформленням англійської конституційної монархії.

Хоча й після перевороту 1688 р. державна політика й надалі залишалася привілеєм земельної аристократії, вона здійснювалася не тільки в її інтересах, а й забезпечувала економічні й політичні, вимоги промисловців, торговців, фінансистів, від яких залежало її власне процвітання. Поєднання економічних інтересів земельної аристократії, нового дворянства і буржуазії, які на практиці впроваджували віги і торі, найбільше вплинуло на формування політики й організацію управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема політичного становища Англії у XVIII ст. постійно привертає увагу широкого кола науковців, серед яких варто виділити дослідження Айзенштата М. [2], Косарева А. [5], Романової М. [8], Семенова С. [9], зокрема велику увагу дослідженню історії Англії приділив англійський вчений Крістофер Дэниел [1] та інші. У своїх роботах автори опираються на фактологічний матеріал, відтворюють політичні процеси даного періоду. Разом і з тим дискусійність проблеми не втратила гостроти до нашого часу, що підтверджує її актуальність.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми публікації зумовлена необхідністю ознайомитися з висвітленням внутрішньополітичного життя країни зазначеного періоду. Повести паралелі від королівської влади до парламенту та кабінету міністрів. Головною метою даної роботи є дослідження ключових аспектів, основних етапів утвердження в Англії парламентаризму як політичної системи. Основним завданням є з'ясувати характер змін, що відбувалися в політичному житті Англії, пояснити особливості становлення конституційної монархії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування англійської парламентської системи у XVIII ст. відбувався в умовах прискореного розвитку капіталістичної організації праці, завершення аграрного і початку промислового перевороту, який спричинили не тільки докорінні економічні, а й важливі соціально-політичні зміни в країні. Саме економічні й соціальні зміни визначали політичний розвиток Англії у XVIII ст.

"Біль про права" 1689 р. був доповнений у XVIII ст. низкою законодавчих актів, які ще більше обмежили королівську владу. У 1701 р. парламент схвалив закон про спадковість престолу (відомий ще як "Акт про влаштування"), який наголошував, що королівська влада обмежена законами, й усі королі та королеви "зобов'язані здійснювати управління англійським народом у відповідності із вказаними вище законами". Цей документ визначив спадкоємців престолу після Вільгельма III. Він повинен був перейти до дочки Якова II Анни, а після неї – до внучки Якова I Софії, або її потомства. У цьому законі особливо акцентувалося, що надалі англійський престол буде передаватися лише особам англіканського віросповідання, і він не може бути успадкований католиком. Дуже важливою була стаття, що обмежувала право короля у призначенні та припиненні діяльності суддів. Надалі їхня діяльність призупинялася за представленням парламенту. Нова юридична настанова забороняла королівське втручання у судочинство і поставила весь судовий апарат у залежність від парламенту, тобто на службу земельної аристократії, новому дворянству і буржуазії. У цьому документі було передбачено, що усі рішення короля будуть підписувати ті члени Таємної ради, які дали згоду на нього. Це, по суті, означало встановлення відповідальності міністрів, яких парламент міг позбавити посади за рішення, що не відповідали інтересам панівних політичних груп [4].

Важливим кроком у зміцненні англійської монархії було підписання в 1707 р. Акта про унію з Шотландією, який суттєво обмежував її незалежність, визнану Англією ще у 1328 р. Згідно з Актом про унію скасовувався місцевий парламент, зате Шотландії було надано право посилати своїх представників у англійський. У Шотландії

зберігалася самостійна пресвітеріанська церква, а місцева буржуазія отримала право безмитної торгівлі не тільки з Англією, а й з її колоніями.

Впродовж першої половини XVIII ст. уряди здобували все більшу незалежність у своїй діяльності від королів. Королева Анна (1702–1714), Георг I (1714–1727), Георг II (1727–1760), хоч, за традицією, і запрошувалися на засідання кабінету міністрів, однак дуже рідко відвідували їх. Такий королівський обов'язок був для них обтяжливим і нецікавим, тим більше, що їхня присутність не впливала на ухвалення рішень.

Поступово в Англії, у міру зменшення реального значення королівської влади, зростала роль парламенту і кабінету міністрів. Крім прем'єр-міністра, відповідальні посади в уряді займали перший лорд державної скарбниці й два статс-секретарі: в їхніх руках було зосереджено управління фінансовими, внутрішніми і зовнішніми справами. Кабінет формувався із лідерів партії, яка перемагала на парламентських виборах. Король не мав права призначати міністрів за своїм бажанням, а змушений був обов'язково призначати їх із партії, яка володіла більшістю місць у парламенті. Лідер такої партії, як правило, очолював кабінет міністрів.

Перший однопартійний кабінет міністрів був сформований у 1694 р. з представників партії вігів. З цього часу боротьба між вігами і торі за депутатські місця в парламенті у першій половині XVIII ст. відбувалася при явній перевазі вігів, які від 1714 до 1763 року постійно отримували більшість у парламенті і, відповідно, сформували свої уряди. Таке співвідношення політичних сил було наслідком не тільки історичних умов, а й, частково, законодавчих актів вігів. Позиції торі на довгі роки послабилися після невдалої спроби сина Якова II підняти у 1715 р. повстання, яке скомпрометувало багатьох діячів партії торі. Уже в 1716 р. було прийнято закон про семирічний термін повноважень парламенту. Такий захід був обґрунтований необхідністю забезпечити більшу компетентність депутатів і з метою підняття авторитету палати громад. Фактично, такий закон закріплював бюрократичне панування вігів, позбавляв виборців впливу на формування парламенту та посилював роль олігархів – не багатьох діячів фінансової й торгової верхівки. Для обмеження політичного впливу на населення торі, що перебували в опозиції і часто критикували політику вігівських урядів, палата депутатів у 1729 р. ухвалила акт, що забороняв публікувати звіти про парламентські дебати під приводом того, що такі публікації є образливими і порушують привілеї палати [7].

За ініціативою вігів у 1717 р. був різко підвищений майновий ценз для кандидатів у депутати від графств, де, здебільшого, голоси відбирали торі. Майновий ценз для депутатів від графств підвищили до 600 ф. ст. річного доходу, тоді як для депутатів від міст ценз становив лише 300 ф. ст. Такий закон очевидно ставив у нерівноправне становище партію торі. Кількість землевласників, які отримали річний дохід із нерухомості в 600 ф. ст., налічувала у тодішній Англії лише декілька сотень осіб, в той час як доходи у 300 ф. ст. від торгових і фінансових операцій забезпечували собі десятки тисяч міських багатіїв.

Хоча формально парламент виступав від імені усього англійського народу, проте його, внаслідок встановленого майнового цензу, обирали лише незначна частина заможного населення. З п'яти мільйонів мешканців тодішньої Англії виборче право мали не більше 250 тис. осіб (5%), а право бути обраними до парламенту – ще менше. До того ж, система представництва у парламенті була дуже недосконалою, а в окремих випадках навіть карикатурою. Лише в 22-х містах із 204-х, які мали право посилати депутатів до парламенту, кількість виборців перевищувала тисячу осіб, у всіх інших вона становила по декілька сотень, а в окремих, так званих "гнилих" містечках – десятки виборців [12].

До середини XVIII ст. в Англії сформувалася законодавча система, що забезпечувала зверхність парламенту над королівською владою і місцевими органами управління, яку прийнято називати обмеженою монархією. До цього часу вже визначилися певні традиції та практика парламентської системи. За формою правління Англія у XVIII ст. значно випередила усі інші країни тодішньої феодальної Європи. Англійська система управління на довгі роки стала предметом заздрості для буржуазії європейських країн, в яких вона залишилася політично безправною.

Постійне протистояння між торі та вігами у XVIII ст. сприяло появі професійних політиків – лідерів цих партій. Таким типовим діячем був лідер вігів, лендлорд і фінансист Роберт Волпол, який тривалий період (1721–1742) очолював кабінет міністрів. Він часто вдавався до підкупу депутатів, щоб отримати їх згоду проголосувати за той чи інший закон. Про тодішніх парламентаріїв він висловлювався цинічно: "У кожного з цих людей є своя нація". Р. Волпол добре орієнтувався у фінансових і торгових операціях, дотримувався погляду, що Англії потрібно забезпечити тривалий мирний період для накопичення багатств. У партії вігів проти нього в 30-х роках виникла опозиція, очолювана Вільямом Піттом Старшим, що представляв інтереси торгівців, які збагатилися на работоргівлі та пограбуванні колоній. Видаючи себе за "справжніх англійських патріотів", опозиціонери почали вимагати від примара проведення наступальної зовнішньої політики, захоплення нових земель. Під тиском опозиції Р. Волпол у 1739 р. оголосив війну Іспанії, яка проходила невдало для англійців. Опозиція швидко обвинуватила в невдачах уряд, і Р. Волпол у 1742 р. був змушений піти у відставку. Хоча наступні уряди знову очолили віги, внутрішня і зовнішня політика Англії була незмінною доти, поки з 1756 р. міністерство закордонних справ не очолив Пітт. З цього часу Англія перейшла до проведення політики війн, які дуже дорого коштували країні [5].

Новий король Георг III (1760–1820), використовуючи розкол у середовищі партії вігів, вирішив відновити самодержавне правління підтримкою торі. Він намагався послабити систему парламентаризму, використовуючи право вибору міністрів. Король призначав у міністерства осіб, вороже налаштованих проти Пітта, безпринципних кар'єристів, готових у всьому підкорятися волі короля. Такий підбір дав можливість на короткий час зосередити у руках монарха усі ті засоби по-

літичної корупції, якими користувалися віги. Підкупи депутатів стали ще більш поширеними, ніж за прем'єра Волпола. Було створено навіть спеціальну канцелярію у фінансовому управлінні для підкупу депутатів парламенту. Після щоденного перегляду парламентських звітів про голосування король роздавав нагороди і премії тим, хто підтримував його волю. Він не гребував особисто втручатися у призначення на окремі пости тих чи інших чиновників. У міністерства потрапляли, здебільшого, "друзі короля". Про намагання посилити свою владу свідчить справа опозиційного депутата Джона Вілкса. Після того, як у газеті "Північний британець" з'явилася анонімна стаття з критикою промови короля, її редактор був ув'язнений, а газета конфіскована. Обурення усієї країни викликало те, що Дж. Вілкс як член палати депутатів мав право непідсудності, до того ж, його авторство не було доведене. Лондонці спробували звільнити Дж. Вілкса, справа дійшла до сутичок з охороною. За наказом короля, у Мілоському графстві було проведено повторні вибори, за якими всупереч волі короля переміг ув'язнений Дж. Вілкс. Коли палата депутатів визнала вибори незаконними, населення обрало його втретє, проте парламент знову не визнав результати голосування. Після цього лондонці обрали Дж. Вілкса лорд-мером столиці й лише тоді, знову супроти волі короля та його оточення, він став депутатом парламенту [9].

Незадоволення політикою Георга III і його кабінетів зростало, особливо після поразки англійців у війні з північноамериканськими колоніями. Наприкінці 1779 р. усією Англією прокотилася хвиля мітингів. Набув поширення збір підписів під петиціями до парламенту з протестами проти зловживань монарха владою. Версальський мирний договір 1783 р., який підтвердив втрату Англією північноамериканських колоній, завдав сильного удару монархічній політичній системі країни. Було розкритиковано й систему управління колоніями, внаслідок якої у відставку подали усі міністри уряду. Главою нового кабінету король змушений був призначити В. Пітта Молодшого, прихід якого до влади означав правління "нових торі". Вони не тільки були лояльними до Георга III, але й визнавали, що владу короля потрібно обмежити шляхом розширення прав кабінету міністрів. "Нових торі" почали підтримувати промисловці, які не мали власної партії. Зміцнивши своє становище, В. Пітт зосередив у руках кабінету міністрів усю реальну владу і поступово відсторонив Георга III від державних справ. За його тривалого правління (1783–1801 і 1804–1806) суттєво розширилися повноваження кабінету міністрів. Від того часу прем'єр, а не король став розпускати парламент і призначати нові вибори. З його іменем та діяльністю пов'язані усі найважливіші рішення у проведенні внутрішньої і зовнішньої політики Англії наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Послідовник ідей А. Сміта, Пітт вважав, що найкращою для розвитку господарства є система повної свободи економічної діяльності. З цією метою він вдався до пониження митних зборів і досяг цим значного збільшення товарообігу країни. Внаслідок зменшення мит різко скоротилася контрабандна торгівля, яка не приносила жодного доходу у державну скарбницю. Безперешкодна торгівля з іншими країнами в умовах потужного зростання англійської промисловості не загрожувала Англії конкуренцією, а збагачувала державу [10].

Запропонований Піттом у 1785 р. біль про парламентську реформу, згідно з яким мали відібрати у "гнилих містечок" 36 депутатських місць, не був ухвалений.

З перемогою Великої французької революції в Англії посилилась політична реакція.

Висновки з даного дослідження. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст., коли Англія організовувала й очолювала анти французькі коаліції, уся внутрішня політика, економіка, фінанси були спрямовані, здебільшого, на забезпечення перемоги над революційною і наполеонівською Францією. У XVIII ст. було остаточно визначено форми монархічного правління, згідно з якими королівська влада обмежувалася не тільки парламентом, а й кабінетом міністрів.

Список літератури:

1. Англия. История Страны / Кристофер Дэниел (пер. с англ.). – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. – 480 с.
2. Айзенштат М.П. Британия нового времени. Политическая история / М.П. Айзенштат. – М., 2007. – 204 с.
3. Беляева Г., Ливанцев Е. История государства и права зарубежных стран / Г. Беляева, Е. Ливанцев. – Ленинград, 1997. – С. 73-84.
4. История Европы. – В 8 т. – Т. 4. – М., 2000. – 509 с.
5. Косарев А. Революция: сравнительная характеристика становлення государственности в Англии, Франции, Росии в новое время / А. Косарев // Государство и право. – 1994. – № 8, 9. – С. 37-53.
6. Мортон А. История Англии / А. Мортон. – М., 1950. – 462 с.
7. Петряев К. Курс лекций по истории Германии, Франции, Англии и США: В 2 ч. – Ч. 1 / К. Петряев. – М., 1960. – 559 с.
8. Романова М.И. Английский абсолютизм и либиральное движение (вторая половина XVIII – начало XIX в.) / М.И. Романова // Вопросы истории – 2006. – № 7. – С. 9-25.
9. Семенов С.Б. Парадокс Джона Уилкса (1727–1797) / С.Б. Семенов // Новая и новейшая история. – 1997. – № 5. – С. 196-212.
10. Тревельян Дж. М. История Англии от Чосера до королевы Виктории / Дж. М. Тревельян. – Смоленск, 2002. – 624 с.
11. Хрестоматия по новой истории (1640–1815) / Под. ред. Губера А., Ефимова А.: В 3 т. – М., 1963. – Т. 1. – 767 с.

Григорук Н.А.
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ АНГЛИИ В XVIII СТ.

Аннотация
В статье на основе анализа историографических материалов осуществлен комплексный анализ политического положения Англии в XVIII в. Проанализирован ряд законодательных актов, которые ограничивали королевскую власть и оказали значительное влияние на развитие парламентской системы. Отражена деятельность новых правительств, роль кабинета министров. Показано деятельность новых политических фигур в политической жизни страны, которые были лидерами тори и вигов.
Ключевые слова: политика, Англия, король, парламент, правительство.

Hryhoruk N.A.
Ternopil National Pedagogical University
named after Volodymyr Hnatyuk

POLITICAL STATE OF ENGLAND IN THE XVIII CENTURY

Summary
In the article on the basis of the analysis of historiographical materials a comprehensive analysis of the political situation of England in the XVIII century. A number of legislative acts were analyzed that limited the royal power and had a significant impact on the development of the parliamentary system. The work of the new governments, the role of the Cabinet of Ministers is highlighted. The activities of the new political figures in the political life of the country that were leaders of the Tories and Whigs are shown.
Keywords: politics, England, king, parliament, government.

УДК 069.5+930.25.

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ ЯК РЕСУРСИ АРХІВНОГО ЗБЕРІГАННЯ: АКТУАЛЬНІСТЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРОЇ ДИСКУСІЇ

Куцаєва Т.О.
Національний музей історії України
Ткачук К.О.
ГО «Культура заради майбутнього», м. Київ

У статті проаналізовано те, що в системі зберігання історичних документів наявна відмінність архівного і музейного зберігання. Досліджені інституційні відмінності, стереотипи у суспільстві та особливості законодавства призвели до того, що музейні колекції майже не сприймаються як ресурси архівного зберігання документів, хоча є ними, відповідно до суті документальних частин колекцій. Наведено аргументи актуальності початку міждисциплінарної дискусії. Зазначено, що участь суспільства у опрацюванні колекції музею підтримує світову тенденцію партисипативних практик в культурі та музеях.
Ключові слова: бібліографічне посилання, інвентарний номер, колекційний опис, музейний предмет, фондово-облікова документація, партисипативних музей.

Постановка проблеми. Документальна частина музейної колекції – це джерело різноманітних за змістом документів, які за суттю зберігання та накопичення подібні архівним та особистим архівним документам [1]. На відміну від архівів, музеї відбирають, тт. комплектують, документи дуже цілеспрямовано. Музейники шукають документи, як інші предмети музейного значення, для постійного державного або тимчасового зберігання заради ілюстрації окремих, вузьких тем. Ці теми відповідають тематиці музею, його експозиціям. Таким чином, відбір документів відбувається фрагментарно – найцінніших, найбільш прикметних для висвітлення подій, періодів, персоналій. І це надзвичайно відрізняє музей від архіву, визначає тематику та наповненість документальної частки його колекції. І хоча спостереження свідчать, що музеї частіше комплектують документи приватних осіб, але не можемо стверджувати, що існує принцип відбору документів за походженням між музеями та архівами. Додамо, що хоча музеї накопичують окремі, найбільш цікаві для подальшого експонування документи, але акумульована інформація важлива, часто унікальна. Таким чином, логічна зацікавленість суспільства в музейних колекціях як ресурсах архівного зберігання та звернення до них.

У той же час, інституційні відмінності функціонування музею та архіву, юридичний статус, мета, завдання та особливості доступу до інформації, призвели до появи стереотипів у суспільстві про музеї. До того ж, насправді, пересічному зацікавленому громадянину знайомитися з документами у музеї самостійно, окрім як на виставці, не можливо. Опрацювання музейного каталогу за особистим або письмовим зверненням не регламентоване тощо. Для дослідника ця процедура більш спрощена, але значно відрізняється від архіву.

Так само і на державному рівні, якщо музей і сприймається як ресурс архівного зберігання документів, то юридично ситуація інакша, стосується лише окремих сфер музейного життя, а не усіх документів колекції. Є багато особливостей галузевого законодавства, що говорять лише про архівні підрозділи музеїв (вони досі відсутні в структурі багатьох музеїв), документи історичної, культурної цінності, відсутність необхідності передачі до музею документів юридичних осіб і зберігання архівних справ у музейній колекції під одним обліковим номером [10]. Таким чином, наведені аргументи ведуть до несприйняття суспільством музеїв, як ресурсів архівного зберігання, хоча вони такими і мають бути об'єктивно. Додамо, що ситуація формується у т. ч. самими інституціями. Хоча від поч. 1990-х рр. українські музеї та архіви знімають грифи секретності з фондів, але музейні інституції й досі не усвідомили, що відкриття доступу до колекцій сприяє розвитку. У той же час, вільний доступ до документів архівів, окрім передбачених законом випадків, вже став невід'ємною частиною права громадян на інформацію з 2015 р. Наприклад, Центральний державний архів-музей літератури та мистецтв України має не лише відкритий реєстр описів фондів і друкований путівник, а й дистанційне замовлення документів у читальний зал. Прикладом такої діяльності саме музею в Україні нами не знайдено. Однак тенденція наявна – в Італії у 2017 р. відкрили доступ у фонди музею «Палаццо Мадама у Туріні».

На тлі названого не відбулося й визначення того, колекції яких музеїв України містять унікальні, одиничні документи, а які – тиражовані. Досі суспільству здебільшого незрозумілий, а в наслідку – неактуальний зміст більшості документів, що зберігають музеї. Таким чином, не дивлячись на чисельні здобутки експозиційної діяльності та музейної науки – **дослідження, присвячені зазначеній проблемі**, відсутні, хоча тема циркулює у дискусії музейників щодо оприлюднення та оцифрування фондів, модернізації музейної діяльності. **Метою пропонованої статті** є узагальнення практики окремої музейної інституції, за допомогою якого можна розпочати міждисциплінарну дискусію про музейні колекції як ресурси архівного зберігання документів, що мають історичну та культурну цінність.

Виклад основного матеріалу. Філія Національного музею історії України (далі – НМІУ) – «Музей історичних коштовностей України» влітку 1991 р. відкрив до огляду колекцію церемоніального єврейського мистецтва світового рівня, яка майже 40 років не вивчалася під тиском командно-адміністративної системи [16]. Але, досі відсутня можливість всебічно дослідити архівні документи про походження, переміщення та дослідження колекції, які накопичено у НМІУ. Малозрозумілий обсяг джерельної бази, відчутна її фрагментарність та розпорошеність.

І хоча можна сформулювати назви частини документів, що зберігаються в НМІУ, але відсутня більшість їх пошукових даних, окрім тих, що умовно сформовані нами у 2017 р.: «... // Інші документи до акту 627-А. Сектор обліку НМІУ». Тому публікації, як сторонніх до музею дослідників, так і самих співробітників про колекцію, не згадують, зокрема, телеграму директора Одеського археологічного музею з якого надійшов цінний вантаж [14–16]. Також, окрім як перенесення інформації у книги надходження, не опрацьовані три рукописні описи Спеціальної комісії Комітету у справах культурно-просвітницьких установ при Раді Міністрів УРСР до самої бандеролі з цінностями у 1952 р. Додамо, що на тлі складності введення в науковий обіг, експонування цих документів так само є проблемою. Юридично заборонена їх видача з сектору обліку [10]. Тому історія колекції доступна для дослідження лише за справами Державного архіву Одеської обл. і Центрального державного архіву вищих органів влади та управління обривається і обривається у 1952 р. [16]. У той же час, за належного оформлення названих документів як музейних предметів або одиниць зберігання музейного архіву, відбулося би повноцінне введення їх у науковий обіг ще на поч. 1990-х рр.

Актуальність наукового опрацювання названих джерел підсилюється тим, що лише на основі їх аналізу ми отримали підтвердження того, що музейні предмети з інвентарними №№ від МТ-1300 до МТ-1333, які зберігаються в головній будівлі НМІУ (Київ, вул. Володимирська, 2) – це «не дорогоцінна» частка «основної» колекції. У свою чергу, умовна «основна» колекція – вироби з дорогоцінних металів, зберігається у філії НМІУ (Київ, вул. Лаврська, 9). На жаль, частина документів про колекцію, наявність яких логічна, зокрема, про апробацію, реставрацію, протоколи засідань керівництва Київського державного історичного музею (сучасний НМІУ) щодо непересічної події отримання дорогоцінного вантажу, рішення про передачу цінностей у філії та, наприклад, листування з державними установами або Одеським археологічним музеєм, досі не виявлені. Приклад демонструє, що документи – культурні цінності 1950-х рр., якість яких робить необхідним їх збереження, вивчення та публічне представлення, на поч. 1990-х рр. не отримали статусу, що зробив би їх доступними для суспільства та науковців у 2010-х рр.

Інші приклади накопичені під час опрацювання колекції НМІУ з теми «Голокост», показують особливий музейний облік документів, зокрема, листів і поштових листівок. Опрацьовані документи родин киян Вайсбергів, Гохманів-Кроп і Павлоцьких, що експонувалися на виставці «Збережена пам'ять» (до річниці трагедії Бабиного Яру у 2017 р.), демонструють те, що на тлі оформлення документів як музейних предметів, подекуди складно визначити їх місцезнаходження, оформити бібліографічні посилання.

Досі музейні фонди – це джерела дослідження для музейної науки, проектування експозиції та, менше, для сторонніх осіб. Довідковий апарат на колекцію формується для потреб інституції. Загальновідомим фактом є і певний «професійний егоїзм» та збереження інформації про колекцію у форматі «усної історії», яка втрачається після того, як співробітник наукового відділу або фондової групи залишає роботу. «Пошукові інструменти» для колекції (імен-

ні та тематичні картотеки) залежні від суб'єктивних чинників. І якщо в архіві дослідник лише в три етапи (визначення фонду, опису, справи) починає пошук документів – перегляд архівної справи, то в музеї долають більше етапів для отримання окремих документів. Для суспільства, що вимогою до розпорядників інформації ставить швидкість та доступність, назване складне для сприйняття.

Проблемою є і розподіл документів музеєм так, що якщо вони не однорідні, то опиняться в різних фондових групах (рідкісні рукописи, листівки, газети тощо) або й фондах (основний, допоміжний). З урахуванням того, що за чинним законодавством музей за необхідності встановлює власну класифікацію груп зберігання [10], то дослідник не обізнаний із структурою фондів конкретного музею витратить додатковий час на вибір груп дослідження, а лише потім розпочне дослідження картотек. До того ж, комплект документів, що архів брошурує, музей розпорошує. Зникають усталені для архівного зберігання поняття «справа» і «фонд», адже документ розглядається як музейний предмет, майбутній експонат. За відсутності якісного довідкового апарату на колекцію або не знання номер Акту про приймання предметів на постійне або тимчасове зберігання, відновлення цілісної інформації складне, а інколи, без звірення групи зберігання, не можливе.

Разом із тим, приклад документів купця 1-ї гільдії В. А. Гольдберга з Торчина – власника складу сільськогосподарських машин та торгівельного представника, показує, що комплект документів може мати один обліковий номер [12]. І хоча для опрацювання дослідником це більш зручно, але також веде до проблем. Якщо архів нумерує аркуші справи, то музей присвоює облікові номери документам, незалежно від кількості аркушів. Тому, як під час атрибуції, так і прийняття нових надходжень на облік, музейник може несвідомо зарахувати кілька документів як один «комплект», особливо коли вони скріплені між собою скріпками, нитками, стрічками. В результаті не лише змішуються різні види документів (у досліджуваному комплекті: листи, листівки, типографські бланки, конверти, брошури, журнал), а може статися похибка у підрахунку музейних предметів. У результаті зменшується обсяг музейного фонду. Названі помилки виявляють під час планових звірень колекцій або поточних досліджень. Пропонуємо називати їх «Музейними знахідками» та спробувати здійснити опис цього явища у межах музейної евристики. На практиці «музейній знахідки» не такі вже й рідкісні. Зокрема, у «комплекті» Гольдберга нами виявлено набагато більше, ніж 15 внесених у Інвентарну книгу 1961 р. документів. Вони досі не стали повноцінними одиницями зберігання. Таким чином, документи роками можуть залишаються не ідентифікованими та поза увагою суспільства.

Нажаль музеї не публікують огляд документальних частин колекцій у формі збірників документів або бібліографічних довідників, що є звичним явищем для архівів. Каталоги виставок, хоча і є аналогами названих видань, але не можуть їх замінити. Вони не є періодичними та всеохоплюючими щодо певної теми. На нашу думку ефективним музейним «інструментом», що можна порівняти з названими та запропонувати суспільству, є колекційні описи. У музеї описи дозволяють не лише швидко знаходити музейні предмети у групах зберігання, а й узагальнювати вивчення колекції для системної публікації окремими виданнями. Це стане повноцінним аналогом путівника по фондах і колекціях архіву. Нажаль, колекційний опис – не обов'язковий вид фондово-облікової документації [10]. Його створюють зважаючи на потреби поточної роботи, індивідуальних планів науковців та у рукописній формі на бланках.

Іншими чинниками, що не дозволяє повноцінно сприймати музеї як ресурси архівного зберігання, є особливості оформлення бібліографічних посилань на одиниці музейного зберігання. Хоча посилання, наприклад, на книжку, журнал і газету достатнє, але важливо розпочати додавати до стандарту місце зберігання рідкісних книг, а тим більше брошур, журналів, публікацій без року або місця видання. Підкреслимо, що за існуючими вимогами, форми посилання мають дотримуватися щодо усіх документів архівів, музеїв і бібліотек [2, с. 13]. Однак щодо саме музейних колекцій їм часто не слідують. Подібно внутрішньотекстовому посиланню (чим воно не є [2, с. 8]), у статтях часто вказують інвентарний №№ музейних предметів. При цьому повна назва досліджуваного документу або книги часто публікується у довільній формі. У бібліографічному списку посилання на музейні предмети не формують незалежно від їх виду: лист, довідка, газета, телеграма, книга тощо. У той же час, приклад релігійних книг «Махзор на Рош-а-Шана» і «П'ятикнижжя», які були вперше презентовані на виставці «Збережена пам'ять» показує, що за умови втрати сторінок з даними про видавця, а у деяких випадках і титульного аркушу, інвентарні №№ музейних предметів і назва музею можуть стати чи не єдиними елементами бібліографічного посилання. Принагідно зазначимо, що під інвентарним номером книги «Махзор», що надійшла у 1999 р., нами виявлено ще два видання – коментарі до книги (понад, ніж 100 сторінок кожний). І хоча вони є додатками до молитовника, але в умовах музею їх бажано розглядати як окремі одиниці зберігання. Тим більше, що нами не виявлено на «додатках» жодних інвентарних №№. Тому, виявлені книги також зараховуємо до «музейних знахідок». Додамо, що у випадку опрацьованих книжок, змушено наводимо фактичну, а не закладену видавцем, кількість сторінок, яка не відома через втрати їх фрагментів [8; 13].

У підсумках до статті вказуємо, що етапом розвитку модерного музею має стати набуття статусу «документального центру» із відкритою для дослідників і зацікавлених громадян документальною частиною колекції на рівних із архівом умовах. І хоча, дійсно, музей не є ресурсом зберігання масивів документів від юридичних і фізичних осіб, і не може надавати довідкову інформацію комплексно та системно, однак багато фрагментарно накопичених документів цікаві суспільству. За результатами моніторингу запитів громадян у музеї та їх змісту, можливо буде дійти висновку про (не)сприйняття музеїв як ресурсів архівного зберігання документів. У такий спосіб музеї отримають можливість не тільки вийти у глобальний інформаційний простір де вже результативно функціонують українські архіви та бібліотеки, а й усвідомлять нові перспективи розвитку. Принагідно зазначимо, що участь суспільства у опрацюванні колекцій підтримає світову тенденцію партисипативних практик в культурі та музеях.

Список літератури:

1. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [Електронний ресурс]: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3814-12. – Назва з екрану.
2. Інформація та документація. Бібліографічне посилання: ДСТУ 8302:2015. – Київ, 2016. – 20 с.
3. Куцаєва Т.О. Музейна документація на музейні предмети у контексті наукових досліджень // Грані. – 2017. – Т. 20. – № 4(144).
4. Листівка Муллера [Г. Г.] // НМІУ. РД-11018.
5. Лист Тетяни Кроп // НМІУ. РД-11014.
6. Лист Аврама Гохмана // НМІУ. РД-1582, РД-1583.
7. Лист Маркуса Вайсберга // НМІУ. РД-11018 – РД-11022.
8. Махзор на Рош-а-Шана (з двома додатками). [б. в.], [б. р., кін. 19 – поч. 20 ст.], [304 с., фактична кількість] // НМІУ. РА-1611.
9. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини // Матеріали міжн. наук. конференції (Київ, 6-7.06.2017). – К., 2017. – 360 с.
10. Наказ Міністерства культури України № 580 «Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів» [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16. – Назва з екрану.
11. Науковий вісник НМІУ. Зб. наукових праць. – Вип. 1. – Ч. 2. – К.: НМІУ, 2016. – 296 с.
12. Прейскуранти, ділова і торгова переписка купця 1-ї гільдії В. Гольдберга [різні видання та рукописні документи] // НМІУ. ЛД-886.
13. П'ятикнижжя з коментарями. – Будапешт: Schlesinger Jos. [б. р., 1880-ті рр. – поч. 20 ст.] у 4 томах // НМІУ. РА-1607-1610.
14. Романовська Т.Ю. Унікальна корона Тори 18 ст. з колекції МІКУ // Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки. Матеріали наук. конференції (Київ, 12-14.10.2007). – К.: МІКУ, 2008. – 260 с.
15. Романовська Т.Ю. Совершенно секретно // Егупец. – 2001. – № 8. – С. 398-406.
16. Солодова В. Одесский музей еврейской культуры // Егупец. – № 10. – 29.03.2016 [Електронний ресурс]: http://lostart.org.ua/ua/research/453.html. – Назва з екрану.

Куцаева Т.А.
Национальный музей истории Украины
Ткачук К.А.
ОО «Культура ради будущего», г. Киев

МУЗЕЙНЫЕ КОЛЛЕКЦИИ КАК РЕСУРСЫ АРХИВНОГО ХРАНЕНИЯ: АКТУАЛЬНОСТЬ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСКУССИИ

Аннотация
В системе хранения исторических документов в Украине наличествуют различия архивного и музейного хранения. Исследованные институциональные различия, стереотипы в обществе и особенности законодательства, привели к тому, что музейные коллекции почти не воспринимаются как ресурсы архивного хранения документов, хотя являются ими, соответственно сути документальных частей коллекций. Приведены аргументы для междисциплинарной дискуссии. Отмечено, что участие общества в исследовании коллекций музеев поддерживает мировую тенденцию партисипативных практик в культуре и музеях.
Ключевые слова: библиографическая ссылка, инвентарный номер, коллекционная опись, музейный предмет, фондово-учетная документация, партисипативный музей.

Kutsaieva T.O.
National Museum of the History of Ukraine
Tkachuk K.O.
NGO "Culture for the Future", Kyiv

MUSEUM COLLECTIONS AS STORAGES OF ARCHIVAL DOCUMENTS: RELEVANCE OF INTER-DISCIPLINARY DISCUSSION

Summary
This article describes differences of archival and museum storage of documents. The author researched institutional differences, stereotypes in the Ukrainian society concerning museums and specific of the legislation that have led to almost complete rejection of museum collections as resources for archival documents, although they have this status objectively. Arguments to start the interdisciplinary discussion are proposed in the article. It is also noted that the participation of the society in the study of museum collections supports the world trend of participatory practices in culture and museums.
Keywords: bibliography, inventory of the museum collection, stock (item) number, the museum object, supporting documentation to the museum collection, participative museum.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

УДК 611.718.1:572.08:[347.157:796.8]

РАССМОТРЕНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ РЯДА РЕПРОДУКТИВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У СПОРТСМЕНОК РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ГРУПП, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ГРЕБЛЕЙ НА БАЙДАРКАХ И КАНОЭ

Бугаевский К.А.
Институт здоровья, спорта и туризма,
Классический приватный университет, г. Запорожье

В статье приводятся результаты проведённого исследования и их анализ, по определению особенностей менструального цикла и этапности процесса полового созревания, у спортсменок пубертатного и юношеского возрастов, занимающихся греблей на байдарках и каноэ. Установлено, что в обеих возрастных группах, имеются варианты нарушений в динамике установления и протекания менструального цикла, а также этапности полового созревания.
Ключевые слова: спортсменки, юношеский возраст, пубертатный возраст, менструальный цикл, половое созревание, гребля на байдарках и каноэ.

Постановка проблемы. Современный женский спорт высших достижений, предъявляет к спортсменкам разных возрастных групп, достаточно интенсивные физические и психологические нагрузки, неизбежно приводящие к формированию у них адаптивных изменений разной степени выраженности [1, с. 103-111; 3, с. 13-15; 6; 10, с. 193-196; 13, с. 20-22]. Учитывая то, что в женский спорт приходят девочки, девушки и молодые женщины в разные периоды их онтогенеза, актуальными и востребованными являются вопросы, касающиеся изучения процессов формирования у них, при занятиях спортом, комплекса адаптационных изменений во всех органах и системах организма, в том числе и в репродуктивной системе [1, с. 103-111; 3, с. 13-15; 6; 9, с. 230-235; 10, с. 193-196; 11, с. 80-85; 13, с. 20-22]. Это касается и таких циклических видов спорта, как гребля на байдарках и каноэ. Немаловажным фактором, который имеет одно из определяющих значений в женском спорте, является вопрос взаимосвязи между началом интенсивных физических нагрузок при тренировках и соревнованиях, и началом первой менструации (менархе).

Анализ последних исследований и публикаций. Нами был проведён анализ доступних материалов исследований и публикаций, по изучаемой проблеме. Хотелось бы отметить работы таких авторов, занимающихся вопросами влияния спортивной деятельности на состояние репродуктивной системы спортсменок, как: А.И. Нехвядович, Е.Т. Зубовская, И.Л. Рыбина, 2006; Е.А. Олейник, 2013; С.Н. Белик, И.В. Подгорный, Ю.В. Можинская, 2014; В.Ю. Давыдов, В.В. Шантарович, А.Ю. Журавский, Д.Н. Пригодич, 2017; К.А. Бугаевский, 2017. Хотелось бы отметить исследовательские работы, как отечественных, так и зарубежных авторов, касающиеся особенностей овариально-менструального цикла (далее ОМЦ) у спортсменок в ряде видов спорта, таких авторов, как: И.Л. Рыбина, А.И. Нехвядович, Е.Т. Зубовская, 2006; В. Осипов, 2012; Е.С. Корнеева, Т.П. Замчий, 2015; С.Г. Васин, 2016; К.Г. Терзи, 2016; К.А. Бугаевский, 2014–2018; M. Jurczyk, A. Borawska, 2010; B. Charniga, O. Solonenko, 2014; K.A. Bugaevsky, N.V. Zharska, 2017. При этом исследовательских работ, касающихся особенностей репродуктивной системы и, в частности ОМЦ у спортсменок, занимающихся греблей, практически нет. Исключение – исследования таких авторов, как И.Л. Рыбина, А.И. Нехвядович, Е.Т. Зубовская, 2006 и В.Ю. Давыдов, В.В. Шантарович, А.Ю. Журавский, Д.Н. Пригодич, 2017.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Многочисленными научными исследованиями установлено, что чаще всего разнообразные нарушения менструального цикла появляются у спортсменок, начавших свои занятия спортом до появления менархе, сроки которого являются предиктором репродуктивных нарушений [2, с. 18-22; 3, с. 13-15; 4,с. 114-116; 5, с. 131-135; 6; 7, с. 42-45; 9, с. 230-235; 10, с. 193-196; 11, с. 80-85; 12, с. 28-29; 13, с. 20-22]. Эта взаимосвязь, также связана с изменениями в этапности полового созревания у молодых спортсменок, как в пубертатном, так и в юношеском возрасте [2, с. 18-22; 3, с. 13-15; 4,с. 114-116; 5, с. 131-135; 6; 7, с. 42-45; 9, с. 230-235; 10, с. 193-196; 11, с. 80-85; 12, с. 28-29; 13, с. 20-22]. Нами было проведено изучение доступных исследовательских, научных и методических источников по изучаемой проблеме. Но работ, касающихся возрастных особенностей динамики ОМЦ и этапности процесса полового созревания, явно недостаточно. В связи с этим, проведение данного исследования является попыткой восполнить данный информационный пробел.

Цель статьи. Изучение, анализ и представление полученных данных об изменениях динамики овариально-менструального цикла и этапности

процесса полового созревания у спортсменок пубертатного и юношеского возраста, занимающихся греблей на байдарках и каноэ.

Изложение основного материала. Экспериментальной базой исследования явились спортивные секции, в которых тренировались спортсменки юношеского возраста (n=35), занимающиеся греблей на байдарках (n=20), и каноэ (n=15). Из них было, спортсменок пубертатного возраста (n=16) и юношеского возраста (n=19). Спортсменок пубертатного возраста, занимающихся греблей на байдарках было 9, а греблей на каноэ – 7 человек. В группе юношеского возраста байдарочниц было 11, каноисток – 8.

Для определения имеющихся показателей овариально-менструального цикла (ОМЦ), нами был использован авторский вариант анкеты (Бугаевский К.А., 2017) и анкета-опросник по выявлению нарушений этапности полового созревания у спортсменок (Бугаевский К.А., 2018). Также, для достижения цели исследования нами применялся комплекс научных методов, включающий анализ доступных научных и научно-методических источников информации, определение анатомо-антропометрических и морфофункциональных значений у спортсменок, интервьюирование. Также был применён метод математической статистики с обработкой полученных данных.

Результаты исследований и их обсуждение. Уровень спортивной квалификации спортсменок обеих обследованных групп – от I разряда до кандидата в мастера спорта (КМС) и мастера спорта (МС). Интенсивность и частота занятий оставляет 4-6 раз в неделю, от 2-х до 2,5 часов, приходящихся на 1 тренировку.

Полученные результаты становления и динамики ОМЦ у спортсменок пубертатного возраста, занимающихся греблей на байдарках и каноэ, следующие: в группе спортсменок-байдарочниц (n=9), срок наступления менархе – 13,47±1,03 лет, а у их сверстниц-каноисток (n=7) – 13,79±0, 65 лет (p≤0,05). Сроки установления ОМЦ, у байдарочниц – 1,85±1,14 лет, у каноисток – 1,94±1,03 (p≤0,05). Длительность ОМЦ у байдарочниц составляет – 39,37±1,25 дней, а у каноисток – 38,98±1,21 дней (p≤0,05). Длительность менструального кровотечения у байдарочниц составляет 2,57±0,23 дня, у каноисток – 2,46±0,72 дня (p≤0,05).

Обращает на себя внимание тот факт, что в обеих группах спортсменок пубертатного возраста, имеются комбинированные нарушения ОМЦ, по типу формирующегося гипоменструального синдрома, с явлениями олиго-опсоменореи. Также, в обеих группах имело место удлинение сроков установления ОМЦ, по сравнению со средне-популяционными показателями по Украине у девочек пубертатного возраста [2, с. 18-22; 3, с. 13-15; 11, с. 80-85]. Предменструальный синдром (ПМС) был определён у 6 (66,67%) девушек-байдарочниц и у 5 (71,43) каноисток. Согласно данных анкетирования и, дополнительно проведённого интервьюирования у этих же спортсменок, было установлено, что все спортсменки пубертатного возраста из двух исследуемых групп, начали свои занятия данным видом спорта в препубертатном возрасте, до наступления у них менархе.

Подобное исследование ОМЦ, было проведено в группах спортсменок юношеского возраста, занимающихся греблей на байдарках и каноэ. Его результаты таковы: в группе спортсменок-байдарочниц (n=11), срок наступления менархе – 13,87±1,13 лет, а у каноисток – 13,89±0,78 лет (p≤0,05). Сроки установления ОМЦ у байдарочниц – 1,84±1,13 лет, у каноисток – 1,98±1,07 (p≤0,05). Длительность ОМЦ у байдарочниц составляет – 39,37±1,25 дней, а у каноисток – 41,23±1,45 дней (p≤0,05). Длительность менструального кровотечения у байдарочниц составляет 2,12±0,44 дня, у каноисток – 2,04±0,24 дня (p≤0,05).

При анализе результатов исследования динамики менструального цикла у спортсменок обеих групп юношеского возраста, нами было установлено, что в этих группах имеется сформированный гипоменструальный синдром.

При этом, у 5 (45,46%) спортсменок байдарочниц и у 3 (37,50%) каноисток, имеется вторичная аменорея, с отсутствием менструального кровотечения в срок от 60 до 120 дней [2, с. 18-22; 3, с. 13-15; 4,с. 114-116; 5, с. 131-135; 6; 7, с. 42-45; 9, с. 230-235; 10, с. 193-196; 11, с. 80-85; 12, с. 28-29; 13, с. 20-22]. При этом, в обеих группах имеются и иные, комбинированные нарушения ОМЦ. Выраженный ПМС, с соматическими и вегетативными проявлениями, был определён у 8 (72,73%) байдарочниц и у 7 (87,50%) каноисток. Было, дополнительно установлено, что занятия данным видом спорта до менархе, начали 9 (81,82%) спортсменок байдарочниц и 6 (75,00) каноисток. Также, было проведено исследование динамики процесс этапности становления и проявлений полового созревания у спортсменок обеих исследуемых групп.

Результаты, полученные в группе спортсменок пубертатного возраста, следующие: позднее менархе зафиксировано у всех 100,00% спортсменок обеих групп. Задержка телархе (формирование и рост молочных желез), определено у 7 (77,78%) байдарочниц и у 5 (71,43%) каноисток. Задержка пубархе (процесс роста волос на теле, в т.ч. подмышками и на лобке), определена у 6 (66,67%) байдарочниц и у 5 (71,43%) каноисток. Также, у 8 (88,89%) девушек-байдарочниц и у всех 100, 00% каноисток, определены комбинированные нарушения процесса полового созревания.

Как видно из результатов исследования данных репродуктивных показателей у спортсменок пубертатного возраста, в обеих группах имеются комбинированные нарушения этапности полового созревания у подавляющего количества девушек, со 100% нарушениями динамики ОМЦ. Дополнительно, с применением интервьюирования, было установлено, что у всех спортсменок пубертатного возраста, начавших свои занятия до наступления у них менархе, имеются разнообразные комбинированные нарушения этапности полового созревания [2, с. 18-22; 3, с. 13-15; 9, с. 230-235; 10, с. 136-144; 11, с. 80-85].

В группе спортсменок юношеского возраста, также исследовались особенности процесса динамики полового созревания. Анализ результатов этого исследования, следующий: позднее менархе было определено у всех (100,00%) спортсменок-байдарочниц (n=11) и каноисток (n=8).

Задержка телархе выявлено у 9 (81,82%) байдарочниц и у 7 (87,59%) каноисток. Задержка пубархе, определена у 10 (90,91%) байдарочниц и у 7 (87,50%) девушек-каноисток. У всех 100,00% спортсменок обеих групп, были определены разнообразные, комбинированные нарушения этапности полового созревания.

Анализ полученных результатов показал, что в группе юных спортсменок ситуация более негативна, по сравнению со спортсменки пубертатного возраста. Помимо 100% задержки менархе у спортсменок-байдарочниц и каноисток, у них же, в 100% зафиксированы разнообразные, комбинированные нарушения процесса этапности полового созревания, с задержкой всех его показателей. Также было установлено, что нарушения ОМЦ и процесса этапности полового созревания, в группе спортсменок-байдарочниц обеих возрастных групп, более выражено, чем у спортсменок-каноисток.

С учётом всего вышеизложенного можно сделать следующие **выводы:**

1. У всех спортсменок пубертатного возраста, занимающихся греблей на байдарках и каноэ, приступивших к занятию данным видом спорта до наступления менархе, определены многочисленные, комбинированные нарушения ОМЦ, с активным формированием у них клинических проявлений гипоменструального синдрома, на фоне предменструального синдрома.

2. В данной группе спортсменок, установлены многочисленные, зачастую комбинированные нарушения этапности процесса полового созревания, с выраженной задержкой менархе, телархе и пубархе.

3. В группе спортсменок юношеского возраста, занимающихся греблей на байдарках и каноэ, установлено выраженное присутствие гипоменструального синдрома, с наявностью, практически у каждой девушки в каждой группе, клинически зафиксированной вторичной аменореи, при соматически и вегетативно выраженных явлениях предменструального синдрома.

4. Также у всех спортсменок юношеского возраста, начавших свои занятия греблей до наступления менархе, определены многочисленные, комбинированные нарушения этапности процесса полового созревания.

5. Выявленные изменения данного ряда репродуктивных показателей, при многолетних интенсивных занятиях греблей и значительных физических и психо-эмоциональных нагрузках, можно расценить (по нашему мнению), как результат интенсивных адаптационных процессов, происходящих в организмах спортсменок обеих возрастных групп.

Перспектива дальнейших исследований в данном направлении состоит в исследовании ряда морфологических, соматических и психологических показателей у данной группы спортсменок и вариантов их возможных нарушений.

Список литературы:

1. Белик С.Н. Влияние спортивной деятельности на репродуктивное здоровье девушек / С.Н. Белик, И.В. Подгорный, Ю.В. Можинская // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – 2014. – № 33. – С. 103-111.
2. Бугаевский К.А. Особенности менструального цикла и ряда репродуктивных показателей у спортсменок, занимающихся тхэквондо / К.А. Бугаевский, М.В. Михальченко // Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії. – 2017. – № 2(58). – С. 18-22.
3. Бугаевский К.А. Нарушения менструального цикла, гиперандрогения и занятия спортом / К.А. Бугаевский // Медико-физиологические основы адаптации и спортивной деятельности на Севере: сборник тезисов Всероссийской, с международ. участием, научно-практической конференции. – Сыктывкар, 6-9 октября 2015 г. – С. 13-15.
4. Васин С.Г. Особенности тренировочного процесса женщин с учётом протекания овариально-менструального цикла / С.Г. Васин // Инновационная наука. – 2016. – № 8-3. – С. 114-116.
5. Корнеева Е.С. Становление и протекание менструальной функции у женщин, занимающихся пауэрлифтингом / Е.С. Корнеева, Т.П. Замчий // Известия Тульского государственного университета. Физическая культура и спорт. – 2015. – № 3 – С. 131-135.
6. Олейник Е.А. Женщины, спорт, здоровье. Конституциональные особенности, состояние здоровья и образ жизни женщин-спортсменок : Монография / Е.А. Олейник. – Saarbrücken, Deutschland: LAP LAMBERT Academic Publishing. – 2013. – 163 с.
7. Осіпов В. До питання впливу інтенсивних фізичних навантажень на менструальну функцію спортсменок / В. Осіпов // Теорія та методика фізичного виховання. – 2012. – № 5. – С. 42-45.
8. Отбор девочек для занятий греблей на байдарках и каноэ на основе морфофункциональных показателей в период полового созревания / В.Ю. Давыдов, В.В. Шантарович, А.Ю. Журавский, Д.Н. Пригодич // Известия ТулГУ. – Физическая культура. Спорт. – 2017. – № 4. – С. 136-144.
9. Рыбина И.Л. Особенности гормональных изменений у спортсменок в гребле академической в зависимости от периода подготовки с учетом фаз овариально-менструального цикла / И.Л. Рыбина, А.И. Нехвядович, Е.Т. Зубовская // Научные труды НИИ физической культуры и спорта Республики Беларусь. – 2006. – № 6. – С. 230-235.
10. Терзи К.Г. Практическое применение теоретических знаний об ОМЦ в тренировочном процессе тяжелоатлеток группы совершенствования спортивного мастерства / К.Г. Терзи // Символ науки. – 2016. – № 5-2(17). – С. 193-196.
11. Bugaevsky K.A. Consideration of Peculiarities of the Menstrual Cycle in Athletes Engaged in Pankration / K.A. Bugaevsky, N.V. Zharska // JMBS. – 2017. – № 2(7). – P. 80-85.
12. Charniga B. The training of the female weightlifter and the menstrual cycle / B. Charniga, O. Solonenko // Sportivny Press Olymp. – 2014. – № 3. – P. 28-29.
13. Jurczyk M. Ocena wpływu wysiłku fizycznego na zaburzenia cyklu menstruacyjnego u sportsmenek i pozostałych kobiet / M. Jurczyk, A. Borawska // Gin. Prakt. – 2010. – № 1. – P. 20-22.

Бугаєвський К.А.
Інститут здоров'я, спорту і туризму,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

РОЗГЛЯД ОСОБЛИВОСТЕЙ РЯДУ РЕПРОДУКТИВНИХ ПОКАЗНИКІВ У СПОРТСМЕНОК РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ГРЕБЛЕЮ НА БАЙДАРКАХ ТА КАНОЕ

Анотація
В статті наведені результати проведеного дослідження та їх аналіз, по визначенню особливостей менструального цикла та етапності процесу статевого дозрівання, у спортсменок пубертатного та юнацького віку, що займаються греблею на байдарках та каное. Встановлено, що в обох вікових групах, мають місце варіанти порушень в динаміці встановления та протікання менструального цикла, а також етапності статевого дозрівання.
Ключові слова: спортсменки, юнацький вік, пубертатний вік, менструальний цикл, статеве дозрівання, гребля на байдарках та каное.

Bugaevsky K.A.
Institute of Health, Sports and Tourism,
Classical Private University, Zaporozhye

CONSIDERATION OF THE SERIES OF MORPHOFUNCTIONAL VALUES IN FEMALE ATHLETES OF YOUNG AGE, ENGAGED BY LIGHT ATHLETICS

Summary
The article presents the results of a study to determine the characteristics of the menstrual cycle and the stage of puberty, and their analysis in athletes of puberty and adolescence who are kayaks and canoeists. It was found that in both age groups, there are variants of disorders in the dynamics of the establishment and course of the menstrual cycle, as well as the stage of puberty.
Keywords: female athletes, athletes, adolescence, pubertal age, menstrual cycle, puberty, canoeing and kayaking.

УДК 796.012.013:797.12

ДИСТАНЦИОННАЯ СКОРОСТЬ В ГРЕБЛЕ НА БАЙДАРКАХ У ЮНОШЕЙ

Гетманцев С.В., Богатырь В.Г.
Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

Обследовались юноши в возрастных группах 11-12 лет, 13-14 лет, 15-16 лет, 17-18 лет различной спортивной квалификации, специализирующиеся в гребле на байдарках. По разработанной нами методике определения эффекта тренирующего действия изучались показатели дистанционной скорости по темпу, времени и скорости одного движения, частоте движений. На основании проведенных исследований можно определить индивидуальные особенности организма спортсменов и рекомендовать предложенную методику для целенаправленного изучения и развития одной из составляющих физического качества быстроты – дистанционной скорости, формирования и совершенствования двигательных способностей.
Ключевые слова: темп, время и скорость одного движения, частота движений.

Постановка проблемы. В соответствии с современными представлениями быстрота является специфической способностью человека к экстренным двигательным реакциям и высокой скорости движений, выполняемых при отсутствии значительного внешнего сопротивления, сложной координации работы мышц и не требующих больших энерготрат. Способность человека совершать действия в минимальный для данных условий отрезок времени определяют скоростные характеристики движений [1].

Физиологический механизм проявления быстроты обуславливается скоростными характеристиками нервных процессов, а именно, многофункциональными свойствами центральной нервной системы и периферического нервно-мышечного аппарата [3].

Различные формы проявления быстроты относительно независимы друг от друга и практически не коррелируют с уровнем общей физической подготовленности. Однако, в быту, спорте и профессиональной деятельности, связанной с выполнением физических нагрузок, наблюдаются различные формы проявления быстроты: передвижения с максимальной скоростью, различные прыжковые упражнения, единоборства

и спортивные игры. Такие комплексные формы проявления быстроты характеризуют скоростные способности человека [5].

Для их эффективного проявления, кроме высоких характеристик нервных процессов, необходимы еще достаточный уровень скоростно-силовой подготовленности двигательного аппарата, мощности анаэробных систем энергетического обеспечения, а также совершенство двигательных навыков выполняемых упражнений и действий [4].

Анализ последних исследований и публикаций. Двигательные действия спортсменов, занимающихся академической греблей, рассматривались в работах таких ученых как Филлин В.П., Матвеев Л.П., Платонов В.Н., Бондарь А.А. и др.

С биохимической точки зрения быстрота движений зависит от содержания аденозинтрифосфорной кислоты в мышцах, скорости ее расщепления и ресинтеза. В скоростных упражнениях ресинтез АТФ происходит за счет фосфорокреатинового и гликолитического механизмов (анаэробно – без участия кислорода). Доля аэробного (кислородного) источника в энергетическом обеспечении разной скоростной деятельности составляет 0-10%.

Генетические исследования (метод близнецов, сопоставление скоростных возможностей родителей и детей, длительные наблюдения за изменениями показателей быстроты у одних и тех же детей) свидетельствуют, что двигательные способности существенно зависят от факторов генотипа, а именно, быстрота простой реакции примерно на 60-88% определяется наследственностью. Средне-сильное генетическое влияние испытывают скорость одиночного движения и частота движений, а скорость, проявляемая в целостных двигательных актах, беге, зависит примерно в равной степени от генотипа и среды (40-60%) [4; 6].

Скоростные способности (быстрота реакции, скорость одиночного движения, частота движений) обеспечивают выполнение двигательных действий в минимальный для данных условий промежуток времени [6].

Цель статьи – исследовать дистанционную скорость спортсменов, специализирующихся в гребле на байдарках.

Материалы и методы исследования. Обследовались юноши различных возрастных групп и спортивной квалификации, учащиеся школы-интерната спортивного профиля, училища физической культуры и студенты ВУЗов, занимающиеся греблей на байдарках. Первая группа – 11-12 лет, состояла из 21 человека без спортивного разряда, вторая – 13-14 лет, 20 человек со вторым спортивным разрядом; третья группа – 15-16 лет, 20 человек, имеющих первый и второй спортивные разряды; четвертая группа – 17-18 лет, 25 человек, перворазрядники и кандидаты в мастера спорта.

По разработанной нами методике определения эффекта тренирующего действия исследовалась дистанционная скорость по темпу, времени и скорости одного движения, частоте движений. Спортсменам ставилась задача – после 15 сек напряженной работы продолжать в течение 60 сек максимально быстро и точно с помощью специального контактного стержня наносить удары по центрам мишеней. Подробно методика была опубликована в Слобожанском научно-спортивном вестнике (2015, № 4, с. 19-25) [2].

Изложение основного материала. У юных спортсменов в возрасте 11-12 лет, специализирующихся в гребле на байдарках, в тесте измерения эффекта тренирующего действия определялись показатели, характеризующие скорость на дистанции (табл. 1).

Темп равнялся 34,5±4,09 движений, большая величина отклонения от средней указывает на различную функциональную подготовленность юных спортсменов, а также это подтверждают колебания максимального показателя – 39,75 движений (отклонение от среднего – на 15,22%) и минимального – 26,75 движений (отклонение от среднего – на 28,97%); время одного движения равнялось 0,435 сек, максимальный показатель – 0,377 сек (меньше средней величины на 15,38%), минимальный – 0,560 сек (больше средней – на 28,74%); скорость одного движения соответствовала 0,689 м/сек, при максимальной скорости – 0,795 м/сек (больше средней величины на 15,38%) и минимальной скорости – 0,536 м/сек (меньше средней – на 28,54%); средняя частота движений была 2,3 Гц, максимальная – 2,65 Гц (увеличение по сравнению со средней на 15,22%), минимальная – 1,78 Гц (уменьшение по сравнению со средней на 29,21%).

При сравнении показателей, определяющих дистанционную и стартовую скорость, по сравнению с первым периодом темп увеличился на 6 движений или 21,05%, время одного движения уменьшилось на 0,091 сек или 20,92%, скорость одного движения возросла на 0,119 м/сек или 20,88%, частота движений повысилась на 0,4 Гц или 21,05%.

При исследовании изучаемых показателей у спортсменов 13-14 лет, специализирующихся в гребле на байдарках, были отмечены следующие результаты (табл. 2).

В тесте измерения эффекта тренирующего действия отмечался темп 33,25±1,38 движений, максимально – 39 движений, что больше средней величины на 5,75 движений (17,29%) и минимально – 24,5 движений, что меньше средней – на 8,75 движений (35,71%); время одного движения – 0,451 сек, лучший результат – 0,385 сек, меньше среднего на 0,066 сек (17,14%), худший – 0,612 сек, больше среднего на 0,161 сек (35,69%); скорость одного движения в среднем составляла 0,665 м/сек, при максимальной величине – 0,779 м/сек (больше средней на 0,114 м/сек или 17,14%) и минимальной – 0,491 м/сек (меньше средней на 0,174 м/сек или 35,44%); частота движений – 2,22 Гц, максимально – 2,6 Гц (больше средней – на 0,38 Гц или 17,12%), минимально – 1,63 Гц (меньше средней – на 0,59 Гц или 36,19%).

Спортсмены в возрасте 13-14 лет, тренирующиеся в гребле на байдарках, в тесте измерения эффекта тренирующего действия в целом показали более высокие результаты по темпу движений, времени и скорости одного движения, частоте движений, по сравнению с 11-12 летними гребцами. При исследовании дистанционной скорости по сравнению со стартовым разгоном темп увеличился на 2,25 движений (7,26%), время одного движения уменьшилось на 0,033 сек (7,31%), скорость одного движения повысилась на 0,06 м/сек (8,34%), частота движений стала больше на 0,16 Гц (7,77%).

Таблица 1

Показатели дистанционной скорости (юноши 11-12 лет, гребля на байдарках)

Показатели		M±m	M max	M min
эффект тренирующего действия	темп (к-во движений)	138±16,37 (34,5±4,09)	159 (39,75)	107 (26,75)
	время одного движения (сек)	0,435	0,377	0,560
	скорость одного движения (м/сек)	0,689	0,795	0,536
	частота движений (Гц)	2,3	2.65	1,78

Таблица 2

Показатели дистанционной скорости (юноши 13-14 лет, гребля на байдарках)

Показатели		M±m	M max	M min
эффект тренирующего действия	темп (к-во движений)	133±5,53 (33,25±1,38)	156 (39)	98 (24,5)
	время одного движения (сек)	0,451	0,385	0,612
	скорость одного движения (м/сек)	0,655	0,779	0,491
	частота движений (Гц)	2,22	2,6	1,63

Таблица 3

Показатели дистанционной скорости (юноши 15-16 лет, гребля на байдарках)

Показатели		M±m	M max	M min
эффект тренирующего действия	темп (к-во движений)	142±6,22 (35,5±1,56)	156 (39)	105 (26,25)
	время одного движения (сек)	0,423	0,385	0,571
	скорость одного движения (м/сек)	0,709	0,779	0,523
	частота движений (Гц)	2,37	2.6	1,75

Таблица 4

Показатели дистанционной скорости (юноши 17-18 лет, гребля на байдарках)

Показатели		M±m	M max	M min
эффект тренирующего действия	темп (к-во движений)	136±5,79 (34±1,45)	164 (41)	96 (24)
	время одного движения (сек)	0,441	0,366	0,625
	скорость одного движения (м/сек)	0,681	0,819	0,480
	частота движений (Гц)	2,26	2.73	1,60

В группе спортсменов 15-16 лет, занимающихся греблей на байдарках, в тесте измерения эффекта тренирующего действия были получены следующие данные (табл. 3): темп в среднем – 35,5± 1,56 движений, максимально – 39 движений, больше средней величины на 3,5 движений (9,86%) и минимально – 26,25 движений, меньше средней – на 9,25 движений (35,24%); время одного движения – 0,423 сек, лучший показатель – 0,385 сек, меньше среднего – на 0,038 сек (9,87%), худший – 0,571 сек, больше среднего – на 0,148 сек (34,99%); скорость одного движения – 0,709 м/сек, максимально – 0,779 м/сек, больше среднего – на 0,07 м/сек (9,87%). минимально – 0,525 м/сек, меньше среднего – на 0,184 м/сек (35,05%); частота движений – 2,37 Гц, максимально – 2,6 Гц, больше среднего – на 0,23 Гц (9,71%) и минимально – 1,75 Гц, меньше среднего – на 0,62 Гц (35.43%).

Следует отметить, что в группе юношей 15-16 лет, специализирующихся в гребле на байдарках, были спортсмены разного уровня физической и функциональной подготовленности, на что указывают большие отличия минимальных показателей от средних величин по темпу, времени и скорости, частоте движений. На факт неоднородности группы указывают также отличия изучаемых показателей от средних величин по лучшим показателям, которые изменялись от 9,71% до 9,87%. Более показательны максимальные величины отклонений от средних значений.

У спортсменов 17-18 лет, специализирующихся в гребле на байдарках (табл. 4), в тесте измерения эффекта тренирующего действия наблюдались следующие результаты, в среднем: темп 34±1,45 движений, максимально – 41 движение, больше среднего – на 7 движений (20,59%) и минимально – 24 движения, меньше среднего – на 10 движений (41,67%); время одного движения – 0,441 сек, лучший результат – 0,366 сек, меньше среднего – на 0,075 сек (20,49%) и худший – 0,625 сек, больше среднего – на 0,184 сек (41,72%); скорость одного движения – 0,681 м/сек, максимально – 0,819 м/сек, больше среднего показателя на 0,138 м/сек (20,26%) и минимально – 0,480 м/сек, меньше среднего на 0,201 м/сек (41,88%): частота движений – 2,26 Гц, максимальная величина – 2,73 Гц, больше средней – на 0.47 Гц (20,80%), минимальная – 1,60 Гц, меньше средней – на 0,66 Гц (41,25%).

В группе юношей 17-18 лет, специализирующихся в гребле на байдарках, наблюдались значительные различия в изучаемых показателях, характеризующих дистанционную скорость; максимальные величины были больше средних по темпу – на 20,59%, времени одного движения – на 20,49%, скорости одного движения – на 20,26%, частоте движений – на 20,80% и минимальные –

меньше средних величин по темпу – на 41,67%, времени и скорости одного движения, соответственно, – на 41,72% и 41,88%, частоте движений – на 41,25%. Следовательно, пятая часть спортсменов может поддерживать высокую дистанционную скорость, а несколько меньше половины обследованных не обладают этим качеством.

Выводы. Были исследованы показатели физического качества быстроты и ее составляющих (темп, время и скорость одиночного движения, частота движений) для определения перспективности спортсменов.

Для целенаправленного изучения и развития быстроты простой двигательной реакции можно применять разработанную нами методику исследования эффекта тренирующего действия, при этом наиболее эффективны методы, заключающиеся в максимально быстром повторном выполнении тренируемых движений по сигналу, аналитической тренировке в облегченных условиях, быстроты реакции и скорости последующих движений, определении связи между быстротой реакции и способностью к дифференциации микроинтервалов времени.

Перспективы дальнейших исследований. Планируется применить определение дистанционной скорости как одной из составляющих частей методики отбора на различных этапах совершенствования спортивной подготовки и повышения уровня спортивной квалификации.

Список литературы:

1. Аракелян Б.Е. Бег на короткие дистанции (спринт) / Е.Е. Аракелян, В.П. Филин, А.В. Коробов, А.В. Левченко. – М.: Инфра-М., 2002. – 134 с.
2. Богуш В.Л. Исследование двигательных действий, спортсменок, занимающихся академической греблей / В.Л. Богуш, С.В. Гетманцев, О.В. Сокол и др. // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків: ХДАФК, 2015. – № 4(48). – С. 19-25. – dx.doi.org/10.15391/snsv.2015-4.003.
3. Донской Д.Д. Теория строения действий / Д.Д. Донской // Теория и практика физической культуры. – 1991. – № 3. – С. 9-13.
4. Лях В.И. Взаимоотношение координационных способностей и двигательных навыков: теоретический аспект / В.И. Лях // Теория и практика физической культуры. – 1991. – № 3. – С. 31-36.
5. Попов В.Б. 555 специальных упражнений в подготовке легкоатлетов / В.Б. Попов. – М.: 2003. – 202 с.
6. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ж.К. Холодов, В.С. Кузнецов – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 480 с.

Гетманцев С.В., Богатир В.Г.
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

ДИСТАНЦІЙНА ШВИДКІСТЬ У ВЕСЛУВАННІ НА БАЙДАРКАХ У ЮНАКІВ

Анотація
Обстежувалися юнаки у вікових групах 11-12 років, 13-14 років, 15-16 років, 17-18 років різної спортивної кваліфікації, які спеціалізуються у веслуванні на байдарках. За розробленою нами методикою визначення ефекту тренувального дії вивчалися показники дистанційної швидкості по темпу, часу і швидкості одного руху, частоті рухів. На підставі проведених досліджень можна визначити індивідуальні особливості організму спортсменів та рекомендувати запропоновану методику для цілеспрямованого вивчення і розвитку однієї зі складових фізичного якості швидкості – дистанційної швидкості, формування та вдосконалення рухових здібностей.
Ключові слова: темп, час і швидкість одного руху, частота рухів.

Getmantsev S.V., Bogatyr V.G.
Mykolaiv National University named after V. Sukhomlynskyi

REMOTE SPEED IN ROWING ON THE KAYAKS IN THE YOUTHS

Summary
Young men in age groups of 11-12 years, 13-14 years, 15-16 years, 17-18 years of various sports qualification specializing in rowing on kayaks were examined. According to the method of determining the effect of the training action developed by us, we studied the rates of distance velocity in terms of the tempo, time and speed of one motion, the frequency of movements. On the basis of the conducted researches it is possible to determine the individual characteristics of the athlete's organism and recommend the proposed method for purposeful study and development of one of the components of the physical quality of speed – distance speed, formation and improvement of motor abilities.
Keywords: tempo, time and speed of one movement, frequency of movements.

УДК 378.172

РЕЙТИНГОВЕ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ СТУДЕНТІВ НТУУ «КПІ ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

Міщук Д.М.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

В статті проведено аналіз результатів тестування фізичної підготовленості студентської молоді згідно тестам і нормативам, розробленими Міністерством молоді та спорту. Показано, що 2,9% студентів демонструють високий рівень фізичної підготовленості; 29,7% мають достатній рівень; 49,8% показують середній рівень; 12,6% – студенти з низьким рівнем фізичної підготовленості. На загальний рівень фізичної підготовленості студентів впливають різноманітні варіанти поєднання результатів окремих тестів.
Ключові слова: рівень фізичної підготовленості, студентська молодь, рухові якості.

Постановка проблеми. Фізичне виховання студентської молоді тісно пов'язане з покращенням фізичної підготовленості, зміцненням здоров'я та фізичним удосконаленням майбутніх високоосвічених фахівців [1]. Навчання студентів у вищих навчальних закладах відбувається під впливом науково-технічного процесу, величезний потік інформації та автоматизація діяльності людини призводить до високого навантаження центральної нервової системи молоді на тлі недостатньої фізичної активності, що сприяє до зростання кількості студентів, які мають хронічні відхилення у здоров'ї [2]. Навчальні програми з фізичного виховання розробляються на підставі затверджених державних стандартів освіти та нормативних документів, які регламентують організацію навчально-виховного процесу, затверджуються Міністерством освіти і науки як базові і визначають мінімальний рівень обов'язкової фізкультурної освіти, вмінь, навичок і рухового режиму студентів, який держава гарантує на всіх етапах навчання [3]. Дворазові заняття з фізичного виховання, передбачені розкладом, відповідають вимогам формування здорового способу життя, тому що забезпечують мінімальний рівень рухової активності, необхідний для зміцнення здоров'я, збільшення об'єму рухового потенціалу, вдосконалення рухових якостей (сили, швидкості, стрибучості, гнучкості та спритності) [4].

Постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. за № 1045 «Про затвердження Порядку проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України» та наказ Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження тестів і нормативів для проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України» від 15.12.2016 за № 4665 призвані визначити та підвищити рівень фізичної підготовленості населення України, створити належні умови для фізичного розвитку різних верств населення, покращення здоров'я, забезпечення високопродуктивної працездатності, захисту суверенітету та територіальної цілісності України [5; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для успішного навчання та реалізації придбаних навичок в майбутній професійній діяльності студентів технічних закладів необхідно розвивати основні фізичні якості: рівень сили, швидкості, швидкісно-силові якості, витривалість, спритність і гнучкість.

Під силовими якостями розділяють здатність долати зовнішній опір чи протидіяти йому під впливом м'язової напруги. Контроль за силовими якостями відбувається за допомогою підтягування на перекладині або стрибка у довжину з місця для чоловіків та згинання-розгинання рук в упорі лежачи або стрибка у довжину з місця для жінок [7; 8].

Швидкісні якості характеризують здатність виконувати різноманітні рухи в мінімальний відрізок часу. 100-метровий біг, включений до тестів і нормативів для проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України відноситься до комплексного прояву швидкісних характеристик [7; 8].

Контроль рівня розвитку витривалості передбачає визначення здатності людини виконувати вправи без зниження їх ефективності. Для оцінювання витривалості в рамках щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України обрано тест «Рівномірний біг» 3000 м для чоловіків та 2000 м для жінок [7; 8].

У відповідності з положеннями теорії спорту високий рівень спритності (вправності) передбачає, що людина виконує швидко та точно координовані складні рухи. Оцінити рівень координаційних здібностей призначений тест «Човниковий біг 4×9» [3].

Гнучкість, як один з основних показників форм рухової якості, визначає здатність виконання рухів з великою амплітудою. Для вимірювання гнучкості обрано варіант виконання тесту, який включено до американських президентських тестів. Непряме вимірювання активної рухливості хребетного стовпа відбувається при виконанні нахилу тулуба вперед із положення сидячи [3; 7].

Аналіз останніх публікацій, присвячених вивченню та оцінюванню фізичної підготовленості населення України і зокрема студентської молоді, дозволяє стверджувати, що переважна більшість представників студентства має низький рівень фізичної підготовленості, спостерігається стала тенденція до погіршення стану здоров'я студентів протягом навчання у вищих навчальних закладах [1; 2; 3; 6; 8]. Саме тому вивчення динаміки змін в стані фізичної підготовленості студентів протягом останніх років та пошук нових шляхів розв'язання проблеми покращення здоров'я та фізичного стану насе-

лення України засобами фізичного виховання залишається актуальним.

Робота виконана за планом НДР Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського» в м. Києві.

Мета статті: визначити рівень фізичної підготовленості студентів НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», відповідно до тестів і нормативів, розроблених Міністерством молоді та спорту.

Постановка завдання:

– провести аналіз нормативних показників за кожним тестом серед чоловіків та жінок;

– провести аналіз інтегрального показника рівня фізичної підготовленості студентів.

Результати дослідження та їх обговорення. В дослідженнях взяли участь студенти навчальних відділень волейболу та баскетболу I-II курсів основної та підготовчої медичних груп, всього 495 осіб, 372 чоловіків і 123 жінок. Визначення рівня фізичної підготовленості проводилося наприкінці навчального року згідно тестам і нормативам, які були розроблені та затверджені Міністерством молоді та спорту (наказ за № 4665 від 15.12.2016 р.).

Статистична обробка результатів тестування відбувалась на ПК з використанням програмного забезпечення (MS EXCEL, STATISTICA 6.0). Оскільки всі показники відповідають закону нормального розподілу, для статистичної обробки даних були використані методи параметричної статистики.

Студенти здавали тести на визначення рівня розвитку рухових якостей (табл. 1).

В наказі Міністерства молоді і спорту «Про затвердження тестів і нормативів для проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України» наданий перелік тестів та визначені нормативні показники. Згідно з наказом відбувається оцінювання рівня розвитку рухової якості за кількісними та якісними критеріями. До кількісних критеріїв відносяться показники кожного тесту у метричних одиницях (метри, сантиметри, секунди, хвилини). До якісних критеріїв відносяться кількість балів та відповідний рівень. В розробленій шкалі оцінювання передбачені тільки чотири рівні розвитку фізичних якостей (високий, достатній, середній, низький). Для показників, які знаходяться за межею шкали оцінювання (нижче низького рівня), оцінка не визначена. Для коректної обробки даних в MS EXCEL, показникам, які знаходяться за межею шкали оцінювання, був присвоєний один бал та наданий статус «Наднизький рівень».

Інтегральна оцінка визначається шляхом підсумовування балів за кожен тест, сума балів порівнюється зі оцінювальною шкалою (табл. 2) та визначається рівень фізичної підготовленості.

Аналіз отриманих результатів показав, що серед студентів навчальних відділень волейболу та баскетболу високий рівень за тестом «Рівномірний біг 3000 м» мають 8,3% чоловіків; 5,3% демонструють достатній рівень; 16,6% мають середній рівень. Низький рівень фізичної підготовленості за тестом «Рівномірний біг 3000 м» демонструє 12,5% студентів, тоді як 57,4% показали результати, які знаходяться за межею низького рівня (більше 15,3 хвилин).

Проаналізувавши результати тесту «Біг 100 м», можна зробити висновки, що серед студентів 16,8% мають високий рівень; достатній рі-

Таблиця 1

Тести і нормативи для проведення щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України здобувачів вищої освіти (18-20 років)*

№ з/п	Види тестів	Стать	Нормативи			
			5 балів	4 бали	3 бали	2 бали
			Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
1	Рівномірний біг 3000 м, хв.	ч	13,0	13,3	14,2	15,3
	2000 м, хв.	ж	10,3	11,15	11,5	12,3
2	Підтягування на перекладині, рази, або стрибок у довжину з місця	ч	14	12	11	10
			260	240	235	205
	Згинання-розгинання рук в упорі лежачи, рази, або стрибок у довжину з місця	ж	25	21	18	15
			210	200	185	165
3	Біг на 100 м, с	ч	13,2	14,0	14,3	15,0
		ж	14,8	15,5	16,3	17,0
4	Човниковий біг 4×9, с	ч	9,0	9,6	10,0	10,4
		ж	10,4	10,8	11,3	11,6
5	Нахил тулуб з положення сидячи, см	ч	13	11	9	6
		ж	20	18	16	9

*Примітка. * – крім військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів*

Таблиця 2

Шкала результатів виконання тестів і нормативів для учнівської та студентської молоді (8-20 років)

Бали	Рівень фізичної підготовленості	Оцінка рівня фізичної підготовленості
25-21	Високий	Відмінно
20-16	Достатній	Добре
15-11	Середній	Задовільно
10 та менше	Низький	Незадовільно

вень показують 39,4% студентів; 12,4% чоловіків демонструють середній рівень; на низькому рівні знаходяться результати 17,8% студентів. 13,6% виконали даний тест з результатом, нижчим від мінімального (більше за 15,0 с).

Аналіз результатів тесту «Стрибок в довжину з місця» показав, що 3,1% чоловіків мають високий рівень; 7% демонструють достатній рівень; 15,6% студентів мають результати на середньому рівні. Низький рівень тесту «Стрибок в довжину з місця» показує більша половина чоловіків – 51,2%. 23,1% студентів показали результати, які знаходяться за межею низького рівня (менше 205 см).

Статистична обробка результатів тесту «Човниковий біг 4Ч9» чоловіків навчальних відділень волейболу та баскетболу показала, що 14,6% мають високий рівень; 49,2% демонструють достатній рівень; 20,6% показують середній рівень; показники 5,9% знаходяться на низькому рівні; 9,7% студентів виконали даний тест з результатом, нижчим від мінімального (більше за 10,4 с).

Аналіз результатів тесту «Нахил тулуба з положення сидячи» показав, що 37,6% чоловіків мають високий рівень; 12,4% демонструють достатній рівень; 16,1% показують середній рівень. 12,4% мають низький рівень, 21,5% показали результати, які знаходяться за межею низького рівня (менше 6 см).

Серед жінок, що займаються на навчальних відділеннях волейболу та баскетболу, п'ять балів та високий рівень за тестом «Рівномірний біг 2000 м» не отримала жодна студентка. Достатній рівень за даним тестом мають 3,6% жінок; 8% студенток демонструють середній рівень. Низький рівень за тестом «Рівномірний біг» показують 5,1% жінок; 80% студенток виконали даний тест з результатом, нижчим від мінімального (більше 12, 3 хвилин).

Аналіз результатів тесту «Біг 100 м» показав, що в групі жінок високий рівень мають 22,5%; на достатньому рівні знаходяться показники 23,7% жінок; середній рівень мають 45% студенток; низькі результати за даним тестом показують 6,2%. 2,5% виконали даний тест з результатом, нижчим від мінімального (більше за 17,0 с).

Група жінок, які займаються на навчальних відділеннях волейболу та баскетболу, за тестом «Стрибок в довжину з місця» мають такий розподіл: 19,8% жінок мають високий рівень; 15,8% – демонструють достатній рівень; 28,9% студенток показують середній рівень. 21,7% виконали тест на три бали, тобто мають низький рівень. 13,8% студенток виконали даний тест з результатом, нижчим від мінімального (менше 165 см).

Серед жінок, які займаються на навчальних відділеннях волейболу та баскетболу, за результатами тесту «Човниковий біг» 43,7% мають високий рівень; 10% демонструють достатній рівень; 27,5% показують середній рівень; показники 8,7% знаходяться на низькому рівні. 10% студенток виконали даний тест з результатом, нижчим від мінімального (більше за 11,6 с).

Проаналізувавши результати тесту «Нахил тулуба з положення сидячи», можна зробити висновки, що в групі жінок високий рівень мають 35%; на достатньому рівні знаходяться показники 8,8% жінок; середній рівень мають 8,7% студенток; низькі результати за даним тестом показують 37,5%. 10% виконали даний тест з результатом, нижчим від мінімального (менше 9 см).

За даними результатів тестування вся група студентів, які займаються на навчальних відділеннях волейболу та баскетболу, має такий розподіл: 2,9% студентів демонструють високий рівень фізичної підготовленості; 29,7% мають достатній рівень; 49,8% показують середній рівень; 12,6% – студенти з низьким рівнем фізичної підготовленості.

Проведений аналіз загальних оцінок фізичної підготовленості студентів навчального відділення волейболу дозволяє зробити висновок, що на загальний рівень фізичної підготовленості студентів впливають різноманітні варіанти поєднання результатів окремих тестів (табл. 3, 4).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження показали, 2,9% студентів демонструють високий рівень фізичної підготовленості; 29,7% мають достатній рівень; 49,8% показують середній рівень; 12,6% – студенти з низьким рівнем фізичної підготовленості.

На загальний рівень фізичної підготовленості студентів впливають різноманітні варіанти поєднання результатів окремих тестів:

Таблиця 3

Приклади формування високої загальної оцінки фізичної підготовленості

ПІБ	Крос		100 м		Стрибок у довжину		Човниковий біг		Гнучкість		Загальний бал
	рівень	бал	рівень	бал	рівень	бал	рівень	бал	рівень	бал	
М-в О.	наднизький	1	високий	5	високий	5	високий	5	високий	5	21
Я-й А.	високий	5	достатній	4	середній	3	високий	5	високий	5	22
Ш-т Є	достатній	4	достатній	4	достатній	4	високий	5	достатній	4	21
О-о В.	високий	5	середній	3	достатній	4	достатній	4	високий	5	21

Таблиця 4

Приклади формування достатньої загальної оцінки фізичної підготовленості

ПІБ	Крос		100 м		Стрибок у довжину		Човниковий біг		Гнучкість		Загальний бал
	рівень	бал	рівень	бал	рівень	бал	рівень	бал	рівень	бал	
В-в Н.	наднизький	1	високий	5	високий	5	високий	5	наднизький	1	17
О-в М.	низький	2	низький	2	високий	5	високий	5	високий	5	19
К-о М.	наднизький	1	низький	2	достатній	4	високий	5	достатній	4	16
М-о В.	високий	5	середній	3	достатній	4	достатній	4	високий	5	19

– для високого рівня притаманне поєднання трьох-чотирьох відмінних оцінок з оцінками добре, можлива навіть наднизька оцінка за одним тестом;

– достатній рівень формується з двох-трьох тестів високого рівня та одного-двох тестів низького рівня. У 50% студентів, що мають достатній рівень, наявний один тест, результати якого знаходяться за межею низького рівня;

– для студентів, які мають середній рівень, у 42% результати одного тесту знаходяться за межею низького рівня та у 46% два тести знаходяться за межею низького рівня;

– для студентів з низьким рівнем характерне поєднання тестів з задовільними та незадовільними результатами, а також хоча б один тест, з результатами нижче від низького рівня.

В перспективі подальших досліджень вдосконалення комплексної методики контролю, що дозволить індивідуально вибирати вид рухової активності, об'єм та інтенсивність навантаження на заняттях з фізичного виховання.

Список літератури:

1. Демідова О., Могилко С. Оцінка фізичної підготовленості студентів I-V курсів Державного закладу «Дніпропетровська медична академія МОЗ України». Наук.-практ. журнал «Спортивний вісник Придніпров'я». Дніпро, № 1. 2018. С. 114-118.
2. Кошелева О. Фізична підготовленість студентів закладів вищох освіти різного профилю протягом навчання. Наук.-практ. журнал «Спортивний вісник Придніпров'я». Дніпро, № 1. 2018. С. 152-158.
3. Круцевич Т.Ю. Воробьов М.І., Безверхня Г.В. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді. Навч. посіб. К.: Олімп. література, 2011, 224 с.
4. Грязева Е.Д., Жукова М.В., Кузнецов О.Ю., Петрова Г.С. Оценка качества физического развития и актуальные задачи физического воспитания студентов: [Монография] М.: ФЛИНТА Наука, 2013, 168 с.
5. Про затвердження тестів і нормативів щорічного оцінювання фізичної підготовленості населення України (станом від 15.12.2016) / Офіційний вісник України, 2017, № 21, с. 44 [Електронний ресурс] / Режим доступу: htpp://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0195-17. (Дата звертання 25.06.2018).
6. Круцевич Т., Саїнчук М., Підлетенчук Р. Причини політики девальвації фізичної підготовки в системі фізичного виховання у закладах освіти України. Наук.-практ. журнал «Спортивний вісник Придніпров'я». Дніпро, № 1. 2018. С. 169-174.
7. Костюкевич В.М., Воронова В.І., Шинкарук О.А., Борисова О.В. Основи науково-дослідної роботи магістрантів та аспірантів у вищих навчальних закладах: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан–ЛТД», 2016, 54 с.
8. Міщук Д.М., Черевичко О.Г. Аналіз рівня фізичної підготовленості студентів НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», відповідно до тестів і нормативів, розроблених Міністерством молоді та спорту. Зб. наук. праць «Фізична культура, спорт та здоров'я нації». Вінниця. Вип. 5(24). 2018. С. 405-411.

Мищук Д.Н.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

РЕЙТИНГОВАЯ ОЦЕНКА УРОВНЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ НТУУ «КПИ ИМЕНИ ИГОРЯ СИКОРСКОГО»

Аннотация
В статье представлен анализ результатов тестирования физической подготовленности студенческой молодежи согласно тестам и нормативам, разработанным Министерством молодежи и спорта. Показано, что 2,9% студентов демонстрируют высокий уровень физической подготовленности; 29,7% имеют достаточный уровень; 49,8% показывают средний уровень; 12,6% – студенты с низким уровнем физической подготовленности. На общий уровень физической подготовленности студентов влияют различные варианты сочетания результатов отдельных тестов.
Ключевые слова: уровень физической подготовленности, студенты, двигательные качества.

Mischuk D.M.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

RATING EVALUATION OF PHYSICAL PERFORMANCE LEVEL OF STUDENTS OF NTUU «IGOR SIKORSKY KYIV POLYTECHNIC INSTITUTE»

Summary
The article presents an analysis of the students physical readiness test results in accordance with the tests and standards developed by the Ministry of Youth and Sports. It is shown that 2,9% of students have a high level of physical fitness; 29,7% have a sufficient level; 49,8% have the average level; 12,6% – students with a low level of physical preparedness. The overall level of students physical fitness is influenced by different combination options of individual test results.
Keywords: level of physical readiness, students, motor qualities.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 316.3(=161.2):7.011

ВПЛИВ МИСТЕЦТВА НА ПРОЦЕС КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСТВА ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ПЕРІОДУ

Авер'янова Н.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті показано, що використовуючи мистецтво як специфічний інструмент впливу на суспільну свідомість, можна консолідувати українство навколо значущих для української держави цінностей і смислів. Іншими словами, мистецтво можна перетворити на дієвий чинник формування духовних потреб, національно-патріотичних почуттів та національної свідомості українства. З'ясовано, що в наші дні мистецтво слід розглядати як важливий соціокультурний інструмент досягнення порозуміння між країнами і спільнотами.
Ключові слова: постколоніальна доба, культурно-мистецькі проекти, культурні (креативні) індустрії, художнє кіно, художня література.

Постановка проблеми. Вступивши в постколоніальний період Україна зіштовхнулася з низкою принципово нових завдань та проблем, серед яких і проблема консолідації українства. Слід зазначити, що чимала кількість науковців під постколоніальною добою розуміє початковий період незалежного розвитку колишніх колоній, тобто період після здобуття незалежності, «цей період пов'язаний з вибором вивільненими країнами адекватного шляху політико-правового, економічного і соціокультурного розвитку, з кардинальними суспільними перетвореннями, а також зі зростанням протиріч у багатьох сферах суспільства» [3, с. 87].

Українство, щоб консолідуватись має орієнтуватись на майбутнє, тобто воно повинно чітко уявляти кінцеву мету, якої прагне і мобілізувати свої зусилля для її досягнення. Консолідація українства залежить від багатьох чинників, серед яких – спільність ідеї, мети, діяльність національної еліти, що має бути взірцем суспільної єдності, політична культура, державна мова, історична пам'ять, економічні та освітньо-виховні чинники, релігія, мистецтво та ін. Авторка даної статті зупиняється на одному з чинників консолідації українства – мистецтві, яке як естетичний феномен культурно-історичного розвитку соціуму впливає на всі сфери суспільної практики. Маючи здатність впливати на пізнавальну, емоційну та вольову сфери громадян, на їхню свідомість і підсвідомість, воно здатне змінювати цінності, ідеали, стереотипи й установки суспільства в цілому. Тобто використовуючи мистецтво як специфічний інструмент впливу на суспільну свідомість, можна консолідувати українство навколо значущих для української держави цінностей і смислів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження суспільної єдності та солідарності були закладені Е. Дюркгеймом, Ю. Хабермасом. Суттєві розробки до проблеми суспільного згуртування внесли такі вчені як Н. Джонсон, Дж. Кларк, Дж. Лоренс, Р. Мартін, Дж. Сакс, А. Сміт та ін. У вітчизняній науковій літературі питання щодо консолідаційних процесів українського суспільства та українства висвітлювалися у працях політологів, філософів, істориків і соціологів: В. Баранівського, І. Варзара, Т. Воропаєвої, І. Грабовської, В. Євтуха, О. Картунова, А. Колодій, І. Кресіної, В. Крисаченка, Г. Луцишин, Є. Магди, М. Обушного, О. Оржель, М. Поповича, Ю. Римаренка, М. Степико, В. Фесенка та ін. Проте, незважаючи на досить великий дослідницький інтерес до проблематики консолідації, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими та проаналізованими. Зокрема, ті, що безпосередньо торкаються теми цієї статті, що і обумовило її мету – з'ясувати вплив мистецтва на консолідаційні процеси українства.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР в українській державі залишилась радянська модель культурно-мистецької політики, яка з часом лише доповнювалась національно-демократичними гаслами. Упродовж усього періоду існування незалежної України відбувався процес подолання суспільством колоніальної специфіки українського культурно-мистецького простору, бо, як підкреслює основоположник постколоніальної теорії Едвард Саїд, «між імперською політикою та культурою існує на диво безпосередній зв'язок» і культура завжди була співучасна у справі імперського завоювання та колонізації [6, с. 37-51]. Важливо й те, зауважує Ева Томпсон, що «російський колоніалізм значною мірою залежав від національної ідентичності та експансіоністської політики щодо сусідніх країн» [7, с. 20]. Багаторічна пасивність і непослідовність української державної політики у сфері культури і мистецтва, призвела до того, що нині в Україні домінує зарубіжний культурний продукт, у тому числі й російський. Останній у своїй більшості перетворився на витончену пропаганду Кремля, що гальмує процес консолідації українства.

Водночас в останні роки в українському культурно-мистецькому просторі позитивним стало те, що було визначено пріоритети в цій сфері – розвиток вітчизняної кіноіндустрії, відзначення історичних подій України, підтримка національних театрів, заповідників, національних художніх колективів, тобто сформовано систему мис-

тецьких заходів, які мають можливість сприяти консолідації українства. Оскільки кіно є одним з найпопулярніших видів мистецтва сучасності, об'єднуючим творчість і виробництво, то саме на нього покладаються великі надії щодо збереження культурної самобутності України, національної ідентичності та консолідації українства. Художнє кіно – засіб культури, освіти і пропаганди, воно наймасовіше з усіх видів мистецтв і саме в ньому об'єднані різні комунікативні системи. Окрім цього воно відіграє значну роль у таких сферах суспільного життя як розваги, наука та політика. Специфіка художнього кіно в тому, що воно впливає на глибинні пласти свідомості, торкається всіх струн душі людини та водночас відображає актуальні проблеми сучасності. Воно надзвичайно схильне до міфологізації, до розробки і втілення міфологічних змістовно-образних моделей. Кіно, виносячи у сферу свідомості індивідуальні та соціальні міфи, переосмислює їх по новому, з врахуванням специфіки реальної дійсності.

На сьогодні перед українською мистецькою спільнотою для оптимального подолання наслідків колоніального минулого українства постало надзвичайно важливе завдання – створення патріотичного кіно. Як зазначав Едвард Саїд: «Ніщо не видається таким легкодоступним, зручним і привабливим, як звернення до традиції, національної й релігійної ідентичності, патріотизму. А позаяк ці звернення підсилює і розповсюджує вдосконалена медіа-система, орієнтована на масові культури, вони приголомшливо, щоб не сказати моторошно, ефективні» [6, с. 456]. На нашу думку, патріотичне кіно – це не обов'язково реконструкція минулого України та фільмування її відомих історичних осіб, це кіно і про людей, які ризикуючи власним життям захищають свою Батьківщину, працюють для її розвою, рятують інших людей, наприклад, від наслідків аварій, ураганів, пожеж, повеней та різних непередбачуваних обставин; це кіно, яке осмислює питання війни і миру; кіно про людей з гуманістичними принципами і високими духовними потребами, що активно їх відстоюють; про людей, які мають почуття власної гідності і вміють боротися за свої ідеали. Такі українські фільми формуватимуть високі духовні потреби суспільства, слугуватимуть зміцненню національної єдності та консолідації українства, сприятимуть подоланню пропагандистських міфів, спрямованих на руйнування єдності України як цілісної держави. Суттєво й те, що патріотичне кіно уможливить сприймати світовою спільнотою події в Україні крізь призму роз'яснень українськими митцями, що мають бути віддані своїй державі [1].

Художня література залишається стратегічним чинником зміцнення гуманітарного поля України та консолідації українства. Так, в Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» підкреслюється: «Треба наголосити, що консолідація суспільства неможлива без якісного масового читання, яке в умовах цифрової епохи катастрофічно зменшується… Нація, яка читає, вміє критично мислити та не піддається ворожій антигуманній пропаганді» [2, с. 363]. Дійсно, нині відбувається широка експансія візуальних форм мистецтва як у життя суспільства в цілому, так і окремої його особистості; кінотеатри, телевізор та комп'ютер створюють новий режим сприйняття. Читання книг, наукових журналів і газет відійшло на другий план, однак читання, як відомо, – це особливий тип розумової праці, який розвиває абстрактне й логічне мислення, здатність до концентрації уваги. Коли людина перестає читати, то вона втрачає здатність до швидких асоціацій, до яскравості уявлень, до емоційності сприйняття. Окрім цього подолання радянських і російських неоімперських художніх стереотипів залежить і від того, яку саме літературу читають громадяни України, бо «сила імперської системи країни, як правило, втілюється і в потужній художній літературі у цій країні» [7, с. 142]. Тому в 2016–2018 рр. у нашій державі значно зросло видавництво книг та брошур українською мовою як за кількістю назв, так і за тиражем [4].

Українські культура та мистецтво стають засадничими у системі заходів реінтеграції окупованого Донбасу до українського гуманітарного простору, адже саме в умовах української національної культури, що виступає інтегративним чинником для факторів, які творять національну свідомість та самосвідомість людини, формується національно свідома особистість, відповідно, підвищується самосвідомість нації в цілому. Оскільки наша держава планує реінтеграцію тимчасово непідконтрольних територій до України, то це передбачає не лише силові методи, а й боротьбу за світоглядні орієнтації та настрої населення, яке знаходиться в захоплених ворогом регіонах. Це передбачає і «деокупацію» свідомості мешканців непідконтрольних українських територій від насаджених російською пропагандою міфологем, у яких український народ постає як органічна складова російського етносу, насаджується первинність російської мови і культури по відношенню до української, вказується на релігійну православну єдність. Тому мистецтво, з його широкою системою комунікації, яка практично не має перешкод, має можливість транслювати інформацію на найширшу аудиторію; сприяти усвідомленню й осмисленню певних ідеологічних установок. Воно є важливим засобом оптимізації духовного світу людини, та що суттєво, мистецтво дає можливість обмінюватись думками людям різних національностей і поглядів, навіть кардинально протилежних, чим об'єднує людей та сприяє толерантності спільнот.

Як справедливо зауважує Микола Рябчук: «Колоніальна спадщина в Україні є досить важкою – ще важчою навіть, ніж комуністично-тоталітарна» [5, с. 13]. Тому і окремі митці, і цілі художні колективи здійснюють численні поїздки у райони, наближені до зони ведення бойових дій на Сході України; створюють документальні та художні фільми, презентують тематичні виставки з показом подій 2014–2018 рр. Такі культурно-мистецькі заходи сприяють підвищенню рівня толерантності в українському суспільстві, розкривають культурно-мистецький потенціал різних регіонів нашої держави, зацікавлюють населення України цими регіонами та залучають громадян до культурного відновлення зазначених регіонів, що сприяє консолідації всього українства. Таким чином, культурно-мистецькі проекти,

спрямовані на посилення комунікацій між регіонами нашої держави, сприяють єднанню України як цілісної держави, зменшують вплив російської пропаганди на українство, сприяють подоланню колоніальної специфіки українського культурно-мистецького простору.

У результаті ефективних культурно-мистецьких практик в Україні поступово створюється якісний національний мистецький продукт, яким цікавляться за кордоном, що засвідчують, наприклад, найбільші в світі Франкфуртські книжкові ярмарки (Німеччина), де українські книжки отримують відзнаки. Як відомо, Франкфуртський книжковий ярмарок у наші дні водночас постає і виставкою, і книговидавничим бізнес-форумом. Участь у ньому означає вихід на світовий рівень як для держави, так і для видавця; це одне з пріоритетних місць, де проводиться культурна політика.

У 2015 р. для України зазначений книжковий ярмарок мав важливе стратегічне значення, бо на ньому презентувалися видання, які висвітлювали драматичні події Євромайдану та війну на Сході України. Це дало можливість ознайомити світову спільноту з реальними подіями в нашій державі на противагу російській пропаганді, яка поширює недостовірну та перекручену інформацію. Франкфуртський книжковий ярмарок 2016 р. для України також мав важливе культурно-стратегічне значення – вперше 9 українських книжок було відзначено у категоріях: 1) найкращі ілюстрації та обкладинки; 2) найкрасивіші книги світу 2016 р. на Франкфуртському книжковому ярмарку; 3) найкращі дитячі та підліткові видання з усього світу [8]. У рамках програми відбувалася дискусія «Поезія в контексті війни. Війна в контексті поезії» і «Україна: поезія в період війни». На книжковому ярмарку українські митці продемонстрували, що мають достатньо креативного потенціалу, щоб на гідному рівні представити нашу державу як перспективного і надійного партнера на ринку.

Отже, мистецькі твори, культурні програми та художні проекти формують позитивний імідж нашої держави, зміцнюють зв'язки зі світовими арт-спільнотами, підвищують інвестиційну привабливість України, у певній мірі просувають її економічні та політичні інтереси на міжнародній арені. Вплив мистецтва на суспільство значний, він значно ефективніший та дієвіший, ніж той, що відображений сьогодні у державних документах. Мистецтво, поєднуючи раціональне й емоційне, ідеологічне й психологічне з певним типом художнього мислення та яскравим виявом національного характеру, здатне комплексно впливати і на окрему особистість, і на суспільство в цілому.

Наразі важливо, щоб наша держава підтримувала українські культурні індустрії та залучала їх до соціально-культурних проектів. Культурні індустрії (або їх називають креативні індустрії) включають в себе образотворче і музичне мистецтво, архітектуру, рекламу, видавничу справу, кіно- і відеопродукцію, теле-, радіо-, Інтернет трансляції, фотографію, дизайн і моду. Цікаво те, що в шкалі роботодавців Європи ця широкомасштабна галузь посідає третє місце, поступаючись лише будівництву та підприємствам громадського харчування. Європейці широко використовують можливості креативної індустрії як в економічному зростанні своїх країн, так і в зниженні соціальної напруги в суспільстві. Тобто культурні (креативні) індустрії – це не лише джерело духовного та естетичного розвитку суспільства, а й важливий та перспективний сектор економіки країни, який варто використовувати для збагачення держави.

Висновки. Процес консолідації українства передбачає позбавлення вітчизняного культурного простору від пострадянського та російського культурно-мистецького впливів, які породжують конфлікт двох ідентичностей – проросійської неоімперської та української проєвропейської, що гальмує формування національної ідентичності громадян України, роз'єднує різні регіони нашої держави. Тому українська мистецька спільнота має створювати власний наратив, який буде сприйматися різноманітною аудиторією. Створюючи такий наратив необхідно враховувати ідеї громадянської солідарності, патріотизму та толерантності. При цьому потрібно, щоб зберігалися, з одного боку, українські мистецькі традиції, а з іншого, – забезпечувалась конкурентоспроможність на світовому арт-ринку. Важливо, щоб українська держава підтримувала україномовні культурно-мистецькі проекти як на внутрішньому, так і міжнародному арт-ринку, сприяла оновленню матеріально-технічної бази художніх закладів, стимулювала підвищення професійного рівня мистецьких кадрів. Важливо, щоб у творах мистецтва, культурно-мистецьких програмах і проектах були закладені ідеї національної єдності та патріотизму.

Список літератури:

1. Авер'янова Н.М. Художнє кіно як системний засіб впливу на процес консолідації українства // Zbior artykulow naukowych «Rozwoj i praktyka» (Zakopane, 29.12.2017). – Warszawa: Wydawca Sp. z. o. o. «Diamond trading tour», 2017. – 76 str. – S. 62-64.
2. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К.: НІСД, 2015. – 684 с.
3. Воропаєва Т. Українська національна еліта постколоніальної доби: громадянський вимір / Тетяна Воропаєва // Українознавчий альманах. – Випуск 22. – К.: «Міленіум+», 2017. – 160 с. – С. 86-93.
4. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2018 році / Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika_.html
5. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження / Микола Рябчук. – К.: «К.І.С.», 2011. – 240 с.
6. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. – К.: Критика, 2007. – 608 с.
7. Томпсон Е. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон. – К.: Ви-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 368 с.
8. Франкфуртський книжковий ярмарок 2016: здобутки українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://starylev.com.ua/news/frankfurtskyy-knyzhkovyy-yarmarok-2016-zdobutky-ukrayinciv.

Аверьянова Н.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВА НА ПРОЦЕСС КОНСОЛИДАЦИИ УКРАИНСТВА ПОСТКОЛОНИАЛЬНОГО ПЕРИОДА

Аннотация
В статье показано, что, используя искусство как специфический инструмент воздействия на общественное сознание, можно консолидировать украинство вокруг значимых для украинского государства ценностей и смыслов. Иными словами, искусство можно превратить в действенный фактор формирования духовных потребностей, национально-патриотических чувств и национального сознания украинцев. Установлено, что в наши дни искусство следует рассматривать как важный социокультурный инструмент достижения взаимопонимания между странами и сообществами.
Ключевые слова: постколониальная эпоха, культурно-художественные проекты, креативная индустрия, художественное кино, художественная литература.

Averianova N.N.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE INFLUENCE OF ART ON THE CONSOLIDATION OF UKRAINIANESS POSTCOLONIAL PERIOD

Summary
The through the influence on social consciousness can achieve important results in creating of certain ideas, values, spiritual needs as well as stereotypes and patriotic ideals. That is why such purposeful usage of art in modern conditions the can be a powerful factor of consolidation of Ukrainians. It is established that nowadays art should be viewed as an important sociocultural instrument for achieving mutual understanding between countries and communities.
Keywords: postcolonial period, cultural and artistic projects, creative industries, cinema, imaginative literature.

УДК 329.285:94(477)«191»

СУСПІЛЬНО-СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АНАРХІСТСЬКИХ ГРУП В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Іванішин Д.О., Блоха Я.Є.
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті розглянуто особливості ідеології анархістських груп та суспільно-світоглядні засади їх діяльності на території України у 1903–1917 рр. Встановлено, що головними завданнями агітаційно-пропагандистського напряму діяльності анархістів у 1903–1914 рр. були поширення ідеологічного впливу на потенційних прихильників революції; інформаційне забезпечення діяльності анархістських осередків, протидія політичним опонентам. Однак їх непослідовність в ідеології, викликала часткових відхід прихильників анархізму та похитнула авторитет даної суспільно-політичної течії. Під час Першої світової війни діяльність анархістів була спрямована на «підштовхування» революції. Її основною тезою було прагнення до комуністичного способу життя, свободи і рівності. Анархісти мріяли про повне зруйнування держави і капіталу, які задавили ці прагнення, вважали, що революція, яка розпочалася, закінчиться лише після повного знищення державницько-класового ладу.
Ключові слова: анархія, терор, ідеологія, пропаганда, революція.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Постановка проблеми. Слово «анархія» походить від грецького і означає «відсутність правління». У сучасних енциклопедичних і довідкових виданнях анархізм визначається як суспільно-політична течія, що виступає за знищення державної влади. У повсякденному житті часто тлумачиться як невизнання авторитетів, дисципліни, порядку.

На початку XX століття анархізм не був новинкою для всього світу, однак специфіка революційної ситуації в Росії зумовила собою більш широкий масштаб і своєрідну форму поширення анархістського терору. Диференціація суспільства у Російській імперії, національна ворожнеча, класовий антагонізм виявилися настільки сильними, а влада настільки нездатною вирішити нагальні проблеми, які стояли перед країною, що перший же потужний революційний вибух привів до масового кровопролиття і занурив країну в безодню хаосу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розпочато вирішення даної проблеми, на які посилаються автори. Питання про зародження анархістського руху в Україні і зараз залишається дискусійним. Дослідники називають роком виникнення руху різні дати: 1900, 1903, 1904, 1905-й, іноді до анархістського руху відносять нігілістів, бакуністів, бунтарів 1860-1880-х рр., духоборів і толстовців. Але, анархізм, як політичний рух, сформувався в Російський імперії тільки у 1903–1904 рр. Першими історіографами анархістського руху у Східній Європі були самі анархісти, у працях яких спогади перепліталися з публіцистикою та історичною канвою [1; 7]. Ці праці грішили фрагментарністю і безсистемністю, автори плутали дати, тенденційно показували особисту роль того чи іншого анархіста, замовчували, «в конспіративних» цілях, конкретні імена і дати. Так, наприклад, робота П. Аршинова [1] започаткувала напрям апологетики в історіографії анархістського руху. Перше ґрунтовне дослідження анархізму «початкового етапу» належить меншовику Б. Горєву, але воно не дає відповіді на питання про точний час виникнення анархістського руху [4].

Ідеологія анархізму в Україні у вітчизняній науковій літературі висвітлена недостатньо. Винятком можуть бути історичні дослідження М. Боровика [3], О. Лебеденка, І. Назарова та деяких інших науковців. Роботи В.А. Савченка [6] та С.А. Ткача [8], які певним чином стосуються ідейних основ анархістського руху на Україні, не акцентують увагу на діяльності анархістських груп напередодні та під час Першої світової війни.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Проте в усіх перерахованих роботах анархізм переважно досліджується як політичний рух і меншою аналізуються його ідейні основи та суспільно-світоглядні засади. Співвідношення ж ідей анархізму з проблемами сучасності (наприклад, процес формування громадянського суспільства), взагалі займає опосередковане місце у даних дослідженнях.

Метою статті є розгляд суспільно-світоглядних засад діяльності анархістських груп на території України у 1903–1917 рр.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи становище анархістського руху напередодні Першої світової війни, зауважимо, що у 1913 р. поліцією фіксуються три анархістські групи в Одесі: «СЧМ», в якому, за словами поліції, панують «бунтарські настрої», група анархістів, яку очолював якийсь «потьомкінець», група анархістів-здирників отамана Коршуна. У 1914 р. в Одесі діяла група анархістів-нальотчиків братів Григораш, групи «Чорна маска», «Чорна рука», що займалися «мандатним» здирництвом. Серед моряків продовжували існувати законспіровані групи «СЧМ». Відомо, що О. Железняков, плаваючи кочегаром на торгових судах по Чорному морю, в 1916 р. входив до підпільної матроської організації анархістів [6, с. 150].

Перша половина 1914 р. була пов'язана з піднесенням робітничого та страйкового руху в Російській імперії, в червні 1914 р. П.О. Кропоткін писав: «настає пробудження... підготовка до революції» [5, с. 255], а також він відкрито писав про свою думку щодо Першої світової війни, де зазначав, що не можна осторонь спостерігати за подіями, а необхідно діяти. У 1914 р. В.І. Забрежнев писав: «останні місяці свідчать про підйом революційного руху» [6, с. 144]. Анархісти-синдикалісти планували видавати в Російський імперії «замаскований» легальний, теоретичний орган. Я.І. Кириловський засудив синдикалистів з групи В.А. Поссе.

У січні 1914 р. конференція російських анархістів-комуністів закордоном прийняла рішення про те, що газ. «Рабочий мир» стає органом «Федерації закордонних груп російських анархістів-комуністів»; до редакції були обрані: О.Ю. Голберг (Ге), Г.І. Гогелія, М.І. Гольдсміт (Корн), І.С. Гроссман (Рощін) був виведений з редакції [6, с.145]. Видання «Рабочего мира» було перервано початком Першої світової війни. У Лозанні в березні-грудні 1915 р. група анархістів-комуністів, що згуртувалася навколо газети «Рабочий мир», стала видавати газету «Рабочее знамя» (1916 р. газета перестала виходити через нестачу коштів).

На початку 1914 року Департамент поліції констатував припинення анархічної пропаганди по всій імперії, але це повідомлення не було правдивим. У першій половині 1914 р. одеська поліція проводила політичну перевірку осіб, причетних до анархістів, «під ковпак» потрапили: М. Надєждін, брати Зіфриди, К. Бронштейн (член бельгійської групи анархістів-синдикалістів), Б. Гольберштадт, І. Лузанов, Ф. Яровий, О. Григораш, І. Бутилкін, брати Гнатюки тощо [6, с. 145].

Поліція мала інформацію про створення нової групи в Одесі під керівництвом І.С. Віленського і Р.І. Таратути, які підтримували зв'язки з анархістами Києва, Катеринослава, Москви, Брянська. Кам'янецьподільська група анархістів на чолі із Н.В. Дрікером 1914 р. відновила канал політичної контрабанди нелегальної літератури,що йшла з «вікон» на кордоні до Києва, Одеси, але у вересні 1914 р. Н.В. Дрікер був заарештований [8, с. 27].

Радянські історики В.В. Комін і С.М. Канєв писали, що у період 1914 р. їм вдалося виявити наявність анархістських груп в трьох містах імперії. П.О. Коротич вважає, що у 1914–1916 рр. в Україні анархістські групи були в Харкові, Катеринославі, Бердянську, Керчі, Олексанрівському, Волинській губернії [6, с. 145]. У серпні 1914 р. з Санкт-Петербургу і деяких інших міст через Харків і далі до Одеси, Катеринослава, Києва вирушили кілька груп анархістів, які прагнули налагодити зв'язки на місцях.

Однак Перша світова війна, що розпочалася в серпні 1914 р., перекреслила плани анархістів, розколола їхню ідеологічну єдність. До серпня 1914 р. головний ідеолог анархістів П.О. Кропоткін стояв на позиціях антимілітаризму, викривав антигуманну, грабіжницьку сутність воєн. Але в серпні 1914 р. частина анархістів-комуністів,так чи інакше пов'язаних із масонським рухом, на чолі з П.О. Кропоткіним та В.М. Черкезовим підтримала вступ Російської імперії в Першу світову війну, вважаючи, що ця війна виправдана історією, тому що ведеться проти «німецького мілітаризму», «німецького завойовницького імперіалізму». П.О. Кропоткін оприлюднив «Лист пропоточні по-

дії» з Брайтона, в якому публічно став на захист однієї з протиборчих сторін у війні. Такий вчинок свого лідера викликав у багатьох анархістів здивування, шок, розгубленість [7, с. 170].

У 1914 р. в Харкові на об'єднаних зборах анархістів, есерів та соціал-демократів, обговорювалися питання про ставлення до війни і про необхідність випуску антивоєнної листівки. За підрахунками П.О. Коротича, у 1914–1916 рр. поліція в різних частинах Російської імперії виявила 27 різних антивоєнних анархічних листівок, поліції були невідомі будь-які пропагандистські анархічні матеріали, що містять заклики до війни на боці країн Антанти. О. Беркман, Е. Голдман, І.М. Ейхенбаум (Волін), Ш. Яновський та низка інших відомих діячів анархістського руху підписали заяву проти війни. Активно проти війни виступали анархісти, які колись діяли в Україні: Я.І. Кириловський (Новомирський), І.С. Гроссман (Рощін), М.І. Музіль (Рогдаєв) тощо.

Практична діяльність анархістів реалізовувалась за трьома провідними напрямками роботи: агітаційно-пропагандистському, організаційному (внутрішньоорганізаційному – формування груп і федерацій, зовнішньоорганізаційному – допомога в формуванні робітничого, профспілкового, страйкового рухів), бойовому (політичний та економічний терор). Головними завданнями агітаційно-пропагандистського напряму стали: поширення ідеологічного впливу на потенційних прихильників революції; інформаційне забезпечення діяльності анархістських осередків, протидія політичним опонентам. Пропаганда анархістів була спрямована на робітників, яких анархісти мріяли схилити до бунту. Однак їх непослідовність в ідеології, викликала часткових відхід прихильників анархізму та похитнула авторитет даної суспільно-політичної течії.

Анархістський рух у 1914–1916 рр. знаходився в стані ідеологічної та організаційної кризи, але не можна казати про його зникнення. Анархісти продовжили пошуки шляхів впливу на робітничий рух, до анархістських груп продовжували приходити відчайдухи, в той же час центри анархістського руху в Російський імперії змістилися з Півдня (Одеса, Катеринослав) до Харкова та імперських столиць (Петроград, Москва).

Робітників налаштовували на радикальні дії: страйк, непокору по відношенню до управлінської ланки підприємств, селянство – до знищення майна поміщиків, партизанської війни. Популярність анархістів серед робітників будувалася на радикалізмі, робітники підтримували їхню боротьбу в тому обсязі, в якому це відповідало миттєвим локальним завданням боротьби за свої права. Більшість анархістів Російської імперії виступала проти війни. Вихід з війни анархісти бачили у світовій революції. Анархістські групи в 1911–1914 рр. виховали цілу плеяду борців, що в 1917–1918 рр. підтримають революційні перетворення. Образ анархіста-моряка був не тільки яскравим літературним штампом, а й реальністю революційних років, коли анархістська ідеологія захопила значну моряків торгового і військового Чорноморського флоту.

Частина істориків помилково заявляли про відсутність у анархістів будь-якої організуючої структури руху. Анархістські структури не підпорядковувалися логіці, властивій партійним структурам: керувалися локальними завданнями, не мали «проголошеного» формального центру, який віддавав би директиви, призначав керівництво, вів загальну бухгалтерію та реєстрацію членів. «Дикі» анархістські групи поліції було важко контролювати за допомогою провокаторів, складно вистежити: багатьох із вже заарештованих анархістів доводилося звільняти на підставі недостатності доказів, відсутності фіксованого членства в групах. Відносна однорідність анархічного руху, тенденції до встановлення міжрегіональних зв'язків і об'єднання, спільність цілей і завдань, енергія та активність лідерів і учасників руху були тими умовами, які давали змогу анархістам впливати на ґенезу революційного руху [6, с.153].

На момент Лютневої революції (1917 р.) анархістські групи України перебували в дуже тяжкому становищі. Небачено жорстокий терор царського уряду, ідеологічна і організаційна роздробленість анархістів поряд з елементами внутрішнього розкладу в їх русі призвели до того, що на цей час більшість з них була знищена, перебувала на каторзі чи в еміграції або свідомо відійшла від активної діяльності. На початок 1917 р. анархістські групи діяли лише в Києві, Катеринославі та Харкові [5, с. 262].

Однак в обстановці революційної ейфорії, що охопила суспільство після несподівано легкої перемоги над самодержавством, анархісти починають нарощувати свій вплив. Економічна криза, радикалізація та поляризація суспільства, політичне безладдя і неспроможність нової влади розв'язати соціально-економічні та політичні проблеми, поставлені революцією, тільки активізували цей процес.

З весни 1917 р. в Україні почалося бурхливе зростання кількості анархістських організацій. Збільшувалися старі та виникали нові групи в Одесі, Києві, Харкові, Катеринославі, Олександрівську, Миколаєві, Севастополі, Павлограді та інших містах [5, с. 263]. Анархісти створювали свої клуби, читальні, виступали з лекціями на промислових підприємствах. З весни 1917 р. ведеться активна пропаганда ідей анархізму у військових частинах, влада бореться з анархістами своїми методами. Особливо великою популярністю анархісти користувалися на Чорноморському флоті.

Іншим різновидом діяльності анархістів було створення сільськогосподарських комун переважно у захоплених поміщицьких маєтках. Загалом цей процес був досить поширений у 1917 р. в Україні. У 1917 р. анархістські групи України розгорнули активну видавничу діяльність. Крім періодичних видань «Свобода внутри нас» (Київ), «Рабочая мысль», «Хлеб и Воля» (Харків), «Голос анархиста» (Катеринослав), з'явилася велика кількість брошур, листівок та прокламацій. За допомогою них анархістам вдалося зміцнити вплив на маси.

Про зміцнення анархістського руху свідчило й проведення 18-22 липня 1917 р. в Харкові Південноросійської конференції анархістських груп, яка ухвалила рішення скликати 30 вересня 1917 р. в цьому ж місті Всеросійський з'їзд анархістів. Для його підготовки було створено Тимчасове інформаційне бюро [3, с. 4].

У дні жовтневого перевороту анархісти виступили разом з більшовиками, які намагалися використати їх як бойовий, руйнівний елемент. Представники анархістських організацій увійшли до багатьох ревкомів. У Києві, Катеринославі, Олександрівську, Одесі та інших містах і селищах України анархісти спільно з більшовиками вели боротьбу проти військ Тимчасового уряду, Каледіна, Центральної Ради.

Таким чином, 1917 р. в Україні створився один з найбільших та найактивніших анархістських центрів на території колишньої Російської імперії. Проте у цьому році діяльність анархістських організацій України ще не набула такого широкого розмаху, як у Москві та Петрограді [3, с. 5]. Але вже у 1918 р. анархісти України за рівнем впливу на маси починають переважати своїх російських однодумців.

У цілому діяльність анархістів навесні-восени 1917 р. була спрямована на «підштовхування» революції. Її основною тезою було прагнення до комуністичного способу життя, свободи і рівності. Анархісти мріяли про повне зруйнування держави і капіталу, які задавили ці прагнення, вважали, що революція, яка розпочалася, закінчиться лише після повного знищення державницько-класового ладу. У травні 1917 р. Київська асоціація вільних анархістів у своїй декларації закликала боротися за негайну передачу знарядь праці трудящим, встановлення економічної рівності [3, с. 5].

Для анархістського руху пріоритетом у діяльності було видання та розповсюдження листівок, газет, агітація та пропаганда серед населення. Анархістські агітатори руйнували місцеві осередки РСДРП, ПСР, Бунду, легальних профспілок, залучаючи до своїх груп вже досвідчених учасників: радикальних елементів соціалістичних партій, «професіоналів» робітничого руху. Кількість вихідців з інших партій у лавах анархістів доходила до 30%.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку. Виходячи з викликів того часу діяльність анархістів 1914–1917 рр., як руйнівників старих структур, була «союзницькою» не тільки для есерів і соціал-демократів, але й для українських національних рухів і партій. У боротьбі з абсолютною монархією анархісти, які виступали проти будь-якої державної системи, об'єктивно опинилися на одному боці із майбутніми творцями української державності: М. Грушевським, С. Петлюрою, В. Винниченком. При цьому не можна не відзначити, що в своїй боротьбі за «права народу» анархісти переступили через фундаментальне право людини – право на життя. Анархістський терор не може бути виправданий, прощений – анархісти, які перейшли грань людяності, свідомо стали політичними злочинцями.

Серед перспективних напрямків в даному напрямку виокремимо дослідження суспільно-світоглядних засад діяльності анархістських груп в основних «столицях» анархізму – Одесі та Катеринославі, а також в Гуляйпільській республіці.

Список літератури:

1. Аршинов П. Два побега. Из воспоминаний анархиста. 1906–1909 гг. URL: http://www.rulit.me/books/dva-pobega-iz-vospominanij-anarhista-1906-9-gg-read-491037-1.html.
2. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно. Київ: Товариство «Знання України», 1993. 347 с.
3. Боровик М. Анархістський рух в Україні (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 Історія України. Київ, 2002. 19 с.
4. Горев Б.И. Аполитические и антипарламентские группы (анархисты, максималисты, махаевцы). Общественное движение в России в начале XX в. Т. 3. Кн. 5. Санкт-Петербург, 1914. URL: http://www.karaultheca.ru/rus-an/gorev.htm.
5. Канев С.Н. Революция и анархизм: Из истории борьбы революционных демократов и большевиков против анархизма (1840–1917 гг.). Москва: Мысль, 1987. 328 с.
6. Савченко В.А. Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр: історичний аспект та політична практика / Наук. ред. О.П. Реєнт. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2017. 444 с.
7. Таратута А.Г. В России и заграницей 1903–1907 гг. Михаилу Бакунину 1876–1926. Очерки истории анархического движения в России. Москва: Голос труда, 1926. С. 298-306.
8. Ткач С.А. Діяльність анархістських організацій у Подільский губернії на початку XX ст. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип 8. С. 222-228.

Иванишин Д.А., Блоха Я.Е.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

ОБЩЕСТВЕННО-МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АНАРХИСТСКИХ ГРУПП В УКРАИНЕ НАКАНУНЕ И ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация
В статье рассмотрены особенности идеологии анархистских групп и общественно-мировоззренческие основы их деятельности на территории Украины в 1903–1917 гг. Установлено, что главными задачами агитационно-пропагандистского направления деятельности анархистов в 1903–1914 гг. были распространения идеологического воздействия на потенциальных сторонников революции; информационное обеспечение деятельности анархистских организаций, противодействие политическим оппонентам. Однако их непоследовательность в идеологии, вызвала частичных уход сторонников анархизма и пошатнуло авторитет данного общественно-политического течения. Во время Первой мировой войны деятельность анархистов была направлена на «подталкивание» революции. Ее основным тезисом было стремление к коммунистическому образу жизни, свободы и равенства. Анархисты мечтали о полном разрушении государства и капитала, которые задавили эти стремления, считали, что революция, которая началась, закончится только после полного уничтожения государственно-классового строя.
Ключевые слова: анархия, террор, идеология, пропаганда, революция.

Ivanishyn D.O., Blokha Ya.Ye.
Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

SOCIALLY-WORLDVIEW FOUNDATIONS ACTIVITIES OF GROUPS OF ANARCHISTS IN UKRAINE BEFORE AND DURING FIRST WORLD WAR

Summary
The article deals with the peculiarities of the ideology of groups of anarchists and socio-ideological principles of their activity on the territory of Ukraine in 1903–1917. It was established that the main tasks of the propaganda direction of the anarchist activity in 1903–1914 were the spread of ideological influence on potential supporters of the revolution; informational support of the activity of the anarchist cells, opposition to political opponents. However, their inconsistency in ideology, caused the departure of adherents of anarchism and shaken the authority of this socio-political movements. During the First World War, the work of the anarchists was aimed at "pushing" the revolution. Its main thesis was the desire for a communist way of life, freedom and equality. The Anarchists dreamed of the complete destruction of the state and capital, which pushed these aspirations, believed, that the revolution that began, will end only after the complete destruction of the state-class system.
Keywords: anarchy, terror, ideology, propaganda, revolution.

УДК [004.5+004.8]:304

ТРАНСГУМАНІЗМ ЯК ПОЛІТИЧНЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОСТІ

Клименко Р.В.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

В рамках цієї статті досліджується філософія трансгуманізму та її соціальні аспекти. Вже зараз трансгуманізм представляють великі спільноти людей, які мають під собою політичну та соціальну вагу. Партії трансгуманістів виникають з неймовірною швидкістю. Надано приклади сучасних політичних сил, західних та країн СНД, які представляють інтереси трансгуманістичного руху. З іншого боку, в статті пояснюється яким чином трансгуманізм щільно інтегрується з релігією. На момент написання статті існує велика кількість релігійних організацій, які так чи інакше підтримують ідеї трансгуманізму. Досліджується спільне між релігіями та трансгуманістичною філософією. В статті також аналізуються ті зміни, які будуть викликані трансгуманізмом у сфері спорту. На сьогодні є кілька прецедентів використань кіборгізованих частин тіла у великому спорті. Багато уваги приділяється аналізу ризиків, пов'язаних з реалізацією програми трансгуманістів. Ризики включають в себе нерівний розподіл технологій, неетичне використання технологій, недосконаліть технологій яка може вести до катастрофічних наслідків. Щільно аналізується критика трансгуманізму Френсісом Фукуямою.
Ключові слова: Партія трансгуманістів, ртд, wta, трансгуманістичне християнство, трансгуманістичний спорт, nbic-конвергенція, генна інженерія, ризики майбутнього.

Метою даної статті є дослідження феномену трансгуманізму у контексті сучасних політичних та соціальних реалій. Саме така мета є актуальною і досить не вирішеною. Є багато публікацій по окремим трансгуманістичним ідеям, або по технологіям, які розробляються завдяки філософії трансгуманізму, але саме ця стаття дає комплексний огляд багатьох соціальних сфер життя, на які вже сьогодні впливає трансгуманізм.

Для реалізації мети необхідно досягти наступних **цілей**:
– проаналізувати трансгуманізм, як сучасне культурно-філософське явище;
– охарактеризувати сучасні політичні сили, ідеї яких повністю або частково співпадають с трансгуманістичними;
– порівняти трансгуманізм з релігією;
– дослідити релігійність серед трансгуманістів;
– зробити аналіз впливу трансгуманістичних винаходів на індустрію спорту;
– описати вірогідні ризики, пов'язані з розвитком трансгуманістичних технологій.

Трансгуманізм у політиці. Згідно з Джеймсом Хьюзом [1], трансгуманістична політика є частиною трьохсотрічної історії, яка розпочалася з Епохи просвітництва, коли люди почали підтримувати демократію, права людини і використання науки і технології замість магії і забобонів. В цій роботі відстоюється думка, що трансгуманізм в цілому, а значить і його політична складова є продовження і розвитку загальнішого напряму в культурі – сцієнтизму.

У 2012 році Джузеппе Ватіно став першим політиком в Європі і світі який відкрито назвав себе трансгуманістом [2].

У тому ж, 2012 року, «партія продовження життя» початку організацію створення свого руху [3].

У 2013 Анель Ньювіц запропонував створити «Космічну Партію». Наступного року ініціатива була реалізована [4].

Впродовж проміжних виборів в США в 2014, Габріель Ротлблат був першим трансгуманістом який балотувався в Конгрес США, а вже в жовтні 2014 Злотан Істван анонсував свій план по створенню Трансгуманістичної Партії і про те, що він планує балотуватися в Президенти США у виборах 2016 року [5].

Впродовж грудня 2014, почалося створення Трансгуманістичних Партій у Великобританії і Європейському Союзі, і в Січні 2015 Великобританська Трансгуманістична Партія випустила Маніфест Трансгуманістичної Партії [6].

Злотан Істван – американський письменник, футурист, філософ і трансгуманизм. Серед найбільш видатних його робіт – «Трансгуманіст – філософ» і «Майбутнє трансгуманизма». Він першим в історії оголосив, що збирається балотуватися на посаду президента США від Трансгуманістичної Партії.

Мета виборчої компанії Іствана в тому, щоб пропагувати переваги досліджень в області радикального продовження життя, зменшення екзистенціальних ризиків і переконання суспільства в тому, що наука і технологічні інновації можуть радикально поліпшити людину у рамках нації і усього людства.

За заявою Іствана [7], Трансгуманістична Партія має три головних мети у своїй політичній програмі:

1) Зробити усе можливе, щоб прекрасні учені і технологи Америки мали ресурси для відвертання старіння і смерті людей впродовж 15-20 років – мета, яка, як багато ведучих учені вважають, цілком досяжна.

2) Створення культурного світогляду в Америці про те, що створення радикальних технологій і наук в кращих інтересах американської нації і людства в цілому.

3) Створення національних і глобальних програм по забезпеченню безпеки людей від використання технологій в агресивних цілях і інших планетарних загроз, які ми можемо зустріти на шляху в трансгуманістичну еру людства.

Трансгуманістичний письменник і колишній професор Техаського Університету, Джон Мессерлі, виразив свою підтримку політичному дебюту Іствана [8] тому, як соціальне і політичне оточення повинне підтримувати трансгуманизм для того, щоб людство могло еволюціонувати з великим інтелектом і моральністю.

Іствани також знаменитий тим, що в 2014 році він заснував «Трансгуманістичну партію», інтернаціональний політичний рух, ґрунтований на філософії трансгуманизма, включаючи політичну орієнтацію на науку, медицину і технології, що дозволяють поліпшити людину. Амон Твіман написав [9], що сила розвитку трансгуманістичних партій лежить в народних акціях тисяч трансгуманістів які можуть бути організовані і політично мобілізовані для єдиної мети, і ця мета не в заміні технологічного прогресу політикою, але у використанні політики для того, щоб технології покращували світ.

У інтерв'ю журналу Vice, Девід Вуд заявив [10], що Британська Трансгуманістична Партія – прогресивна і соціально, економічно схиляється до децентралізації.

На просторах СНД набирає популярність Російський Трансгуманістичний Рух(РТР), досі не зареєстрований офіційно. Це є досить відома громадська неурядова організація, яка просуває і розвиває ідеї трансгуманизма і наукового імморалізму на території Росії і сусідніх країн. Більше того, РТД стимулює і просуває нові дослідження і технології, що дозволяють розширити межі людських можливостей.

Трансгуманізм та релігія. Ключовим для будь-якої релігії є поняття бога, або богів – надприродних сутностей, здатних впливати на навколишній світ.

На перший погляд, трансгуманизм представляється абсолютно атеїстичною ідеологією. Згідно з опитуваннями, віра у бога, як і слід було чекати, не властива більшості трансгуманістів, багато хто з яких вважає себе атеїстами. Так, в огляді WTA за 2007 рік говориться [11], що 64% опрошених трансгуманістів ідентифікують себе як атеїстів, тоді як тільки 31% опрошених дотримуються містичних або релігійних навчань.

Не дивлячись на це, усередині трансгуманизма існують Християнська Трансгуманістична асоціація і Мормонська Трансгуманістична асоціація.

Творцем Християнської Трансгуманістичної асоціації виступає Крістофер Бенек, пастор з Флориди. Він бачить своє завдання в тому, щоб надати релігію прогресивному класу людей, що використовує останні досягнення у сфері науки і технології.

«Я абсолютно упевнений, що штучний інтелект може брати участь в спокутних цілях Христа», – говорить Бенек [12].

Крім того, існують і такі духовні, але не релігійні в традиційному значенні цього слова організації, як Буддистська Трансгуманістична асоціація. Усе це підкреслює внутрішнє різноманіття трансгуманизма.

Окремо варто відмітити некомерційну релігійну організацію «Шлях в майбутнє», в основі якої лежать ідеї заміщення бога штучним інтелектом. Творець організації – Ентоні Левандовскі, колишній інженер Google, визначає цілі організації таким чином:

«Це не той бог, який метає блискавки і створює смертоносні урагани. Але якщо ви зіткнулися з чимось, що в мільярд разів розумніше вас, як ще ви можете це назвати? Якби у вас була дитина, ви займалися б його вихованням і зробили б усі, щоб він виріс обдарованим, вірно? А зараз ми ростимо не дитину, а бога. Тому давайте подумаємо, як не наробити помилок. Це просто приголомшлива можливість» [13]

У популярній культурі трансгуманизм часто порівнюють з релігією.

А. Ніконов в книзі «Формула безсмертя» пише: *«На мій погляд, трансгуманизм – модернізована релігія, що тільки відмовилася від бога і грунтована не на міфології, а на науці»* [14].

Тед Пітерс також вважає, що трансгуманизм є релігія [15]. Що ж дозволило їм зробити такий висновок?

Одним з ключовим чинником релігії є віра. На відміну від Християнства, що обіцяє вічне позаземне життя, багато трансгуманістівс упевнені, що саме прогрес, і тільки він неминуче приведе людство до вічного земного життя.

Крім того, поширена ідея технологічної сингулярності, яка є переломним моментом в культурному житті людства, порівнянний за значимістю з другим пришестям Христа. Варто також відмітити і негативне відношення до плоті, як в Християнстві, так і в трансгуманізмі.

Для Християн плоть – це гріховна, непостійна, вередлива субстанція, обитель людських гріхів. Трансгуманісти також вважають тіло недосконалим, малофункціональним, непрактичним, і тому що суперечить життю, гріховним.

Вони намагаються модифікувати його усіма доступними способами.

«Ваші тіла – це згубні пастки. вам повезе, якщо у вас буде сім десятиліть для діяльності; ну або вісім, коль пані Фортуна буде до вас прихильна. Це явно не досить для серйозних звершень. Досягнення зрілості душі вимагає набагато більшого часу» [16].

Резюмуючи, можна сказати, що як для християн, так і для трансгуманістів властиве підпорядкування тілесного, чуттєвого – розумному.

Чим же викликана така схожість здавалося б атеїстичного трансгуманизма і релігій?

Ерік Девіс стверджує, що так звана пострелігійна сучасність не досягла успіху в позбавленні від *«окультних мріянь, духовних трансформацій і метафізичної туги»* [17].

Есхатологія більшості популярних релігій – будь то Християнство, Іслам або Буддизм, співзвучна цілям трансгуманизма. Таким чином, можна сказати, що в трансгуманізмі змінилася тільки форма, але не зміст, мрії про вічне, вільне життя залишилися такими же, якими вони були і багато сторічь тому.

Таким чином, можна сказати, що трансгуманизм – це сучасна релігія, ґрунтована на беззаперечній вірі в науковий прогрес.

Проте, більшість традиційних церковних організацій виступають з різкою критикою на адресу трансгуманизма, адже останній робить замах на традиційні релігійні догми. Особлива увага приділяється технічному прогресу в області NBIC- технологій. Поведінка представників церкви багато в чому нагадує рух Нео-Луддитів кінця 18 – початку 19 віків, коли останні ополчилися проти прогресу, і навіть фізично намагалися усунути промислові верстати.

Така тактика, як ми бачимо, не є унікальною відносно трансгуманизма і є природною опозиційною реакцією на технологічні зміни у світі.

Трансгуманізм та спорт. У своїй статті «Трансгуманізм та спорт. За та проти» [18] професор Стів Едвардс та доктор Майк МакНейм детально досліджують вплив розвитку трансгуманістичних поглядів на індустрію спорту.

З одного боку, спорт вцілому може виграти від штучних покращень людини. За допомогою кіборгізації можливе зменшення спортивних травм з одного боку, також, як вважається, більш швидкі, сильні, розумні організми зможуть пропонувати глядачеві ще кращі розваги. Вцілому, можна сказати, що трансгуманізм бачить невід'ємне право людини на «морфологічну свободу» важливим аргументом за використання трансгуманістичних технологій у спорті. Прихильники цього напрямку – Сандберг, Бостром та інші.

Кіборгізація може надати людям невластиві їм якості, а тому можлива й не тільки інтеграція кіборгів в уже існуючі види спорту, але й створення нових, існування яких раніше було неможливим.

З іншого боку, критики трансгуманізму висувають наступний контр-аргумент:

Нерівність можливостей. Людина за допомогою методів трансгуманізму може покращити своє фізичне та психологічне становище, а отже такий спорт не є «чистим». Перевага завжди буде на боці модифікованої людини, а отже ті спортсмени, у яких не буде доступу до технологій не зможуть адекватно конкурувати. Критикуючи таке однобоке ставлення можна сказати, що вже зараз, наприклад, на олімпійських іграх виступають спортсмени, рівень фінансування яких дуже різниться. Так, наприклад, в силу економічних та політичних причин, представники різних країн отримують різний рівень питомих елементів з їжі. Наприклад, представники одної з найбідніших країн світу, Північної Кореї, відстають по зросту від своїх південних колег в середньому на 15 см. Така сама ситуація і з різним обладнанням та екіпіруванням. Технологія сама по собі не вирішує проблему нерівності. На сьогодні вже були зареєстровані випадки участі кіборгізованих людей в олімпійських змаганням. Першим прецедентом став виступ южноафриканського бігуна Оскара Пісторіуса [19].

Ризики трансгуманізму. Трансгуманизм підносить нам великі перспективи, що стосуються збільшення тривалості і якості життя. А в перспективі він обіцяє нам безсмертя. Проте зворотним боком медалі виступає втрата біологічної основи людства. Людина, що кіборгізується різною імплантованою технікою, безстатева і штучно розмножується, очевидно, сприйматиме світ інакше, ніж сучасна людина.

Досить представити свідомість, перенесену в мережу, у відриві від свого людського тіла. Очевидно, вона не зможе ідентифікувати себе в якості людини. Ці приклади показують кардинальний розрив між людиною старою і людиною новою, і очевидно, що на фоні цього розриву, у разі успішної реалізації програми трансгуманістів, виникатимуть різні етичні колізії.

Потенційний громадський резонанс, викликаний появою постлюдини матиме схожий, але набагато більший ефект, ніж сучасні актуальні етичні проблеми, такі як одностатеві шлюби, сурогатне материнство, гендерна ідентичність, аборти, евтаназії.

Ефект буде викликаний більшою доступністю «змін», їх відносною технічною простотою і надійністю.

Важливою темою в контексті трансгуманизма є NBIC-конвергенція, що обговорювалася раніше. Пропоную зупинитися на інфо і когно аспектах, пов'язаних з етичними ризиками.

Класичні проблеми, пов'язані з інформатизацією суспільства(інфо) були описані ще в знаменитій художній книзі Орвелла «1984».

По сюжету, у деякому вигаданому світі існує пристрій, що названий телекраном і є здоровенним плоским дисплеєм. Мета пристрою – шпигунство за усіма жителями «Океанії», вигаданого місця дії роману. Цей образ лякав минулі покоління, але сьогодні ця анти-утопія вже не виглядає такою анти-утопічною.

Під приводом зручності, нам пропонують використати все більше і більше пристроїв, що збирають і аналізують інформацію про нас. Існує навіть окремий технологічний напрям – інтернет речей. Його ідея полягає в щонайповнішій інформатизації усіх побутових предметів. Роботи в цьому напрямі ведуться і вважаються дуже перспективними. Темпи, з якими ми обростаємо цими пристроями і швидкість розвитку їх характеристик – мініатюризація і збільшення потужності – приголомшують. Ні у кого не викликають сумніву переваги, що надаються такого роду пристроями, – вони дають нам зручність, надійні канали зв'язку, в якомусь сенсі, завдяки статистичним алгоритмам машинного навчання ми можемо дізнатися щось нове про себе.

Проте, життя в такому інформатизованому суспільстві припускає, що уся ваша особиста історія зберігається, і може бути доступна недоброзичливцям, будь то «поганий» уряд або злочинець.

Наступний ризик також пов'язаний з інформаційними технологіями. На сьогоднішній момент реальною загрозою світової безпеки є кіберзлочинність і кібервійни. Відомий вислів Натана Ротшильда:

«Хто володіє інформацією – володіє світом».

Технічний фахівець, що знайшов уразливість в системі безпеки матиме неймовірну владу. У його руках будуть зосереджені інструменти управління зброєю і лікарнями, а, отже, і життями мільйонів людей. Він буде здатен керувати банківськими рахунками, транспортною технікою і багатьом іншим.

І якщо злочинець буде розумним, то зможе методично завдавати шкоду, не будучи фізично присутнім на місці злочину.

Чим глибше ми занурюємося в інформатизацію – тим більше цінності ми зберігаємо в інформаційному просторі, тим самим підставляючи все, що у нас є під один удар.

Спроби захисту, що робляться, збільшують рівень безпеки, але не виключають повністю чинник атаки.

У якійсь мірі Орвелл був правий, і нам є чого боятися у разі подальшої, і, згідно з трансгуманістами, неминучій інформатизації.

Наступний тип ризиків, пов'язаний з біотехнологією, був детально описаний у «Чудовому Новому Світі» Хакслі. Вирощування людей «Ін вітро», штучна стимуляція мозку, названа «ощущалки», наркотик «сома» дарує чисту радість, штучні гормони, що дозволяють контролю-

вати поведінку, – усе це вже було розглянуто іменитим автором ще до того, як стало предметом гарячих дискусій на наукових форумах.

Френсіс Фукуяма присвятив свою роботу «Наше постлюдське майбутнє» [20] питанню впливу біотехнологічного прогресу на суспільство. У числі іншого, він виділяв наступні три дуже реалістичні сценарії:

1. Успіхи у фармакології дозволили створити лікарські препарати, які пригнічують у людей їх негативні якості, міняють настрій на розсуд пацієнта, дозволяють «носити» різних личини з потреби. Фукуяма задається питанням – а як здійснюватимуться громадські стосунки в такому середовищі, коли фізичне тіло не буде постійним носієм однієї і тієї ж особи? Варто замислитися про те, що суспільства, очевидно, будуть структуровані іншим чином, роль постійних зв'язків буде зменшена, а соціальна мобільність – підвищена. Але треба мати на увазі, що ці зміни, найвірогідніше, будуть розподілені нерівномірно, а тому це сприяє нерівності.

2. Регенеративна медицина дозволяє людині істотно збільшити тривалість її життя. Фукуяма звертає увагу на складне питання про взаємовідносини між «новими» старими і молодими поколіннями.

3. З'явилася можливість заводити собі «оптимальних» дітей. У різних батьків – різні цінності, і тому різне розуміння оптимальності. Відмінність дітей призводить до ще більшого нерозуміння в суспільстві, його розслоєності, що дозволяє говорити про те, що людина як вид, втрачає свою ідентичність, еволюціонуючи у різних напрямах.

Фукуяма акцентує увагу на легковажності сучасних дебатів про етичність біотехнології. На його думку, уся демагогія зводитися лише до добре-погано і не конкретизується. Френсіс наполягає на негайному політичному регулюванні біотехнології, прописує політичні інститути, які можуть бути відповідальні за ті або інші закони.

Проте тут треба розуміти, що навіть за наявності доброї волі виконати приписи Фукуями, неможливо передбачати усі негативні наслідки, і оперативно їх попередити або мінімізувати.

Проте, Фукуяма визнає, що рівень ризику для держави, пов'язаний з біотехнологією не безпрецедентний, по його шкалі він знаходиться між інтернетом і атомною зброєю – небезпечніший, ніж вільне поширення інформації, а отже і влади, але і не такий нищівний як атомна зброя, яка загрожує нашому виду фізичним винищуванням.

Наступною потенційною проблемою біотехнології є ризик повторення експериментів євгеніки, що проявили себе в XX столітті. Генетик Лі Сільвер описує сценарій [25], коли жінка народжує сотню ембріонів і усі вони аналізуються для складання генетичного профілю. Жінка має право вибрати той з них, який схильний до найменших хвороб. Це є безпосереднє втручання в життя людини, і саме тому ця технологія може стати черговим поштовхом до регулювання відкритого «ящика пандори генних модифікацій» на державному рівні.

Наслідки таких експериментів на декілька порядків перевершуватимуть усі попередні, у тому числі і нацистські експерименти.

Ще одним важливим питанням є права дитини. Чи є у батьків право зумовлювати генетично життя дитини, проектуючи ембріон? Це безпрецедентний випадок, оскільки досі вплив батьків обмежується областю придбаного, проте воно може бути розширене і до природженого.

Також завдяки біотехногенному прогресу може посилитися і класова нерівність, завдяки обмеженому доступу бідного населення до нових технологій. Багаті батьки зможуть дозволити собі досконалішу дитину, у якої буде більше шансів вижити і залишити значно краще потомство. Актуальним залишається питання – чи варто регулювати доступ цих благ? І якщо так – то з якою мірою? Кінець кінцем, відповідь на це питання регламентується політикою.

З одного боку можливе покращення лише багатих людей, що звісно не є добре та гуманно в сенсі всіх інших. З іншого боку є інша крайність – така форма соціалізму, при якій усіх людей зроблять в генетично-ціннісному плані рівноцінними, наскільки це можливо.

Фармакологія продовжує розвиватися, і разом з розвитком з'являються і нові проблеми. Вже сьогодні широко доступні антидепресанти і нейростимулятори, зокрема такі речовини, як Прозак і Ріталін, які значно впливають на суспільство.

Прозак збільшує рівень серотоніна в організмі, гормону, що відповідає за щастя, власну самооцінку, визнання. Говорячи словами Платона – збільшує «тимос», ту частину душі, яка відповідає за гордість, гідність людини, дає почуття внутрішнього задоволення і безтурботності.

Ріталін – це нейростимулятор, схожий по структурі з метамфетаміном. Він з'явився на прилавках в якості засобу від синдрому підвищеної уваги. Сам по собі синдром викликає багато суперечок в медичних кругах, і ціла плеяда докторів впевнена, що це надумана проблема, тобто синдром підвищеної уваги не свідчити про проблеми із здоров'ям. Проте, за статистикою біля 10% дорослого населення країн першого світу приймає Ріталін щодня. Він замінив собою такий традиційний засіб, як кофеїн.

Різниця між кофеїном і Ріталіном разюча – дія Ріталіну сильніша і триваліша, кофеїн має природне походження, Ріталін – справу рук людини.

Не складно здогадатися, що надалі, з розвитком фармакології з'являтиметься все більше препаратів, які перевершуватимуть нині існуючі по потенціалу дії.

Прозак і Ріталін популярні в середовищі трансгуманістів. В силу малого об'єму довгострокових експериментальних даних, поки рано говорити про шкоду цих препаратів, але це однозначно свідчить про готовність послідовників трансгуманизма ризикувати своїм здоров'ям, віддавати перевагу неперевіреним, але багатообіцяючим елементам наукового прогресу.

Варто також відмітити, що у зв'язку з реалізацією трансгуманістичної програми по продовженню життя можлива демографічна криза небачених масштабів. Поточні чинники, такі, як старіння населення в силу збільшення тривалості життя і зменшення коефіцієнта народжуваності, будуть посилені ще більшою тривалістю життя. Це, у свою чергу може мати і економічні наслідки.

Літні люди, що прожили довге життя і зробили упродовж її певні накопичення матеріальних благ, є гіршими споживачами, ніж молодь, які, в силу свого віку ще нічого не накопили. Переважання в товаристві літніх людей зменшить громадське споживання, що позначиться на структурі економіки.

Також очікуються зміни і ще в одному відношенні. Людські суспільства за природою структуровані. Як би не заперечували це демократи і соціалісти, але це досі є невід'ємною рисою нашого виду. Упродовж віків соціальна ієрархія була, у тому числі, організована за віковим критерієм. Старший член сімейства, общини, нації, мав більше повноважень і владу. Це було наслідком кореляції між віком і фізичною формою. Проте продовження життя може зіграти злий жарт з такого роду соціальним пристроєм.

Збільшення тривалості життя і збереження працездатності на більше тривалий час, при незмінності соціальних структур і відсутності(чи малій пропозиції) нових «соціальних вакансій», призводить до того, що молоде покоління виявляється незатребуваним суспільством, оскільки усі соціальні «осередки» вже зайняті попередніми поколіннями, що не поспішають їх звільняти. Така ситуація провокує посилення соціальної напруженості в різних формах і подальшу деградацію суспільства.

Це є приводом для чергової хвилі ейджизму, дискримінації за віковою ознакою, але цього разу дискримінованими суб'єктами виступатимуть не люди значного віку, а молодь. Таку тенденцію можна спостерігати вже сьогодні, принаймні, відсоток безробіття серед молоді в усіх країнах світу набагато вище, ніж серед інших вікових категорій.

Наступний ризик пов'язаний з можливим непропорційним розвитком технологій, що гальмують старіння. Цілком реальною здається ситуація, коли з'явиться можливість оновлювати кінцівки і органи, але не уповільнювати старіння мозку. Здорове тіло і надзвичайно повільний мозок. В цьому випадку користь від прогресу дуже сумнівна, адже він лише збільшить кількість людей, що живуть напів-рослинним життям, які з соціальної і еволюційної точки зору не приносять ніякої користі.

Ще одне неоднозначне питання – чи будуть люди жертвувати собою заради інших, знаючи що інакше їх чекає вічне життя? Адже природне етичне почуття підказує нам, що цінність немовляти вище за цінність людини в похилому віці саме внаслідок того, що немовля при рівних умовах вірогідніше проживе довше. Це почуття може абсолютно атрофуватися у зв'язку з можливістю вічного життя. Соціальні зв'язки матимуть меншу вагу, а людина стане більш залежною від технологій, чим від інших людей. Посилиться нерозуміння.

Враховуючи різноманітні можливості самовдосконалення, люди матимуть різні форми і мінімум зв'язків, що зробить їх егоїстичнішими і приведе до зменшення емпатії в суспільстві.

Висновки. Підводячи підсумок, треба сказати, що трансгуманизм зараз набирає популярність, а тому детальний аналіз наслідків його використання має практичний характер. Можна виділити наступні проблеми, які були освітлені в даній статті:

1. Політичні аспекти трансгуманізму. Було виявлено, що на момент написання статті (2018 рік) трансгуманізм є вагомою політичною силою в таких країнах як США, Великобританія, Франція.

2. У відношенні до релігії, трансгуманізм займає різні позиції, так як серед самих трансгуманістів є як атеїсти, так і віруючі люди. Також є погляд, згідно з яким трансгуманізм сам по собі є релігією сучасності, зі своїми віруваннями та обрядами.

3. Трансгуманізм вже сьогодні впливає на спорт, оскільки пропагандує модифікацію людської істоти.

4.Трансгуманізм, як філософія, призводить до надшвидкого розповсюдження технологій. Але технологія сама по собі не гарантує того, що її використання буде здійснюватися на благо суспільства. Тому саме гуманістичні ідеали, які стоять за філософією трансгуманізму і мають бути тим орієнтиром у величезному світі захоплюючих технологій.

Список літератури:

1. Institute of ethics and emerging tehnologies. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ieet.org/index.php/IEET2/more/hughes20090409/.
2. Джузеппе Ватіно. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Giuseppe Vatinno.
3. Створення «Партії продовження життя». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ieet.org/index.php/IEET2/more/konovalenko201207261.
4. Інтервью з Габріелом Ротблатом. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hplusmagazine.com/2014/07/01/interview-gabriel-rothblatt-congressional-candidate-in-floridas-8th-district.
5. Золтан Істван «Чи повинен трансгуманіст становитись президентом». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.huffingtonpost.com/zoltan-istvan/should-a-transhumanist-be_b_5949688.html.
6. «Маніфест трансгуманізму». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ieet.org/index.php/IEET2/more/tmuk20150105.
7. Золтан Іствaн «Партія трансгуманістів». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://reasonandmeaning.com/2014/10/16/the-transhumanist-party–could-it-change-our-political-future/.
8. Джон Месерлі «Чи може партія трансгуманістів змінити майбутнє?». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hplusmagazine.com/2014/10/20/transhumanist-party-change-future/.
9. А. Твіман «Ствердження у підтримку партії трансгуманістів». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://transhumanistparty.wordpress.com/author/transhumanistparty/.
10. Д. Вуд «Уявна політика 2.0». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tiny.cc/t6wrry.
11. WTA ревью. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ieet.org/archive/20070326-Hughes-ASU-HReligion.pdf.
12. А. Кусберстон «Пастор із Флориди планує зробити роботів християнами». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ibtimes.co.uk/florida-reverend-christopher-benek-wants-convert-artificial-intelligence-christianity-1486912.

13. Дж. Міллі «Екс-інженер гугл створив нову релігію». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://interestingengineering.com/ex-google-and-uber-engineer-has-created-a-religion-that-worships-ai.
14. А. Ніконов «Формула безсмертя». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.e-reading.club/book.php?book=1008816.
15. «Все про космос». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tiny.cc/hnyrry.
16. Н. Бостром «Екзістенційні ризики». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.jetpress.org/volume9/risks.html.
17. М. Зімерман «Релігійні аспекти в трансгуманізмі». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eroskosmos.org/religious-motifs-in-technological-posthumanism/.
18. С. Едвардс «Трансгуманізм та спорт». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.smas.org/2-kongres/papers/2861.pdf.
19. «Перший кіборг на олімпійських іграх». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://geektimes.com/post/25703/.
20. Ф. Фукуяма «Наше постлюдяне майбутнє». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.e-reading.club/book.php?book=143497.
21. Лі Сілвер «Клонування та інше в дивному новому світі» (New York: Avon, 1998), p. 233-247.

Клименко Р.В.
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

ТРАНСГУМАНИЗМ, КАК ПОЛИТИЧЕСКОЕ И СОЦИАЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация
В рамках этой статьи исследуется философия трансгуманизма и ее социальные аспекты. Уже сейчас трансгуманизм представляют большие общности людей, которые имеют под собой политический и социальный вес. Партии трансгуманистов возникают с невероятной скоростью. В статье предоставлены примеры современных политических сил, как прозападных, так и стран СНГ, которые представляют интересы трансгуманистического движения. С другой стороны, в статье объясняется каким образом трансгуманизм плотно интегрируется с религией. На данный момент написания статьи существует большое количество религиозных организаций, которые так или иначе поддерживают идеи трансгуманизма. Исследуется общее между религиями и трансгуманистической философией. В статье также анализируются те изменения, которые будут вызваны трансгуманизмом в сфере спорта. На сегодня есть несколько прецедентов использования киборгизированных частей тела в большом спорте. Большое внимание уделяется анализу рисков, связанных с реализацией программы трансгуманистов. Риски включают в себя неравномерное распределение технологий, неэтическое использование технологий, несовершенство технологий, которое может привести к катастрофическим последствиям. Плотно анализируется критика трансгуманизма Френсисом Фукуямой.
Ключевые слова: Партия трансгуманистов, РТД, ВТА, трансгуманистическое Христианство, трансгуманистический спорт, нбик-конвергенция, генная инженерия, риски будущего.

Klymenko R.V.
V.N. Karazin Kharkiv National University

TRANSHUMANISM AS A POLITICAL AND SOCIAL MOVEMENT OF MODERNITY

Summary
The philosophy of transhumanism and its different social aspects are analyzed in this article. Right now transhumanism is represented by large societies which have great social and political influence on our future. Transhumanists parties are created with huge speed. On the other hand, transhumanism is nicely integrated with religion. At the moment of writing of this article there are many religious organizations which one way or another support the ideas of transhumanism. In this article changes in sport that have place because of transhumanism are also analyzed. A lot of attention is related to risks which are related to realization of transhumanists program.
Keywords: Party of transhumanists, RTD, WTA, transhumanistic Christianity, transhumanistic sport, nbic-convergention, genetic engineering, risks of the future.

УДК 159.955.4:001.891

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ БЕРДЯЄВА КРІЗЬ ПРИЗМУ АНАЛІТИЧНОГО МЕТОДУ

Мацьків В.В.
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті використовується лінгвістичний і стилістичний аналіз на матеріалі однієї з полемічних публікації М.О. Бердяєва. Предметом аналізу стає синтаксис, стилістика та логіка аргументації російського філософа. Аналіз наочно доводить, що переважна більшість оцінок, запропонованих М.О. Бердяєвим стосовно поглядів І.О. Ільїна, мають не концептуальний, а емоційний і полемічний характер, в основу яких мислитель покладає особисті інтуїції. Автор статті окремо приділяє увагу звинуваченням М.О. Бердяєва на адресу його опонента з точки зору православної догматики. В статті поставлене питання відносно того, якою постає російська філософія при застосуванні на її матеріалі лінгвостилістичного і логічного аналізу.
Ключові слова: філософія Бердяєва, формально-логічний аналіз (лінгвостилістики), лінгвістичний аналіз, стилістичний аналіз, полеміка, аргументація.

Постановка проблеми. На превелику силу різноманіття складних і всеохоплюючих інтересів Бердяєва може узагальнитись до чогось єдиного. Цілком вірогідно, що і зовсім не може. Вражаючий обсяг спадщини філософа також перешкоджає її зведенню до певної цілісності. Т.Ф. Клепеніна в книзі «Микола Бердяєв. Бібліографія» відзначає 43 монографії мислителя та більше 450 публікацій в періодиці [5]. Це насторожує, адже наявна небезпека того, що там, де говориться про все, насправді не говориться нічого. Ми не можемо стверджувати неможливість проаналізувати кількість запропонованого матеріалу, однак з впевненістю зазначимо, що цього ще ніхто не зробив. Отже, досі проблематично показати повну картину філософських інтересів Бердяєва.

Вагомим підтвердженням цьому послуговує розлогий дослідницький інтерес до філософської спадщини Бердяєва, який вказав на багато аспектів його філософії. Зокрема, Ф.А. Степун прилічує Бердяєва до «п'яти образів російського символізму», називаючи мислителя одним з основоположників цієї течії [11]: Л.І. Новікова та І.Н. Сиземська відзначають його як антропософа, де «людина та її призначення – центральна проблема» [9, с. 153]; Г.Х. фон Врігт у роботі «Три мислителі» нарікає Бердяєва філософом, котрий присвятив себе «суспільно-філософській проблематиці, що відповідала потребам технічного розвитку» [3, с. 223]; А.П. Желобов бачить російського філософа перш за все гуманістом, бо «характер антропології і етики Бердяєва визначається вірою в силу і велич людини» [4, с. 107]; Український дослідник філософії Бердяєва Д.Є. Муза вважає, що він «вводить в свої філософські побудови філософію історії і її екстрактивну частину – історіософію, причому в якості найважливішої компоненти свого філософського світобачення» [8, с. 60]; Бердяєв – персоналіст, «філософ свободи», екзистенціоналіст і так без кінця. Перелік багатогранності результатів пошуків і висновків дослідників без особливих зусиль можливо продовжити, адже він не обмежувався наведеними прикладами. Водночас, навіть послуговуючись цими прикладами чітко видно, що кожен автор виокремлює свою найважливішу компоненту в філософії Бердяєва і знаходить в ній підставу свого дослідження. Однак кожна з зазначених позицій виражає лишень певну грань бердяєвської думки. Цей феномен в своїй основі містить реакційний характер міркувань Бердяєва. В сенсі його реагування на подієвість навколишнього. Ба більше, він вбирав в себе те, на що реагував. Можливо саме в цьому сховок до особливості його філософствування? Не ставлячи питання про характер всього творчого доробку Бердяєва, ми маємо намір прискіпливо вдивитись в методологію його думки – як він реагував і як *оформлював* свою реакцію.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. В межах цієї статті не принагідно заповнити існуючі лакуни в аналізі змістовної складової філософії Бердяєва. З огляду на таку ситуацію, ми змушені віднаходити якісно нові рішення наявної проблеми. Одним з таких рішень є звернення до стилістичного і формально-логічного аналізу (лінгвостилістики). За для цього в межах нашої роботи краще обрати типову для Бердяєва, але окрему невеличку статтю в якості зразка. Такий аналіз звільняє від необхідності включати в дослідження повну бібліографію чи навіть велику її частину. Ми обмежимося лишень однією публікацією, котра іманентно буде переосмислена в межах того, що сказано з формального та стилістичного погляду всередині самого тексту. Заразом, цей аналіз спрямований на демонстрацію особливостей філософського стилю Бердяєва, які, поза сумнівом, допоможуть в переосмисленні фактичного змісту його філософії. Такий аналіз – умова розуміння того, як Бердяєв будує свою філософію назовні – в тексті, але почасти привідкриває завісу і над тим, як ця філософська позиція складається в середині нього.

Публікація обрана з міркувань демонстрації особливостей стилю та методу Бердяєва в межах цієї роботи. Тому вона повинна відповідати деяким вимогам: по-перше, мати відносно невеликий обсяг, щоб ми могли дослідити її повністю; по-друге, публікація має бути такою, де Бердяєв з кимось полемізує. Як на мене, в такій ситуації філософ демонструє власні сильні сторони та недоліки. Ми зупинили свій вибір на статті Бердяєва *«Кошмар злого добра. О книге И. Ильина «О сопротивлении злу силою»*, вона опублікована в паризькому журналі «Путь» в 1926 році.

Основна мета дослідження. Мета даної роботи намітити напрямок, за яким могло б іти дослідження творчої думки Бердяєва за допомогою ґрунтовного конкретного аналізу стилістики і аргументації його філософствування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В заголовку публікації стоїть розповідне висловлювання, миттю демонструючи емоційно-оцінний окрас: «*Кошмар злого* добра». Підсилене в якості першого слова абзацу займенником «мне», що має початкову форму «*я*», це повністю визначає суб'єктивний характер подальшої роботи з книгою І. Ільїна «Про спротив злу силою». Емотивне проявлює себе з самого початку стосовно книги посередництвом оцінних прикметників та дієслів з іменниками, що мають оцінний відтінок: «*кошмарная и мучительная*», «*инквизиторское добро*», «*духовное удушье*», «*способна внушить отвращение*», «*проникнута чувством фарисейской самоправедности*» і под. Цей аспект усталений до кінця статті. При цьому слід зазначити другий вимір емотивного, який проявлюється стосовно особистості І. Ільїна: «*перестал быть философом*», «*не выдержал духовного испытания*», «*заразился ядом большевизма*». Принципово важливо усвідомити загальний характер емотивної складової в нашому мовленні і те, яким чином ми використовуємо цю функцію мови. В контексті нашого дослідження емотивне визначається як «усвідомлена, запланована демонстрація емоцій, що має визначену комунікативну настанову» [6, с. 152]. Ця настанова, головним чином, «орієнтована на співрозмовника і використовується мовцем в стратегічних цілях: вплив на оточуючих, демонстрація лояльності, доброзичливості, попередження можливого конфлікту, тобто вона виконує соціальну функцію» [6, с. 154]. У разі з Бердяєвим, це навпаки, розпалювання конфлікту, пряма апеляція, яка має на меті змусити реципієнта зайняти бажану для автора позицію, але не отримання нового знання.

Бердяєв не пояснює позицію Ільїна, натомість, він намагається змінити ставлення читача до нього і його поглядів, обираючи для цього не шлях аргументації та доведень, а торування шляхом своєрідного «*критичного «наскоку»*». При цьому слід визнати, не стільки на книгу, скільки на самого автора. Т.В. Матвєєва іменує це полем тональності, котре «містить в собі психологічне саморозкриття автора, що має, за законом емоційного зараження, ефект посиленої дії на адресата тексту» [7, с. 27]. Свідченням цьому послуговує частота використання імені автора: більше дев'яноста разів згадується ім'я «*И. Ильин*» або «*книга И. Ильина*» у відносно невеликій статі. Спомини, зазвичай, супроводжуються наступним чином: 1) «*не замечает*», «*не дает*», «*нет ничего православного*», «*смешивает*», «*особенно глух*», «*не любит*», «*чужой человек*», «*немец*» і под.; 2) «*злоупотребление христианством*», «*нехристианская*», «*кошмарная и мучительная*» і под. Також не вартує забувати про наявність префіксів негативного окрасу «анти-» та суфіксів суб'єктивної оцінки. Прикладом здатна слугувати заувага Бердяєва про нерозуміння того, «против кого восстал И. Ильин, если не считать *кучки* [Письмівка моя. – М.В.] толстовцев», що поєднує рівень морфології з синтаксисом і слугує меті автора вже на змістовному рівні – применшити значущість книги Ільїна. Бердяєв емоційно-експресивним фоном полонить себе своїми емоціями, де розсудливе мислення нівелюється, адже логіка, як відомо, не дуже то й емоційна наука. Зазначене наштовхує до висновку про необхідність більш ґрунтовного розгляду шляху Бердяєва.

Критичний прийом «наскоку» передбачає тиск, розрахований на ефект несподіванки і містить в собі момент появи та зникнення, себто, деякої непостійності та агресивності. Він не має сталої стичності розсуду і безкомпромісності логіки. Водночас, критичний прийом «наскоку» вимагає накопичення енергії для своєї реалізації. Що слугує джерелом цієї енергії?

На перший позір, коли читаєш цю публікацію, гостро відчувається, що Бердяєв описує якусь жахливу, але дуже живу картину. Зокрема, ми знаходимо це в твердженнях автора. В семи перших реченнях «*кошмарная и мучительная книга*» душить його в минулому часі «*удушение добром было*», в часі теперішньому «*создает атмосферу удушья*» і до майбутнього часу належить сподівання «*прекратить удушение*». Цікаво, та в наступному абзаці, в площині двох речень Бердяєв робить дещо схоже, відмінюючи прикметник «кровавая» ще двома формами «*кровавых*» і «*кровавым*». Таке своєрідне персоніфікування книги-вбивці, яка переслідує Бердяєва, є свідченням його сильної уяви. Для зміцнення своїх позицій, окрім відчуття і деяких аргументів, ми спробуємо відшукати глибинні засади такої думки. Наголосимо на композиції тексту і її внутрішніх одиницях.

Вступна частина займає цілу сторінку і звертає на себе увагу тим, що дається одним суцільним абзацом. Він, за своєю сутністю, має виражати якусь послідовну думку. Її зміна – новий абзац. Це шкільна істина, однак тільки не для Бердяєва. Зазначена частина тексту має бути мікротекстом, проте сама поділена на декілька мікротекстів, а саме: 1) критика книги і 2) критика філософа, уже проілюстровані нами; 3) критика концепції добра («Никакая жизнь не может цвести в этом царстве удушающего, инквизиторского добра. Такого рода демоническое добро всегда есть моральное извращение» [2, с. 103]); 4) неочікувані міркування стосовно смертної кари («Пусть казнь как трагический и жертвенный акт, совершаемый в жизни, имеет свое оправдание, но не может иметь оправдания патетическое философствование о казни, не может быть оправдана любовь к такого рода занятию» [2, с. 104]); 5) кінцевий «вердикт» І. Ільїну (про це далі). Найголовніше, що до якого абзацу ми б не звернулись, ми виявимо послідовну єдність стилістики. Але композиція будь-якого з абзаців залишається незавершеною, а логіка їх виділення – неясною.

Тепер звернемося безпосередньо до виявлених мікротекстів. В зустрічі мікротекстів всередині абзацу прослідковується притаманний бердяєвському стилю перехід від однієї думки до іншої. «*Добро И. Ильина* [Письмівка моя. – М.В.] очень относительное, отяжелевшее, искаженное страстями нашей эпохи, приспособленное для целей военно-походных. *И. Ильин перестал быть философом* [Письмівка моя. – М.В.],

написавшим в более мирные времена прекрасную книгу о Гегеле. Он ныне отдал дар свой...» [2, с. 104]. Окрім того, у більшості мікротекстів абзацу думка стрімко віддаляється від вихідної позиції. Прослідкуємо цей феномен на виявленому мікротексті абзацу (1): «***Книга*** [Письмівка моя. – М.В.] эта способна внушить настоящее отвращение к «*добру*» [Письмівка моя. – М.В.], она создает атмосферу духовного удушья, ввергает в застенок моральной инквизиции. ***Удушение добром*** [Письмівка моя. – М.В.] было и у *Л. Толстого* [Письмівка моя. – М.В.], обратным подобием которого является И. Ильин. И ***Л. Толстой*** мог внушить отвращение к добру» [2, с. 103]. (В спрощеному вигляді ми отримуємо наступне: Книга вселяє відразу до добра. Удушення добром було у Толстого. Толстой вселяє відразу до добра.) На темаремному рівні витримана канонічна структура зачеплення [Див.: Откупщикова, 10], однак подібна побудова викладення думки ускладнює можливість її осмислення.

Навіть більше, засаднича думка несподівано з'являється, але так само несподівано згасає, і, заразом, не можливо впевнитись, що через сторінку, або і на тій самій, ми її знову не зустрінемо в трошки видозміненому формулюванні. Підтвердження цьому ми знаходимо в основній частині, до прикладу, (зверніть увагу на сторінки) «*Ильин же обоготворяет государство на том основании, что оно может побеждать зло*» [2, с. 111]. На цій же сторінці є визначення, котре висловлює ідентичну думку, але окутану в іншу форму: «*Кесарю нужно воздавать кесарево, а не Божье. Весь же пафос И. Ильина в том, что он кесарю воздает Божье*» [2, с. 112]. В цьому випадку, нас цікавить сам факт повтору однієї і тієї ж думки з формального погляду, без апеляції до смислу. Таких повторів в статті вельми багато.

Тепер нам слід звернутися до більш складних з точки зору структури випадків, де не можна ігнорувати смисл. 1) «*Православие И. Ильина шито белыми нитками, и легко может быть обнаружен за этим внешним православием выученик немецкого идеализма, фихтеанец и гегелианец крайнего правого крыла*» [2, с. 108]. Бердяєв на цьому етапі встановлює смислову опозицію «православ'я – гегельянство». Проте зазначена опозиція знаходить своє відображення через низку тотожностей, перша з яких «гегельянство – не-православ`я»: 2) «*На это фарисейство обречен всякий, почитающий себя носителем абсолютного добра и от лица этого абсолютного добра осуждающий карающий других... Но христианская вера учит нас, чтобы мы непримиримо относились главным образом к собственному греху и собственным страстям, учит максимализму в отношении к себе, а не к другим*» [2, с. 109]. Таким чином, ми отримуємо схему наступної побудови: «православ'я – (гегельянство – не-православ`я)». На зазначеному етапі з формального погляду повторів немає.

Однак повтор з'являється на рівні схеми і її змістовної частини: 3) «*Совершенно нехристианскими и антихристианскими являются взгляды И. Ильина на государство, на человека и на свободу. Взгляды эти порождены ложной философией идеалистического монизма*» [2, с. 109]. Тут ми прослідковуємо збіг першої частини схеми (в прикладах 1 і 3), однак тепер вона виражається опозицією «не-православ`я – ідеалістичний монізм», котра для перетворення в вихідну позицію «гегельянство – не-православ`я» потребує тотожності «ідеалістичний монізм – гегельянство»: 4) «*Для него стало очевидным, что он – носитель абсолютного добра и духа,- вот он и пошел сажать в тюрьмы и казнить от лица этой очевидности. Но христианская вера предлагает нам быть более осторожными с такого рода очевидностью и потому менее осуждать ближнего*» [2, с. 109]. Даний приклад демонструє збіг другої частини схеми (*в прикладах 2 і 4*). За наявності очевидних повторів з формального погляду, чітко прослідковується звинувачення гегельянства в можливості діяти з позиції абсолютного добра і протиставлення смислової опозиції «православ'я – (Ільїн) гегельянство». Себто перша частина схеми знаходиться у відношенні протиставлення з другою частиною схеми. Це вже не просто стиль Бердяєва, а його претензії до позиції І. Ільїна. Бердяєв виступає в ролі церковного судді, котрий виносить вироки і, за суттю, позбавляє опонента можливості бути православним за сповідування німецького ідеалізму.

Така цитація дозволила нам апелювати до формальної та змістовної частин. Перший вимір, на основі виокремлено нами схеми, безпосередньо показав факт повтору, який дозволяє впевнитись в «хвилястому» слідуванні думки мислителя. Схема є результатом звернення до другого виміру. Таким чином, якщо Бердяєва уявити на секунду поетом, то уможливиться гадка про перехресне римування в його строфі. Однак проблема криється в тому, що така строфа – втілення природи постійного рефрену. Це зі свого боку руйнує логічну послідовність аргументації, тому що ми спокійно можемо вирвати речення (повтори) з контексту і абсолютно нічого не втратимо в логічній зв'язності. Така надмірність вельми характерна для Бердяєва і найчастіше не несе в собі нового знання. Це, своєю чергою, ускладнює смислове сприйняття тексту.

Смисл твориться за зустрічі речень, які повинні підпорядкуватися принципу зв'язності, оскільки в іншому випадку формування тексту як структурної одиниці неможливе. Якщо подивитись докладніше і перейти від мікротексту абзацу до речення, то ми помітимо, що з реченнями аналогічна ситуація: «*Если кто-нибудь, например, отрицает Белое движение, которое для И. Ильина имеет абсолютное значение, то не потому, что не допускает действия силой и мечом, а потому, что не верит в реальность Белого движения и целесообразность его и в разжигании страстей этого движения видит опасность укрепления большевизма*» [2, с. 107]. Перше, що впадає в око, це об`ємність зазначеного речення (складне речення, перша частина котрого теж представлена складним реченням, а друга частина ускладнена однорідними членами різного порядку; також, частини з'єднані складеним підрядним сполучником *якщо…, то не тому…, а тому…*; в логічному плані цей вислів представляє собою складну імплікацію, але в плані семантики умова міститься під часткою *то* (тому), в той час як наслідок – під *якщо*). Момент другий: рясність розділових знаків і емоційність руйну-

ють ритміко-мелодійний зв'язок. Момент третій: в граматичному вимірі дуже хаотично поданий порядок слів при трикратному повторі: Білий рух – Білий рух – це рух. Ця характеристика носить загальний характер, проте застосування її можливе до переважної більшості речень тексту.

Отже, речення і абзаци як одиниці тексту розглянуті нами і виявлені їх деякі лінгвостилістичні якості, безпосередньо пов'язані з оформленням думки автора. На цьому ми не спиняємося і приводимо до відома ще одну показову рису. Цікаво, що в статті сполучники і сполучні слова, що виконують функції причинно-наслідкових зв'язків, представлені дуже скупо: «*поэтому*» (5), «*таково*» (5), «*ибо*» (2), «*значит*» (1), «*отсюда вытекает*» (1). Звороти «*следовательно*», «*потому что*», «*так как*», «*в силу того что*», «*итак*» і багато інших – взагалі не зустрічаються. На підставі зазначених аргументів уможливлюється припущення, що для Бердяєва мовне вираження причинно-наслідкових зв'язків не було важливим. Факт їх наявності можливо встановити лише на підставі точного логічного тезового аналізу статті.

Загальновідомою є традиційна формула породження тексту – «від думки до мовлення», ми згодні з цим формулюванням, однак з цього також витікає зворотній процес дослідження «від мовлення», воно є виразником глибинної структури думки. Проведений аналіз зовнішнього стилістичного викладу думки є достатнім, тому надалі ми перейдемо до другої частини – «до думки». Із цього боку ключовим є питання відносно того, яким джерелом живиться думка Бердяєва: розсудливим чи інтуїтивним? На початку нашого дослідження ми продемонстрували посередництвом аргументів з царини лінгвостилістики, що Бердяєв емоційно-експресивним фоном заковує себе у владу своїх емоцій. Емоційність традиційно розглядається як протилежність розсудливості, однак здавна відомо, що вона має свою певну логіку. Емоційність підвищує переконливість мови для сприймаючого і для самого мовця. Вона може містити в собі логіку, а може й не містити її. З цього погляду, думка Бердяєва послідовна і струнка.

Водночас, навіть побіжний огляд цієї роботи дозволяє сказати про чітку позицію «*всезнайства*» Бердяєва, яку він займає стосовно І. Ільїна. Наприклад, «И. Ильин заразился ядом большевизма, который обладает способностью действовать в самых разнообразных, по видимости противоположных формах, он принял внутрь себя кровавый кошмар, не нашел в себе духовной силы ему противиться» [2, с. 105]. До цього вельми сильного, з погляду звинувачення опонента, твердженню не подоланий ніякий шлях. Це просто черговий невимушений вислів, до якого Бердяєв приходить без допомоги розсуду. Він – «*непосредственно знает* [Письмівка моя. – М.В.]». Докладніше про це в другій частині.

Отже, окрім алогічного викладу думки, нам вдалося означити її інтуїтивне джерело. Можливо, це фундаментальне положення нового методу, котрий стане виразником індивідуального стилю. Зовсім інше питання, чи можливо використовувати цей метод в філософії?

Безумовно, філософія є сферою комбінаторного мистецтва, як і література, адже основним їх знаряддям є мова. Вельми потужно це відзначає М. М. Бахтін: «Мова сама по собі ціннісно індиферентна, вона завжди служниця і ніколи не мета, вона слугує пізнанню, мистецтву, практичній комунікації та ін.» [1, с. 19]. Таке комбінаторство залежить від особистості автора і його бачення того, яку будівлю потрібно зводити і яку можливо з наявного матеріалу. Результат роботи буде нести в собі відбиток стилю автора, в нашому випадку таким результатом є текст статті Бердяєва.

Бердяєв як автор – апологет емоції і уяви (або інтуїції) що її живить, але не логіки з її безкомпромісністю і непохитною статичністю. Тому, запропоноване нами в першій частині розуміння філософствування Бердяєва як «*критичного прийому «наскоку»*», цілком може вважатись *способом* (не методом), який він використовує за вибудови своєї позиції. Зазначене положення ми будемо обґрунтовувати, виключно з огляду особливостей тексту.

Першим елементом «критичного прийому «наскоку»» є буденна мова і афоризми. В тексті філософського ґатунку, що претендує на науковість, перша недоречна. У Бердяєва вона вельми розлого використовується та іноді несе в собі ефект несподіваності. Небагато шансів зустріти в творах Аристотеля або І. Канта речення: Платон, [*у Бердяєва це І. Ільїн* – М.В.] «по-видимому, ломится в открытую дверь и производит буйство без всякой надобности» або «православие явно взято на прокат». Такі вислови є постійним явищем в цьому тексті, однак звинуватити Бердяєва в незнанні правил наукового стилю або недостатній начитаності було б неправомірно. Він свідомо обирає публіцистичний стиль, віддаючи перевагу не його інформаційній складовій. Він умисне всі зусилля витрачає на емоційний бік, розраховуючи у такий спосіб посилити вплив на читача. З цього погляду вульгаризм буденної мови слугує ефектом несподіванки, що спрямований на те, аби здивувати читача. Аналогічною властивістю володіють афоризми. Подив – психологічно пріоритетний ґрунт для навіювання своїх ідей.

Другим і третім елементами «критичного прийому «наскоку»» є монологічний діалог і руйнування ідеї опонента. Цікаво, що до 13 сторінки, а їх всього 16, ви не зустрінете жодної цитати з книги І. Ільїна «Про спротив злу силою». Бердяєв сам відтворює всі погляди опонента. До прикладу, «И. Ильин *как будто бы* прежде всего борется против русской революционной интеллигенции. *Но* она ведь всегда признавала в значительной своей части сопротивление злу силой...» [Тут і далі письмівка моя. – М.В.] [2, с. 106] або ще: «И. Ильин, конечно, под торговцами в храме, которых нужно изгнать бичом, *имеет в виду* большевиков и вообще революционеров. *Но* именно к большевикам никак не может быть отнесено это место» [2, с. 110]. Глибинні підстави цього феномену сховані в тому, що Бердяєву не притаманний діалог в його класичному визначенні. Це своєрідний монологічний діалог, котрий здійснюється сам з собою і для себе, але слугує меті руйнування ідеї супротивника. В наявній публікації сполучник «*но*» зустрічається 45 разів, в значенні протиставлення і застереження, він є перехідною компонентою від думки І. Ільїна до думки Бердяєва. Це показує одну з ключових рис бердяєвської філософії, а саме ту її особливість, що

вона навіть не робить спроби подолати опонента шляхом розбору його системи на складові частини і доведення їх хибності. Натомість, шляхом протиставлення він не аргументує, а стверджує. Або правду кажучи, мовить висловлювання, які мають затьмарити і знищити протилежну думку. Цим Бердяєв вельми часто проявлює себе, у виокремлених нами вимірах емотивного.

Це приводить нас до четвертого і головного елемента «критичного прийому «наскоку»» – «*мовлення з істини*». Слід зазначити, що всі попередньо перераховані пункти, перш за все, спрямовані для підготовки і виправдання останнього елементу. Бердяєв за своєю суттю не пише філософію, яка передбачає зусилля послідовного сходження думки до істини, він дає твердження, пропонує гіпотези з великою вірою в те, що власне він є втіленням істини. Подібний стиль виключає погляд, згідно з яким найбільша цінність істини складається не стільки в її досягненні, скільки в пройденому до неї шляху. В можливості показати цей шлях іншим. Натомість, він мовчки і сліпо занурюється в *істинусебе* і мовить з неї. Ця віра в себе як істину дає Бердяєву привілейоване становище все руйнувати і всіх повчати. Навіть явні протиріччя у власних висловлюваннях не бентежать Бердяєва. Окрім зазначеного, його стилю притаманне, зокрема, багатоярусне речення, яке має наступну структуру: *питання-припущення* («Или думает, что носителем абсолютного добра является только монархия?» [2, с. 108]); *твердження з припущення* («Но это последнее утверждение, которое и есть, по-видимому, его утверждение, ниоткуда не вытекает» [2, с. 108]); *висновок з припущення* («Нет никакой очевидности в том, что добро И. Ильина есть подлинное и абсолютное добро, призванное силой бороться со злом» [2, с. 108]).

Парадоксальними виглядають його звинувачення на адресу Ільїна стосовно того, що він сам «мовить з істини». Ось, лишень деякі з них: «Напрасно И. Ильин думает, что он достиг той духовности, отрешенности и очищенности от страстей, которые дают право говорить от лица абсолютного добра» [2, с. 103]; «И. Ильин слишком сознает себя «частицею божественного огня». Это есть обнаружение неслыханной духовной гордыни» [2, с. 117].

Такий феномен уможливлює під собою глибинні підстави. Це ситуація, коли Бердяєв бачить свого опонента як конкурента за аудиторію. Він постає як носій істини, яку інші зобов'язані прийняти, адже що більше тих, хто прийняв його істину, то вона міцніша. Які способи для цього використати? Це не основоположне питання, значно пріоритетнішим є власне результат.

Тим часом виникає питання стосовно підстав його «обраності». Чому ми повинні йти за його істиною, а не за істиною того ж І. Ільїна? Неможливо відповісти, поки не подоланий той самий шлях до істини, що вимагає аргументів і доведень, а не припущень і гіпотетичних висловлювань. Цей шлях не передбачає зворотів на кшталт «*как будто бы*», «*по-видимому*» чи «*имел в виду*». Показати Бердяєву немає чого, тому він і розповідає чи, докладніше, пророкує з ґрунту власного інтуїтивного знання.

Можливість прийняття думки Бердяєва прихована за висловом «ми повинні». Ступаючи на цю стежину, ми приходимо до її розгалуження. Перед нами постає вибір: визнати Бердяєва талановитим філософом, приймаючи «на віру» все, що він стверджував, або за допомогою аргументів розсуду, доказів аналізу здійснити спробу відшукати підґрунтя такого твердження і того, що прихований під ним.

Перший шлях так само складний як і другий, проте значно небезпечніший. Це пов'язано з тим, що мислитель «мовить з істини». Безумовно, не можна виключити, що Бердяєв актом інтуїтивного прориву пізнав істину і тепер, не обтяжуючи себе аргументами і доведеннями, з великою наснагою і пристрастю повідомляє її нам. Такий варіант заперечувати ми не можемо, однак існує його протилежний полюс. По-перше, вже занадто багато істин вимовив Бердяєв. По-друге, у нього достатньо велика конкуренція серед «мовців із істини» навіть в колі вітчизняної для нього філософії. І, по-третє, не можна виключати можливість недостатньої стрункості його міркувань і висновків. Вся складність полягає в тому, що на рівні сприйняття «на віру» з «може бути», з його принципово протилежними точками зору, знімається вибір «так» чи «ні», стосовно до двох опозицій. Тобто, прийнявши «на віру» «талановитий філософ» («так»), ми значною мірою виключаємо можливість «нечесності і пристрасності» («ні»). В такому випадку за Бердяєвим визнається унікальність його філософії, беззаперечна істинність і відкидання інших філософських систем, причому, не тільки побудованих на логічних підґрунтях, але і на інтуїтивних.

Другий шлях передбачає поступове сходження до будь-якого твердження і висновку посередництвом аргументації і доведення. Він не змушує приймати будь-що з довіри, симпатії чи антипатії, він демонструє, висвітлює шлях. Саме таким чином ми старались розкрити творчий метод в дослідженні того, як будує свою філософію Бердяєв. Ми не прийняли Бердяєва як істину, але здійснили спробу прийти до нього.

Висновки з даного дослідження. Якщо узагальнювати, то його філософія постає як багатоваріантне, варіативне реагування на все, що відбувалося довкола, через свій суб'єктивний досвід. Це знайшло своє втілення у величезній кількості створених ним праць, що ускладнює можливість аналізу його філософії з погляду її змістовної частини. Почасти такий підхід обґрунтував В.Ф. Ерн: «Дує марксизм – Бердяєв – марксист. Стало спускатися з висот Достоєвського і Соловйова віяння «ідеалізму» – Бердяєв охоплюється ним. Мережковський підняв свою куряву в склянці води, і ось в числі наелектризованих ним – Бердяєв...» [12, с. 5].

Виходячи з даної публікації, Бердяєва дуже складно назвати філософом, він скоріше публіцист, котрий філософствує. Про це свідчить відмова від аргументації і доказів тих тверджень і висновків, котрі Бердяєв постулює з свого суб'єктивного інтуїтивного прозріння. Йому набагато важливіше *сказати*, ніж *обґрунтувати сказане*. Також важливо зазначити алогічний виклад думки, адже Бердяєв створює текст як поле зустрічі з іншою точкою зору, що претендує на істину з можливістю її подолання. Це, в свою чергу, створює велике емоційне напруження, спочатку контрольоване емотивне, але в подальшому емоційно-експресив-

ним фоном він сам себе підпорядковує під владу своїх же емоцій, де розсуд втрачає свою компетентність і силу. На перший план виходять оцінні судження. Тому без попереднього розуміння того, як він будує свою філософію зовні, що частково розкриває побудову її внутрішньої позиції, неможна говорити про змістовну частину філософії Бердяєва. Тільки це дозволить внести деяку ясність в побудови Бердяєва, що допоможе на шляху до розуміння тих цілей, котрі він ставив.

Список літератури:

1. Бахтин М.М. Проблемы творчества Достоевского (1929) / Михаил Михайлович Бахтин // Собрание сочинений, Т. 2. – Москва: Русские словари, 2000. – С. 5-176.
2. Бердяев Н.А. Кошмар злого добра (о книге Ильина «О сопротивлении злу силой») / Николай Александрович Бердяев // Путь. – 1926. – № 4. – С. 103-119.
3. Г.Х. фон Вригт. Три мыслителя / Г.Х. фон Вригт; [Перевод с шведского Г.М. Коваленко]. – СПб.: БЛИЦ, 2000. – 255 с.
4. Желобов А.П. Гуманистические интенции антропологии и этики Н.А. Бердяева / А.П. Желобов // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. – 2015. – № 2(2). – С. 105-111.
5. Клепенина Т.Ф. Nicolas Berdiaev. Bibliographie. (Н.А. Бердяев. Библиография) / Т.Ф. Клепенина. – Париж: Institut D'etudes Slaves и YMCA-пресс, 1978 г. – 159 с.
6. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации / Т.В. Ларина. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 516 с.
7. Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий / Т.В. Матвеева. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та. – 1990. – 170 с.
8. Муза Д.Е. Н.А. Бердяев как историософ / Муза Д.Е. // Соловьёвские исследования. – Донецк: Изд-во ДНТУ. – Выпуск 1, 2014. – С. 59-72.
9. Новикова Л.И., Сиземская И.Н. Антиномия личности и общества (Антропософский опыт Н. Бердяева) / Л.И. Новикова, И.Н. Сиземская // Общественные науки и современность. – 1997. – № 1. – С. 153-159.
10. Откупщикова М.И. Синтаксис связного текста / М.И. Откупщикова. – Л.: ЛГУ. – 1982.
11. Степун Ф.А. Мистическое мировидение. Пять образов русского символизма / Ф.А. Степун; [Пер. с немецкого Г. Снежинской, Е. Крепак, Л. Маркевич]. – СПб.: Владимир Даль. 2012. – 479 с.
12. Эрн В.Ф. Налет валькирий (ответ Н.А. Бердяеву) / В.Ф. Эрн. // Меч и крест. – 1915. – С. 3-18.

Мацькив В.В.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ФИЛОСОФСКОЙ РЕФЛЕКСИИ БЕРДЯЕВА СКВОЗЬ ПРИЗМУ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЕТОДА

Аннотация
В статье используется лингвистический и стилистический анализ на материале одной из полемических публикаций Н.А. Бердяева. Предметом анализа становится синтаксис, стилистика и логика аргументации российского философа. Анализ наглядно показывает, что большинство оценок предложенных Н.А. Бердяевым относительно взглядов И.А. Ильина, имеют не концептуальный, а эмоциональный и полемический характер, в основе которых личные интуиции мыслителя. Автор статьи особое внимание уделяет обвинениям Н.А. Бердяева в адрес его оппонента с точки зрения православной догматики. В статье поставлен вопрос относительно того, какой предстает российская философия при использовании на ее материале лингвостилистического и логического анализа.
Ключевые слова: философия Бердяева, формально-логический анализ (лингвостилистики), лингвистический анализ, стилистический анализ, полемика, аргументация.

Matskiv V.V.
Odesa I.I. Mechnikov National University

RETHINKING OF THE PHILOSOPHICAL BERDYAEV'S REFLECTION THROUGH THE PRISM OF THE ANALYTICAL METHOD

Summary
The article uses linguistic and stylistic analysis on the basis of one of N.A. Berdyaev's polemic publications. The subject of analysis is the syntax, stylistics and logic of the argumentation of the Russian philosopher. The analysis clearly demonstrates that the most of the estimates proposed by N.A. Berdyaev are not conceptual, but emotional and polemical in nature, based on personal intuitions of the thinker. The author of the article pays special attention to N.A. Berdyaev's accusations against his opponent from the standpoint of Orthodox dogmatism. The article asks a question about the form of Russian philosophy, when it is examined through linguistic and logical analysis.
Keywords: Berdyaev's philosophy, formal-logical analysis (linguostylistics), linguistic analysis, stylistic analysis, polemics, and argumentation.

UDC 1:378.048.2

COMPETENCE APPROACH IN THE FORMATION OF EDUCATIONAL PROGRAMS (BY THE EXAMPLE OF THE PHD PROGRAM IN PHILOSOPHY)

Sobol T.V.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

This article discusses the main positions and orientations of the European approach to education. It shows the Ukrainian realities of implementation of competence approach in Ukrainian education. The PhD program in philosophy and the main "competence" requirements of the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the procedure for the preparation of applicants for higher education, Ph.D. and Doctor of Science degrees in higher education institutions are analyzed in the article. It emphasizes the importance of forming general and professional competences in philosophy. The impact of competence approach on the formation of a professional scientist and a highly developed person is improved.
Keywords: education, philosophical education, general and professional competences, educational PhD program in philosophy, competence approach.

The educational sphere was and remains one of the most important areas of social development. It provides the society with highly skilled specialists and contributes to its development and improvement. Therefore the quality of modern education is very important and for one country and for the entire public space. The quality of education meets certain requirements of society and therefore it is dynamic and volatile. The modern paradigm of education, meeting the challenges of a changing society, forms the ideal of an individual who is capable of making decisions independently and adapting to new social demands. So, **the problem** of our current education is to change the direction of the education from the standpoint of "education for all life" to "education during the whole life". Moreover, only this position allows us to improve our skills and develop new knowledge that will allow to solve various problems.

Analysis of the recent achievement. Such an approach was followed by such well-known scholars as A. Bazhenov and L. Pelevin, who believe that education during the whole life at the state level should take into account the present realities and provides some protection for pupils and students. M. Clarin, who emphasizes that education of adults beyond the framework of basic education. O. Gluzman considers that core of development of education during all life is a competent approach to learning that covers the motivational, value, social and behavioral components and helps in the formation of the ones own worldview [3].

Such researchers as V. Turenko [5] and N. Yarmolitska [6] analize the modernization of Ukrainian education in accordance with European standards (competence approach) of lifelong education.

Therefore, the **purpose** of this article is to analyze the competence approach as a methodology for the formation of new educational programs. The object is general and professional competence basis for creating new educational programs. The subject is competent PhD programs in philosophy.

So this article has several **tasks**: to highlight the international guidelines for modern education; to explain the term "competence" in accordance with the European vision of this concept; the disclosure of basic national normative documents on the procedure for the preparation of applicants for higher education in the degree of doctor of philosophy and doctor of sciences in higher educational institutions; analysis of professional and general competences of the PhD program.

Presentation of the main research. Taking into account the modern social development, the demand to reform education in Ukraine has become necessary. The education should be adapted to the new conditions as much as possible, should be made relevant and effective in accomplishing such tasks as: providing citizens of Ukraine with the opportunity to realize the constitutional right to acquire professional qualifications in accordance with their vocations and abilities, retraining and improve the qualifications; meeting the current and future needs of the country in skilled and competitive workers, employees, scientists; promoting the state policy of population employment in the conditions of an unstable market economy. An international UNESCO commission was convened for the change of priorities in education. It formed the following guidelines for modern education:

1 to teach learning and using knowledge, that is, to acquire education during the whole life, to work in its narrow area with rather broad general knowledge;

2. to teach doing business, not only using standard skills, but more widely, to learn in the framework of both formal and informal social experience to cope with different situations and work in a team.

3. to teach living together, developing and understanding other people and their aspirations for independence (by performing joint projects and learning to resolve conflicts), strengthening pluralism, mutual understanding and peace;

4. to teach being yourself, that is, to develop more of the personality and ability to act with greater independence, guided by his own judgments and personal responsibility. Education should not ignore any aspect of human potential: memory, intelligence, sense of beauty, physical ability and communication skills.

These positions are the main ones in the competent approach to education and whole European education is based on them.

In the European Tuning project, which has been developed to determine the path to the improvement of the European educational system

and the adjustment of educational structures in Europe, competences represent a dynamic combination of knowledge, understanding (theoretical knowledge of a particular industry, ability to know and understand), skills, abilities (knowledge, how to act: the practical and operative application of knowledge in specific situations), attitudes and relationships (values as an integral part of the way of perception and life with others in the social context) and are divided into special (professional) and general competencies [4].

Taking into account the peculiarities of the European system of education, on March 23, 2016, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Decree of the procedure for the preparation of applicants for higher education, Ph.D. and Doctor of Science degrees in higher education institutions (Scientific Institutions), that determines the mechanism for training applicants for higher education in the educational and scientific levels of higher education.

According to the Decree of the Cabinet of Ministers, the educational and scientific program of postgraduate studies (adjunctures) of a higher educational establishment (scientific institution) must include not less than four components, which include the acquisition of postgraduate (adjutant) of such competences in accordance with the National Qualifications Framework [1]:

1. obtaining deep knowledge in the specialty (group of specialties). According to it the graduate student (adjunct) should conduct his or her own research, mastering of the basic concepts, a conscious understanding of theoretical and practical problems, the history of development and the current state of scientific knowledge in the chosen specialty, to know and practical apply terminology of his or her own scientific direction (1);

2. mastering of general scientific competencies aimed at forming a systemic scientific outlook, professional ethics and general cultural outlook (2);

3. acquiring the universal researcher skills, which include the ability to present orally and in writing the results of one's own scientific research in the Ukrainian language, apply modern information technologies in scientific activity, organize and conduct training sessions, manage scientific projects and / or make proposals for the financing of scientific research, registration intellectual property rights (3);

4. Obtaining the linguistic competencies sufficient to present and discuss the results of their scientific work in a foreign language (in English or another one according to the specifics of the specialty) in oral and written form, as well as for a complete understanding of foreign scientific texts in the corresponding specialty [1] (4).

These requirements were fully taken into account when the program competencies of the Philosophy Faculty of Taras Shevchenko National University of Kyiv were formed. Program competencies are the most important competencies that determine the specifics and are included in the program profile [7]. They include general and professional competencies. General competencies (GC) is a system of intellectual, psychological, moral and active specialist positions that reflect the level of acquired knowledge, skills, experience, information saturation and other properties in the wide field of social activity.

Professional (special) competencies are research competencies that characterize the knowledge and skills, the specifics of the educational program and the qualifications of the graduate, provide the individuality of each educational program.

In the PhD in Philosophy program [2] is assumed that the graduate student will acquire such general competencies that can be attributed to one of the four compulsory components of the educational and scientific programs of the graduate school of higher education institutions approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine. Schematically belonging to one or another component of the educational and scientific program can be identified with numbers (1) – profound knowledge in the specialty, (2) – general scientific competence, (3) – universal skills of the researcher, (4) – language competencies. Considering this, we have the following `picture` of the general competences (GC) of the educational and scientific program for the preparation of PhD students at Taras Shevchenko National University of Kyiv, specialty 033 – philosophy:

- (GC-1) possession of the most advanced conceptual and methodological knowledge in the field of research and professional activities and on the boundary of subject areas (1);
- (GC-2) the ability to critical thinking, the ability to apply critical thinking to the analysis of the results of his or her own scientific research, his or her scientific novelty, theoretical and practical value (1);
- (GC-3) possession of critical analysis and assessment in a situation of synthesis of new and complex ideas (2);
- (GC-4) skills of using the latest information and communication technologies for the organization and implementation of the cognitive process (3);
- (GC-5) the ability to search, process and analyze various data from different sources in the context of creating an information base for the research process (1);
- (GC-6) the ability to generate new ideas (creativity), use the most up-to-date methodological approaches in complementarity (2);
- (GC-7) linguistic and communicative ability to work in the international scientific space, making full use of its resources for the formation of its scientific position, for scientific cooperation, as well as for the promotion of postgraduate student`s research projects (4);
- (GC-8) the ability to practice the foreign language in scientific work, pedagogical and innovative activity (4);
- (GC-9) organizational and leadership ability to develop and manage scientific projects that require a complex level of cooperation between scientists in one industry and adjacent (3);
- (GC-10) the ability to identify, put and solve problems, systematically and consistently forming a scientific study of a high level of abstraction and complexity (1);
- (GC-11) the ability to communicate with experts from other fields for the formation and support of interdisciplinary scientists` interaction (3);
- (GC-12) the ability to work autonomously, based on constant self-development and self-improvement (1);

- (GC-13) the ability to participate in the organization of the scientific and pedagogical work of the profile department, to know and understand the principles of the profile department organization (division of functional duties, distribution of pedagogical load, place of the department in the system of research work of the faculty and university) (1);
- (GC-14) to be the responsible subject of the scientific community, to comply with the requirements of the ethos of science and the scientific community, its ethical rules and norms, to share its values and goals, and to transfer in the process of pedagogical practice to others (2);
- (GC-15) the ability to act socially and civic consciously, presenting in his or her activities and results for the general community the social science institute and humanistic values in general (3).

The professional competences (PC) of the educational and scientific program of preparation PhD programs in postgraduate study at Taras Shevchenko National University of Kyiv in specialty 033 – Philosophy, as well as general ones, can also be divided into four groups:

The first is the profound knowledge of philosophy and the ability to conduct their own philosophical research. It includes such philosophical competencies as knowledge of the essence, specific features, properties and criteria of new scientific knowledge in the field of theoretical and practical philosophy; the ability to formulate the general methodological base of postgraduate student`s scientific research from new research positions (PC-1); the ability to use effectively the modern methodology of scientific knowledge and the latest methods of scientific research in the field of theoretical and practical philosophy (PC-4); the ability to practically apply modern philosophical knowledge in the process of performing postgraduate student`s scientific research (PC-5); ability to initiate, organize and conduct comprehensive theoretical and experimental research (PC-6); have knowledge of philosophical traditions, use them in the pedagogical process (PC-15).

The second is the development and application of philosophical competences that manifest themselves in the knowledge of the specifics of the pedagogical process in the field of philosophical sciences (PC-14); practical skills in the methodical organization of the pedagogical process with the obligatory consideration of the specifics of philosophical knowledge (PC-17); the ability to use the specifics of philosophical knowledge for self-reflection and self-perfection (PC-18); the ability to work within the modern (post-classical) type of scientific rationality (PC-19).

The third is acquiring the ability to present in oral and written form the results of postgraduate student`s scientific research in Ukrainian, apply modern information technologies in scientific activities, organize and conduct training sessions, manage scientific projects. This group includes the learning of such special competencies as the ability to participate in multidisciplinary projects of complex scientific research of complex systems (PC-3); the ability to organize and conduct scientific discourse on the basis of philosophical knowledge of its nature, purpose and meaning (PC-12); the ability to participate in the organization of scientific and pedagogical work of the profile department (PC-16); knowledge of the specifics of the pedagogical process in the field of philosophical sciences (PC-14); the ability of practical use of information technology in organizing and conducting philosophical scientific events (conferences, scientific seminars, workshops, etc.) and presentation of the research (PC-10); the basis and specifics knowledges of the management of the research work of the philosophical faculty (PC-11).

The fourth is the acquisition of language competences sufficient for presentation and discussion of the results of postgraduate student`s scientific work in a foreign language in oral and written form. This group includes the following competencies: the ability of written and oral possession of a philosophical foreign language (PC-7); the ability to write with a philosophical foreign language in accordance with a specific style with knowledge of special terminology (PC-8); the ability to use orally the philosophical foreign language in scientific and innovative activities (oral speech at a conference, using a foreign language in business negotiations on the commercialization of scientific research results (PC-9)), etc.

Conclusions. The analysis of the PhD program in the Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv showed that it fully corresponds to the "competent" guidelines of modern education, developed by the UNESCO International Commission and the Decree of the procedure for the preparation of applicants for higher education, Ph.D. and Doctor of Science degrees in higher education institutions (Scientific Institutions), which determines the mechanism of preparation of higher education graduates at the third educational and scientific levels of higher education in our country. According to these documents graduates should be able to use their own knowledge and critical thinking, to be able to work in a team to organize and conduct joint projects, to be independent and to develop their personal qualities, to have their own outlook and to be able to effectively use their knowledge of philosophy for the conduct of philosophical research, presentations of its results both in Ukraine and in the international arena. The competency will be needed by any specialist in the professional field, as well as in solving any problems and will help graduates to become competitive employees. So, we can see that competence approach is very important for Ukrainian education because it helps to form different useful skills and to adapt to the world`s challenges.

References:

1. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the procedure for the preparation of applicants for higher education, Ph.D. and Doctor of Science degrees in higher education institutions [Electronic resource]. Mode of access: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF.
2. Educational and scientific program of preparation of doctors of philosophy in graduate school of Kyiv National Taras Shevchenko University in specialty [Electronic resource]. Mode of access: http://philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/ONP_26_06_2017/Освітньо-наукова%20програма_Філософія.pdf.

3. Ghluzman O., 2009. Basic competencies: the essence and meaning in the life's success of the person. Pedagogy and psychology. Volume 2: 51-61.
4. Tuning Educational Structures in Europe. [Electronic resource]. Mode of access: http://tuningacademy.org/wp-content/uploads/2014/02/TuningEUII_Final-Report_EN.pdf (last access: 05.02.18).
5. Turenko V., 2018. Methodological bases for the introduction of the innovation component in the PhD program in philosophy: the modern context. Kontynent europejski wobec wyzwań współczesności, Tom 3, R. Kordonski, A. Kordonska, Muszyński (red.), Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwyw-Olsztyn. P. 298-311.
6. Yarmolitska N., 2015. Modern education and science: the main directions and concepts of development in the context of the European experience. Young Scientist. Volume 23(103): 540-543.
7. Zakharchenko V., Lughovyj V., Rashkevych Ju., Talanova Zh., 2014. Development of educational programs. Methodical recommendations. – K.: DP «NVC «Priorytety». – 120 p.

Соболь Т.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ (НА ПРИКЛАДІ PHD ПРОГРАМИ З ФІЛОСОФІЇ)

Анотація
В даній статті розглядаються головні позиції та орієнтації європейського підходу до освіти. Автор розкриває українські реалії використання компетентнісного підходу в освітніх програмах. Аналізуються PhD програма з філософії та основні вимоги постанови Кабінету міністрів про порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах. Обґрунтовується важливість формування загальних та фахових компетентностей з філософії. Доводиться вплив компетентнісного підходу в освіті на формування професіонала-науковця та високорозвиненої особистості.

Ключові слова: освіта, філософська освіта, загальні та фахові компетентності, освітня PhD програма з філософії, компетентнісний підхід.

Соболь Т.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ФОРМИРОВАНИИ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ (НА ПРИМЕРЕ PHD ПРОГРАММЫ ПО ФИЛОСОФИИ)

Аннотация
В данной статье рассматриваются основные позиции и ориентации европейского подхода к образованию. Автор раскрывает украинские реалии использования компетентносного подхода в образовании. Анализируются PhD программа по философии и основные требования постановления Кабинета министров о порядке подготовки соискателей высшего образования степени доктора философии и доктора наук в высших учебных заведениях. Обосновывается важность формирования общих и профессиональных компетенций по философии. Доказывается влияние компетентностного подхода в образовании на формирования профессионала-ученого и высокоразвитой личности.

Ключевые слова: Образование, философское образование, общие и профессиональные компетентности, образовательная PhD программа по философии, компетентностный подход.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 304:796:792

ИССЛЕДОВАНИЕ АРТИСТИЗМА И ТЕАТРАЛЬНОСТИ В СПОРТЕ КАК В КУЛЬТУРНОЙ ПРАКТИКЕ

Прокопович Л.В.
Одесский национальный политехнический университет

Взгляд на спорт, как на один из видов публичной деятельности человека, позволяет для его исследования привлечь подход, основанный на парадигме театральности жизни. Этот подход позволяет также расширить понятийное и эмпирическое поле дискуссии об артистизме в спорте. Артистизм в спорте рассматривается в двух аспектах: как критерий, который не поддается объективной оценке, и как основная возможность для спортсменов проявить свою личностную и творческую индивидуальность.
Ключевые слова: спорт, культура, театр, театральность, артистизм, публика, оценка.

Постановка проблемы. Спорт – одна из древнейших культурных практик, связанных с публичной состязательностью. Именно публичность этой практики можно считать причиной появления видов спорта, в которых оценка за выступление складывается не только из «технических» показателей, но и включает артистизм. К ним относятся виды со сложной координацией движений: все виды гимнастики и акробатики, фигурное катание, синхронное плавание, спортивная аэробика и т.д.

Поскольку оценка артистизма является субъективной и, следовательно, всегда спорной, то вопрос о критериях этой оценки всегда будет актуальным.

Отсюда – и актуальность исследования артистизма как понятия и как культурного феномена, а также целесообразности использования этого понятия в сфере спорта.

Анализ последних исследований и публикаций. Попытки разобраться в том, что есть артистизм в спорте и каковы должны быть критерии его оценивания, предпринимаются давно. Среди первых работ, посвящённых этому вопросу, наиболее значимыми считаются диссертация и публикации трёхкратной Олимпийской чемпионки Л.И. Турищевой [1; 2]. Она не только доказала многомерность артистизма, но и выявила более 30 критериев этого понятия для спортивного выступления: выразительность, непринуждённость, лёгкость, грациозность, изящество линий, темперамент, музыкальность, передача настроения зрителю, современная техника, школа движений, акцентирование жестов, гимнастическая осанка, индивидуальный почерк исполнения, чистота исполнения, юмор в исполнении, чёткость, элегантность, задор, оригинальность, культура движений, эмоциональность, образность, гармоничность, целостность упражнения, сложность, виртуозность.

Понятно, что перечисленные критерии не позволяют однозначно определить артистизм, поскольку сами являются понятиями неоднозначными, многомерными, допускающими разные толкования.

Более того, некоторые из этих понятий являются взаимообусловленными. Например, образность создаётся с помощью выразительности [2], а выразительность может включать в себя такие понятия, как «выразительность движений», «выразительность образа», «эмоциональная выразительность», «выразительный жест», «выразительность рисунка» и т.д., которые не имеют чётких определений в современной научно-методической литературе [5; 6].

Проблема усугубляется постоянным введением дополнительных критериев. Например, в работе М.Э. Плехановой артистичность трактуется как «двигательная деятельность, отличающаяся искусством исполнения, художественным вкусом» [3].

Понятие «художественный вкус» вообще уводит оценивание артистизма из сферы экспертных оценок в сферу художественной критики и субъективных мнений. Ведь, как известно, De gustibus non disputandum (о вкусах не спорят).

Невозможность найти точное определение артистизма подтолкнула некоторых авторов пойти по пути дробления этого понятия, выделяя некоторые его части в самостоятельные критерии. Например, предлагается рассматривать, как отдельные факторы, эстетичность, артистизм и выразительность исполнения технических действий и комбинаций [4].

Но и это разделение не помогает преодолеть главное гносеологическое обстоятельство – неизбежность сопоставления спорта и искусства.

Некоторые исследователи, признавая связь спорта с искусством [5; 7], настаивают на том, что спорту присуща особая эстетика движений, которая не может и не должна заимствоваться из других областей эстетической деятельности [5]. Основа эстетического оформления спортивной композиции заключается в логике объединения отдельных технических элементов программы, а не в логике создания театрального образа. Поэтому спортсмены и тренеры, пользуясь средствами формирования выразительности и артистизма, не должны отождествлять их проявления с артистизмом актёра в театре [4; 8].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Таким образом, складывается парадоксальная ситуация: заимствуя из сферы искусства, в частности, театра, огромное количество понятий и терминов, которые наиболее

полно отражали бы суть таких видов спорта, как художественная гимнастика, акробатика, фигурное катание, исследователи пытаются наполнить эти понятия другими смыслами. И тем самым отделить спорт от искусства.

Но насколько этот подход является обоснованным?

Цель данного исследования — расширяя понятийное и эмпирическое поле дискуссии об артистизме в спортивных состязаниях, выявить степень проявления театрального в некоторых видах спорта.

Изложение основного материала. Театральность — культурный феномен, который имеет место не только в театре, но и за его пределами. Уже вполне устоявшимся является понятие «театрализация жизни». Театральность, основанная на игровом начале и являющаяся одним из средств социальной коммуникации, проявляется в таких «нетеатральных» сферах человеческой деятельности, как мода [9], имиджмейкинг [10], субкультуры [11], публичная политика [12] и т.п. Основным обусловливающим фактором здесь является наличие условного «актёра» и публики.

В спорте, даже если функции спортсмена как актёра и вызывают сомнения [4; 8], то наличие публики — как данность и как необходимость — сомнений не вызывает.

Более того, спортивная публика количественно превосходит публику театральную. Особенно наглядно это просматривается в современной культуре, когда спортивные состязания собирают огромные залы/стадионы, а театр всё больше тяготеет к камерности, перекочёвывая из «массовой культуры» в культуру «элитарную».

Спорт, как и театр, немыслим без публики/зрителя/болельщика. Именно для зрителей, болельщиков спортсмены стараются показать «красивую игру», демонстрируя не только спортивное мастерство, но и артистизм (причём это касается абсолютно всех видов спорта — от футбола до шахмат).

Спортсмены, как и актёры в театре, чувствуют зал, его настроение, его поддержку или неприятие. Зрители в театре могут освистать неудачную постановку, равно как и зрители на спортивных трибунах могут поддержать спортсменов в трудную минуту.

Например, не только сила воли, но и поддержка зрителей помогли Ирине Родниной и Александру Зайцеву докатать произвольную программу на Чемпионате мира в 1973 году в Братиславе, когда во время их выступления «пропало» музыкальное сопровождение. Это выступление стало легендарным, хотя и далеко не единственным в истории спорта, когда спортсмены и зрители «выступали» сообща.

Такие ситуации в чём-то схожи с новыми форматами современного театра, который стремится к интерактивности, вовлекая публику в ход спектакля. Одной из таких форм является перфоманс.

Несмотря на то, что в среде искусствоведов и культурологов ведутся споры о том, можно ли считать перфоманс видом искусства, или же это — отдельное социальное явление, наличие в нём театральной составляющей сомнений не вызывает.

Собственно, именно так это слово трактуется в словарях английского языка, из которого оно и пришло в нашу речь:

«Performance — 1. a musical, dramatic, or other entertainment presented before on audience; 2. the act of performing a ceremony, play, piece of music, etc.» [14].

Для данного исследования это важно, поскольку понятие «перфоманс» введено в новую судейскую систему ИСУ. По действующей системе оценка за выступление фигуристов теперь складывается из двух: оценки за элементы и оценки за общее впечатление.

При этом оценка за общее впечатление включает такие компоненты:

— владение коньком (Skating skills);

— связующие элементы (Transitions);

— артистизм, красота исполнения, единство партнёров (Performance);

— построение программы (Composition);

— передача музыки и образа движениями на льду (Interpretation of the Music) [13].

Как видим, здесь понятие «перфоманс» дополняется понятием «артистизм», что не только лишний раз фиксирует наличие театрального в спорте, в частности, в фигурном катании, но и соответствует попыткам культурологов осмыслить артистизм через театральность.

Признавая, что театральность и артистизм — понятия родственные, некоторые исследователи отмечают, что артистизм в «театре» жизни более, чем театральность являет собой оппозицию обыденности, в нём больше проявляется художественное начало и индивидуальность его носителя. Пример — «театр» денди, успех которого во многом зависел от яркости личностей, таких, как Оскар Уайльд [15].

Ещё одним критерием, позволяющим более чётко разделить артистизм и театральность, является повторяемость. Театральность не исчезает при повторении спектакля. Соответственно, и в «театре» жизни устойчивыми являются основные его компоненты. Например, стиль. Стильное поведение английских и русских денди, поэтов «Серебряного века» было повторяемым: подражатели с лёгкостью перенимали манеры и стиль одежды своих кумиров.

Для артистизма же вторичность, напротив, губительна. Артистизм сиюминутен. С каждым новым выходом на сцену артист привносит новые штрихи в образ, новые нюансы в смысловое наполнение роли и сюжета.

В этом смысле выступление Родниной и Зайцева в Братиславе — триумф не только спортивного духа, но и артистизма. Ирина Роднина, отказавшись перекатывать программу, явила себя настоящим Артистом. Ведь дело даже не в том, что на второе выступление они вышли бы уставшими и «перегоревшими», но и в том, что второй раз такая ситуация — по-настоящему драматическая, с максимальным накалом чувств, эмоций и переживаний, — не повторилась бы.

«Мы докатали программу до конца, и я подъехала к рефери, — вспоминала потом И. Роднина. — Он говорит мне по-русски: "Вам засчитывать прокат или вы ещё раз выйдете в конце? Или с середины, с того момента, где музыка остановилась?" Я: "Нет, я второй раз показывать

произвольную не буду”... Зал ревёт, идёт прямая трансляция на весь мир. Музыка же остановилась не по нашей вине» [16].

Роднина уловила реакцию зала, и это, на тот момент, было главным. Потому что истинный артист выступает не для критиков/судей/жюри, а для зрителей.

Артистизм в спорте можно рассматривать как одну из возможностей (а, может быть, и единственную) для спортсмена проявить свою индивидуальность: художественную, творческую, личностную.

Сенсационный успех украинской фигуристки Оксаны Баюл во многом объясняется тем, что, наряду со спортивным мастерством, она привносила в свои выступления эмоциональность, артистизм, щедро «украшала» свои программы танцевальными движениями, вынося на лёд не набор сложных элементов, а образы. Образы, художественно цельные, эстетически и драматургически продуманные, образы, которые не оставляли равнодушными зрителей.

Более того, известно, что Оксана Баюл во время своих выступлений часто прибегала к импровизации. Менять на ходу программу, усложняя её каскадом прыжков, – очень рискованно. Но если это могло сделать выступление более эффектным, спортсменка шла на риск. Это – ещё одна черта не только хорошего спортсмена, но и талантливого артиста. И ещё одно подтверждение ситуативности артистизма как поведенческой характеристики.

С учетом того, что большинство видов спорта со сложной координацией движений предполагают выступления с музыкальным сопровождением, то логично сравнивать их с особым видом театра – музыкальным. Тем более, что музыка здесь не является просто фоном. Как и в музыкальном театре, в спортивных программах представления строятся на единстве сценического действия и музыки. Именно музыка здесь задает и тему, и образ, и настроение.

И, наверное, именно поэтому наиболее яркими и цельными кажутся программы, основанные на музыкальных темах, взятых из таких разновидностей музыкального театра, как балет, опера, мюзикл и т.д. Например, многие годы наиболее востребованными у фигуристов являются темы из балета П.И. Чайковского «Лебединое озеро», оперы Дж. Пуччини «Турандот», Ж. Бизе «Кармен», а также из мюзиклов «Призрак Оперы», «Мулен Руж».

Перенося на спортивную «сцену» образы и сюжеты, взятые из таких произведений, спортсмены, тренеры и хореографы представляют новые варианты их прочтения. Это выводит каждую такую программу в разряд культурных артефактов, то есть продуктов интерпретации исходных культурных форм. Поскольку в данном случае исходными формами являются театральные образы и сюжеты, то связь некоторых видов спорта с театром можно считать не только очевидной, но и взаимообусловленной.

Выводы. Взгляд на спорт, как на один из видов публичной деятельности человека, позволяет для его исследования привлечь подход, основанный на парадигме театральности жизни [17].

Внешне этот подход заключается в применении театральной терминологии для описания объекта исследования. Анализ видов спорта со сложной координацией движений, таких, как фигурное катание, художественная гимнастика, акробатика, показал возможность такой терминологической замены. Основные понятия, используемые в театре, соотносимы с понятиями в спорте:

– актёры/спортсмены;
– публика/зрители, болельщики;
– режиссёр/тренер, хореограф;
– сценография/оформление зала, костюмы, атрибуты;
– драматургия/образы, акценты в композиции и т.д.;
– сюжет/построение композиции;
– музыкальное сопровождение;
– комплекс критики/судьи, жюри.

Этот подход позволил не только доказать наличие театральной составляющей в спорте, но и расширить поле для исследования такого культурного феномена, как артистизм.

Попытки дать точное определение понятию «артистизм» остаются пока безуспешными, как в искусствоведении, так и в спорте. Поэтому исследователи пользуются косвенным методом, осмысливая одно явление через другое. В спорте, где артистизм надо не только осмысливать, но и оценивать, предлагаются разные перечни критериев, которые лишь усиливают субъективность оценки. Это обусловлено тем, что каждый из этих критериев тоже является понятием неоднозначным, предполагающим множество трактовок и не поддающимся количественной (путём измерения, подсчёта) или сравнительной оценки.

Поэтому, сколько бы много этих критериев не вводилось, артистизм остаётся качеством, субъективно реализуемым и субъективно же оцениваемым.

В культурологии понятие артистизм исследуется в соотношении с театральностью. Это позволяет охарактеризовать артистизм, как явление ситуативное, «одноразовое», в отличие от театральности, которая остаётся неизменной, сохраняясь в том виде, в котором оформилась в соответствующем контексте.

Примеры такой ситуативности, имевшие место в истории спорта, являются убедительным тому подтверждением.

Таким образом, исследование артистизма и театральности в спорте, в частности, в видах со сложной координацией движений, позволяет прийти к следующим выводам:

1. Спорту присуща театральность в силу публичного характера этого вида человеческой деятельности.

2. Артистизм, реализуемый в условиях этой специфической театральности, является основной возможностью для спортсменов проявить свою индивидуальность: личностную, художественную, творческую.

Список литературы:

1. Турищева Л.И. От элементов техники к элементам творчества / Л.И. Турищева. – Л., 1986. – 18 с.
2. Винер-Усманова И.А. Теория и методика художественной гимнастики. Артистичность и пути её формирования / И.А. Винер-Усманова, Е.С. Крючек, Е.Н. Медведева, Р.Н. Терехина. – М.: Спорт, 2015. – 120 с.
3. Плеханова М.Э. Факторы, определяющие соревновательную надёжность спортсменок в художественной гимнастике / М.Э. Плеханова // Учёные записки ун-та им. П.Ф. Лесгафта. – СПб., 2006. – № 4. – С. 17-20.
4. Сосіна В. Шляхи вдосконалення виразності рухів як складової виконавчої майстерності спортсменів у видах спорту зі складною координацією / В. Сосіна // Вісник Львівського університету. – 2014. – Вип. 14. – С. 155-159.
5. Коренберг В.Б. Заметки о культуре движений. Гимнастика / В.Б. Коренберг. – М.: Физкультура и спорт, 1972. – С. 14-18.
6. Энциклопедический словарь по физической культуре и спорту. Т. 1 / Гл. ред. Г.И. Кукушкин. – М.: Физкультура и спорт, 1961. – 368 с.
7. Шипилина И.А. Хореография в спорте / И.А. Шипилина. – Ростов-на Дону: Феникс, 2004. – 224 с.
8. Лисицкая Т.С. Хореография в гимнастике / Т.С. Лисицкая. – М.: Физкультура и спорт, 1984. – 176 с.
9. Скалацька О.В. Соціальна театральність у просторі моди: філософський аналіз / О.В. Скалацька // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – С. 119-121.
10. Прокопович Л.В. Визуализация культурной идентичности посредством костюмных украшений как форма театрализации повседневности (Visualization of cultural identity through costume jewelry as a form of theatricality of everyday life) / Л.В. Прокопович // ScienceRise. – 2016. – № 11. – С. 15-19.
11. Прокопович Л.В. Геймеры: попытки имидждевой визуализации субкультуры / Л.В. Прокопович // Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали дев'ятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2017 р.). – Одеса: ФОП Бендаренко М.О., 2017. – С. 25-27.
12. Прокопович Л.В. Исследование костюмных украшений и аксессуаров как средств коммуникации в политическом «театре» (Study of jewelry and accessories as a means of communication in political "theater") / Л.В. Прокопович // ScienceRise. – 2018. – № 1(42). – С. 16-18.
13. Судейская система ИСУ [Электронный ресурс] // Википедия. – Режим доступа – https://ru.wikipedia.org/wiki/Судейская_система_ИСУ.
14. Performance [Электронный ресурс] // Dictionary.com. – Режим доступа: http://www.dictionary.com/browse/performance.
15. Бажанова Р.К. Соотношение артистизма и театральности: философско-культурологический анализ / Р.К. Бажанова // Ученые записки Казанского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2010. – Том 152, кн. 1. – С. 34-40.
16. Роднина И. Слеза чемпионки / Ирина Роднина. – М.: Время, 2013. – С. 175-177.
17. Прокопович Л.В. Театрализация социокультурной коммуникации: методологическое обоснование исследовательского подхода (Theatricalization of sociocultural communication: methodological substantiation of the research approach) / Л.В. Прокопович // ScienceRise. – 2017. – № 7(36). – С. 29-32.

Прокопович Л.В.
Одеський національний політехнічний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ АРТИСТИЗМУ ТА ТЕАТРАЛЬНОСТІ У СПОРТІ ЯК В КУЛЬТУРНІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація
Погляд на спорт, як на один з видів публічної діяльності людини, дозволяє для його дослідження залучити підхід, оснований на парадигмі театральності життя. Цей підхід дозволяє також розширити понятійне та емпіричне поле дискусії про артистизм у спорті. Артистизм у спорті розглядається в двох аспектах: як критерій, що не піддається об'єктивному оцінюванню, і як основна можливість для спортсменів проявити свою особистісну та творчу індивідуальність.
Ключові слова: спорт, культура, театр, театральність, артистизм, публіка, оцінка.

Prokopovich L.V.
Odessa National Polytechnic University

STUDY OF ARTISTRY AND THEATRICALITY IN SPORTS AS IN CULTURAL PRACTICE

Summary
A view of sport as one of the types of public activity of a person, allows for his research to attract an approach based on the paradigm of theatricality of life. This approach also allows us to expand the conceptual and empirical field of the discussion about artistry in sports. Artistry in sports is considered in two aspects: as a criterion that does not lend itself to objective evaluation, and as the main opportunity for athletes to show their personal and creative individuality.
Keywords: sport, culture, theater, theatricality, artistry, audience, evaluation.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.03;7:001.12

ТВОРЧЕСТВО С.С. ПИМЕНОВА (1784–1833), КАК ОДНОГО ИЗ КРУПНЕЙШИХ МАСТЕРОВ РУССКОЙ СКУЛЬПТУРЫ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XIX ВЕКА

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

Степан Степанович Пименов (1784–1833), которого в отличие от его сына, также ставшего скульптором, обычно называют Пименовым-старшим, был одним из ведущих мастеров русской скульптуры первой половины XIX века. Творческая деятельность С.С. Пименова целиком проходит в годы первого тридцатилетия прошлого века, в период, непосредственно связанный с героической эпопеей русского народа, – Отечественной войной 1812 года.

Ключевые слова: творчество С.С. Пименова, скульптор, монументально-декоративные произведения, барельефные композиции, модель круглой скульптурной фигуры, бронзовые статуи, преподавательская работа, портретные бюсты, рисунки и модели для фарфорового завода, надгробный памятник.

Постановка проблемы. Большой общественный национально-патриотический подъем в России в начале XIX века нашел свое яркое отражение в исключительно высоком развитии и расцвете русского монументального искусства, прежде всего, скульптуры и архитектуры. В этот период создают свои лучшие произведения скульпторы И.П. Мартос (1754–1835), Ф.Ф. Щедрин (1751–1825), В.И. Демут-Малиновский (1779–1846). Характерной особенностью русской скульптуры того времени являлось то, что она была тесно связана с архитектурой. Последнее выражалось не только в том, что скульпторы умели достигать прекрасного взаимодействия воздвигаемых монументов с окружающими архитектурными ансамблями, но и в том, что русские скульпторы плодотворнейшим образом сотрудничали с архитекторами, создавая многочисленные скульптурные произведения, специально предназначенные для помещения, как снаружи, так и внутри зданий, согласно проектам архитекторов.

Из числа русских скульпторов выделяются в это время такие мастера, которые уже не случайно, а постоянно начинают работать совместно с архитекторами. Несмотря на свою довольно многообразную деятельность, Степан Степанович Пименов и был одним из тех скульпторов, которые основные свои силы отдавали сотрудничеству с архитекторами, созданию монументально-декоративных произведений.

Анализ последних исследований и публикаций. Внимание историков русского искусства творчество С.С. Пименова привлекло уже в дореволюционное время. Однако, даже начальная стадия исследовательской работы – разыскание произведений скульптора – была, по существу, едва начата. В наиболее полный перечень работ С.С. Пименова, приведенный Н.П. Собко в «Словаре русских художников, ваятелей, живописцев, зодчих, рисовальщиков, граверов, литографов, медальеров, мозаичистов, иконописцев, литейщиков, чеканщиков, сканщиков и проч. С древнейших времен до наших дней (XI–XIX вв.)», вошло лишь около тридцати его произведений (СПб., 1899) [6]. Сведения, которые мы находим в других изданиях, отрывочны, кратки и подчас противоречивы. Только в советское время творчество С.С. Пименова, наряду с творчеством многих других русских художников, подверглось углубленному изучению и получило должную оценку. Первый краткий очерк, посвященный С.С. Пименову, вышел в 1951 году. Его автор, И.М. Шмидт, проанализировал важнейшие из работ скульптора. Общую их характеристику дала Н.Н. Коваленская в «Истории русского искусства первой половины XIX века» (М., 1951) [1]. В труде Б.Н. Эмме «Русский художественный фарфор» (М.-Л., 1950) получила освещение деятельность С.С. Пименова на фарфоровом заводе в Петербурге [9]. Ряд работ скульптора был впервые атрибутирован и показан в фотоальбоме: «Ленинград: монументальная и декоративная скульптура XVIII–XIX веков» (М.-Л., 1951), составленном И.В. Крестовским, Н.Н. Белеховым и Е.Н. Петровой [2]. Работа архитектора по специальности Е.Н. Петровой: «Степан Степанович Пименов. 1784–1833» (Л.-М., 1958) явилась попыткой создать более полный монографический очерк о жизни и деятельности С.С. Пименова [4]. Он построен на основе изучения подлинных архивных материалов. Цель данной публикации, на основе библиографических источников, проанализировать творчество скульптора и оценить его роль в развитии русского искусства.

Степан Степанович Пименов родился в 1784 году в Петербурге. Отец его, Степан Афанасьевич, был служащим, имевшим скромный чин губернского секретаря. В возрасте одиннадцати лет, в 1795 году, будущий скульптор был принят в число воспитанников Академии художеств. Согласно действующему в те годы старому уставу воспитанники Академии разделялись на пять возрастов, в каждом из которых они должны были проучиться по нескольку лет. С.С. Пименов был зачислен прямо во второй возраст, что дало ему возможность сравнительно скоро окончить Академию. Известно, что он был

выпущен одновременно с живописцем О.А. Кипренским (1782–1836 гг.), хотя пробыл в Академии почти вдвое меньше последнего.

Проходя обычный курс обучения, молодой С.С. Пименов вскоре выделяется из среды товарищей своими незаурядными способностями и неоднократно получает за свои успехи золотые и серебряные медали. Так, в 1801 году С.С. Пименов получает Первую серебряную медаль «за лепление с натуры», а в 1802 году Первую золотую медаль за барельефную композицию: «Юпитер и Меркурий, посещающие в виде странников Филемона и Бавкиду» [8, с. 5]. Последняя работа сохранилась и по сей день она находится в Музее Академии художеств.

Несмотря на значительные повреждения, имеющиеся сейчас у этого барельефа, мы можем по достоинству оценить работу юного скульптора, отметив характерные для С.С. Пименова мягкую выразительную лепку, хорошо найденное композиционное решение, заметное стремление придать сцене из древней мифологии жизненную убедительность и простоту. Особенно удачно передал скульптор фигуру Бавкиды, которая кладет к ногам Юпитера живого гуся.

Еще до окончания Академии художеств, в 1802 году, С.С. Пименов принимает участие в ответственном и почетном конкурсе на создание надгробного памятника только, что умершему профессору Академии, одному из крупнейших русских скульпторов – Михаилу Ивановичу Козловскому (1753–1802 гг.). По условиям объявленного конкурса молодым художникам было предложено исполнить программу, «в коей изобразили бы они соответственно способностям и добродетелям своего учителя чувства свои…» [8, с. 6].

Основными конкурентами оказались С.С. Пименов и В.И. Демут-Малиновский – молодой, уже окончивший Академию скульптор, с которым С.С. Пименова будет связывать в дальнейшем многолетняя дружная работа. С.С. Пименовым была представлена модель круглой скульптурной фигуры в виде печально сидящей женщины, В.И. Демут-Малиновским – барельефная композиция, изображающая гения смерти, опирающегося на мраморный торс и гасящего факел жизни (илл. 1).

Илл. 1. С.С. Пименов. «Проект надгробного памятника М.И. Козловскому». Гипс. 1802 г. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Победителем был признан В.И. Демут-Малиновский, которому была присуждена Первая золотая медаль, в то время, как С.С. Пименов получил Вторую. Хотя принятым оказался барельеф В.И. Демута-Малиновского, следует признать, что произведение С.С. Пименова не уступает ему в отношении художественного мастерства и уверенности технического исполнения. Что же касается выражения «более чувств душевных», как говорилось в условиях объявленного конкурса, то С.С. Пименов даже превзошел своего старшего товарища [8, с. 7].

Вместо сравнительно сложной аллегорической передачи темы смерти, которую мы видим в произведении В.И. Демут-Малиновского, С.С. Пименов выражает чувство скорби по умершему учителю в одном чрезвычайно выразительном образе молодой женщины. На аллегорический характер этого образа указывает лишь небольшой молоток скульптора, который мы видим в правой руке сидящей. Таким образом, выполненная С.С. Пименовым модель памятника М.И. Козловскому – это одно из поэтичнейших произведений русской скульптуры. В образе печально склонившейся женщины с наброшенным на голову покрывалом ему удалось передать чувство необыкновенно тонкой грусти, исполненной в то же время величавого спокойствия.

Глубокая скорбь не омрачает идеально прекрасных черт лица женщины. Лицо ее с закрытыми глазами кажется совершенно спокойным. Общее впечатление величавого спокойствия, которым дышит весь образ, достигается скульптором ясностью и уравновешенностью композиционного решения, спокойным ритмом складок одежд, красиво облегающих фигуру. Чувство печали передано, прежде всего, склоненностью головы женщины, скорбно наброшенным на нее покрывалом и в опущенной вниз руке, едва держащей молоток ваятеля, который, кажется, готов выскользнуть из пальцев. Редкой красотой отличаются силуэт печально склонившейся фигуры, линия шеи, плечи и жест выразительно опущенной правой руки.

Осенью 1803 года, награжденный Большой золотой медалью за выполненную программу: «Умерщвление двух варягов – христиан, отказавшихся поклониться Перуну», С.С. Пименов блестяще заканчивает Академию, получив при выпуске аттестат первой степени, шпагу и звание художника 14-го класса [8; с. 8].

В связи со сложившейся международной обстановкой в Европе задержалась отправка пенсионеров петербургской Академии художеств во Францию и Италию. С.С. Пименов не был послан в тот год за границу, хотя, получив Большую золотую медаль, он и имел на это право. По представлению президента Академии лучшие выпускники 1803 года были оставлены при ней, «дабы под руководством своих профессоров могли они приобресть вящие успехи не яко уже ученики, а как художники…» [8; с. 8].

В противоположность О.А. Кипренскому или В.И. Демут-Малиновскому, С.С. Пименов так и не поехал впоследствии за границу. Всю свою жизнь он безвыездно прожил в России. Трудолюбивый, богато одаренный молодой скульптор получает вскоре ответственные заказы и целиком уходит

в работу по созданию монументальных произведений. Как мы убедимся в дальнейшем, деятельность С.С. Пименова с самого начала прочно связывается с творчеством лучших русских архитекторов его времени.

На рубеже XIX века, как бы открывая собою период нового большого строительства в Петербурге, начинается сооружение А.Н. Воронихиным (1759–1814 гг.) одного из замечательнейших памятников русского зодчества – Казанского собора (1801–1811). Работы по созданию скульптурных произведений для Казанского собора поручаются, как заслуженным скульпторам старшего поколения – И.П. Мартосу, Ф.Ф. Щедрину, И.П. Прокофьеву, Ф.Г. Гордееву, – так и наиболее одаренным молодым скульпторам, в числе которых были С.С. Пименов и В.И. Демут-Малиновский.

Первой работой, выполненной С.С. Пименовым для Казанского собора, явилась колоссальная статуя князя Владимира, одна из тех статуй, которые предназначались для установки в нишах портиков Казанского собора (илл. 2).

Заказ, полученный скульптором в 1804 году, т.е. вскоре же по окончании им Академии художеств, был исполнен С.С. Пименовым к 1807 году (в марте 1807 года статуя была уже отлита из бронзы).

Созданный скульптором образ князя Владимира, известного деятеля древнерусского государства, производит на нас впечатление большого мужества и силы. В нем С.С. Пименов меньше всего хотел показать «святого», каким пыталась представлять Владимира христианская церковь, – перед нами настоящий воин, или, скорее всего, герой-полководец. Даже крест, данный здесь, как необходимый атрибут, воспринимается нами, как оружие, на которое оперся воин. Полуобернувшись влево, сжимая рукоятку короткого меча, Владимир смотрит перед собой сосредоточенно и сурово. Черты князя мужественны и исполнены большого благородства. Хорошо передана сильная шея, энергично посаженная голова. Упор всего тела сделан на правую ногу, левая согнута в колене и чуть отставлена. Стремясь придать статуе больше устойчивости, С.С. Пименов набрасывает на руку князя тяжелый меховой плащ.

Общему впечатлению силы, энергии и напряженности образа способствует, в частности, мастерская передача скульптором сильных рук героя. Реалистично и убедительно передана С.С. Пименовым кисть руки Владимира, держащей меч. Превосходно дана проработка форма руки: чувствуется, что эта рука действительно сжимает рукоятку меча. Полуповорот фигуры и положение головы статуи вызывают желание рассмотреть всю фигуру с левой стороны. По сравнению с прямой, фронтальной точкой зрения мы намечаем здесь большую динамичность фигуры, кажущуюся ее легкость и стройность. Учитывая, что знание истории древней Руси было в то время еще сравнительно ограниченным, мы должны признать, что одежды князя Владимира переданы скульптором почти с максимальной исторической достоверностью. Явно стремясь избежать традиционных для классицизма античных одеяний, С.С. Пименов изображает своего героя в простой перехваченной поясом рубахе с вышивкой по краям, как вышиваются обычно русские и украинские костюмы. На ногах князя мы видим старинного покроя штаны и невысокие сапоги с узорными голенищами.

Илл. 2. С.С. Пименов. «Владимир. Статуя в нише северного портика Казанского собора». Бронза. 1804–1807 гг.

Согласно дошедшим до нас документам архива Комиссии по построению Казанского собора, помещенный у ног князя Владимира античный жертвенник был исполнен не самим С.С. Пименовым, а мастером С. Тегловым, которому была поручена расчистка статуи и который «присовокупил на место пня весьма богатый античный жертвенник, украшенный орнаментами и приличными к оному барельефами» [8; 12]. Подобный жертвенник вполне уместен в данном скульптурном произведении, как предмет, указывающий на исторический факт вытеснения на Руси во времена князя Владимира языческой религии. Таким образом, статуя князя Владимира является одним из лучших произведений русской монументальной скульптуры. В ней ясно чувствуются реалистические традиции русского искусства, стремление к простоте, силе и большой жизненной убедительности образа. Произведение С.С. Пименова лишний раз свидетельствует о том усиленном интересе к отечественной истории, который наблюдался в России с начала XIX века.

По окончании статуи князя Владимира, успешно справившемуся с порученной работой, молодому скульптору заказывают в 1807 году другую статую – Александра Невского, которая при первоначальном распределении заказов была закреплена за скульптором Ф.Ф. Щедриным (илл. 3).

Вторая статуя, созданная С.С. Пименовым (она была отлита к 1811 году, к открытию Казан-

ского собора), решена несколько по-иному. Герой представлен здесь в тот момент, когда, опустив на землю свой боевой щит и сняв островерхий шлем, он произносит слова благодарности и молитвы. Надо сказать, что подобного рода изображение героев-полководцев непосредственно после битвы было очень распространено в русском изобразительном искусстве XVIII – начала XIX века. Особенно часто это встречалось, когда художник воспроизводил историческое событие. Так, обычно изображались Д.И. Донской (1350–1389 гг.) и А.Я. Невский (1221–1263 гг.).

Подобная традиционная условность трактовки образов героев-полководцев не исключает, понятно, положительных качеств, которыми могут обладать создаваемые образы и целые композиции. То же самое можно сказать и в отношении статуи С.С. Пименова, где образ Александра Невского подкупает своей цельностью, непосредственностью, а само художественное исполнение свидетельствует о высоком мастерстве ваятеля.

Как и в статуе князя Владимира, С.С. Пименов значительное внимание уделяет возможно более точной передаче древнерусских одежд и доспехов Александра Невского. Чтобы подчеркнуть простоту образа, скульптор также показывает здесь русскую рубаху с вышитым внизу краем, которая выпущена из-под металлического панцыря, защищающего живот и грудь героя. На плечи Александра Невского наброшен меховой плащ, очень напоминающий плащ князя Владимира, но более легкий и не образующий тех крупных, тяжелых складок, которые мы можем видеть в первой статуе.

Подняв голову кверху, взволнованно прижимая к своей груди правую руку, Александр Невский делает легкий шаг вперед. Фигура построена на несложном, но очень выразительном и красивом движении, которое намечается разворотом корпуса вправо и в то же время сдерживается твердой опорой тела на левую ногу и жестом опущенной руки. С большой теплотой передано скульптором лицо Александра Невского.

В противоположность статуе князя Владимира, представляющей воина или полководца, готового к бою, собранного и внутренне напряженного, образ Александра Невского, наоборот, производит впечатление радости облегчения после только, что исполненного большого и трудного дела, – героического ратного подвига. Поставленные у ног щит и шлем Александра Невского и легко спадающие вниз складки его одежд способствуют передаче именно этого чувства облегчения и свободы.

Статуи князя Владимира и Александра Невского, равно, как и остальные бронзовые статуи, отлитые для Казанского собора, отличаются исключительно высокими качествами художественного литья. Они были отлиты прославленным русским литейным мастером В.П. Екимовым (1758–1837 гг.), окончившим Академию художеств «по классу медного и чеканного мастерства» [8, с. 14].

Самый процесс отливки статуй для Казанского собора был специально подробно описан вице-президентом Академии художеств П.П. Чекалевским (1751–1817 гг.) в книге: «Опыт ваяния из бронзы одним приемом колоссальных статуй»

Илл. 3. С.С. Пименов. «Александр Невский. Статуя в нише северного портика Казанского собора». Бронза. 1807–1811 гг.

(СПб., 1810) [8, с. 14]. За работы для Казанского собора после его торжественного открытия С.С. Пименов был награжден бриллиантовым перстнем.

Выдающиеся успехи, которые за короткий промежуток времени делает молодой скульптор, обращают на него особое внимание со стороны руководства Академии художеств. В 1809 году, когда С.С. Пименову исполнилось двадцать пять лет, было решено привлечь его к преподавательской работе. Преподавательская деятельность С.С. Пименова в Академии художеств продолжалась почти до самой смерти скульптора. В том же году перед С.С. Пименовым представилась еще одна область творческой деятельности: 15 июня 1809 года он был приглашен на работу в императорский фарфоровый завод в Петербурге «управляющим первого инспекциона по скульптурной части» [8, с. 15].

Имеются сведения, что за двадцать с лишним лет работы на фарфоровом заводе С.С. Пименовым лично был исполнен целый ряд моделей статуэток и небольших скульптурных композиций, по которым потом создавались фарфоровые фигурки и группы. Успешная многолетняя работа скульптора была отмечена наградами и поощрениями. К сожалению, область творчества С.С. Пименова в малой пластике до сих пор не

Илл. 4. С.С. Пименов. «Геркулес и Антей. Группа перед портиком Горного института». Пудостский камень. 1809–1811 гг.

Илл. 5. С.С. Пименов. «Надгробный памятник М.М. Голицыну». Мрамор, гранит, золоченая медь. 1810 г. // Государственный музей архитектуры имени А.В. Щусева (Москва)

исследована и мало известна. Еще продолжая работу над скульптурными произведениями для Казанского собора, Степан Степанович Пименов создает крупное произведение, которое также предназначалось для архитектурного памятника.

Это была монументальная скульптурная группа: «Геркулес и Антей» (1809–1811 гг.), высеченная из светлого пудожского камня – известняка – и установленная на правом выступе наружной лестницы Горного института (в то время Горного кадетского корпуса), второго по значению сооружения архитектора А.Н. Воронихина [8, с. 16] (илл. 4).

По другую сторону лестницы была установлена группа В.И. Демут-Малиновского: «Похищение Прозерпины Плутоном» (1809–1811 гг.) [8, с. 16]. Обе скульптурные группы, равно, как и барельефные фризы на здании Горного института, были исполнены на мифологические сюжеты с общей основной темой, связанной с представлением о земле и земных недрах, что было обусловлено назначением здания, как учебного заведения, готовящего инженеров для шахт и рудников России. Воссоздавая образы Плутона, Антея, Вулкана и других героев древних легенд, скульпторы стремились вызвать представление о богатстве земных недр, о силе человека, связанного с землей.

Большой и серьезной творческой школой явилась для С.С. Пименова, как скульптора-монументалиста, работа по созданию ряда скульптурных произведений для Адмиралтейства, которое сооружалось по проектам А.Д. Захарова (1761–1811 гг.). Показательно, что скульптурные работы для Адмиралтейства создавались в годы наивысшего общественно-политического подъема в России в период Отечественной войны. В дошедшем до нас отчете петербургской Академии художеств за 1812 год указывается, что С.С. Пименовым было исполнено «для Адмиралтейства 16 фигур из пудовского камня» [8, с. 19].

Среди произведений С.С. Пименова были аллегорические статуи, предназначенные для башни Адмиралтейства (Огонь, Лето, Воздух), колоссальные статуи стран света (Азии и Америки), которые были помещены у одного из павильонов Адмиралтейства, со стороны набережной Невы, а также две лежащие монументальные фигуры, олицетворяющие русские реки (Днепр и Неву) для главного фасада здания.

К сожалению, ни одна из подлинных работ С.С. Пименова по Адмиралтейству до нас не дошла. Большинство из этих произведений погибло в 1860 году, когда по дикому распоряжению Александра II были уничтожены все наружные статуи Адмиралтейства, за исключением находящихся у центральной части здания и на самой башне. Деятельность скульптора далеко не исчерпывалась указанными работами. Известно, что С.С. Пименов принимал участие в конкурсе на создание памятника К. Минину и Д.М. Пожарскому, был занят выполнением ряда портретных бюстов, а также рисунков и моделей для фарфорового завода.

К 1810 году относится исполнение им надгробного памятника князю М.М. Голицыну (1675–1730 гг.), установленному в церкви Донского монастыря в Москве (ныне он находится в Музее архитектуры) (илл. 5).

Общее композиционное решение памятника представляется весьма характерным для типа русских надгробий конца XVIII – начала XIX века. На первом плане мы видим печально стоящую женскую фигуру. В левой руке она держит крест, другой слегка касается саркофага. Сразу за саркофагом поднимается высеченная из камня плоская пирамида. На ее темном фоне четко выделяется белый мраморный медальон с профильным портретом М.М. Голицына. В противоположность обобщенно-идеальным чертам лица аллегорической женской фигуры, в образе умершего подчеркнуты характерные портретные черты, что заметно, в частности, в изображении полноты М.М. Голицына и в своеобразном, типичном разрезе рта. Таким образом, изваянная из мрамора женская фигура надгробия пленяет красотою и плавностью своих движений, легкой грацией, которая отнюдь не переходит в манерность или изнеженность. С большим мастерством переданы складки одежд и их стройный выработанный ритм.

В сентябре 1814 года С.С. Пименов был удостоен звания профессора «по колоссальной статуе, представляющей Славу, и по прежним известным его работам», как сообщает краткая запись в журнале определений Совета Академии художеств [8, с. 21]. В 1819–1820-х годах С.С. Пименов совместно со скульпторами И.П. Мартосом, В.И. Демут-Малиновским и И.П. Прокофьевым работал над созданием больших гипсовых барельефов, предназначенных для помещения под сводами потолка вновь построенной чугунной лестницы в Академии художеств.

Всего скульпторами было выполнено четыре барельефа, представляющих собой многофигурные композиции, аллегорически изображающие различные виды искусства. С.С. Пименовым был исполнен барельеф: «Живопись», который одно время неправильно приписывался В.И. Демут-Малиновскому [8, с. 21]. Подобно трем остальным барельефам – «Архитектуре» В.И. Демут-Малиновского, «Скульптуре» И.П. Мартоса и «Воспитанию» И.П. Прокофьева – С.С. Пименов изображает сидящую в центре композиции молодую женщину (аллегория живописи), окруженную многочисленными воспитанниками-малышами, которые представляют собой учеников Академии [8, с. 21].

Очень любопытно дана С.С. Пименовым сцена классных занятий: увлеченно рисующие детские фигурки, сидящий на возвышении (слева) обнаженный натурщик и находящаяся здесь же гипсовая голова Геракла. Замечательны разнообразие поз и движений мальчиков, величавость фигуры «Живописи», задрапированной в длинные одежды, а также образ натурщика с убедительно переданной сильной мускулатурой тела (особенно торса) [8, с. 22].

Чтобы выдержать общий аллегорический характер композиции, С.С. Пименов остроумно наделяет фигуру сидящего натурщика атрибутами Аполлона, о чем свидетельствует виднеющаяся лира, а также лавровый венок, который он протягивает вперед, как бы увенчивая им «Живопись» [8, с. 22]. С.С. Пименов сумел хорошо учесть месторасположение рельефа и возможные на него точки зрения снизу, при восхождении по лестнице.

Примерно с 1817 года начинается новый период деятельности С.С. Пименова – его многолетнее творческое содружество с архитектором К.И. Росси (1775–1849 гг.), приведшее к созданию целого ряда произведений монументально-декоративной скульптуры. На основании найденных писем и списков самого С.С. Пименова удалось установить, что им целиком было выполнено скульптурное оформление первой значительной работы К.И. Росси в Петербурге – павильонов Аничкова дворца, – положивших начало будущему ансамблю Александринского театра. До этого монументально-декоративная скульптура павильонов Аничкова дворца считалась работой неизвестного мастера или неправильно приписывалась В.И. Демут-Малиновскому.

В каждом из двух павильонов – один из которых находится на углу Невского проспекта – установлено по нескольку фигур воинов между колоннами. Фигуры были выполнены по двум моделям С.С. Пименова, представляющим воинов – молодого и пожилого. Над каждым их них помещены декоративные барельефные композиции с изображениями оружия, военных доспехов и древнерусских шлемов.

Интересно, что статуи павильонов, которые мы видим со стороны Невского проспекта и площади, отлиты из чугуна, в то время, как воины, установленные со стороны сада, отлиты из гипса и окрашены темной краской. Наряду с опытными русскими скульпторами начала XIX века С.С. Пименов, видимо, хорошо знал секрет долголетнего сохранения на открытом воздухе скульптурных произведений из гипса.

Вслед за созданием статуй и барельефов для павильонов Аничкова дворца С.С. Пименов – на этот раз уже с В.И. Демут-Малиновским – работает над скульптурным оформлением следующих крупных сооружений К.И. Росси: Елагиноостровского и Михайловского дворцов-музеев, для которых С.С. Пименовым были использованы монументально-декоративные произведения самого различного характера (илл. 6, 7, 8).

В Михайловском дворце (ныне здании Русского музея), в зале № XVI – можно видеть, например, прекрасно сохранившиеся кариатиды работы С.С. Пименова. Высшим достижением мастера в деле создания монументальной и монументально-декоративной скульптуры для архитектурных сооружений является скульптура арки Главного штаба, которая создавалась С.С. Пименовым в тесном содружестве с В.И. Демут-Малиновским. Необходимость создания законченного ансамбля центральной площади Петербурга возникла уже давно. Еще в XVIII веке над проектами оформления площади перед Зимним дворцом работал архитектор Ф.Б. Растрелли (1700–1771 гг.), который намечал создать замкнутую площадь, окруженную оградой. В центре ее должен был стоять памятник Петру I, установленный позже перед Михайловским (Инженерным) замком.

Сильно разросшийся, живущий интенсивной внутренней жизнью, город XIX века требовал уже иного решения архитектурного ансамбля площади, который должен был быть хорошо связан с основными магистралями города и зданиями, органически включающимися в архитек-

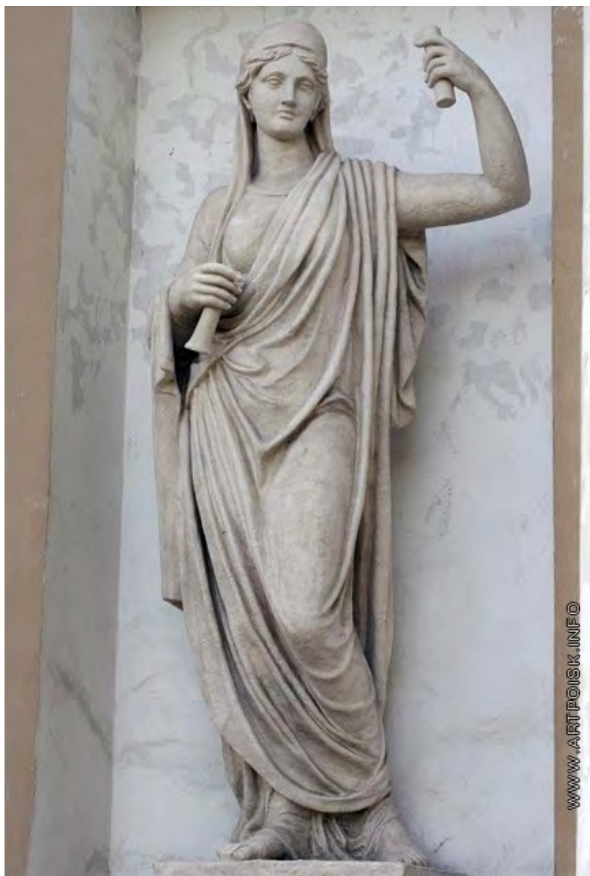

Илл. 6. С.С. Пименов. «Статуя Афины. Елагин дворец. Кухонный корпус. Статуя в нише». 1822 г. Пудостский камень // Елагиноостровский дворец-музей (Санкт-Петербург)

Илл. 8. С.С. Пименов. «Вакх». 1822 г. Пудостский камень // Елагиноостровский дворец-музей (Санкт-Петербург)

Илл. 7. С.С. Пименов. «Флора». 1822 г. Пудостский камень // Елагиноостровский дворец-музей (Санкт-Петербург)

турный ансамбль столицы. К.И. Росси, которому в 1819 году было поручено «устроение против Зимнего дворца правильной площади», блестяще справился с возложенной на него задачей [8, с. 24]. Замысел К.И. Росси поражает нас предельной простотой, за которой скрывается глубоко продуманное, гениальное решение. Зимнему дворцу противополагается грандиозное по размаху полуциркульное сооружение, состоящее из двух зданий, соединенных аркою, с плоскими фасадами по сторонам. Архитектор сосредотачивает все внимание зрителя на великолепной двойной арке.

Арка становится не только композиционным, но и художественно-тематическим узлом всего сооружения, будучи богато оформленной бронзовой скульптурой: фигурами воинов, военными арматурами, фигурами летящих «Слав» и, наконец, скульптурной группой «Славы» [8, с. 25]. Колесницу «Славы» или группу «Победы» на арке Главного штаба можно без преувеличения назвать гордостью русской монументальной скульптуры, классическим примером осуществления подлинного синтеза с архитектурой [8, с. 25]. С необыкновенной торжественностью, размахом и в то же время сдержанностью и чувством меры раскрывают скульпторы тему триумфа России. В ис-

полнении этого произведения чувствуется школа М.И. Козловского и И.П. Мартоса, школа русской монументальной скульптуры, сочетающая величавость и значительность образов и композиций с большой внутренней силой, убедительностью и простотой, избегающая в монументальных произведениях ложного, надуманного пафоса.

Группа «Победы» представляет собой сложную монументальную композицию, размеры которой достигают почти шестнадцати метров в длину (размах при фронтальном рассмотрении) и десяти метров в высоту [8, с. 26]. Крылатая фигура «Славы» с высоко поднятой эмблемой государства является высшей точкой всей композиции [8, с. 26] (илл. 9).

Шестерка коней размеренно и сильно увлекает колесницу навстречу зрителю. Это движение сдерживают и в то же время направляют в стороны фигуры пеших воинов, держащих под уздцы крайних коней. Подобным решением композиции достигается то, что скульптурная группа оказывается превосходно связанной не только с самой аркой, но и со всем зданием. Своим движением скульптурная группа как бы стремится охватить все огромное полукружие Дворцовой площади.

Колесница «Славы», как скульптурное произведение рассчитана в первую очередь на силу воздействия силуэтов фигур, рисующихся на фоне неба и прекрасно воспринимающихся с самых отдаленных точек площади [8, с. 26]. Вся группа выполнена в крупных обобщенных формах, свойственных монументальной скульптуре, внушительных, но в то же время не грубых, что позволяет рассматривать эту группу также и на близких расстояниях. Прекрасно дана моделировка мускулатуры фигур воинов, а также коней.

Наиболее строгое впечатление производит на зрителя колесница с прямой, фронтальной точки зрения. Самый богатый и эффектный вид имеет группа: «Победы» с боковых и сравнительно более близких точек зрения, особенно, если идти по тротуару вдоль правого крыла здания Главного штаба [8, с. 27]. Все без исключения фигуры приобретают здесь чрезвычайно сильную динамику, а вся группа в целом — это красивый замкнутый силуэт.

В отношении скульптуры Главного штаба часто можно встретить мнение, что основным автором ее является В.И. Демут-Малиновский и что С.С. Пименов лишь частично участвовал в этой работе, выполнив из всей группы: «Победы» лишь одну фигуру: «Славы» [8, с. 27]. Подобное мнение совершенно не соответствует действительности. На самом деле оба скульптора работали совместно над всей группой.

Творческое содружество С.С. Пименова и В.И. Демут-Малиновского было настолько тесным, что даже на все запросы строительной комиссии по поводу выполнения или доставки на чугунолитейный завод тех или иных моделей фигур и арматур для арки оба скульптора отвечали всегда вместе. Только внимательнейшее изучение материалов комиссии иногда помогает установить, из чьей мастерской, С.С. Пименова или В.И. Демут-Малиновского, поступали модели.

Работа над скульптурными произведениями для Главного штаба была разделена на два этапа: создание монументально-декоративной скульптуры для арки и, отдельно, работа над группой: «Победы» [8, с. 28]. На основании документальных данных и анализа стилистических особенностей отдельных произведений можно утверждать, что С.С. Пименовым были созданы для арки статуя правого воина, стоящего между колоннами, барельефные изображения летящих: «Слав» (из битой листовой меди) и декоративные арматуры длиною по нескольку десятков метров каждая, которые укреплены наверху, под сводами проездов первой и второй арок [8, с. 28]. В композицию этих арматур включены, между прочим, замечательные по выразительности лица воинов с характерными славянскими чертами.

Что же касается скульптурной группы: «Победа», то здесь, по всем данным, авторство можно разделить следующим образом: С.С. Пименов работал над центральной фигурой, изображающей: «Славу», и правым воином, сдерживающим коня, В.И. Демут-Малиновский — над самой колесницей и левым воином [8, с. 28]. В отношении фигур коней следует предположить, что они создавались или совместно обоими мастерами или же по

Илл. 9. С.С. Пименов. «Колесница Славы. Скульптурная группа, венчающая Арку Главного Штаба». 1827 г. Бронза

Илл. 10. С.С. Пименов. «Колесница Аполлона на аттике Александринского театра». Листовая медь. 1831–1832 гг.

принципу деления их поровну, т.е. модели коней к правому воину создавались С.С. Пименовым, а к левому – В.И. Демут-Малиновским.

После окончания работ по Главному штабу С.С. Пименов принимал активное участие в оформлении двух больших сооружений, входящих в ансамбль Александринского театра: Публичной библиотеки и здания самого театра. Для здания библиотеки С.С. Пименовым были исполнены две монументальные статуи Гомера и Платона, а для Александринского театра (ныне Театра им. А.С. Пушкина) его основное скульптурное украшение – это колесница Аполлона с четырьмя конями (илл. 10).

Однако, прежде чем скульптору удалось закончить эти работы, в самом начале выполнения им эскизов скульптурных произведений для новых Нарвских триумфальных ворот, архитектора В.П. Стасова (1769–1848 гг.), в жизни С.С. Пименова происходит большое трагическое событие, прервавшее деятельность скульптора, как преподавателя Академии, и выбившее его из колеи нормальной творческой работы. Он был отстранен «вовсе от службы» в самом расцвете своих сил за то лишь, что, по мнению царя, «бывшие на академической выставке бюсты его величества Николая I и в особенности государыни сделаны весьма дурно» [8, с. 31].

В результате мужественного упорства С.С. Пименова, не желавшего оставлять своего дела по царской прихоти, а также целого ряда других проявлений дружбы и поддержки со стороны своих товарищей, С.С. Пименову удается довести до конца почти все начатые им работы, за исключением фигур коней на Нарвских триумфальных воротах (их исполнение было передано скульптору

Илл. 11. С.С. Пименов. «Колесница Славы на аттике арки Нарвских триумфальных ворот». Листовая медь. 1830–1833 гг.

П.К. Клодту). Для Нарвских триумфальных ворот С.С. Пименовым были созданы фигура «Славы», стоящая в колеснице (по аналогии с аркой Главного штаба самую колесницу делал В.И. Демут-Малиновский), а также одна из двух моделей помещенных внизу статуй воинов [8, с. 34] (илл. 11).

Судя по некоторым особенностям исполнения, С.С. Пименову принадлежит, очевидно, правый воин. Следует отметить, что в отличие от арки Главного штаба воины новых Нарвских триумфальных ворот представлены не в античных одеждах и доспехах, а в виде древнерусских витязей. Воин С.С. Пименова отличается особенной убедительностью и правдивостью в передаче внешнего облика и костюма.

Несмотря на то, что С.С. Пименов продолжал работать и после увольнения из Академии, моральные и физические силы его были подорваны. Видимо, уже будучи полубольным, он берет на себя выполнение нескольких статуй для зданий Сената и Синода, последнего значительного сооружения архитектора К.И. Росси. Эта работа так и не была закончена скульптором. 22 марта (3 апреля по новому стилю) 1833 года С.С. Пименов умер в возрасте сорока девяти лет. У С.С. Пименова были дочь и два сына; старший его сын, Николай Степанович, вскоре после смерти отца успешно заканчивает Академию художеств и становится известным скульптором.

Таким образом, глубокая продуманность замыслов, их идейность, искание красоты, сочетавшееся с исканием жизненной правды, были сильнейшими сторонами творчества С.С. Пименова. Лучшие работы скульптора сохраняют до наших дней неотразимую силу большого искусства. Они не только доставляют нам эстетическое наслаждение, но и многому нас учат. Они – живое свидетельство нашей истории и творческих сил народа, наше драгоценное наследие, которое мы должны бережно хранить и изучать.

Список литературы:

1. Коваленская Н.Н. История русского искусства первой половины XIX века. М.: Государственное изд-во «Искусство», 1951. 198 с.: ил.
2. Ленинград: Монументальная и декоративная скульптура XVIII–XIX веков. Фотоальбом / Сост. И.В. Крестовский, Е.Н. Петрова, Н.Н. Белехов. М.-Л.: Изд-во «Искусство», 1951. 344 с.: ил. (Серия: Художественные сокровища СССР).
3. Опыт ваяния из бронзы одним приемом колоссальных статуй / Авт.-сост. П.П. Чекалевский. СПб.: «В типографии Ф. Дрехслера», 1810. 68 с.: ил.
4. Петрова Е.Н. Степан Степанович Пименов. 1784–1833. Л.-М.: Государственное изд-во «Искусство», 1958. 112 с.
5. Петрова Е.Н. Степан Степанович Пименов. Альбом. М.-Л.: Государственное изд-во изобразительного искусства, 1961. 9 с.: ил.
6. Словарь русских художников, ваятелей, живописцев, зодчих, рисовальщиков, граверов, литографов, медальеров, мозаичистов, иконописцев, литейщиков, чеканщиков, сканщиков и проч. С древнейших времен до наших дней (XI–XIX вв.). Составил на основании летописей, актов, архивных документов, автобиографических заметок и печатных материалов Н.П. Собко (с 1867 по 1892 г. включит.). Том III, вып. 1. СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1899. 508 с.
7. Степан Степанович Пименов (1784–1833) // Л.Н. Доронина. Мастера русской скульптуры XVIII–XX веков. Т. 1. М.: Изд-во «Белый город», 2008. С. 198-207.
8. Шмидт И.М. Степан Степанович Пименов. 1784–1833. М.: Государственное изд-во «Искусство», 1951. 35 с.
9. Эмме Б.Н. Русский художественный фарфор. М.-Л.: Государственное изд-во «Искусство», 1950. 63 с.: ил.

Filippova O.N.
Association of Art Historians (Moscow)

THE CREATIVE WORK OF S.S. PIMENOV (1784–1833), AS ONE OF THE LARGEST MASTERS OF RUSSIAN SCULPTURE OF THE FIRST THIRD OF THE XIX CENTURY

Summary
Stepan Stepanovich Pimenov (1784–1833), who, unlike his son, who also became a sculptor, is usually called Pimenov-senior, was one of the leading masters of Russian sculpture of the first half of the XIX century. S.S. Pimenov's creative activity takes place entirely in the years of the first thirty years of the last century, in the period directly related to the heroic epic of the Russian people – the Patriotic war of 1812.
Keywords: the creative work of S.S. Pimenov, sculptor, monumental and decorative works, bas-relief compositions, model of a round sculptural figure, bronze statue, teaching work, portrait busts, drawings and models for porcelain factory, tombstone.

УДК 7.03;7:001.12

ТВОРЧЕСТВО А.Г. ВЕНЕЦИАНОВА (1780–1847 ГГ.), КАК ОДНОГО ИЗ НАИБОЛЕЕ ЗНАЧИТЕЛЬНЫХ РУССКИХ ХУДОЖНИКОВ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

В блестящей плеяде мастеров русской живописи первой половины XIX века А.Г. Венецианов (1780–1847 гг.) занимает скромное место. Вместе с тем, не О.А. Кипренский, не К.П. Брюллов, не А.А. Иванов, а сравнительно мало известный при жизни и почти забытый после смерти А.Г. Венецианов на полстолетия вперед угадал движение искусства. Он, первый из художников, увидел и сделал героем своих произведений русский народ. В Государственной Третьяковской галерее картины А.Г. Венецианова непосредственно предшествуют экспозиции «передвижников», потому, что именно с него начинается искусство, не только изображающее простого человека, но и обращенное к нему [2; 3].
Ключевые слова: творчество А.Г. Венецианова, пастель, портреты, автопортрет, масло, графика, крестьянский жанр в русском искусстве XIX века, школа живописи, педагогическая деятельность.

Постановка проблемы: Алексей Гаврилович Венецианов вошел в историю русского искусства, как «отец русского жанра», как художник, создавший первые лирические и проникновенные картины русской природы и ряд первоклассных реалистических портретов [10, с. 3]. Первая русская карикатура, социальная острота которой, заставляет удивляться смелости ее автора, исполнена А.Г. Венециановым. Он – организатор, названной его именем школы живописи, положил начало тому течению в искусстве, которое предшествовало реализму второй половины XIX века и получило громкое название «венециановщины» [10, с. 3]. В новооткрытой в начале XIX века области искусства – литографии одним из первых с большим увлечением начал работать А.Г. Венецианов, способствуя широкому распространению этого наиболее доступного народу вида изобразительного искусства. Творчество, как и педагогическая деятельность, характеризуют его, как одного из наиболее значительных русских художников первой половины XIX века.

Анализ последних исследований и публикаций. Исключительная роль, которую сыграл А.Г. Венецианов в развитии русского искусства первой четверти XIX века, естественно привлекала к творчеству художника внимание исследователей. Материал, относящийся к творчеству А.Г. Венецианова в ту пору, когда создавались основные труды по истории русского искусства, был недостаточно исследован. Эту работу тщательного изучения фактов, относящихся к жизни и творчеству художника, тогда взяли на себя П.Н. Петров, затем Н.Н. Врангель и А.И. Успенский [1; 7; 9].

Собранные ими фактические данные до сих пор являются важнейшими опорными документами для более детального ознакомления с жизнью и творчеством А.Г. Венецианова. Вышедшая в 1931 году книга: «Венецианов в письмах художника и воспоминаниях современников» добавила к опубликованным ранее документам значительное количество новых (переписка художника с семьей тверских помещиков Милюковых, «Записки» племянника художника – Н.П. Венецианова) [4]. Однако, выводы, которые даются в вводной статье к письмам художника, кажутся нам неубедительными, т.к. переписка эта в основном относится к тому периоду, когда уже началось, как отмечает автор, «дребезжание венециановского заката» [10, с. 6].

В работе З.И. Фомичевой: «Творчество А.Г. Венецианова в первой четверти XIX века» (Л., 1949) сделана попытка раскрыть значение периода 1810-х годов в творчестве А.Г. Венецианова, показать, что они являются не порой его формирования, а периодом расцвета, подготовленного работой предыдущих лет [10]. Кульминационной точкой в творчестве А.Г. Венецианова являются 1824–1825 годы, после чего в его жизни наступает новый период, когда он проявил себя, главным образом, как педагог. Цель данной публикации – это попытка заново уяснить себе творческое лицо этого художника, продолжающего волновать нас своими работами, проникнутыми глубокой задушевностью, человечностью, искренностью, теплотой и очарованием.

А.Г. Венецианов вошел в русскую живопись не совсем обычно. Он не заканчивал Академии художеств, как большая часть живописцев того времени. Жизнь и творчество его не изобилуют яркими событиями. Родился А.Г. Венецианов 7(18) февраля 1780 года в Москве в купеческой семье среднего достатка. Любопытно, что отец его, торговавший ягодными кустами и цветами, наряду с этим продавал «хорошие картины, писанные en pastel, за весьма сходную цену» [3; 6]. Что это были за картины – неизвестно. Повидимому, мальчик А.Г. Венецианов в домашних условиях мог наблюдать произведения искусства. Уже в детстве он проявил склонность к рисованию.

Образование А.Г. Венецианов получил в одном из московских пансионов, в программе которого были занятия рисунком. Дошедшие до нас юношеские работы художника наглядно свидетельствуют о его навыках в рисовании, об умении анатомически верно построить фигуру, о понимании цвета. Ранние произведения А.Г. Венецианова исполнены пастелью. В первые годы XIX века он переехал в Петербург. К этому моменту складывается профессиональное мастерство художника. А.Г. Венецианов берет частные заказы на портреты. К началу XIX века в Рос-

сии уже работал ряд значительных портретистов, таких, как Ф.С. Рокотов, Д.Г. Левицкий, В.Л. Боровиковский. Каждый из них отличался неповторимой индивидуальностью, своими особыми художественными приемами. Созданные ими портреты говорят о глубоком проникновении в духовный мир человека.

Приехав в Петербург, и работая самостоятельно, А.Г. Венецианов стремится совершенствовать свое мастерство. Вскоре, он становится учеником Владимира Лукича Боровиковского (1757–1825 гг.). В Петербурге художник занимается не только живописью. В 1807 году А.Г. Венецианов поступает чиновником по почтовому ведомству и не оставляет службы на протяжении последующих лет. Однако, все свое свободное время он посвящает искусству. Подолгу простаивает в залах Эрмитажа, изучая произведения великих мастеров; некоторые картины он копирует пастельными красками. Не исключена возможность, что именно в залах Эрмитажа произошло знакомство А.Г. Венецианова с В.Л. Боровиковским.

В.Л. Боровиковский, автор замечательных портретов, овеянных легкой грустью и мечтательностью, произвел на молодого художника большое впечатление. Можно предположить, что, живя в доме В.Л. Боровиковского, А.Г. Венецианов наблюдал за творчеством своего учителя. В мастерской последнего, А.Г. Венецианов проработал около трех лет, примерно до 1810 года. Портретные работы А.Г. Венецианова этого периода отмечены известным влиянием В.Л. Боровиковского. К числу ранних произведений А.Г. Венецианова относятся два, почти одновременно написанных, портрета А.И. Бибикова (1796–1866 гг.). Особенно выразителен второй из них (1807–1809 гг.) (илл. 1).

Илл. 1. А.Г. Венецианов. «Портрет А.И. Бибикова». 1807–1809 гг. Бумага, пастель, 42,0 x 54,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Это погрудное изображение молодого человека, одетого и причесанного по моде того времени. Картина выдержана в синевато-голубых мягких тонах, подсказанных характером пастельной живописи. Главное внимание художник сосредоточил на выражении лица, оживленного легкой улыбкой. Прядь волос, как будто случайно, свесившаяся на лоб, и мягкие, скользящие тени придают образу особую поэтичность, предвосхищая черты, свойственные портретам искусства романтизма.

На рубеже 1810–1811 годов А.Г. Венецианов создал автопортрет, по праву, вошедший в сокровищницу русской живописи и принесший художнику первое академическое звание – «назначенного» [3; 8] (илл. 2).

Илл. 2. А.Г. Венецианов. «Автопортрет». 1811 г. Х., м., 67,5 x 56,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Это сравнительно небольшая работа написана в реалистической манере. К зрителю обращено умное, внимательное лицо, с пристальным, сосредоточенным взглядом; А.Г. Венецианов кажется старше своих лет (ему в это время было около тридцати одного года). В портрете, прежде всего, привлекает внутренняя значительность, отразившаяся и во внешнем облике изображенного. Формы лица вылеплены светом, колорит сдержан, построен на коричневато-желтых и зеленоватых тонах. Хотя, автопортрет выполнен маслом, особая мягкость живописной манеры позволяет вспомнить более ранние пастельные его произведения.

Почти одновременно с автопортретом был написан портрет инспектора Академии художеств К.И. Головачевского (1811), созданный в более традиционной, академической манере, связанной с живописью XVIII века (илл. 3).

Заказ на этот портрет исходил от Совета Академии художеств, который присудил мастеру за исполненную работу звание академика. Портрет К.И. Головачевского сложнее по композиции, чем ранние работы А.Г. Венецианова. Инспектор изображен сидящим в окружении юных воспитанников Академии. Три мальчика, трактованные несколько идеализированно, олицетворяют три

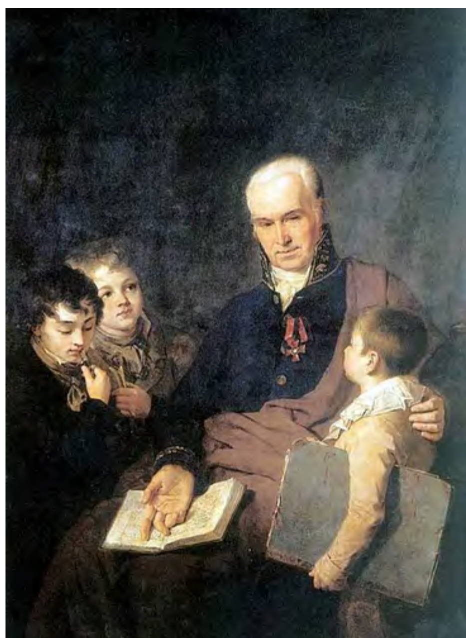

Илл. 3. А.Г. Венецианов. «Портрет К.И. Головачевского с тремя воспитанниками Академии художеств». 1811 г. Х., м., 143,5 х 11,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 4. А.Г. Венецианов. «Вельможа». 1807 – начало 1808 года. Офорт, раскраска акварелью // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

вида искусства – живопись, скульптуру и архитектуру, что придает портрету черты известной условности и искусственности.

По-своему замыслу – это парадный, официальный портрет. Однако, художник выходит за рамки традиционного изображения и вносит в него элементы камерности. Главной удачей в портрете является образ самого К.И. Головачевского, представленного задумавшимся, углубленным в собственные мысли. А.Г. Венецианов дал почувствовать зрителю душевную мягкость К.И. Головачевского, его человечность и духовную глубину.

В дальнейшем, А.Г. Венецианов неоднократно возвращался к портретной живописи, замечательно запечатлев образы своих современников. В 1807–1808 годах художник пробует силы в области графики. Он решает выпускать сатирическое издание – «Журнал карикатур на 1808 год в лицах» [3; 10]. Мысль об этом приходит А.Г. Венецианову, вероятно, не случайно. Приехав в Петербург, он испытывает живейший интерес к тем передовым идеям, которые живут в русском обществе со второй половины XVIII века – той поры, когда мыслили и творили замечательные демократы-просветители Н.И. Новиков (1744–1818 гг.) и А.Н. Радищев (1749–1802 гг.).

А.Г. Венецианов стремился своим журналом в какой-то мере содействовать очищению современного ему общества от пороков и воспитанию его в «лучших понятиях» [3; 10]. Для этого требовалась не только большая честность и принципиальность, но и решительность и смелость. А.Г. Венециановым был составлен план издания, намечены темы, получено разрешение на выпуск журнала. Более того, уже вышли два листа, но в момент выхода третьего, издание неожиданно было запрещено Императором Александром I. А.Г. Венецианов был вызван цензурным комитетом, и ему пришлось представить все имеющиеся экземпляры гравюр, уже вышедших в свет и подготовленных к печати. Уничтожены были и доски, с которых печатались гравюры. Можно предполагать, что причиной категорического запрета: «Журнала карикатур» была третья и последняя гравюра, носившая название: «Вельможа» (1807 – начало 1808 гг.) [3, с. 12] (илл. 4).

Она была создана А.Г. Венециановым в качестве своеобразной иллюстрации к одноименной оде Г.Р. Державина (1743–1816 гг.). Рисунок изображает спящего сановника, разжиревшего, пренебрегающего своими обязанностями, плотоядного и развратного. За сановником-вельможей зеркало, в котором отражаются те, кто долгое время тщетно ожидает приема в соседней комнате. Левее зеркала еще одна комната, и там тоже ожидающие. Но, сановнику безразличны все, кто нуждается в его помощи и содействии. Тонко разработанный сюжет позволяет рассмотреть в гравюре много интересных деталей. Оригинальная по замыслу и исполнению, эта работа А.Г. Венецианова характеризует автора, как большого мастера графики.

К сатирическим темам он вернулся позже, во время Отечественной войны 1812 года. Подобно другим русским художникам, А.Г. Венецианов создал ряд листов на злободневные в то время темы. И здесь мастер также находит свои собственные сюжеты, связанные, в основном, с разоблачением высшего общества и осмеянием его французомании. В гравюрах: «Французский парикмахер», «Французское воспитание» и других А.Г. Венецианов бичует ловкий авантюризм заезжих французов и невежество русских аристократов [3, с. 13] (илл. 5).

Помимо гравюр, А.Г. Венецианов уделяет внимание и рисункам, изображающим бытовые сцены из жизни столицы («Гулянье», «На Сенном рынке», «В гавани» и другие) [3, с. 13] (илл. 6).

Живописные портреты работы А.Г. Венецианова и его графические произведения, созданные в Петербурге, казалось бы, предопределили весь характер последующей деятельности художника. Однако, в начале 1820-х годов в творчестве мастера наступает резкий перелом: А.Г. Венецианова-портретиста сменяет А.Г. Венецианов-бытописатель, изображающий, в основном, жизнь крестьян. Толчком к этому коренному изменению

его творчества послужила ничего общего, не имеющая с крестьянскими темами, картина французского художника Ф.М. Гране (1775–1849 гг.): «Внутренний вид хоров в церкви Капуцианского монастыря на площади Барберини в Риме», выставленная в залах Императорского Эрмитажа [3, с. 13]. Она пользовалась большим успехом у художников, которых привлек верно найденный эффект освещения в интерьере. А.Г. Венецианов, не подражая слепо приемам Ф.М. Гране, решил самостоятельно достигнуть подобной же цели: передать освещение внутри помещения, т.е. «победить невозможное» [3, с. 13].

Художник уезжает на время из Петербурга, покупает небольшое имение Сафонково в Тверской губернии и здесь, в течение трех лет, работает над картиной: «Гумно» (1821–1823 гг.), явившейся центральным произведением в его творчестве [3, с. 15] (илл. 7).

Однако, далеко не только картиной Ф.М. Гране можно объяснить коренные изменения в творчестве художника. Это, был всего лишь внешний повод. Искать в самой жизни сцены, достойные живописи, А.Г. Венецианова заставили, вероятно, более серьезные причины. Мастер не мог не разделять того ликования, того национального подъема, который царил в стране после разгрома армии Наполеона. Как известно, в войне 1812 года приняли участие все слои русского общества, и, прежде всего, крестьянство. Образы простых русских мужиков, победивших в войне, отважных партизан из народа впервые явились во всем своем истинном величии, став предметом помыслов передовых людей того времени.

А.Г. Венецианов был далек от революционных идей и стремлений декабристов. Его взгляды и исторические представления были ограниченными. Но, вместе с тем, художник был достаточно прогрессивен в своих воззрениях для того, чтобы смело внести в искусство тему крестьянской жизни. В картине: «Гумно» мастер не только блестяще справился с труднейшей профессиональной задачей – это передать освещение в помещении, но и внес свежую струю в искусство тех лет [3, с. 15].

Изображенная художником сцена происходит в длинном бревенчатом сарае. Точно и верно строит А.Г. Венецианов перспективу, одновременно прослеживая игру света на фигурах и отдельных предметах. Свет проникает в гумно через ряд проемов в боковой, лицевой и задней стенах. Хорошо также передано распределение рефлексов, теней и полутеней по стенам и балкам потока. Пространственная глубина подчеркивается рядом фигур и предметов, расположенных в нескольких планах, – повозок, в которые впряжены лошади, куч обмолоченного зерна. На первом плане кулисно размещены изображения крестьянок и крестьян, как бы позирующих художнику. Известная застылость, статичность персонажей способствует вместе с тем созданию впечатления особой монументальности, значительности образов.

Картиной: «Гумно» и целым рядом других произведений из деревенской жизни художник утвердил крестьянский жанр в русском искусстве XIX века [3, с. 17]. Но, А.Г. Венецианов не ограничился лишь введением новых тем. Он сумел увидеть в русских крестьянах достоинство человеческой личности, красоту, душевную чистоту, большую силу. Его искусство возвышает образы простых людей, тружеников.

Илл. 5. А.Г. Венецианов. «Французский парикмахер». 1812 г. Офорт, раскраска акварелью, 27,0 x 20,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 6. А.Г. Венецианов. «На сенном рынке». 1823–1826 гг. Рисунок // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 7. А.Г. Венецианов. «Гумно». 1821–1823 гг. Х., м., 80,5 x 66,5 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

В России, до появления картин А.Г. Венецианова, крестьянский жанр еще до конца не сформировался. Хотя, творчество таких мастеров XVIII века, как И.А. Ерменев, М. Шибанов, И.М. Тонков, и свидетельствует об интересе к крестьянским образам, в целом о крестьянском жанре, как таковом, еще говорить было рано. В течение ближайшего десятилетия А.Г. Венецианов разрабатывал темы крестьянского и бытового жанра и создал несколько различных типов картин. Это бытовые сценки в узком смысле слова, погрудные или поясные изображения отдельных фигур крестьян и, наконец, те же бытовые сцены, но решенные в более приподнятом, монументальном характере при известной статичности персонажей.

Илл. 8. А.Г. Венецианов. «Утро помещицы (Помещица, занятая хозяйством)». 1823 г. Дерево, масло, 41,5 х 32,5 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 9. А.Г. Венецианов. «Жница». Не позднее 1826 г. Х., м., 24,0 х 30,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Наряду с картиной: «Гумно» была создана работа: «Утро помещицы (Помещица, занятая хозяйством)», однако, они во многом отличаются друг от друга [3, с. 18] (илл. 8).

В «Утре помещицы» А.Г. Венецианов изобразил сцену, характерную для обычного течения жизни небогатого помещичьего дома [3, с. 18]. Действие происходит в скромной комнате, обставленной немногими вещами: мы видим небольшой круглый столик красного дерева, бюро, ширму, за которой угадывается кровать. Свет, льющийся из окна, оживляет фигуру женщины и придает единство всей композиции.

В то время, как в картине: «Гумно» изображение помещения построено на линейной перспективе, в «Утре помещице» художник создает ощущение глубины пространства, главным образом, за счет сопоставления освещенной и затененной части картины [3, с. 18]. В центре изображена молодая помещица. Она обращается к вошедшей крестьянской девушке, рядом, с которой стоит другая, держащая в руке весы. Живость всей сцене придает центральная фигура помещицы. Ее облик, поза, жест найдены чрезвычайно убедительно и отличаются большой жизненностью, тогда, как крестьянки явно позируют художнику, особенно та, которая смотрит на зрителя.

Созданная несколькими годами раньше большая пастель: «Очищение свеклы» решена в ином плане [3, с. 18]. Она относится к другой группе картин бытового жанра и в значительной степени определяется другими стилистическими приемами. Основной мотив, объединяющий группу, изображенных здесь крестьян, – это чистка свеклы; однако действия в картине, как такового, нет. Не сюжетная связь объединяет группу, а хорошо продуманное, уравновешенное сопоставление фигур. Именно это и придает произведению композиционное своеобразие. В картине выделена центральная фигура: она дана целиком, в полном свету. Ей аккомпанирует справа группа сидящих женщин, а слева – наклонившаяся и полузатемненная фигура молодого крестьянина.

При этом художник передает индивидуальные особенности облика отдельных персонажей. Пейзаж в картине играет лишь роль фона. Известный контраст между классическим построением композиции и простотой, даже известной будничностью самих образов крестьян характеризует эту работу А.Г. Венецианова. В 1820-е годы А.Г. Венецианов создает группу произведений, представляющих собой погрудное изображение крестьянок, большей частью, молодых девушек. В этой серии особой обобщенностью и торжественностью образа выделяется: «Жница» [3, с. 21] (илл. 9).

Тип ее лица отличается благородством черт и живостью взгляда. Впечатлению законченности образа жницы способствует ряд композиционных приемов: овал лица подчеркнут округлыми очертаниями головного убора, нижнюю часть картины замыкает своим плавным полукружием серп. Стремясь воспеть девушку из народа, А.Г. Венецианов отбрасывает все, что могло бы сделать образ будничным.

Не случайно, он изобразил ее в праздничном сарафане и кокошнике с лентой. Крестьянка не работает – она явно позирует художнику. Отсюда и выгодный поворот головы в три четверти, и строгая линия, расчесанных на прямой пробор волос. С целью придания большей завершенности композиции, А.Г. Венецианов ввел в качестве фона спелые, клонящиеся к земле колосья ржи, как бы повторяющие очертания серпа.

Преобладание в картине плавных линий и обобщенность передачи черт лица до известной степени роднят решение этой картины с приемами, применяемыми в произведениях искусства классицизма, но, в отличие от них, художник стремился не к созданию величественных, возвышенных образов, почерпнутых из античной истории, мифологии, библии, а искал свой идеал среди современных ему людей труда, в обстановке реальной действительности.

В 1820-х годах А.Г. Венецианов пишет: «Крестьянку с косой и граблями» («Пелагея») и «Жнецов» [3, с. 24] (илл. 10, 11).

Последняя картина изображает крестьянку и юношу. Женщина держит перед собой серп. Жест этот, вероятно, полюбился художнику: он встречается в ряде его произведений. На руке крестьянки сидят две пестрые бабочки. Юноша смотрит на них, прислонясь к плечу жницы, взгляд которой, обращен в сторону. Фоном группе служит спелая рожь. Фигуры жнецов, данные погрудно крупным планом и занимающие все полотно, образуют тесно спаянную, компактную группу. Композиционное построение картины свидетельствует о творческой зрелости художника. Работа продумана им во всех деталях, вплоть до характерных атрибутов крестьянского труда – серпов, как бы, «захватывающих» угловые части полотна [3, с. 24].

Образы поселян не лишены идеализации, но они явно написаны с натуры. Художник точно передает характерные черты жницы – ее несколько тяжелую нижнюю часть лица с большим ртом – и загорелое широкое лицо парня-жнеца. Кстати, это не кто иной, как венециановский Захарка, образ, которого, был запечатлен художником в это же время на одноименном портрете. Картина: «Захарка» (1825 г.) является большой удачей А.Г. Венецианова (илл. 12).

На этот раз художник сумел полностью избавиться от ощущения застылости и условности. Хотя, внимание сосредоточено только на лице подростка, по развороту плеч легко угадывается естественность в постановке фигуры, лишенной традиционной позы портретируемого человека.

А.Г. Венецианов здесь затрагивает художественную задачу, новую для его эпохи: в картине создается впечатление случайности позы, безыскусственности, которая заставляет предположить, что Захарка не чувствует на себе взгля-

Илл. 10. А.Г. Венецианов. «Крестьянка с косой и граблями (Пелагея)». Не позднее 1824 года. Х., м., 22,5 х 17,5 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 11. А.Г. Венецианов. «Жнецы». Конец 1820-х годов. Х., м., 52,0 х 66,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 12. А.Г. Венецианов. «Захарка». 1825 г. Х., м., 30,0 х 39,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

да художника. Его глаза напряженно смотрят вперед и выражают недетскую серьезность и сосредоточенность. Тем не менее, образ подростка отличается непосредственностью, живостью. Это впечатление художник подкрепляет свободной и сочной живописью портрета. Легко брошенными, отрывистыми мазками А.Г. Венецианов пишет лицо и достигает особой живописной свободы в передаче меховой опушки на шапке.

В эти же годы А.Г. Венецианов исполнил ряд произведений, «картиночек», как выразился он сам, представляющих собой, как правило, композиции, состоящие из одной, двух или трех фигур [3, с. 27]. Это чаще всего – молодые крестьяне, девушки и юноши, сидящие и беседующие между собой. К ним относятся: «Крестьянский мальчик, надевающий лапти», «Крестьянские дети в поле», «Крестьянский мальчик с топором и лыком» [3, с. 27] (илл. 13).

Фигуры на этих картинах даны обычно на фоне пейзажа, в окружении привычной обстановки и предметов крестьянского быта. К этой группе картин примыкает и известное произведение: «Спящий пастушок» – это полотно, по своему эмоциональному воздействию, во многом, превосходящее перечисленные работы А.Г. Венецианова [3, с. 28] (илл. 14).

Илл. 13. А.Г. Венецианов. «Крестьянский мальчик, надевающий лапти». 1823–1826 гг. Х., м., 28,0 х 37,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 14. А.Г. Венецианов. «Спящий пастушок». 1823–1826 гг. Дерево, масло, 27,5 х 36,5 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Сюжет картины, если вообще здесь можно говорить о нем, очень прост. На первом плане, справа, прислонясь спиной к стволу березы, дремлет крестьянский мальчик – пастушок. Зрителю трудно поверить, что он действительно спит: поза, несколько напряженная, левая рука картинно отброшена в сторону зрителя; нетрудно угадать, что художник писал не с задремавшего, а с позирующего мальчика.

В этой картине А.Г. Венецианов впервые создает тот тип композиции, который займет значительное место в его дальнейшем творчестве. Произведения такого рода не укладываются в традиционные рамки жанровой картины, существовавшие в живописи его времени, это полотно нельзя назвать пейзажей, но это и не просто бытовая сценка, так много внимания уделено изображению природы. В мягких, стелящихся берегах протекает речка. На противоположной стороне видна слегка холмистая, типично русская равнина с пожелтевшими нивами, перелесками, одинокими елями и заброшенным сельским строением. В природе разлита тишина, умиротворение. Изображена ранняя осень – пожелтели хлеба, травы, но в природе еще не чувствуется увядания, листья молодых побегов на стволе березы и на прибрежных кустах еще зелены. Мирный ландшафт осеняет глубокое, бледно-голубое небо.

Однако, в этом небольшом по своему размеру произведении художник передает широту равнинного русского пейзажа, выдержанного в теплых золотистых тонах. Таким образ, пейзаж в «Спящем пастушке» – это несомненное достижение русской живописи этого времени [3, с. 29]. По существу, это первое реалистическое, глубоко проникновенное изображение русской природы, прокладывающее путь пейзажной живописи второй половины XIX века – А.К. Саврасова, Ф.А. Васильева и других.

Итак, в 1820-х годах сложились основные особенности живописного почерка А.Г. Венецианова. Вполне естественно, что у художника возникло стремление передать свой метод молодежи. А.Г. Венецианов задумывает создать школу, в которой могли бы учиться талантливые молодые люди. Но, условий к этому в деревне не было. Художник в эти годы неоднократно приезжал в столицу. Он понимал, что, затворившись в глуши, не сможет оказать влияния на современное ему искусство. А.Г. Венецианову стало ясно, что только, работая в Петербурге, он в состоянии поставить дело обучения талантливых юношей на твердую почву.

Приехав в 1824 году в Петербург, А.Г. Венецианов столкнулся со сложной ситуацией. С одной стороны, ему было оказано большое внимание не кем иным, как самим царем Александром I, приобретшим с целью поддержки художника три его картины: «Гумно», «Очищение свеклы» и «Утро помещицы» [3, с. 29]. Но, вместе с тем художественные круги, и, прежде всего, Академия художеств, встретили А.Г. Венецианова почти враждебно.

В Академии этого времени вся система преподавания была связана с давно установившимися традициями: значительное время отводилось на рисование с гипсов, копирование картин знаменитых художников прошлого, использовались также в качестве образцов для копирования старинные гравюры, главным образом, итальянских художников эпохи Возрождения. Прогрессивные художественные воззрения А.Г. Венецианова никак не могли прийтись по вкусу представителям официального, парадного искусства. И, тем не менее, несмотря на отсутствие какой-либо настоящей и систематической поддержки – материальной и моральной, А.Г. Венецианов начинает трудное дело: он подбирает и группирует вокруг себя учеников. Художник выписывает из окрестностей Сафонкова знакомых ему способных юношей, принадлежащих к низшим сословиям, преимущественно к крестьянскому. А.Г. Венецианов не только обучает, но и содержит их, тратя на это свои скромные сбережения.

А.Г. Венецианову, как педагогу, была чужда забота о внешней красивости картины. Художник обращал внимание учеников на необходимость, прежде всего, верно передавать, работая красками, не только цвет предметов, но и их «материальное отличие», т.е. качество материалов, их фактуру [3, с. 32]. Для А.Г. Венецианова не было другой истины, кроме внимательного наблюдения при разном положении источников света. Помимо рисования и писания предметов с натуры, ученики изучали перспективу и изображали интерьеры. А.Г. Венецианов не только обучал молодых людей, но и воспитывал их. Художник всячески стремился к тому, чтобы его питомцы были грамотными, образованными людьми. Все те, кто занимался у А.Г. Венецианова, в дальнейшем очень тепло о нем отзывались. Сам А.Г. Венецианов писал, что за все время у него обучалось более семидесяти человек.

После создания школы в Петербурге (1824–1825 гг.) А.Г. Венецианов часто наездами бывал в Сафонкове. И здесь он группировал вокруг себя наиболее одаренную молодежь. Не случайно, дело, начатое А.Г. Венециановым, и давшее столь разительные результаты, некоторые из его современников сравнивали с подвигом. В 1830-х годах А.Г. Венецианов продолжает развивать круг тем, связанных с изображением крестьянства. В этот самый период внимание русского общества было приковано к только, что привезенной в Россию картине К.П. Брюллова: «Последний день Помпеи» (1833) [3, с. 33]. Выставленная в залах Академии художеств, она поразила современников драматичностью сюжета, экспрессией и блеском исполнения. Не только сторонники академических традиций в живописи, но и наиболее видные писатели, поэты того времени восторженно отзывались о новом произведении русской живописи, которое, как им казалось, открывает новую страницу отечественного искусства. Более того, даже ряд учеников самого А.Г. Венецианова покидает его мастерскую под впечатлением триумфа К.П. Брюллова.

На словах А.Г. Венецианов отрицательно относился к растущему успеху академической живописи. Но, творческая реакция его на происходящее, была несколько иной. Уже на рубеже 1820–1830-х годов в бытность свою на юге А.Г. Венецианов пишет небольшую по размерам картину: «Купальщицы» [3; с. 35]. Мотив ее обычен для академического искусства – это позирующие обнаженные женщины. Выбор стройной натурщицы, пластичность и завершенность живописи свидетельствовали о том, что А.Г. Венецианов использовал приемы академической школы.

Однако, в эту картину А.Г. Венецианов внес нечто свое, отличающее ее от множества работ художников-академистов, писавших картины на подобные темы. Лицо, стоящей купальщицы, явно индивидуализированное, представляет собой портрет крестьянки, позировавшей художнику. Весь ее облик бесспорно свидетельствует о том, что мастер пишет простую женщину и не старается «подогнать» ее изображение под господствующий в академическом искусстве идеал женской красоты [3, с. 35].

Наметившееся в этой картине отношение к обнаженной натуре нашло свое продолжение в ряде его произведений 1830-х годов («Купающиеся женщины», «Вакханка идущая», «Вакханка с чашей» и другие) [3, с. 35]. В последней картине А.Г. Венецианов смелее, чем в прочих, передает обнаженное тело. Очевидно, что писал он его с натуры. Несмотря на явное стремление создать традиционный идеальный образ вакханки, художник все же не смог преодолеть привычки писать натуру точно, со всеми свойственными ей характерными чертами и особенностями. У венециановской вакханки широкое, загорелое лицо крестьянки и далеко не идеальные формы тела. В эти же годы исполнены два произведения, которые, несмотря на различие тем, в одинаковой степени выпадают из общего направления его творчества, – это картины: «Петр Великий. Основание Петербурга» и «Предстательство богоматери за воспитанниц Смольного института» [3, с. 37]. Обе картины, пожалуй, самые крупные по размеру среди полотен художника. Первая из них имеет ширину более двух с половиной метров, вторая – это почти пять метров.

Эти работы никак не могут быть отнесены к числу удачных картин А.Г. Венецианова. Более того, совершенны очевидны их композиционные и чисто живописные недостатки. Художник, давно определившийся, как мастер бытового, в основном, крестьянского жанра, не смог найти себя в этих напыщенно-торжественных, парадных, официальных полотнах. Композиционное построение их отличалось искусственностью, надуманностью. Особенно, неудачной оказалась композиция: «Предстательство богоматери за воспитанниц Смольного института» [3, с. 37]. Таким образом, ряд работ А.Г. Венецианова, созданных на протяжении 1830-х годов, свидетельствует о попытке мастера приобщиться к академическому искусству, показать свое профессиональное мастерство в изображении обнаженного тела, в создании картин на исторические темы. Очевидно, что А.Г. Венецианов основательно продумал многое из того, что было связано с академической живописью, стараясь найти решения, которые больше всего удовлетворяли бы его самого.

С течением времени, свежесть и непосредственность «первых открытий» сменяется большим мастерством, уверенностью композиционного построения [3, с. 38]. В начале 1830-х годов А.Г. Венецианов создает две небольшие картины, изображающие полевые работы. Это – «На пашне. Весна» и «На жатве. Лето» [3, с. 38] (илл. 15, 16).

Илл. 15. А.Г. Венецианов. «На пашне. Весна». Первая половина 1820-х годов. Х., м., 65,5 х 51,2 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 16. А.Г. Венецианов. «На жатве. Лето». Середина 1820-х годов. Х., м., 60,0 х 48,3 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

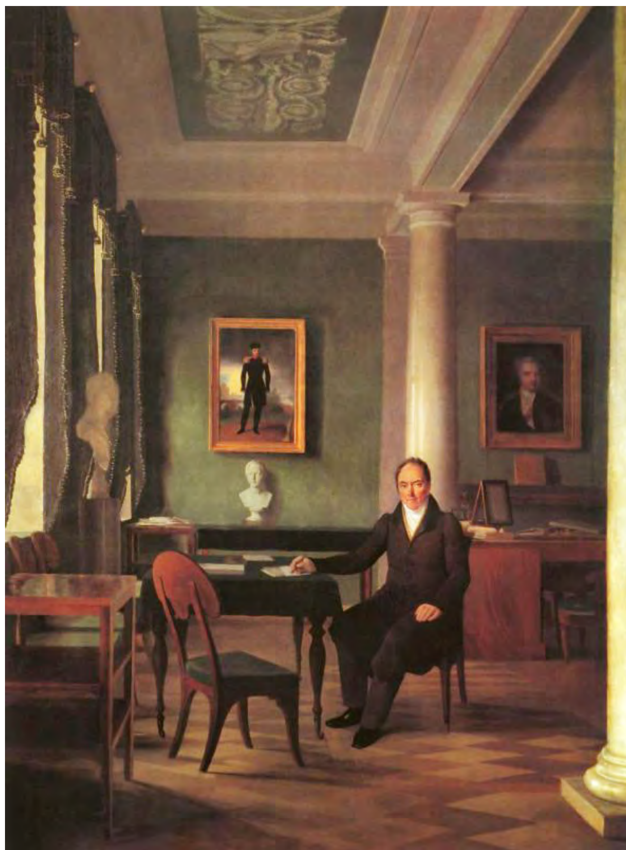

Илл. 17. А.Г. Венецианов. «Портрет В.П. Кочубея». 1830-е гг. Х., м., 106,0 х 144,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Многое сближает «На жатве. Лето» с одновременно написанным – «На пашне. Весна» [3, с. 41]. И это, прежде всего, изображение в качестве главной темы времени года, причем не отвлеченно, не посредством введения аллегорий, как это было свойственно академическому искусству, а через показ полевых работ с включением фигур работающих и отдыхающих крестьян.

Конечно, этот показ еще не совершенен: тема тяжелого крестьянского труда, в сущности, обойдена художником. Героями эти картин, имеющих светлое, лирическое звучание, являются реальные, современные художнику русские крестьяне. Картины «Весна» и «Лето» продолжают ту линию в творчестве А.Г. Венецианова, которая в 1820-х годах нашла свое выражение в «Спящем пастушке» [3, с. 42]. Пейзаж играет все возрастающую роль в работах А.Г. Венецианова, определяя собой основное впечатление от всего произведения.

Портретное искусство составляло всегда сильную сторону таланта А.Г. Венецианова. С портретов он начал свою творческую деятельность. Не оставляет он этого жанра и в дальнейшем, хотя увлечение крестьянской темой, казалось бы, целиком овладело А.Г. Венециановым. Художник даже принимает одно время решение вовсе отказаться от портрета. И все-таки портреты он пишет и в 1820-х и в 1830-х годах. Особенно значителен портрет В.П. Кочубея (1830-е гг.) (илл. 17).

Он выделяется уже тем, что это не обычное для А.Г. Венецианова погрудное изображение, а вся фигура в мастерски написанном интерьере. Портрет в интерьере – это новая тема для А.Г. Венецианова, послужившая стимулом для развития этого жанра в русской живописи XIX века.

Большим достоинством этой работы является то, что она, как бы переключает нас в бытовую обстановку того времени. Изображение самого В.П. Кочубея, сидящего перед столом и положившего руку на лист бумаги, очень невелико по отношению ко всему полотну, причем облик его, характеристика отличаются большой точностью. Это не только портретное изображение, но и определенный социальный тип – человек, показанный в привычной для него обстановке. Письменный стол с книгами в глубине кабинета, портреты на стенах (царя Александра I и сановника с орденской лентой), мраморные бюсты, строгие формы архитектуры – все это создает живое ощущение эпохи. Как всегда, у А.Г. Венецианова, отлично построена перспектива и мастерски передана игра света, проникающего через окна, мягко моделирующего, находящиеся в комнате предметы.

Очень интересен, созданный в эти годы групповой портрет дочерей художника – А.А. и Ф.А. Венециановых (илл. 18).

Илл. 18. А.Г.Венецианов. «Портрет дочерей художника А.А. и Ф.А. Венециановых. Первая половина 1830-х годов. Х., м., 64,0 х 50,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 19. А.Г. Венецианов. «Гадание на картах». 1842 г. Х., м., 68,0 х 52,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Оставшийся незавершенным, он пленяет нас не только удивительной теплотой, с которой, стареющий художник изобразил своих дочерей, но и дает возможность ближе познакомиться с творческим методом А.Г. Венецианова. Мастер работает, легко накладывая краски полужидким, тонким слоем, быстро и верно, находя нужный ему оттенок цвета. Он пишет по кускам, по частям, постепенно заполняя живописью холст, не прибегая к подмалевку, обычной первоначальной стадии работы большинства живописцев. Работать так можно лишь в том случае, когда заранее ясно представляешь себе общую колористическую гамму произведения.

1840-е годы составляют последний этап в жизни и творчестве А.Г. Венецианова. Произведения этих лет не были столь ровными и целеустремленными, как прежде. Вступая в последний этап своего творческого пути, будучи обогащен уже большим профессиональным опытом, художник еще раз делает попытку стать преподавателем Академии художеств в Петербурге или в ее московском филиале, который в это время предполагали создать. Однако, хлопоты и надежды художника в этом отношении не оправдались. «На получение какой-нибудь обязанности в самой Академии художеств мне совершенно отказано навсегда…», — писал с горечью А.Г. Венецианов [3, с. 44]. Академия не скрывала неприязненного отношения к художнику. Он по-прежнему казался ей дилетантом, наполовину самоучкой, живописцем, тяготевшим ко всему «низменному», «простонародному» [3, с. 44]. Как и прежде, у А.Г. Венецианова оставалась лишь одна возможность — это заниматься в домашних условиях в Петербурге и в Сафонкове со своими учениками. В этот период он много пишет, причем произведения его, отнюдь не говорят об угасании, о спаде творчества.

Эти работы, как и раньше, написаны твердой рукой, в обычном для художника колорите. Вместе с тем в 1840-е годы у А.Г. Венецианова появляются и более случайные произведения, и про-

Илл. 20. А.Г. Венецианов. «Крестьянская девушка за вышиванием». 1843 г. Картон, масло, 27,0 х 21,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

сто слабые в художественном отношении. Среди лучших картин 1840-х годов — это «Гадание на картах», «Девушка с гармоникой», «Крестьянская девушка за вышиванием» [3, с. 44] (илл. 18, 19).

В этот же период художник создает несколько удачных портретов — это ржевского купца Образцова, купчихи Образцовой и другие. Но, одновременно А.Г. Венецианов пишет неубедительную, тщательно и сухо исполненную картину «Балерина», а также фрагментарный по композиции и вялый по живописи портрет детей Панаевых [3, с. 46].

Среди картин художника последних лет выделяется, как уже отмечено, «Гадание на картах» (1842) [3, с. 46]. Она отличается четкостью и взвешенностью композиции, какой-то особой объемностью, почти скульптурностью в передаче форм, прекрасно написанными деталями. Однако, с годами художник чувствовал все большую усталость, утомление. Энергия его понемногу иссякала. Хотелось спокойной жизни, нравственного удовлетворения. А.Г. Венецианов вправе был рассчитывать на обеспеченную жизнь и признание своих заслуг, а это не приходило, и надежд становилось все меньше. Все же художник продолжал трудиться, правда, уже не так часто, как раньше, – не регулярно, не каждый день. Часто, вслед за кратковременными периодами творческого подъема, наступали дни, когда ему трудно было взяться за кисть. «Я слава богу, здоров, только не работаю ничего – поры нет. Она у меня, как у пъяницы, запой – неделями, месяцами…», – жалуется художник в письме к своему постоянному адресату, соседу тверскому помещику Н.П. Милюкову [3, с. 47].

Умер А.Г. Венецианов неожиданно, в результате несчастного случая, 4(16) декабря 1847 года. Понесшие в гололед лошади разбили его повозку и расшибли его насмерть. После него остались записки о ведении сельского хозяйства в Тверской губернии, неоконченная картина «Диана» [2, с. 46]. В Петербурге остались ученики, которым нужна была его протекция в Обществе поощрения художеств, да и в «Островках» жил любимый и талантливейший его ученик – это крепостной Г.В. Сорока (1823–1864 гг.), садовник Милюковых [2, с. 46]. Так и не сбылась мечта художника о получении места преподавателя в Академии художеств; мечтой осталось также его желание воспитывать «тысячи жаждущих учения» [3, с. 47].

Таким образом, искусство А.Г. Венецианова возникло на грани двух эпох. Оно выросло из русского просветительства и свободолюбия декабристов. Целостную картину мира в сознании художника еще не расчленяли сомнения и трагические коллизии нового времени. Его восприятие жизни основывалось на гуманистических идеалах. Это был первый этап русского демократического искусства, этап утверждения реальной жизни, природы, человека-труженика. Передвижники в своем обличительном пафосе отрицали наследие А.Г. Венецианова. Но, забытое на какое-то время, с начала XX века оно возродилось к новой жизни, питая все новые и новые поколения русских мастеров, содержанием искусства, которых, стала красота русского национального образа и родной земли.

Список литературы:

1. Алексей Гаврилович Венецианов, первый, по времени, русский бытовой живописец. Очерк его жизни и деятельности, 1780–1847 гг. / Сост. П.Н. Петров // Русская старина. – 1878. – Т. XXIII. – С. 265-280; 457-476.
2. Амшинская А.М. Алексей Гаврилович Венецианов (к 200-летию со дня рождения). М.: Изд-во «Знание», 1980 (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Искусство», I). 48 с.
3. Батажкова В.Н. Алексей Гаврилович Венецианов. Л.: Изд-во «Художник РСФСР», 1966. 52 с.
4. Венецианов в письмах художника и воспоминаниях современников. Вступительные статьи, редакция и примечания А.М. Эфроса и А.П. Мюллер / Памятники искусства и художественного быта / Под общ. ред. А.В. Луначарского при ближайшем сотрудничестве А.М. Эфроса. Венецианов. М.-Л.: Изд-во «Academia», 1931. 312 с.
5. Венецианов Алексей Гаврилович (1780–1847 гг.) // Сто памятных дат. Художественный календарь на 1972 год / Авт.-сост.: М.А. Островский. М.: Изд-во «Советский художник», 1972. С. 302-304.
6. Венецианов А.Г. «Гумно» / Государственный Русский музей. Наедине с картиной. Выпуск I / Авт.: Е.Н. Петрова. Л.: Изд-во «Ариадна», 1991. 29 с.
7. Врангель Н.Н. [Алексей Гаврилович Венецианов (1780–1847)] // Врангель Н.Н. Сто портретов деятелей русского искусства. Париж: «Издание И.С. Лапина и К°», [1910?]. 102 с.
8. Савинов А.Н. Художник Венецианов. Л.-М.: Государственное изд-во «Искусство», 1949. 139 с. (Мастера русского искусства).
9. Успенский А.И. А.Г. Венецианов // Золотое руно. – 1907. – № 7-8-9 (июль, август, сентябрь). – С. 33-40.
10. Фомичева З.И. Творчество А.Г. Венецианова в первой четверти XIX века / Государственный Русский музей. Л.: Б.и., 1949. 68 с.

Filippova O.N.
Association of Art Historians (Moscow)

THE CREATIVE WORK OF A.G. VENETSIANOV (1780–1847), AS ONE OF THE MOST SIGNIFICANT RUSSIAN ARTISTS OF THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

Summary
In the brilliant pleiad of masters of Russian painting of the first half of the XIX century A.G. Venetsianov (1780–1847) occupies a modest place. At the same time, not O.A. Kiprensky, not K.P. Bryullov, not A.A. Ivanov, but rather little known during his lifetime and almost forgotten after the death of A.G. Venetsianov for half a century ahead guessed the movement of art. He, the first of the artists, saw and made the hero of his works the Russian people. In the State Tretyakov gallery paintings by A.G. Venetsianov directly precede the exhibition "the Wanderers", because it is with him that art begins, not only depicting the common man, but also addressed to him.
Keywords: the creative work of A.G. Venetsianov, pastel, portraits, self-portrait, oil, graphics, peasant genre in Russian art of the XIX century, school of painting, teaching.

УДК 7.03;7:001.12

ТВОРЧЕСТВО И.И. ТЕРЕБЕНЕВА – РОДОНАЧАЛЬНИКА ЖАНРА КАРИКАТУРЫ В РОССИИ (1780–1815 ГГ.)

Филиппова О.Н.
Ассоциация искусствоведов (Москва)

Отечественная война 1812 года вызвала большое стремление не только у многих писателей, но и у мастеров живописи, скульптуры и графики отобразить в своих произведениях незабываемые эпизоды героической русской истории. Еще за несколько лет до Отечественной войны на страницах прессы ведется борьба за национальные сюжеты в живописи, против иноземных влияний в искусстве. Вызванная к жизни исторической необходимостью, впервые приобретает огромное всенародное значение политическая сатира, карикатура. Одним из первых художников, посвятивших свое творчество Отечественной войне 1812 года и поднявших на высокую ступень развития русскую сатирическую графику, является Иван Иванович Теребенев (1780–1815 гг.). Знаменитые «теребеневские листы», получившие большое распространение и за пределами России, вызвавшие столь многочисленные подражания у нас и за рубежом, не утратили своего значения и для нашего времени [2; 6].
Ключевые слова: творчество И.И. Теребенева, скульптор-монументалист, автор знаменитых сатирических графических листов, выполненных во время Отечественной войны 1812 года, карикатуры, офорты, учитель рисования в гимназии, эскизы к картинам, занятия живописью и рисованием.

Постановка проблемы. И.И. Теребенев принадлежит к плеяде прославленных скульпторов-монументалистов эпохи классицизма. Но, в истории русского искусства он приобрел не меньшую известность и как автор знаменитых сатирических графических листов, выполненных во время Отечественной войны 1812 года.

Его остроумные по замыслу и выразительные по рисунку карикатуры, высмеивающие бахвальство Наполеона и его армии, прославляющие героизм и мужество русского народа, были действенным оружием в общенародной войне. И.И. Теребенев создал более 50 раскрашенных офортов, получивших широкое распространение, как в России, так и за ее пределами, вызывая многочисленные повторения и подражания. Его карикатуры, в которых он никогда не говорил на языке аллегорий, близки лубочным народным картинкам, что делало их понятными и доступными простым людям. Художник часто сам придумывал тексты и надписи к изображениям. Едкие и обличительные, они также были связаны с народными традициями, русским фольклором. Именно И.И. Теребенев считается родоначальником этого жанра в России.

Анализ последних исследований и публикаций. Спустя сорок лет после смерти И.И. Теребенева, имя его, преданное забвению, снова становится популярным. В декабре 1855 года, когда русские войска снова встретились с французскими интервентами и их союзниками на берегах Черного моря, нанеся сокрушительный удар противнику, в Петербурге в литографии А. Траншеля вышел альбом карикатур И.И. Теребенева: «Наполеон. Воспоминания 1812–1815 годов» [3, с. 123]. По оставшимся у сыновей И.И. Теребенева (Владимира, Константина и Александра) медным доскам, частью поврежденным, удалось восстановить подлинные карикатуры художника, которые в свете новых политических событий получили особое звучание и силу.

Писатель Гр. Данилевский, автор популярных исторических романов, в своем очерке: «Теребеневские карикатуры 1812», помещенном в «Санкт-Петербургских ведомостях» (1855, № 284), говорит о той огромной популярности, которую снова завоевал И.И. Теребенев [4]. Перед окнами магазина, где выставлены были эти карикатуры, с утра и до позднего вечера толпился народ, живо откликаясь на изображенные в карикатурах сцены. Но, в этом же очерке Гр. Данилевский упрекает русское общество в том, что оно незаслуженно забыло имя замечательного мастера карикатуры. «Если бы вы желали знать, – пишет Гр. Данилевский, – кто такой этот Иван Теребенев, напрасно бы искали о нем справок. В «Справочном энциклопедическом словаре» под редакцией А.В. Старчевского найдете вы биографию его сына скульптора, о нем, к сожалению, не найдете ни пяти строк. Итак, вам остается только знать, что был на свете русский самостоятельный карикатурист, имя, которого, написано на гравюрах его карикатур. А это был карикатурист замечательный, не имел себе у нас предшественников и очень мало имел преемников» [4, с. 1535].

Столетняя дата Отечественной войны снова воскресила имя И.И. Теребенева. Юбилейные статьи и издания 1912 года, публикуя его карикатуры, отмечали патриотическую роль искусства И.И. Теребенева. Живой образ пламенного патриота-карикатуриста И.И. Теребенева предстал перед нами и в годы Великой Отечественной войны, когда его последователи и братья по духу – советские мастера сатирического рисунка – все свое творчество отдали борьбе за свободу и независимость Родины. Цель данной публикации, на основе библиографических источников, раскрыть творчество И.И. Теребенева-карикатуриста, проанализировать его произведения, которые представляют живую картину исторической эпохи, грозившей перевернуть судьбы мира.

Иван Иванович Теребенев родился в 1780 году в семье скульптора-орнаменталиста. С самого раннего детства он обнаружил склонность к рисованию. И.И. Теребеневу еще не исполнилось и шести лет, когда он был определен учеником

в Воспитательное училище при Академии художеств. По уставу 1764 года училище делилось на три класса: детский, отроческий и юношеский.

Весь курс был рассчитан на 9 лет, с 6-ти до 15-летнего возраста. Учеников обучали русскому и иностранному языкам, рисованию, арифметике, геометрии, географии, истории, математике, физике. Проходили в юношеском классе и «правила архитектуры и делание чертежей» и, как гласит устав, «способные ходят в классы академические, а другие к мастерствам» [2, с. 6]. В архиве Академии художеств сохранилось заявление отца И.И. Теребенева, в котором он пишет, что отдает сына добровольно в Воспитательное училище при Академии художеств на основании академического устава «с тем, что до истечения предписанных в уставе урочных лет обратно, и неже на время, для каких бы то причин» требовать не будет [2, с. 7].

С самого начала поступления в училище И.И. Теребенев становится в ряды прилежных и способных учеников. Многостороннее дарование И.И. Теребенева проявилось еще в тот период его пребывания в Академии художеств, когда он, стремясь посвятить себя исключительно живописи и оказывая в ней большие успехи, по приказу академического начальства вынужден был перейти в скульптурный класс. Несмотря на подневольное пребывание здесь, он блестяще успевает и в этой области искусства, став первоклассным мастером ваяния.

Важно отметить, что в Академии художеств нередко практиковалось подобного рода давление со стороны руководителей на учеников, особенно во время президентства А.Н. Оленина (1763–1843 гг.), когда свободный выбор специальности не допускался. Характерно, что в 1819 году, когда никто из учеников не пожелал быть скульптором, некоторых из них насильно определили в этот класс, не считаясь с природными способностями и наклонностями.

В 1800 году И.И. Теребенев заканчивает Академию художеств, получает звание художника и Малую золотую медаль и оставляется при Академии пенсионером. Но, художник не пожелал остаться при Академии, хотя это давало ему право поездки на казенный счет за границу и обеспеченное положение профессора. Он предпочел заняться частными заказами и, борясь с нуждой и лишениями, в 1805 году переезжает в Тверь, где занимает место учителя рисования в гимназии.

Что побудило И.И. Теребенева пойти на такой шаг, осталось невыясненным. Его друг, известный филолог А.Х. Востоков (1781–1864 гг.), бывший товарищ скульптора по Академии художеств, объясняет это пылкостью характера И.И. Теребенева, «не терпящего принуждения» и подчинения казарменным правилам пенсионерской жизни [2, с. 8].

Этот человек, который, по мнению А.Х. Востокова, «соединял энтузиазм ко всему изящному и сердце до того доброе, что оно завлекало его помогать другим, между тем, как сам он нуждался», «решил идти своим путем неопытного и беспечного юноши, который натурально не вел ни к храму славы, ни к храму богатства» [2, с. 8].

Но, вряд ли можно было объяснить только пылкостью характера такое отношение И.И. Теребенева к Академии художеств и то, что он избрал другой путь применения своего таланта. Во всем этом проявилось другое: любовь к родному искусству и ненависть к тем элементам общества, которые живут «ловлей рублей, крестов, чинов» [2, с. 8].

В 1801 году русским поэтом Н.А. Радищевым было основано: «Вольное общество любителей словесности, наук и художеств» [2, с. 9]. В него входили: русский поэт-публицист И.П. Пнин, русский филолог и поэт А.Х. Востоков, русский историк и переводчик Д.И. Языков и др. И не случайно, И.И. Теребенев вступил в это общество, как не случаен был и тот факт, что, находясь в Твери в 1806 году в качестве учителя рисовального искусства в гимназии, он занимался поисками «редкостей, к отечественной истории, относящихся», поскольку всем своим существом принадлежал к той передовой части русской интеллигенции начала XIX века, которая поняла настоятельную необходимость и неизбежность коренных социальных переустройств во имя справедливости [2, с. 9].

Народность становится лозунгом того времени, национальное самосознание, подобно живительному роднику пробивается в самые недра культуры, идея самобытности русской литературы и искусства заставляет обратиться многих к изучению прошлого, к тем великим ценностям, которыми гордится русская история и культура. Открытие А.И. Мусиным-Пушкиным: «Слова о полку Игореве» в 1800 году, выпуск в 1804 году сборника Кирши Данилова, дали огромный толчок к изучению русской народной жизни [2, с. 9]. В старорусском складе пишут народно-поэтические произведения А.Н. Радищев, М.М. Херасков, Г.Р. Державин, И.А. Крылов и др. На темы из русской истории пишут повести Н.М. Карамзин и В.А. Жуковский.

Близкий к литературным кругам, к «поэтамрадищевцам», пытливый, много работавший над расширением своего кругозора, мучимый вопросами свободного внеакадемического творчества, И.И. Теребенев решил оставить Петербург [2, с. 10]. Он считал, что жизнь в Твери, вдали от шумной столицы, позволит ему быть ближе к народу и будет способствовать созданию доподлинно национальных произведений. В Твери он пишет эскизы к картинам: «Наталья боярская дочь», «Бедная Лиза», «Муций Сцевола» и др. [2, с. 10].

Сообщая А.Х. Востокову о своих занятиях живописью и рисованием, он пишет: «Правда, я не совсем за свое дело взялся, что ж делать? Мне тошно без упражнения» [2, с. 10]. Скульптурой в Твери И.И. Теребенев совершенно не занимается и это его особенно волнует. «Я боюсь ее забыть совершенно… посуди сам, – пишет он А.Х. Востокову, – во-первых, известно, что к принадлежащему мне художеству нужны орудия и пособия, но где я найду их? Глины здесь совсем нет… вовторых: модель моя без формы, как скрипка без струн, совсем недействительна, ибо, засохнув, развалится, формовать же я не мастер, а формовщиков в Твери и не важивалось» [2, с. 11].

Угнетает его и среда, в которой талант и образование не в почете, все это люди, далекие от культуры, от лучших душевных побуждений, провинциальные «коптители неба», приобрета-

тели, которые «капитал свой погребают в сундуках, люди же потороватее стараются убить скорее деньги на картах, нежели употребить их на пользу просвещения детей своих» [2, с. 11]. Об этом И.И. Теребенев пишет А.Х. Востокову в июле 1806 года; здесь же он говорит и о своих больших материальных лишениях: «Как нищий, который встав вместе с солнцем, является под окном какого-нибудь дому и жалостным тоном вымаливает себе подаяния, так и я, преподаваемыми уроками ищу себе пропитание» [2, с. 11].

Все это заставило И.И. Теребенева хлопотать об отставке, и уже в начале 1807 года он приезжает в Петербург. Здесь он занимается выполнением всякого рода небольших заказов для украшений зданий. Скудость сведений, относящихся к этой поре деятельности И.И. Теребенева, как скульптора, не позволяет составить подробный список его работ. Наиболее известны его сюжетные барельефы фронтов и фриз на парапете башни Адмиралтейства, построенного по проекту гениального зодчего А.Д. Захарова (1761–1811 гг.).

Сильные по своей идейной выразительности и сложные по композиции, основные лепные украшения фасадов Адмиралтейства — гордости монументального русского зодчества и шедевра мирового искусства — выполнены И.И. Теребеневым с исключительным мастерством. Вместе с Ф.Ф. Щедриным, В.И. Демут-Малиновским, С.С. Пименовым и А.А. Анисимовым И.И. Теребенев безустали и с большим рвением работает над лепными украшениями этого замечательного памятника архитектуры. Для Адмиралтейства И.И. Теребенев выполнил главный фризовый горельеф в центре — «Восстановление флота в России» — и барельефы на четырех фронтонах: справа от башни — «Фемида, венчающая труды художников»; слева — «Фемида, награждающая за военные и морские подвиги»; против Сената — «Гении славы, венчающая военные подвиги»; против Зимнего Дворца — «Гении славы, венчающие науки» [2, с. 12] (илл. 1, 2, 3).

Украшение стен над тремя выездными арками Адмиралтейства (под шпилем и со стороны Невы), изображающее замечательные по своей пластичности фигуры летящих друг к другу навстречу крылатых гениев славы, принадлежит также И.И. Теребеневу.

Как сама тема, так и средства художественного выражения барельефов глубоко воспринимались зрителем. С большим мастерством И.И. Теребенев изобразил эту аллегорию — вступление России в морское владычество, вызывая чувство гордости за страну и за ее флот, успевший немногим более чем за сто лет своего существования одержать ряд крупных морских побед.

В барельеф: «Фемида, венчающая труды художников» И.И. Теребенев вкладывает те чувства к народу, которые всегда волновали его [2, с. 13]. Мерою красоты и всех эстетических впечатлений для И.И. Теребенева является народ с его нуждами, интересами и заботами. Фемида, сидящая в центре, готова передать венки славы сельским труженикам, стоящим слева от нее, и мастерам ремесленного и промышленного производства — справа. Здесь и пастух, и землепашцы, и ткач, винодел, стеклодув, атрибуты сельского хозяйства и промышленности в художественно-декоративной форме.

Илл. 1. И.И. Теребенев. «Восстановление флота в России». Деталь рельефа. 1812–1813 гг. Гипс

Илл. 2. И.И. Теребенев. «Фемида, награждающая за военные и морские подвиги». Рельеф на фронтоне западного портика главного фасада Адмиралтейства. 1812–1813 гг. Гипс

Илл. 3. И.И. Теребенев. «Гении славы, венчающие науки». Деталь рельефа. 1812–1813 гг. Гипс

Традиции классицизма, которыми было пронизано искусство ваяния этой эпохи, не ослабляют остроты идеи, поскольку основным творческим стимулом И.И. Теребенева было выявление героики русской истории, проникнутой гражданским пафосом. При получении заказа на скульптуры для Адмиралтейства И.И. Теребеневу пришлось выдержать упорную борьбу с иностранцами Ф. Торичелли и Б. Медичи, пытавшимися отнять заказ у скульптора. На одной из переторжек на общем собрании Адмиралтейского департамента они, всячески, кичась своим званием академиков, заявили, что «ни с кем, кроме равных себе художников, торговаться не соглашаются» [2, с. 14].

Вместе с И.И. Теребеневым оспаривал работу и русский скульптор Железнов. После попыток Ф. Торичелли и Б. Медичи унизить И.И. Теребенева, он и Железнов подают прошения на имя министра, в которых Железнов обвиняет департамент в «предпочтении чужестранцев против отечественных художников», а И.И. Теребенев обвиняет департамент в несправедливости. Далее он предлагает, в том случае, если эти его доводы недостаточны, «устроить экзамен в присутствии всех господ членов Департамента для удостоверения, что способностию своею не напрасно хвалился, пусть заставят, как его, так и соискателей вылепить из глины какую угодно фигуру для сравнения с ними» [2, с. 16].

К этому был присоединен и одобрительный отзыв о И.И. Теребеневе ректора Академии художеств скульптора И.П. Мартоса (1754–1835 гг.). Таким образом, прошение, поданное И.И. Теребеневым министру, является не только блестящей автохарактеристикой, написанной даровитым художником, но и человеческим документом, раскрывающим те тяжелые условия, в которых приходилось работать русским художникам.

Как скульптор, И.И. Теребенев был отмечен печатью своеобразного и интересного дарования. В истории русской скульптуры ему следует уделить то же внимание, что и другим русским мастерам ваяния, разделявшим с ним работу по оформлению здания Адмиралтейства.

Вместе с тем в истории русского искусства он стал известен, главным образом, как автор знаменитых сатирических листов. Преимущественный интерес в художественном творчестве И.И. Теребенева вызывают, разумеется, его карикатуры. То, что И.И. Теребенев както неожиданно сразу перешел от скульптуры к графике, политической сатире, имеет свое определенное основание, так как здесь проявилась та же вера в национальное самосознание русского народа, с какой художник и начал свой творческий путь.

С самого начала своего приезда из Твери в Петербург, в 1807 году, И.И. Теребенев чутко прислушивался к том предгрозовым явлениям, которыми была насыщена атмосфера столицы в те годы. В связи с развертыванием наполеоновских войн еще сильнее напрягается общественная мысль и углубляется народное самосознание. Известие об Аустерлице поразило русских, но не сломило их духа. «В течение века, оглашаемая победами Россия, – пишет известный мемуарист Ф.Ф. Вигель, – содрогнулась, но не поколебалась в убеждении храбрости сынов своих» [2, с. 17].

14 января 1807 года на сцене с большим успехом идет трагедия русского писателя В.А. Озерова: «Дмитрий Донской» (1806), которая вызвала целую бурю восторга, отвечая тому патриотическому подъему, которым было охвачено русское общество [2, с. 17]. В риторике монологов и диалогов трагедии, написанной по всем правилам «высокого» классического стиля, общество воспринимало героический дух прошлого России [2, с. 17].

Еще за два года до появления трагедии В.А. Озерова О.А. Кипренский заканчивает картину: «Дмитрий Донской на Куликовом поле» (1805), в которой принцип построения сцены и характеристика действующих лиц необычайно созвучны общей тенденции трагедии [2, с. 17]. В годы приезда И.И. Теребенева в Петербург выходят: «Мысли вслух на Красном крыльце», где критикуется рабское подражание французам, низкопоклонство перед ними – то, что нашло еще более яркое обличение в «Модной лавке» и «Уроке дочкам» И.А. Крылова, появившихся в этом же году [2, с. 17].

С большим увлечением И.И. Теребенев прочитывает комедии И.А. Крылова и ставшие весьма популярными в обществе: «Письма Устина Ульяновича Веникова (псевдоним русского государственного деятеля Ф.В. Растопчина), адресованные из села Зипунова», напечатанные в «Русском вестнике» [2, с. 18]. В них прямо указывается на карикатуру, как на оружие борьбы с иностранщиной. Ф.В. Растопчин даже указывает на приемы в процессе создания карикатуры: это – аллегория, то, что уже встречалось в баснях. В ответ на памфлеты Ф.В. Растопчина появилось произведение неизвестного автора, критикующее внутренние порядки, суды, бюрократию, которые вместо помощи народу «в мутной воде рыбу ловят да наживаются» [2, с. 18]. «От французов, – пишет он, – хоть оборониться можно, а на этих и разинуть рта не смей; ведь и мы люди, терпя, терпя и камень треснет...» [2, с. 18]. Несомненно, под влиянием этих памфлетов родилась у А.Г. Венецианова мысль выпустить в том же году иллюстрированный сатирический журнал, в котором бы подвергались бичеванию общественные пороки. Но, первенцу русской иллюстрированной сатирической периодики пришлось недолго прожить – не более трех недель. «Журнал карикатур на 1808 год» А.Г. Венецианова за сатирический рисунок, направленный против бюрократии, по высочайшему указу был закрыт [2, с. 18].

Сатира развивалась раньше всего в литературе, а потом, уже спустя значительное время, и в изобразительном искусстве. Достаточно указать, что в период с 1769 по 1774 годов появляются до пятнадцати сатирических журналов. Развитие сатирической периодики продолжается в 1780-х и 1790-х годах, но журналы выходили без карикатур. Начало широкого развития карикатуры относится к эпохе Отечественной войны. Ей посвящают свое творчество демократически настроенные художники, в первую очередь И.И. Теребенев, А.Г. Венецианов и И.А. Иванов.

Пионеры русской политической карикатуры пришли из разных областей искусства; сменив резец скульптора, кисть живописца, карандаш иллюстратора на перо карикатуриста, они направили силу своего художественного дарования на борьбу с врагом. Если считать А.Г. Венецианова первым по времени русским карикатуристом,

Илл. 4. И.И. Теребенев. «Разрушение всемирной монархии». Карикатура. 1813 г. Офорт раскрашенный // Российская государственная библиотека имени В.И. Ленина (Москва)

Илл. 5. И.И. Теребенев. «Русский Сцевола». Карикатура. Офорт, акварель. 1813 г., 293,0 х 372,0; 202,0 х 195 мм // Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина (Москва)

приняв во внимание его сатирический рисунок в «Журнале карикатур на 1808 год», то И.И. Теребенева следует назвать первым по времени карикатуристом Отечественной войны, наиболее плодовитым и значительным [2, с. 19].

Важно отметить, что в своих произведениях И.И. Теребенев выражал настроение народа. Как бы прологом ко всей истории изобразительного искусства, посвященного великой эпохе 1812 года, являются две карикатуры И.И. Теребенева: «Разрушение всемирной монархии» и «Русский Сцевола» [2, с. 20] (илл. 4, 5).

В них разоблачен враг и показаны твердость духа, патриотизм, мужество русского народа. На первой карикатуре изображен Наполеон, выскочивший вместе с троном из адской бочки. В ней еще остался испуганный рогатый дъявол, который смотрит из-за клепок распадающейся бочки, еле сдерживаемой бичевой.

На клепках надписи: «Голландия», «Швейцария», «Виртемберг», «Гессен», «Италия», «Вестфалия» [2, с. 20]. На обруче бочки надпись: «Континентальная система» [2, с. 20]. Бочку поддерживают черепа, кости и камни с надписями: «Подлость», «Шарлатанство», «Полыганье, т.е. Мончестер», «Подкупы» и «Интриги» [2, с. 20]. На ящиках мешок с золотом — «контрибуции» [2, с. 20]. Под ударами казацкой пики и ружья русского гвардейского солдата эта бочка — всемирная монархия — совершенно распадается (участь, которая в следующем веке постигла также ефрейтора Гитлера и его «новый порядок») [2, с. 20].

«Русский Сцевола» — это несомненно, лучший рисунок И.И. Теребенева по напряженности линий и передаче драматического действия [2, с. 20]. Подобно легендарному римскому герою Муцию Сцеволе, для спасения родины, сжегшему на жертвеннике перед вражеским военачальником правую руку, русский крестьянин изображен И.И. Теребеневым в тот момент, когда он рубит себе руку с ненавистным клеймом Наполеона, которое накладывалось на пленных при зачислении их во французскую армию. Сколько спокойствия в неустрашимом патриоте и ужаса на лицах французского солдата и офицера, наблюдающих эту сцену. Они уже успели достаточно «повоевать» в Москве, об этом говорят их потрепанная одежда, дырявые сапоги, штаны и рукава, сквозь которые виднеется костлявое тело [2, с. 21].

Творчество И.И. Теребенева непосредственно связано с демократическими явлениями искусства, органически возникшими на русской почве в эпоху Отечественной войны. Стремление к созданию произведений, наиболее понятных широким массам, отразилось, как в метком, остром реалистическом рисунке, так и в тексте под ним. Близость к фольклору, к народной речи вносила характерные народные черты в летучие листы 1812 года. Так, на одной из карикатур И.И. Теребенева изображена русская пляска. Наполеон и маршал пляшут, подгоняемые двумя крестьянами, из которых один, с кнутом, говорит: «И мы, брат, слышали погудку, вприсядку попляши теперь под нашу дудку» [2, с. 21]. Другой крестьянин с розгами, прибавляет к этому: «Ну, брат, не отставай и знай из рода в род, каков русский народ» [2, с. 21].

И.И. Теребенев обладал способностью проникать в дух своей эпохи и умело пользоваться народным фольклором, образами, созданными народом в песнях, баснях, поговорках. Поэтому, неудивительно, что темой и сюжетом для карикатуры: «Наполеонова пляска» ему послужила распространенная в народе песня 1812 года, опубликованная в «Вестнике Европы» (1813) [2, с. 21] (илл. 6).

В карикатуре: «Угощение Наполеону в России» И.И. Теребенев изображает Наполеона, провалившимся в кадку, на которой надпись: «Калужское тесто»; солдат-гвардеец засовывает ему в рот коврижку с надписью: «Вязьма», ратник ополчения наливает горячий сбитень («Вскипелось на московском пожарище»), казак кладет в сбитень перец [2, с. 22] (илл. 7).

Под карикатурой стихи. В другой карикатуре — «Русская баня», — пользовавшейся большим успехом, И.И. Теребенев изобразил Наполеона голым в русской деревенской бане. Его бреет казак, солдат замахивается банным веником, ратник поддает пару.

Под карикатурой текст в соответствии, с которым, и самим сюжетом карикатуры находится и та особенность, так отличающая теребеневские листы — это высокая художественная форма. Богатство ху-

Илл. 6. И.И. Теребенев. «Наполеонова пляска». Карикатура. Офорт, акварель. 1813 г., 330,0 х 413,0; 206,0 х 262,0 мм // Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина (Москва)

Илл. 7. И.И. Теребенев. «Угощение Наполеону в России». Карикатура. Офорт. 1813 г., 365,0 х 459,0; 270,0 Х 350,0 мм // Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина (Москва)

Илл. 8. И.И. Теребенев. «Ретирада французских генералов». Карикатура. Офорт, акварель. 1813 г., 302,0 х 420,0; 230,0 х 300,0 мм // Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина (Москва)

дожественной изобретательности, изысканность очеркового сложного по композиции рисунка, с большой легкостью, передающего положения лиц и дух событий, составляют неотъемлемое преимущество искусства И.И. Теребенева. Здесь можно видеть, присущие ему черты, как национальному графику, талант, которого, развивался вне всяких влияний.

Среди богатого и разнообразного наследия, оставленного И.И. Теребеневым, заслуживает внимания карикатура в красках: «Ретирада французской конницы, которая съела своих лошадей в России» [2, с. 23]. В ней изображены восемь французских вояк верхом на игрушечной лошадке-палочке, трубе, знаменах и сабле. Впереди маршал Мюрат на коньках, за ним трубач, кирасир, у которого вместо каски дамская шапочка, польский улан, одетый в салоп, драгун, конный артиллерист, мамелюк в зимнем дамском салопе, с лошадиным окороком на плечах. В такой же степени жизненны, остроумны и непосредственны его карикатуры: «Смотр французским войскам на обратном походе через Смоленск», «Ретирада французских генералов», «Наполеон посреди приближенных своих маршалов и принцов учит своего сына бегать» [2, с. 24] (илл. 8).

И.И. Теребеневу, бесспорно, принадлежит и та остроумная, интересная по замыслу и композиции карикатура, где казак держит на пике в петле француза, в то время, как другой казак кладет пойманных французов в корзину. Несколько поодаль показан француз с оголенной саблей, спасающийся бегством. К рисунку приложен и текст. Если в «Крушении всемирной монархии» значительным элементом является движение, динамика действий, то в карикатуре: «Русский Сцевола» можно видеть такую же выразительность жеста [2, 24].

И.И. Теребенев – это мастер жеста, самой неуловимой мимики. Избегая всякого преднамеренного комизма, нарочитого подчеркивания выражения изображаемых персонажей, И.И. Теребенев стремится раньше всего передать характер врага во внешних смешных чертах его лица и повадках. С особенной силой это выявлено в карикатурах: «Французский вороний суп», «Консилиум», «Вывоз редкостей», «Наполеон, разбитый на равнинах при Люцене, прикладывает себе пластыри», «Нос, привезенный Наполеоном с собой из России в Париж» [2, с. 25] (илл. 9).

Илл. 9. И.И. Теребенев. «Нос, привезенный Наполеоном с собою из России в Париж». Карикатура. Бумага, офорт раскрашенный. 1813 г. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 10. И.И. Теребенев. «Русский Геркулес города Сычевки». Карикатура. Офорт, акварель. 1813 г., 252,0 x 321,0; 200,0 x 305,0 мм // Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина (Москва)

Илл. 11. И.И. Теребенев. «Твердость русского крестьянина». Карикатура. Офорт, акварель. 1813 г., 330,0 x 381,0; 252,0 x 257,0 мм // Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина (Москва)

Художественная ценность карикатур И.И. Теребенева измеряется не только своей идейной направленностью, качеством рисунка, законченностью образов, но и исторической правдой. Он свободно пользуется историческими лицами и событиями. Периодическая печать, сообщая о героизме и подвигах русского народа в Отечественной войне 1812 года, дает обильный материал для его композиций. Так, карикатура: «Русский Геркулес города Сычевки», в которой изображен богатырь-крестьянин, держащий правой рукой французского мародера, а левой связанных и лежащих на земле трех других мародеров, передает доподлинный случай [2, с. 25] (илл. 10).

«Геркулес» — это всем известный в Сычевке силач Дениска, один из тех многочисленных ратников, которые отличились в истреблении французских мародеров [2, с. 25]. О городе Сычевке и его уезде, жители, которого, славились исключительной храбростью в истреблении французов, неоднократно упоминалось в печати.

Карикатура: «Твердость русского крестьянина» вся построена на происшествии, описанном в журнале: «Сын Отечества» за 1813 год (№ 9, с. 133), в котором рассказано, как русский крестьянин подмосковной деревни Планковой, несмотря на расспросы поляка и двух французских солдат, ничего не ответил, притворившись глухим [2, с. 25] (илл. 11).

Достоверный факт, опубликованный в печати передает и другая карикатура И.И. Теребенева — это «Французские мародеры, испугавшиеся козы» [2, с. 25] (илл. 12).

Это случилось в одной из деревень Бельского уезда, когда пять французских мародеров, ворвавшись в избу с требованием хлеба и молока, сейчас же поспешили удрать, услышав от старухи, что у нее осталась только коза, приняв со страха слово «коза» за «казак» [2, с. 26].

В такой же степени отражает эпизод войны и рисунок И.И. Теребенева: «Крестьянин увозит у французов пушку» [2, с. 26] (илл. 13).

Многие карикатуры И.И. Теребенева посвящены славному партизанскому движению. Волнующие рапорты руководителей партизанского движения и донесения главной квартиры вызывали у художника стремление отобразить

Илл. 12. И.И. Теребенев. «Французские мародеры, испугавшиеся козы». Карикатура. Бумага, офорт. 1813 г. // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

подвиги народа в освободительной войне. Исключительной популярностью пользовалась карикатура И.И. Теребенева: «Французский вороний суп» [2, с. 26]. Славу карикатуры разделяла, написанная в этом же году И.А. Крыловым басня: «Ворона и курица» [2, с. 27].

Разоблачительная сила теребеневских листов была направлена также против лживых и хвастливых сообщений Наполеона и тех французских журнальных писак, которые представляли поход в Россию в ложно бравурном освещении. Потерпев поражение, Наполеон хвастливо заявляет о будущей «победоносной» кампании против русских [2, с. 27]. В ответ на это И.И. Теребенев показывает Наполеона за изучением плана постройки верфей для… коньков и салазок, чертежей этого «удобнейшего военного транспорта» [2, с. 27].

Илл. 13. И.И. Теребенев. «Крестьянин увозит у французов пушку». Карикатура. Офорт, акварель. 1813 г., 294,0 х 380,0; 205,0 х 290,0 мм // Государственный музей изобразительных искусств имени А.С. Пушкина (Москва)

В остром рисунке памфлетно-сатирического склада И.И. Теребенев показал Наполеона, убаюкивающим Францию, лежащую в пеленках в люльке. В тексте разъясняется, как «Наполеон и его сообщники убаюкивают разными игрушками и побасенками Францию, стараясь закрыть от нее настоящее ее положение. Наполеон прилежно занимается укачиванием люльки, заставляя Бертье держать ширму, чтоб от несносных лучей, восходящей в виде солнца истины на заболели глазочки у дитяти и чтоб она никакими неприятными видами не тревожилась» [2, с. 27].

Полна иронии и ненависти карикатура И.И. Теребенева, где показана «Рыцарская поездка Наполеона из Варшавы с Коленкуром и Дюроком» [2, с. 27]. Наполеона, по шею в бочонке, везут на дровнях, сзади Дюрок в дамском чепчике, далее верхом Коленкур, впереди бежит заяц, говоря: «Наполеон мне ни в чем не уступает» [2, с. 27]. Дюрок спрашивает у Наполеона: «Как мне писать о победах наших! Руки у меня окостенели!» [2, с. 27]. И.И. Теребенев разоблачает и набор Наполеоном добровольцев в армию, который носил в бюллетенях название: «Добровольных и усердных пожертвований» [2, с. 28]. Наполеону представляют калекрутов; несколько поодаль – «волонтеры», которых тащат на аркане [2, с. 28].

В политических карикатурах И.И. Теребенев выступает, как военный публицист своего времени, рассказывая в наиболее понятных широким массам рисунках о военных авантюрах Наполеона, вызывая патриотические воспоминания и прославляя национальных героев. Казалось, что все приобретенное им в Академии: изощренность глаза, изучение пластических форм, усвоение самого существенного в линиях природы и человеческой фигуры было направлено для создания им русской сатирической графики, в которой он явился пионером.

Внимание И.И. Теребенева было обращено не только на рисунок, но и на стихотворный текст к нему, автором которого он нередко являлся. Здесь И.И. Теребенев впервые намечает принципы построения карикатуры, где текст является созвучным графическому выражению. Стихи для карикатур он импровизировал с завидной легкостью. Многогранность таланта проявилась у него еще до занятия карикатурой.

В письме к А.Х. Востокову из Твери он пишет: «…Упражняюсь ли я в стихотворстве; признаться, должно, с начала моего приезда упражнялся и находил в нем несказанное утешение» [2, с. 28]. «…Ни одной пиесы не в силах был порядком окончить», – пишет он, как бы желая оправдаться перед А.Х. Востоковым [2, с. 28]. В этом же письме он сообщает, что «теперь жарко принялся за поэзию» [2, с. 29]. Элементы графики и поэзии своеобразно сочетаются в его сатирическом творчестве.

В 1815 году выходит, получившая большое распространение азбука: «Подарок детям в память 1812 года» [2, с. 29]. Цензурное разрешение на это издание помечено 1814 годом. Все издание было подготовлено И.И. Теребеневым. Ему же принадлежит подавляющее количество рисунков. Азбука состоит из 34 карикатур (по числу букв алфавита), в одну шестнадцатую долю листа, каждая. Гравированные на меди очерковой, линейной манерой, карикатуры предназначены для раскраски. Многие из карикатур И.И. Теребенева здесь повторяют те, которые пользовались известностью и получили большое распространение в летучих листах.

Это издание отмечено строгим вкусом И.И. Теребенева, где в новом решении карикатур и в новой форме стиха, в остроумных двустишиях под каждым рисунком видна была оригинальность и самостоятельность русского таланта. Это первое по своему характеру и направленности сатирическое художественное издание в России, отличавшееся широтой и верностью художественных обобщений, законченностью сюжетного развития в рисунке, гибкостью и образностью стихотворного языка.

Имя И.И. Теребенева стало настолько популярным, что появление в России какой бы то ни было русской карикатуры, посвященной Отечественной войне 1812 года, приписывалось ему. Общее количество карикатур, выполненных им на военные темы, достигает 52, куда входят и не подписанные художником, но, несомненно, выполненные им. Это, как раз вдвое больше того, что сделано на эту же тему А.Г. Венециановым. И.А. Иванову принадлежит всего шесть карикатур.

Для понимания той значительной роли, какую сыграл И.И. Теребенев в истории мировой сатирической графики этой эпохи, следует отметить то распространение, какое имели его карикатуры в Англии и Германии. Знаменитый английский карикатурист Дж. Крукшанк и немецкие художники Ф. Фольц и Ф.В. Шадов подражали И.И. Теребеневу. Дж. Крукшанк не только следовал за стилем русского художника, за его пониманием форм и характера военного сатирического рисунка, но и заимствовал у него отдельные темы, позы, подробности, иногда несколько видоизменяя их. Дж. Крукшанк этого и не скрывал, нередко указывая в тексте на заимствование у И.И. Теребенева. Бывали случаи, когда рядом со своим именем под гравюрой он

ставил и имя И.И. Теребенева, но попадались карикатуры, всецело, взятые с русского оригинала и выдаваемые Дж. Крукшанком за свои. Что же касается Ф. Фольца и Ф.В. Шадова, то некоторые из их карикатур взяты у И.И. Теребенева без указания источников.

Влияние И.И. Теребенева на западную графику станет особенно ясным, если мы конкретно представим хотя бы наиболее типичные случаи. Так, в мае 1813 года в Англии выходит карикатура И.И. Теребенева, гравированная Дж. Крукшанком, – «Наполеонова слава» [2, с. 30]. Дж. Крукшанк ввел небольшие изменения в рисунок и указал на заимствование. 1813 годом отмечены и другие теребеневские карикатуры, скопированные Дж. Крукшанком: «Крестьянин увозит у французов пушку», «Ретирада французских генералов», «Кирилловец», «Наполеонова пляска» [2, 31]. В последней карикатуре Наполеон изображен пляшущим. Дж. Крукшанк, переиздав ее в Англии, внес изменения в самый танец: у И.И. Теребенева Наполеон изображен пляшущим вприсядку, у Дж. Крукшанка – это английский национальный танец.

Стремление подражать И.И. Теребеневу в карикатурах на Наполеона нередко встречается у английских карикатуристов. Хотя карикатуры на французов находили живой отклик в самых широких кругах и по окончании войны, все же И.И. Теребенев с начала 1814 года уделяет карикатуре малое внимание. Попутно он продолжает заниматься скульптурой. Так, известно, что им выполнены в 1814 году барельефы и фигуры воинов для деревянных триумфальных Нарвских ворот в честь российской гвардии.

Если бы не преждевременная смерть И.И. Теребенева, а умер он в 36 лет, в расцвете своих сил и таланта, то бесспорно, он занял бы значительное место и в бытовом сатирическом жанре: об этом говорят его тонкие по юмору и наблюдательности, глубокие по характеристике и сильные по графическому выражению карикатуры: «Рифмач читает свои стихи», «Игроки», «Беседа мещан» (воспроизведенные в гравюрах И.А. Иванова) [2, с. 31]. Как бы венцом всего творчества мастера является последняя гравюра И.И. Теребенева, глубокая по идее, сложная по композиции и сильная по своей выразительности, – это «Освобождение Европы» [2, с. 31] (илл. 14).

Созданная по всем правилам классицизма, она со своей силой патетики обращается с призывом к миру, указывая, какую огромную роль в успокоении Европы сыграла Россия. В костюме богини Паллады, победительницы, стоит она с якорем, знаменующим надежду, которую Европа должна была возлагать на Россию. Вокруг нее расположились Марс, олицетворяющий Австрию, Геркулес – Пруссию, Нептун – Англию, своим трезубцем, ранящий безобразное чудовище с головой Наполеона. Несколько поодаль старый Хронос с косой, символизирующий время, диктует Клио – богине истории – события эпохи, которые она заносит на скрижали летописи. Всем управляет Аполлон – бог гармонии, искусства, поэзии, которые восторжествуют после изгнания врага.

Илл. 14. И.И. Теребенев. «Освобождение Европы». Гравюра, акватинта. 1814 г. // Институт русской литературы (Пушкинский дом) (Санкт-Петербург)

После смерти художника семья осталась в крайней нужде, что заставило его друга А.Х. Востокова через журнал: «Сын Отечества» поместить под видом некролога воззвание к обществу [2, с. 32]. А.Х. Востоков писал, что общество не должно было забыть прославленные «сочиненные и гравированные им в последние два года карикатуры, кои по справедливости заслужили, чтобы публика отличила их и за рисунок, и за изобретение между всеми порожденными сим временем произведениями площадного, т.е. массового русского художества» [2, с. 32].

Далее А.Х. Востоков, обращая внимание общества на материальные лишения семьи И.И. Теребенева, сообщает, что «в ожидании, пока человеколюбивые особы призрят вдову и сирот достойного сего художника, издатель «Сына Отечества» принимает на себя продажу коллекции замысловатых его карикатур… в пользу вдовы И.И. Теребенева и его детей» [2, с. 33]. Вслед за статьей помещено и примечание, в котором издатель «Сына Отечества» доводит до сведения общества благородный поступок книгопродавца И.В. Слионина, «который возвратил безденежно вдове и сиротам все купленные им у покойного гравированные доски с отпечатанными с них и уже раскрашенными листами для продажи в их пользу» [2, с. 33].

Таким образом, творчество И.И. Теребенева-карикатуриста показывает, насколько высоко он поднял искусство сатирического рисунка. Впечатление от его карикатур на современников было исключительным. Имя И.И. Теребенева становится сразу известным в широких массах, он находит много подражателей. Русское искусство карикатуры обогатилось новым оригинальным и сильным дарованием. В этом направлении И.И. Теребенев значительно расширил сферу своего творчества. И прав был поэт А.Е. Измайлов, отмечая в своем письме к издателю «Сына Отечества» (1815), что карикатуры И.И. Теребенева, эти «остроумные и единственные в своем роде произведения, дойдут без сомнения до потомков наших вместе с незабвенными происшествиями последней войны с Наполеоном» [2, с. 19].

Список литературы:

1. Божерянов И.Н. Иван Иванович Теребенев. 1780–1815 гг. Скульптор и карикатурист 1812 г. // Русская старина. – 1884. – Март. – С. 630-636.
2. Варшавский Л.Р. Иван Иванович Теребенев. 1780–1815. М.: Государственное изд-во «Искусство», 1950. 35 с.
3. Варшавский Л.Р. Иван Иванович Теребенев. 1780–1815. // Русское искусство. Первая половина девятнадцатого века. Очерки о жизни и творчестве художников / Под ред. А.И. Леонова. М.: Изд-во «Искусство», 1954. С. 103-124.
4. Данилевский Гр. «Теребеневские карикатуры 1812 года». Фельетон // «Санкт-Петербургские ведомости». – 1855. – 22 декабря (№ 284). – С. 1535-1537.
5. Иван Иванович Теребенев (1780–1815 гг.) // В.А. Верещагин. Русская карикатура. II. Отечественная война. Теребенев, Венецианов, Иванов. СПб.: «Отпечатано в типографии Сиріусъ», 1912. С. 7-54.
6. Каганович А.Л. Иван Иванович Теребенев. 1780–1815. М.: Государственное изд-во «Искусство», 1956. 145 с.
7. Русская карикатура эпохи Отечественной войны 1812 года / Авт.-сост. Е.М. Букреева / Государственный исторический музей. М.: Б.и., 2012. 48 с.
8. Сатирическая карикатура периода Отечественной войны 1812 года: материалы подготовила С. Надыкта // Русская галерея-XXI век. – 2011. – № 1. – С. 76-81: 12 цв. ил.
9. Теребеневы // Три века Санкт-Петербурга. Энциклопедия в 3 т. Т. 2: Девятнадцатый век. Кн. 6. С-Т. СПб.: «Факультет филологии и искусств СПбГУ», 2008. С. 864-871.
10. Фомичева З. Рисунки Теребенева // Художник. – 1962. – № 9. – С. 53-55.

Filippova O.N.
Association of Art Historians (Moscow)

«THE CREATIVE WORK OF I.I. TEREBENEV – THE FOUNDER OF THE GENRE OF CARICATURE IN RUSSIA (1780–1815)»

Summary
The Patriotic war of 1812 caused a great desire not only for many writers, but also for masters of painting, sculpture and graphics to display in their works unforgettable episodes of the heroic Russian history. A few years before the Patriotic war, the press is fighting for national subjects in painting, against foreign influences in art. Brought to life by historical necessity, for the first time is of paramount national importance a political satire, a caricature. One of the first artists who devoted their work to the Patriotic war of 1812 and raised the Russian satirical graphics to a high level of development is Ivan Ivanovich Terebenev (1780–1815). The famous "terebenev sheets", which received wide distribution outside of Russia that caused so many others to follow us and abroad, has not lost its significance for our time.
Keywords: the creative work of I.I. Terebenev, sculptor-monumental, author of the famous satirical graphic sheets made during the Patriotic war of 1812, cartoons, etchings, a teacher of drawing in high school, sketches for paintings, painting and drawing classes.

УДК 793.31.077''19''

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ АМАТОРСЬКИХ ХОРЕОГРАФІЧНИХ КОЛЕКТИВІВ НАРОДНОГО ТАНЦЮ У 40-80 РР. ХХ СТ.

Луговенко Т.Г.
ВП «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті розглянуто проблеми становлення професійного та самодіяльного хореографічного мистецтва у 40-80 рр. ХХ ст. Обґрунтовано взаємозв'язок розвитку професійних та самодіяльних хореографічних колективів даного періоду. Продемонстровано потужний вплив на всі сфери хореографічного мистецтва в Україні другої половини ХХ століття діяльність видатного балетмейстера Павла Вірського.
Ключові слова: дитячий самодіяльний танцювальний колектив, професійний хореографічний колектив, балетмейстер Павло Вірський, народний танець.

Постановка проблеми. Художня самодіяльність за часи існування Радянського Союзу представляє дуже складний та суперечливий феномен, що містить в собі багато як позитивного так і негативного. Тому оцінювати його з одного ракурсу неможливо. Безперечним є те, що деякі функції, якими була наділена організована художня самодіяльність (гуртки, ансамблі, студії) у радянському суспільстві, заважали саме художності творів. Нерідко критерієм оцінки аматорської творчості ставав сам факт участі членів колективу у його створенні.

Тому, розвиток професійних та самодіяльних хореографічних колективів, як носіїв танцювального народного мистецтва та художніх творів був проблемою не тільки у 40-80 рр. ХХ ст. а й сьогодні також набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключове завдання хореографічних колективів полягає в збереженні та збагаченні надбань народної творчості, втілення засобами хореографії художніх образів, відображення фольклорного розмаїття обрядів та свят.

Праці сучасних дослідників педагогічного, історичного, культурологічного, мистецтвознавчого напрямку розкривають аспекти функціонування аматорських хореографічних колективів (О. Бурля, С. Забредовський, В. Кірсанов, Б. Колногузенко, Б. Кокуленко, А. Фомін, П. Фриз та ін.) та присвячені панорамі становлення й розвитку аматорських колективів народного танцю в Україні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд з ключовим завданням дитяче самодіяльне хореографічне мистецтво важливе як засіб розвитку духовних інтересів, залучення широких верств до художнього артистичного життя. З точки зору дієвості естетичного виховання ця творчість унікальна. Проте їй притаманна певна вторинність – звернення до вже побаченого, почутого. Досить часто художня вторинність ускладнює мистецтвознавчу оцінку результатів діяльності. Зв'язок з народною першоосновою та специфікою розвитку хореографічних колективів 40-80 рр. ХХ ст. є однією з найактуальніших проблем у розвитку хореографічної самодіяльності на сучасному етапі.

Мета статті. Головною метою даної роботи є з'ясування особливостей розвитку аматорських хореографічних колективів народного танцю у 40-80 рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 50-х – у 80-ті рр. ХХ століття значно розширилася мережа дитячих самодіяльних колективів народного танцю в Україні. В різних її кутках, у містах та селах створювалися нові колективи. 1954 року у місті Луцьку створено ансамбль народного танцю «Радість». У Мелітополі Запорізької області 1959 року був створений ансамбль «Ровесники» під керівництвом Барикіна Анатолія Олексійовича. Ансамбль танцю «Щасливе дитинство» Харківського обласного Палацу дитячої та юнацької творчості створено у 1962 році. Першим художнім керівником та організатором колективу був Заслужений артист України Гудименко Віктор Васильович. 1964 року Юрій Гуреїв заснував у Хмельницьку ансамбль танцю «Подолянчик». Ансамбль «Щасливе дитинство» у місті Києві заснований Миколою Коломійцем 1969 року. Ансамбль «Барвінок» у місті Ковель заснований у 1973 році під керівництвом Любові Ризванюк. Хореографічний ансамбль «Чисті роси» у Києві створений у 1973 році артистами балету Валентиною Уваровою та Михайлом Грецьким. 1983 року у м. Васильків Київської області Євгенія Монарх заснувала ансамбль «Веселка». Народний ансамбль «Сувенір» був створений 1986 року у місті Кіровоград. Зразковий хореографічний колектив «Крапелька» був створений у 1988 році у Краснограді.

Звання «Зразковий художній колектив» було встановлено спеціальним рішенням Колегії Міністерства освіти України від 15 серпня 1984 року. Першими колективами, яким присвоєно звання «Зразковий художній колектив» стали хореографічний ансамбль «Пролісок» (м. Кіровоград), ансамбль танцю «Подолянчик» (м. Хмельницький), ансамбль танцю «Дитинство» (м. Одеса), ансамбль танцю «Ровесники» (м. Мелітополь Запорізької області) [6].

При самодіяльних ансамблях, де учасниками були дорослі, створювались танцювальні студії, ансамблі для дітей. 1958 року при ансамблі «Ятрань» (м. Кіровоград, заснований 1949 року) за ініціативи А. Кривохижі був створений дитячий самодіяльний колектив «Ятранчик», де не тільки відбувалася підготовка танцюристів для «Ятрані», а й ставилися дитячі хореографічні номери [4, с. 10].

1973 року на базі Народного ансамблю танцю «Калинонька» (м. Миколаїв, створений 1960 року, засновниця – Алла Миколаївна Потапова). було створено хореографічну студію, яку очолила на громадських засадах Калачова Ніна Іванівна. У лис-

топаді 1975 року з учасників студії був створений дитячий танцювальний колектив «Щасливе дитинство». 1984 року дитячому ансамблю танцю «Щасливе дитинство» було присвоєне звання «Зразковий колектив», яке ансамбль зберігає і до сьогодні [8].

У 40-80-ті рр. XX ст. в Україні відбувалося розширення мережі професійних ансамблів народного танцю: Прикарпатський ансамбль пісні та танцю України «Верховина» створено 1946 р., Черкаський народний хор створено 1957 р., Ансамбль пісні і танцю «Лтава» створено 1957 р., Ансамбль народного танцю «Надзбручанка» створено 1961 р., Український фольклорно-етнографічний ансамбль «Калина» створено 1981 р. та ін. Ці процеси стимулювали збільшення кількості самодіяльних ансамблів народного танцю, поглибили тенденцію запозичення творчих принципів професійного мистецтва художньою самодіяльністю.

Потужний вплив на всі сфери хореографічного мистецтва в Україні другої половини XX – початку XXI століття справила діяльність видатного балетмейстера Павла Вірського. З його поверненням 1955 року на посаду художнього керівника Державного заслуженого ансамблю народного танцю УРСР активізувалась творча діяльність цього одного з провідних творчих колективів СРСР. П. Вірський відновив свої шукання в галузі народно-сценічної хореографії.

«Збагачений досягненнями хореографічних культур братніх народів, П. Вірський у своїх різноманітних постановках доводив не лише художню своєрідність і могутню виражальну силу національного народно-сценічного танцю, а й готовність його образно-виразових засобів розкривати ідеї, теми, динамічні ритми і настрої, що хвилювали сучасників. Розвиваючи лексику і розширюючи пластичні форми народно-сценічного танцю, балетмейстер наполегливо шукав сучасні засоби сценічної виразності в українській хореографії. Сміливі й якісно нові за своїм образним ладом і за своєю сутністю постановки П. Вірського народжувалися в стихії українського танцювального мистецтва, увібравши досвід хореографічних культур інших народів», – патетично резюмує Ю. Станішевський, акцентуючи на тому, що П. Вірський розробляв виражальні засоби українського народно-сценічного танцю, розширював його лексичну, образну палітру [9, с. 180].

На відміну від І. Мойсеєва, керівника Державного ансамблю народного танцю СРСР, що працював над танцями всіх народів СРСР і країн соціалістичної співдружності, П. Вірський обрав для творчого пошуку лише український танець, майстерно демонструючи його невичерпні художні багатства й емоційну силу та дивовижну красу.

П. Вірський створив хореографічні полотна, що стали взірцем для хореографів не тільки в Україні, а й за її межами. Перший номер програми «Ми з України!» заклав основи низки номерів професійних та самодіяльних колективів. Балетмейстер знайшов лаконічні та точні хореографічні засоби задля розповіді про всі регіони України, про людей, які живучи в різних куточках республіки, вплітають власні танцювальні скарби в українську хореографічну культуру. Зразком віртуозності виконання та символом українського народного танцю став «Гопак» у постановці П. Вірського. Для кожного танцю балетмейстер знаходив точне місце в драматургії масштабної театралізованої концертної програми.

В репертуарі ансамблю був представлений цілий ряд композицій П. Вірського, різноманітних за тематикою і жанрами – від високої героїки до комедійності чи гротеску. І для кожної з них хореограф знайшов свій «ключ», свою лейттему, що майстерно проводиться і розвивається згідно законів драматургії. Будь-яка композиція, розглянута в аспекті її драматургії, архітектоніки, може слугувати зразком виваженості, драматичної вмотивованості, тонкого співвідношення окремих складових, внаслідок чого танцювальна форма стає формою драматичного мислення.

Твори П. Вірського є позитивним прикладом створення хореографічних образів. Усі номери балетмейстера мають глибокий зміст й чітку музично-хореографічну драматургію, яка гармонійно збалансована. Л. Каміна пропонує умовну диференціацію творів П. Вірського: сюжетні твори з конкретною, розвинутою драматургічною дією – «Чумацькі радощі», «Подоляночка», «Про що верба плаче», «Ой під вишнею»; сюжетні твори з ігровою дією – «Вишивальниці», «Шевчики», «Повзунець», «На кукурудзяному полі», «Плескач», «Моряки флотилії Україна»; сюжетні полотна, що відтворюють історичні події – «Запорожці», «Ми пам'ятаємо», «Сестри», «Жовтнева легенда»; безсюжетні твори, що мають конкретні образи українського народу – «Гопак», «Весняний козачок», «Ми з України», «Київські парубки»; безсюжетні фольклорні твори, створені фахівцями з регіонів, оброблені П. Вірським – «Тропотянка», «Буковинський весільний», «Березнянка» [3].

Глибоке пізнання природи, своєрідності естетичних законів українського фольклору дозволило П. Вірському створити неперевершені зразки сценічної хореографії.

Синтез народних рухів, ритмопластики, елементів класичного танцю або карколомних трюків був викликаний не стільки бажанням вразити глядача, як досить часто можна було спостерігати в самодіяльних та професійних колективах раніше та й сьогодні, скільки прагненням максимально донести ідею номеру, виявити сутність образів, змалювати характери і в кожному конкретному випадку знайти драматургічну виправданість рішень. Саме такий підхід, такі творчі прийоми приносили успіх, підкоряли серця глядачів, переконливо доводили, що можливості танцю безмежні, якщо його створює майстер. «Кожен відпрацьований балетмейстером танець підкоряє чіткістю задуму, драматургічною витонченістю, художньою гармонією. Це не просто танцювальні номери, це виразні завершені картини з блискучими хореографічними та режисерським рішеннями. В постановках Вірського відсутня жорстка прямолінійність (що часто-густо дратує в роботі деяких народно-сценічних колективів). Вишукане нюансування номерів ставить творчість Вірського на виняткову високий щабель», – говорить М. Коломієць [5, с. 61].

Значне місце в хореографії П. Вірського займала пантоміма, але не побутова, прозаїчна або традиційно балетна, а отанцьована, виразна. В його танцях жест як виразний засіб став обумовленим, психологічно доречним, осмисленим. Поряд з цим, театралізуючи український танець, збагачуючи його лексику, майстер ніколи не зраджував природи національного танцювального мистецтва. Тонкий смак, почуття міри дозволяли йому, виявляючи

найсуттєвіше, найтиповіше, створювати образи як узагальнені, так і індивідуалізовані. Всі вони глибоко національні за духом: дівочі – лагідні, цнотливі, сповнені гідності, вірності своїм почуттям, чоловічі – мужні, сильні, сповнені відповідальності за Батьківщину, коханих, власні вчинки.

Обмірковуючи вплив творчості П. Вірського на розвиток народного хореографічного мистецтва Кіровоградщини, О. Коротков зазначає: «Аналізуючи програми обласних декад танцю Кіровоградщини 60-70-х років минулого століття (ХХ ст. – Т.Л.), що тривали тижнями, можна тільки дивуватися, якою мірою творчість Павла Вірського вплинула на розвиток народної хореографії. Танцювальні колективи при сільських, районних, обласних Палацах культури, Палацах піонерів, заводських клубах росли як гриби» [7, с. 32-33]. Саме тоді, 1970 року, був створений ансамбль «Пролісок».

Під впливом діяльності П. Вірського знаходились практично всі самодіяльні колективи в Україні. Це засвідчують керівники дитячих самодіяльних ансамблів народного танцю. «Під благотворним впливом самобутнього таланту великого хореографа, створювалось творче обличчя і нашого скромного колективу - тепер Народного ансамблю танцю «Барвінок» Вінницького міського центру художньо-хореографічної освіти дітей та юнацтва «Барвінок», - визнає П. Бойко. – Нас всіх надихає творчість Павла Вірського. Він був, є і залишатиметься неперевершеним взірцем митця і громадянина, який, вивчаючи духовну спадщину свого народу зумів створити видатні зразки професійного мистецтва. Саме на його прикладі ми ще багато років виховуватимемо своїх дітей і показуватимемо усьому світові, що є Україна та її великий народ» [2, с. 38].

М. Коломієць прямо вказує на номери, поставлені в ансамблі «Україна» (м. Київ) за мотивами творів П. Вірського: «Вишиванка», «Матроський танець», «Гопак», «Повзунець» [5, с. 66].

Поширенню танців у постановці П. Вірського у дитячих самодіяльних колективах сприяли публікації записів танців видатного балетмейстера у регулярних виданнях «Бібліотечки художньої самодіяльності» у записі П. Сидоренка. Графічно-словесні записи за відсутності розповсюдженої сьогодні можливості відеофіксації хореографічних номерів була потужним засобом впливу на формування репертуару танцювальних колективів художньої самодіяльності. У 1977–1982 рр. вийшло шість збірок «У вихорі танцю», де зафіксовані хореографічні композиції П. Вірського «Ми з України», «Кадриль-дев'ятка», «Повзунець», «Рукодільниці», «Військові ігри й танці війська Запорізького», «Моряки флотилії «Радянська Україна», «На кукурудзяному полі» та інші.

Балетмейстерська творчість П. Вірського збагатила всі жанри та напрямки хореографічного мистецтва України, щоправда, викликавши при цьому безліч копіювань не тільки на самодіяльній, а й на професійний сцені також.

У середині 80-х рр. ХХ ст. В. Передерій з оптимізмом оцінює результати художньої самодіяльності, говорячи, що поряд із «зростанням кількісних показників у сучасному розвитку художньої самодіяльності радують і якісні показники: високий ідейно-художній рівень багатьох колективів художньої самодіяльності, професійна майстерність, творчий пошук нових, більш досконалих форм художньої виразності, укріплення та поглиблення творчих зв'язків з професійними колективами» [1, с. 139].

Парадоксальність ситуації полягає у тому, що відмічені досягнення колективів художньої самодіяльності, якщо їх розглядати у загальнокультурному контексті, набувають негативних ознак, тому що протирічать тій культурній функції, яку повинна виконувати художня самодіяльність (естетичне виховання, розвиток художнього мислення).

В цілому, на думку Ю. Афанасьєва, функціонування системи художньої самодіяльності у тому вигляді, у якому вона існувала у радянські часи, не може задовольнити дітей. Причиною того, за визначенням науковця, є хибна функціонально-діяльнісна установка, певною мірою, «ремісничо-технологічна орієнтація» навчально-виховного процесу [1, с. 138]. Вона проявляється не в опануванні основ художності хореографії, а «натаскуванні» на певні лексичні конструкції (рухи, комбінації). Подібна орієнтація не сприяє художній освіті та вихованню суб'єкта художнього сприйняття. У результаті подібного «ремісничо-технологічного» спрямування дитячі школи мистецтв, самодіяльні танцювальні колективи випускають людей, що не навчилися насолоджуватися мистецтвом, знаходити у творах мистецтва соціально-культурний зміст, сенс життя. Причому, подібна структура роботи впроваджувалась у практику хореографічних колективів як така, що демонструє професійне відношення до справи. На жаль, під художнім професіоналізмом розуміли опанування певної кількості технічних навичок, хоча і важливих, але часто ще недостатніх для розуміння художнього способу творчої діяльності. У цьому криються причини того, що аматори у самодіяльних колективах не розуміють сутності художньої діяльності, її механізмів та культуротворчих завдань.

Політичні та соціокультурні трансформації середини 80-х – початку 90-х рр. ХХ століття на теренах колишнього СРСР відобразилися і на функціонуванні танцювальної художньої самодіяльності. Постановники, що звільнились від необхідності створювати танці історико-революційної, сучасної, трудової тематики, втілювати теми дружби народів СРСР та країн соціалістичної співдружності, почали звертатися до національної хореографії, намагаючись віднайти джерело натхнення у фольклорі.

Пам'ятаючи про негативні зміни, які відбулися в народному мистецтві за сім десятиліть радянської влади, ми не вправі ігнорувати й того, що саме в цей час воно зазнало позитивних імпульсів, активного розвитку самодіяльної художньої творчості, відбулося створення державних ансамблів пісні та танцю. Саме на цей період припадає виникнення реформи П. Вірського, суть якої полягає у поєднанні народної основи з класичною формою, те, що ми називаємо академічним танцем, і що сприяє сьогодні розвитку всієї народно-сценічної хореографії.

Висновки і пропозиції. У радянські часи в Україні було сформовано розгалужену мережу самодіяльних танцювальних колективів, що репрезентували різні види хореографії (народну, класичну, бальну), серед яких найчисленнішими були ансамблі народного танцю. Вони зазнавали найбільшої державної підтримки та виконували, окрім виховної, художньої, освітньої, ще й пропагандистську функцію.

Попри ідеологічне втручання з боку державних та партійних органів, у радянські роки в середовищі художньої самодіяльності кристалізувалися підходи до втілення засобами народно-сценічного танцю фольклорних першоджерел, формувалися стилістичні особливості хореографії різних народів, відбувалося естетичне, фізичне, моральне виховання.

Сьогодні, хоча і у незначному часовому віддаленні, але можна говорити про позитивні досягнення самодіяльних колективів у радянський період. Виконання просвітницької та виховної функції відбувалося досить успішно, прилучення до сфери прекрасного позитивно впливало на особистість, підвищуючи її естетичний та художній рівень. Важливим було й те, що заняття у самодіяльних колективах заповнювали дозвілля молоді, відволікаючи від інших, значно менш корисних занять. Саме це і сьогодні залишається важливим для суспільства, ніж майже п'ятдесят років тому.

Список літератури:

1. Афанасьев Ю.Л. Социально-культурный потенциал художественной деятельности / Юрий Львович Афанасьев. – Львов: Свит, 1990. – 160 с.
2. Бойко П.А. Вплив творчої спадщини видатного хореографа Павла Вірського на творчий та навчально-виховний комплекс дитячого хореографічного колективу (на прикладі народного ансамблю танцю «Барвінок» м. Вінниці) / Петро Адольфович Бойко // Вплив творчості П.П. Вірського на розвиток національної хореографії : матер. наук.-практич. конф., 26 лютого 2005 р., м. Київ. – С. 38-42.
3. Каміна Л.І. Формування особистості балетмейстера – автора хореографічних творів : методичний посібник [Електронний ресурс] / Любов Іанівна Каміна. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/2008_zv_13_1.php.
4. Кокуленко Б.Г. Фольклорні традиції в народно-сценічному танцювальному мистецтві Кіровоградщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія й історія культури» / Борис Григорович Кокуленко. – К., 2010. – 20 с.
5. Коломієць М. П. Спадщина П. Вірського у творчому житті ансамблю «Україна» дитячо-юнацької хореографічної студії «Щасливе дитинство» / Микола Петрович Коломієць // Вплив творчості П.П. Вірського на розвиток національної хореографії : матер. наук.-практич. конф., 26 лютого 2005 р., м. Київ. – С. 61-68.
6. Коротков А.Є. Все про танець : довідник школяра / Анатолій Егорович Коротков, Аліса Павловна Тараканова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svit-tanok.com.ua/kotrotkov_tarakanova/169-ce-cikavo-znati-chastina-1.html.
7. Коротков А.Е. Влияние творчества П.П. Вирского на развитие народного хореографического искусства Кировоградщины / Анатолій Егорович Коротков // Вплив творчості П.П. Вірського на розвиток національної хореографії : матер. наук.-практич. конф., 26 лютого 2005 р., м. Київ. – С. 31-34.
8. Рукописний архів автора.
9. Станішевський Ю.О. Балетний театр України : 225 років історії / Юрій Олександрович Станішевський. – К., 2003. – 438 с.

Луговенко Т.Г.
ОП «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

СПЕЦИФИКА РАЗВИТИЯ АМАТОРСКИХ ХОРЕОГРАФИЧЕСКИХ КОЛЛЕКТИВОВ НАРОДНОГО ТАНЦА В 40-80 ГГ. ХХ СТ.

Аннотация
В статье рассмотрена проблема становления самодеятельного хореографического искусства в 40-80 гг. ХХ ст. Обоснована взаимосвязь развития профессиональных и аматорских хореографических коллективов данного периода. Продемонстрировано мощное влияние на все сферы хореографического искусства в Украине второй половины ХХ столетия деятельности выдающегося балетмейстера Павла Вирского.
Ключевые слова: самодеятельный танцевальный коллектив, профессиональный хореографический коллектив, балетмейстер П. Вирский, народный танец.

Lugovenko T.H.
Separated subdivision "Mykolaiv branch of the
Kyiv National University of Culture and Arts"

DEVELOPMENT SPECIFICS OF AMATEUR FOLK DANCE GROUPS IN THE 40-80'S OF THE 20TH CENTURY

Summary
In the article the problems of formation of professional and amateur choreographic art in the 40-80's of the 20th century are considered. The interrelation between the development of professional and amateur choreographic teams of the given period is substantiated. The performance of the outstanding choreographer Pavlo Virsky has been shown to have a powerful influence on all areas of choreographic art in Ukraine in the second half of the twentieth century.
Keywords: children's amateur dance group, professional choreographic team, choreographer Pavlo Virsky, folk dance.

МЕДИЧНІ НАУКИ

УДК 675:615.46.03:616.314.08

ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЗИКО-МЕХАНІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ СТОМАТОЛОГІЧНОГО КОМПОЗИЦІЙНОГО ПЛОМБУВАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ «ДЖЕН-РАДІАНС» (КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИПРОБУВАННЯ ЗГІДНО СТАНДАРТУ ISO 4049)

Мочалов Ю.О.
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Сьогодні, в практичній стоматології для реставрації твердих тканин зубів найчастіше застосовуються наступні пломбувальні матеріали: металічні амальгами, склойономерні цементи, компомери, композиційні матеріали. Протягом останніх 20 років найбільш популярними стали композиційні матеріали, з огляду на їх високі естетичні, механічні і технологічні якості. На сьогодні, кваліфікаційні випробування фізичних і механічних властивостей стоматологічних полімерів рекомендовано перевіряти згідно тестів, еквівалентних міжнародному стандарту ISO 4049 «Стоматологія. Матеріали полімерні відновні». 5 стандартних зразків універсального мікрогібридного композиту світлового твердення «Джен-Радіанс» (виробництво – ТОВ «Джендентал-Україна») було випробувано на міцність на вигин (результати – 82,9±1,48 МПа, М=82,5 МПа), 5 інших зразків було випробувано на міцність на стикання (результати – 205 ± 1,4 МПа, М=204,5 МПа). Результати перевищують референтні показники міцності на вигин ТУ У32.5-30979605-004:2012 – 50 МПа, та ISO 4049 – 80 МПа, а також референтні показники міцності на стискання ТУ У32.5-30979605-004:2012 – 180 МПа.
Ключові слова: стоматологія, полімери, реставрація, міцність, випробування.

Вступ. На сьогодні, в практичній стоматології застосовуються різноманітні пломбувальні матеріали, призначені для виконання реставрації твердих тканин зубів. Такі пломбувальні (реставраційні) матеріали в клініці представлені кількома найпоширенішими класами: металічні амальгами, склойономерні цементи, компомери, композиційні матеріали. Беззаперечно, провідну роль в сучасній стоматології відіграють композиційні матеріали, з огляду на їх високі естетичні, механічні і технологічні якості. Широке застосування в клінічній практиці вони отримали протягом останніх 20 років, і зазначений факт є прикладом успішного впровадження в практику досягнень в галузі стоматологічного матеріалознавства. Формування і поширення в практиці нової концепції адгезивної підготовки тканин зуба перед пломбуванням і вдосконалення властивостей самих композиційних матеріалів дозволяють максимально зберігати здорові тканини зуба, підвищити естетичність, довговічність і функціональність реставрацій зубів. Асортимент композиційних матеріалів, представлених на стоматологічному ринку, дуже широкий. Технологія стоматологічних композитних матеріалів продовжує вдосконалюватися, результатом чого є постійне оновлення асортименту та поява на ринку нових матеріалів [1; 2]. В плані збільшення доступності реставрацій із сучасних матеріалів для кінцевого споживача (пацієнта) актуальним є питання розробки та введення в клінічну практику стоматологічних композиційних матеріалів вітчизняного виробництва, представниками яких є лінія стоматологічних реставраційних матеріалів «Джен-Радіанс» виробництва ТОВ «Джендентал-Україна».

Враховуючи вдосконалення законодавства в галузі охорони здоров'я, захисту прав споживачів, та питань біологічної безпеки нехарчових продуктів, до виробничого процесу та самих полімерних пломбувальних стоматологічних матеріалів рекомендовано застосовувати принципи міжнародних стандартів ISO 4049 «Стоматологія. Матеріали полімерні відновні», ISO 10993 «Оцінка біологічної дії медичних виробів» та ISO 7405 «Оцінка біосумісності медичних виробів, які використовуються в стоматології». Тому метою цього дослідження було дослідити фізико-механічні властивості зразків стоматологічного пломбувального матеріалу «Джен-Радіанс» виробництва ТОВ «Джендентал-Україна», зокрема оцінити міцність при вигині та міцність на стиск [3].

Матеріали і методи. *Опис продукту.* Універсальний мікрогібридний композит світлового твердення «Джен-Радіанс» є сучасним пломбувальним матеріалом, призначеним для виконання прямих реставрацій переважно фронтальної групи зубів із використанням різноманітних методик відтворення структури твердих тканин зубів. Матеріал випускають у наступних відтінках: A1-E, A2-E, A3-E, A3,5-E, A4-E, B0,5-E, B1-E, B2-E, B3-E, C2-E, A1-O, A2-O, A3-O, A3,5-O, A4-O, A5-O, UO, B1-O, B2-O, B3-O, C2-O, IOP, I, OBR, OR, OY, OBL, OG, WOP. Принциповий склад матеріалу включає органічні і неорганічні компоненти: бісфенол-А-гліцидилметакрилат, уретандиметакрилат, триетиленгліколь-диметилметакрилат, камфорохінон, етил-4-диметиламінобензоат, склонаповнювач, аеросил, кольорові пігменти в різній комбінації. Універсальний набір пломбувального матеріалу зазвичай комплектується протравлювальним гелем оригінального виробництва «Фосфо-Джен» і однокомпонентною адгезивною системою «Джен-Юнібонд».

Пломбувальний матеріал представлений густою пастою переважно білого кольору із відтін-

МЕДИЧНІ НАУКИ

ками, масною на вигляд, яка упакована в шприци із гвинтоподібним механізмом поршня. Адгезивна система представлена флаконом рідини жовтаво-маслянистого кольору, із різким ацетоноподібним запахом. Травильний гель представлений гелем синього кольору, упакованим в пластиковий шприц. Для внесення гелю передбачені короткі канюлі в комбінації метал+пластик, з тупим кінцем.

Підготовка зразків. Для проведення дослідження на міцність при вигині та міцність на стиск було у металічній формі виготовлено (заполімеризовано) 10 еталонних зразків матеріалу згідно вимог стандарту ISO 4049 із наступними розмірами – 25,0±2 x 2,0±0,1 x 2,0±0,1 мм. Пакування і формування матеріалу у форму проводилося в лабораторних умовах при температурі повітря 18-21˚С за допомогою чистого металевого стоматологічного шпателя, згори матеріал вкривали чистою прозорою поліетиленовою плівкою і притискали гладкою металевою пластиною для формування правильної форми, полімеризація зразків проводилася портативним світлодіодним стоматологічним полімеризатором зі світлом синього кольору протягом 20 с через скляну прозору кришку форми. Після полімеризації поверхню зразків обережно шліфували абразивним папером (абразивність 320 гріт), потім зразки витримувалися у водяній бані при температурі 37,0˚С до початку випробувань. Полірування зразків проводилося до появи сухого блиску поверхні, після чого кожен із них оглядався візуально з метою виявлення можливих дефектів в товщі, дефектів полімеризації і структури, що могло призвести до хибних результатів в ході проведення випробувань [3].

Методика. Дослідження проводилися на базі ТОВ «Центр науково-технічних послуг «Рапід» при ДУ «Інститут проблем матеріалознавства» НАН України. Комплекс використаної контрольно-вимірювальної апаратури «СЕКАМТЕЗТ» № 93-869. До початку випробувань товщина кожного зразка вимірювалися за допомогою штангенциркуля в центрі призми зразка з точністю до 0,01 мм. Після цього 5 зразків по черзі були піддані випробуванню міцності на згин в навантажувальному пристрої. Апаратура – «Комплекс обладнання для оцінки фізико-механічних властивостей на згин і дослідження матеріалів в нормальних умовах «КЕРАМ-2». Діапазони вимірювання сили I – від 0 до 5 кН; II – від 0 до 20 кН. Діапазони вимірювання прогину зразка: I – від 0 до 100 мкм; II – від 0 до 1000 мкм. Межа допустової абсолютної похибки вимірювання прогину за аналоговим виходом в діапазонах: I ±1 мкм; II±10 мкм. Хід навантажувального штока – не менше 100 мм, максимальне навантаження – не менше 20 кН, діапазон швидкості переміщення навантажувального штоку – від 0,005 до 50 мм/хв. Піддіапазони робочих швидкостей – I – від 0,005 до 0,099; II – від 0,01 до 0,99; III – от 0,1 до 9,9 мм/хв. Фіксовані технологічні швидкості – 0.5; 5; 50 мм/хв.

Швидкість руху рухомого штоку під час навантаження була 0,5 мм/хв. Навантаження припинялося в момент появи ознак руйнування зразка або досягнення ним межі текучості.

Розрахунок міцності на згин (в МПа) проводили за формулою:

$$\sigma = \frac{3Fl}{2bh^2}$$

де F – максимальне навантаження, прикладене до зразка, Н;

l – відстань між опорами пристрою, мм;

b – ширина в центрі зразка, виміряна до випробування (навантаження) мм;

h – висота в центрі зразка, виміряна до початку навантаження, мм.

Методика випробування відповідає ГОСТ 14019-2003

Дослідження міцності на стискання. Випробування інших 5 зразків пломбувального матеріалу проводилося на універсальній автоматизованій електромеханічній випробувальній машині UTM-100 виробництва СКТБ Інституту проблем міцності НАН України. Апарат призначений для оцінки фізико-механічних властивостей і дослідження процесів руйнування металів і сплавів, композиційних матеріалів із органічними і неорганічними матрицями та інших матеріалів в умовах квазістатичного прикладання навантаження в широкому діапазоні швидкості навантаження. Основні технічні характеристики: максимальна сила навантаження – 100 кН; швидкість переміщення рухомої траверси – від 0,04 до 150 мм/хв; хід рухомої траверси – 800 мм; ширина робочого простору – 480 мм; похибка вимірювання сили – ± 0,05%; роздільна здатність вимірювань переміщення траверси – 50 мкм; похибка вимірювання прогину (подовження) зразків – до ± 1%. Принцип роботи машини полягає у вимірюванні деформації дослідних зразків при навантаженні, яке припиняється на етапі появи ознак руйнування зразка під навантаженням рухомої траверси, при якому одночасну фіксується рівень прикладеного траверсою навантаження в МПа [4; 5; 6; 7].

Результати дослідження. В ході підготовки дослідних зразків стоматологічного пломбувального матеріалу до випробувань було проведено вимірювання їх розмірів з метою їх вибракування при відхиленні від рекомендованих розмірів. Результати оцінки розмірів зразків наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати вимірювання розмірів зразків пломбувального матеріалу до проведення випробувань

Номер зразка	Довжина, мм	Висота, мм	Ширина, мм
1	25,15	2,05	2
2	25,1	2	2,04
3	24,95	1,95	1,99
4	24,9	1,98	1,95
5	25,2	2,08	2,1
6	25	2,04	2,05
7	25,33	2,05	2
8	24,96	1,95	1,98
9	25,15	2,06	2,1
10	25	2,05	2,05
Середнє значення	25,07 ± 0,11	2,02 ± 0,04	2,03 ± 0,04
Медіана	25,05	2,05	2,02

Таким чином, як можна помітити, середня довжина зразка матеріалу до проведення випробувань фізико-механічних властивостей становила 25,07 ± 0,11 мм (М – 25,05 мм). Середня висота – 2,02 ± 0,04 мм (М – 2,05 мм). Середня ширина – 2,03 ± 0,04 мм (М – 2,02 мм). Таким чином, виготовлені зразки за розмірами відповідали нормативам, передбаченим міжнародними стандартами дослідження стоматологічних пломбувальних матеріалів.

Після чого, 5 зразків (із № 1 до № 5) були випробувані на міцність на згин в установці «КЕРАМ» (описано вище). Результати випробування наведено в табл. 2. Отже, в середньому, міцність приготованих зразків на вигин була приблизно 83 МПа, якщо порівняти її із даними ТУ У 32.5-30979605-004:2012, то вона перевищувала внесену в ТУ 50 МПа. Матеріал зразків виявився міцнішим при випробуванні. Такий показник відповідає вимогам міжнародного стандарту ISO 4049 «Стоматологія. Матеріали полімерні відновні».

Наступні 5 зразків пломбувального матеріалу були перевірені в універсальній автоматизованій електромеханічній випробувальній машині UTM-100 на міцність на стискання, результати наведені в табл. 3.

Таким чином, в середньому міцність досліджуваного матеріалу в зразках наближалася до 205 МПа, що перевищувало дані ТУ У 32.5-30979605-004:2012 – 180 МПа.

Висновки. Отже, перевірка фізико-механічних властивостей універсального мікрогібридного композиту світлового твердненння «Джен-Радіанс» показала, що під час випробування на згин зразки матеріалу витримують навантаження до 83 МПа (в ТУ У 32.5-30979605-004:2012 – 50 МПа, в ISO 4049 – 80 МПа). Під час випробування на стискання зразки витримували навантаження до 205 МПа (проти 180 МПа, внесених в ТУ У 32.5-30979605-004:2012). Таким чином, кваліфікаційні випробування фізико-механічних властивостей матеріалу показало його відповідність технічним умовам і міжнародним нормативам.

Таблиця 2

Результати випробування стандартних зразків пломбувального матеріалу «Універсальний мікрогібридний композит світлового тверднення «Джен-Радіанс» на міцність на вигин

№ зразка	Міцність на вигин, МПа
1	82,5
2	85,0
3	84,5
4	81,5
5	81,0
Середнє значення	82,9 ± 1,48
Медіана	82,5

Таблиця 3

Результати випробування стандартних зразків пломбувального матеріалу «Універсальний мікрогібридний композит світлового тверднення «Джен-Радіанс» на міцність на стискання

№ зразка	Міцність на стискання, МПа
6	207,5
7	204
8	203
9	206
10	204,5
Середнє значення	205 ± 1,4
Медіана	204,5

Список літератури:

1. Храмченко С.Н. Композитные материалы в терапевтической стоматологии. Учебно-методическое пособие / С.Н. Храмченко, Л.А. Казеко. – Минск: БГМУ, 2007. – 20 с.
2. Новак Н.В. Анализ физико-механических характеристик твердых тканей зуба и пломбировочных метериалов / Н.В. Новак, Н.А. Байтус // Вестник ВГМУ. – 2016. – Т. 15, № 1. – С. 19-25.
3. ГОСТ Р 56924-2016 (ИСО 4049:2009) Стоматология. Материалы полимерные восстановительные [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://docs.cntd.ru/document/1200135162.
4. ГОСТ 14019-2003 (ИСО 7438:1985) – Материалы металлические. Метод испытания на изгиб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://metalgost.ru/ГОСТ/ГОСТ_14019-2003/104/.
5. ГОСТ 25.503-97 – Расчеты и испытания на прочность. Методы механических испытаний металлов. Метод испытания на сжатие [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://metalgost.ru/ГОСТ/ГОСТ_25.503-97/186/.
6. Шмаков А.М. Исследование прочностных характеристик твердых тканей зуба после витальной ампутации / А.М. Шмаков, Т.Ф. Данилина, А.А. Воробьев, Д.В. Верстаков // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 9-5. – С. 945-948.
7. Зайцев Д.В. Прочностные свойства дентина и эмали / Зайцев Д.В., Бузова Е.В., Панфилов П.Е. // Вестник Тамбовского университета. Серия: Естественные и технические науки. – 2010. – № 15(3-2). – С. 1198-1202.

Мочалов Ю.А.
ГВУЗ «Ужгородский национальный университет»

ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИКО-МЕХАНИЧЕСКИХ СВОЙСТВ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОГО КОМПОЗИЦИОННОГО ПЛОМБИРОВОЧНОГО МАТЕРИАЛА «ДЖЕН-РАДИАНС» (КВАЛИФИКАЦИОННЫЕ ИСПЫТАНИЯ ПО СТАНДАРТУ ISO 4049)

Аннотация
Сегодня, в практической стоматологии для реставрации твердых тканей зубов чаще всего применяются следующие пломбировочные материалы: металлические амальгамы, стеклоиономерные цементы, компомеры, композиционные материалы. В течение последних 20 лет наиболее популярными стали композиционные материалы, учитывая их высокие эстетические, механические и технологические качества. В наше время квалификационные испытания физических и механических свойств стоматологических полимеров рекомендуется проводить согласно тестам, эквивалентных международному стандарту ISO 4049 «Стоматология. Материалы полимерные восстановительные». 5 стандартных образцов универсального микрогибридного композита светового отверждения «Джен-Радианс» (производство ООО «Джендентал-Украина») было испытано на прочность на изгиб (результаты – 2,9 ± 1,48 МПа, M = 82,5 МПа), 5 других образцов было испытано на прочность на сжатие (результаты – 205 ± 1,4 МПа, M = 204,5 МПа). Результаты превышают референтные показатели прочности на изгиб ТУ У32.5-30979605-004 2012 – 50 МПа, и ISO 4049 – 80 МПа, а также, показатели прочности на сжатие ТУ У32.5-30979605-004 2012 – 180 МПа.
Ключевые слова: стоматология, полимеры, реставрация, прочность, испытания.

Mochalov Iu.O.
SHEE «Uzhgorod National University»

EVALUATION OF PHYSICO-MECHANICAL PROPERTIES OF STOMATOLOGICAL COMPOSITE FILLING MATERIAL "JEN-RADIANCE" (QUALIFICATION TESTS ACCORDING TO ISO 4049)

Summary
Today, in practical dentistry the next filling materials for restoration of hard tooth`s tissues are most used: amalgams, glass ionomer cements, compomers, composite materials. During last 20 years the most popular materials have become composite materials due to given their high aesthetic, mechanical and technological qualities. Nowadays, qualification tests of physical and mechanical properties of dental polymers are recommended to be carried out according to tests equivalent to the international standard ISO 4049 "Dentistry – Polymer-based restorative materials". 5 standard samples of universal micro-hybrid light curing composite "Jen-Radiance" (produced by Jendental-Ukraine LLC) were tested for bending strength (results – 82.9 ± 1.48 MPa, M = 82.5 MPa), 5 others samples were tested for compressive strength (results – 205 ± 1.4 MPa, M = 204.5 MPa). The results exceed reference values of bending strength TU U32.5-30979605-004 2012 – 50 MPa, and ISO 4049 – 80 MPa, as well as compressive strength TU U32.5-30979605-004 2012 – 180 MPa.
Keywords: stomatology, polymers, restoration, strength, tests.

УДК 616.153.284-008.61-008.6-053.2-036.1

ПЕРЕБІГ АЦЕТОНЕМІЧНОГО СИНДРОМУ У ДІТЕЙ НА ТЛІ ЗАГОСТРЕННЯ ПАТОЛОГІЇ СИСТЕМИ ТРАВЛЕННЯ (КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ)

Піцул А.Г., Гарабажіу І.І.
Обласна дитяча клінічна лікарня, м. Чернівці
Хільчевська В.С.
ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»

Представлені дані про особливості перебігу ацетонемічного синдрому у дітей з патологією органів травлення. Проведено кластерний аналіз комплексного клінічно-анамнестичного та параклінічного обстеження дітей з ацетонемічним синдромом різного ступеню тяжкості. Виявлена неоднорідність цієї когорти пацієнтів, що потребує диференційованого підходу до призначення лікувальних заходів.
Ключові слова: діти, гастроентерологічна патологія, ацетонемічний синдром, кластерний аналіз.

Постановка проблеми. Ацетонемічний синдром (недіабетичний кетоацидоз, ацетонемічна блювота) – сукупність симптомів, обумовлених підвищенням концентрації в плазмі крові кетонових тіл, що зустрічається переважно в дитячому віці та проявляється повторними епізодами блювання. Розрізняють первинний (ідіопатичний) ацетонемічний синдром, який вітчизняні клініцисти пов'язують з гіперурікемією – маркером нервово-артритичної аномалії конституції, та вторинний, що виникає на тлі гострих гіпертермічних, післяопераційних станів, блюванні різного генезу, соматичних, інфекційних, ендокринних захворювань [1; 6]. Стимуляція кетогенезу при дефіциті їжі, голодуванні, багаторазовому блюванні є компенсаторним процесом, під час якого організм намагається поповнювати енергетичний дефіцит за рахунок глюконеогенезу із використанням жирних кислот та кетогенних амінокислот [4].

Дані про поширеність вторинного ацетонемічного синдрому відсутні як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. У його діагностиці основним є визначення етіологічного фактора, що має істотне значення для вибору подальшої лікувальної тактики [5]. Вторинний ацетонемічний синдром досить часто обтяжує перебіг захворювань органів травлення у дітей. У таких випадках клінічна картина кетозу визначається основним захворюванням із нашаруванням симптомів кетонемії та кетонурії. Печінка є основним і практично єдиним органом, де утворюються кетонові (ацетонові) тіла з жирних кислот. Практично будь-який патологічний процес, що вражає гепатобіліарну систему, призводить до порушення жирового обміну, посилення процесів кетогенезу і збільшення концентрації кетонових тіл в крові [3].

При верифікації ацетонемічного синдрому, прогнозуванні тяжкості перебігу та визначенні терапевтичної тактики клініцисти підкреслюють провідну роль клінічно-анамнестичних критеріїв [4; 6]. Максимально ефективна корекція вторинного ацетонемічного синдрому можлива тільки при проведенні комбінованої терапії, спрямованої на нівелювання проявів основного захворювання, що призвело до гіперпродукції кетонових тіл, та симптоматичного лікування кетозу. Призначення етіологічної терапії у більшості випадків відстрочено через проведення лабораторно-інструментального обстеження хворого, тому невідкладна терапія ацетонемічного синдрому починається з симптоматичних заходів [3].

Враховуючи неоднорідність вторинних ацетонемічних станів та обмаль наукових досліджень, вітчизняних та зарубіжних, з цього приводу, ми вважали доцільним виокремити та вивчити підгрупи пацієнтів з кетозом на тлі загострення гастроентерологічної патології за допомогою кластерного аналізу, виходячи з результатів комплексного клінічного та лабораторно-інструментального обстеження.

Мета статті. Головною метою наукової роботи є вивчення клінічно-параклінічних особливостей перебігу ацетонемічного синдрому у дітей на тлі загострення гастроентерологічної патології з використанням кластерного аналізу.

Матеріал та методи дослідження. Під наглядом у гастроентерологічному відділенні обласної дитячої клінічної лікарні міста Чернівці знаходилось 38 дітей від 2 до 15 років з ацетонемічним синдромом. Середній вік обстежених дітей становив 7,0±0,6 років, серед них переважали дівчата (60,5%) та мешканці сільської місцевості (78,9%). Пацієнти поступали впродовж всього року, однак їх кількість значно зростала за період з квітня по липень. При поступленні у стаціонар у дітей спостерігався період ацетонемічної кризи. У 65,0% пацієнтів виявлявся помірний кетоз (кетонурія ++). Кожна 3-тя дитина поступала з тяжким кетозом (кетонурія ++++). Пацієнти з тяжким кетозом у 4 рази частіше поступали у стаціонар за терміновими показами. У дітей превалювала гастродуоденальна (76,3%) та гепатобіліарна патологія (65,8%), значно рідше траплялася панкреатопатія (25,8%). У дітей з більш тяжкими проявами ацетонемічного синдрому дещо частіше виявлялися захворювання гастродуоденальної зони – функціональна диспепсія, гастрит або гастродуоденіт з гіперацидністю у періоді загострення з виразним диспепсичним синдромом, який, імовірно, і провокував надмірний кетоз. У дітей з помірним кетозом діагностувалася переважно патологія біліарної системи у вигляді функціональних (дискінетичних) розладів жовчного міхура та сфінктера Одді, хронічного некалькульозного холециститу з клінічно-параклінічним симптомокомплексом холестазу та цитолізу. Загалом у обстежених дітей часто спостерігалися підвищені рівні амінотрансфераз,

МЕДИЧНІ НАУКИ

лужної фосфатази, γ-глютамілтранспептидази (γ-ГТП) та ознаки перибіліарної інфільтрації при УЗД органів черевної порожнини.

Обстеження пацієнтів включало клінічне і параклінічне дослідження (загальний аналіз крові, сечі, визначення концентрації ацетону, діастази, глюкози в сечі), біохімічний аналіз сироватки крові, ендоскопічне дослідження за показаннями (ЕГДФС), рН-метрія, УЗД органів черевної порожнини та нирок. Ацетонемічний синдром встановлювали за наявності нудоти, блювання, відмови від їжі, в окремих випадках від пиття, появою у видихуваному повітрі запаху «ацетону», млявості, летаргії, ацетонурії [1]. Тяжкість кетозу при госпіталізації оцінювали напівкількісним методом визначення ацетону в сечі – від одного (+) до чотирьох плюсів (++++) із застосуванням індикаторних тест-смужок. Визначення кетонових тіл в сечі – це непрямий показник кетонемії, оскільки виразність ацетонурії в «+++» відповідає підвищенню рівня кетонових тіл у крові до 400 разів, а «++++» – до 600 разів [3].

Терапія призначалась відповідно стандартам діагностики та лікування дітей з гастроентерологічною патологією. Пацієнти з виразним кетозом значно частіше потребували інфузійну регідратаційну терапію, парентеральні протиблювотні засоби (ондансетрон). У лікуванні пацієнтів з помірним кетозом частіше застосовували групи препаратів для патогенетичного лікування основного захворювання. Переважна більшість дітей після купування ацетонемічного синдрому отримували курс панкреатичного ферментного препарату [7].

Проведено кластерний аналіз результатів обстеження когорти пацієнтів із ацетонемічним синдромом. Використано імовіхолестатичного синдромівпрнісний підхід за методом K-середніх (K-means), за якого передбачалось, що кожен аналізований об'єкт відносився до одного з k класів [8]. Формувальними ознаками кластерного аналізу в групах пацієнтів вважалися компоненти комплексного обстеження, а саме: клінічно-анамнестичні характеристики (виразність блювання та летаргії, частота виникнення кетозу, інфекційний індекс, обтяженість алергологічного анамнезу, тривалість грудного вигодовування, актуальний індекс маси тіла,), показники загального аналізу крові, ступінь кетонурії, маркери цитолітичного та холестатичного синдромів, лабораторні показники функціонального стану підшлункової залози (амілаза крові, діастаза сечі), тривалість перебування в стаціонарі.

Результати досліджень. На підставі результатів кластерного аналізу клінічно-параклінічних показників обстежених дітей встановлено ряд особливостей, з урахуванням яких вдалося виділити два кластера (таблиця).

Шляхом кластерного аналізу показників всієї когорти пацієнтів було сформовано 2 групи. I кластер охопив 23 дитини з менш виразними ознаками ацетонемічного синдрому, яким були притаманні менша частота ацетонемій в рік, довший період грудного вигодовування, більш часта обтяженість індивідуального алергологічного анамнезу, вищи показники еозинофілії та лімфоцитозу в периферичній крові, зниженим рівнем діастази сечі, амілази крові, вишими рівнями маркерів холестазу (лужної фосфатази і γ-ГТП). Окремо треба відмітити, що менші показники кетозу були властиві дітям, у яких грудне вигодовування було вірогідно тривалішим. Відомо, що збереження грудного вигодовування упродовж першого року життя має значення для зменшення проявів ацетонемічного синдрому [2].

Пацієнтам II кластеру (15 дітей), властиві більш тяжкий перебіг ацетонемічного синдрому (кетонурія більше двох «+»), вищий інфекційний індекс, тенденція до більших показників маси тіла, ознаки запального процесу у периферичній крові, вищі рівні маркерів цитолізу (АЛТ, АСТ).

Таблиця

Кластерні підгрупи дітей із ацетонемічним синдромом на фоні загострення гастроентерологічної патології (M±m)

Клінічно-параклінічні показники	Кластер 1 (n=23)	Кластер 2 (n=15)	P
Кетонурія, плюси	1,47±0,5	2,25±0,6	P > 0,05
Кількість ацетонемій в рік	1,2±0,5	1,7±0,7	P > 0,05
Виразність блювання, бали	0,5±0,2	0,8±0,4	P > 0,05
Ступінь летаргії, бали	0,6±0,5	0,8±0,4	P > 0,05
Тривалість грудного вигодовування, у місяцях	9,1±0,3	3,8±0,5	P < 0,05
Інфекційний індекс, бали	0,3±0,2	0,5±0,4	P > 0,05
Алергологічний анамнез, бали	0,32±0,2	0,05±0,03	P < 0,05
Маса тіла при народженні, кг	2,9±0,4	3,2±0,3	P > 0,05
Індекс маси тіла, кг/м^2	15,7±3,1	16,4±3,6	P > 0,05
Еозинофіли периферичної крові, %	4,0±2,2	1,5±2,0	P > 0,05
Сегментоядерні гранулоцити, %	45,8±10,7	60,6±9,2	P > 0,05
Лімфоцити периферичної крові, %	41,4±14,5	28,2±11,7	P > 0,05
Діастаза сечі, од.	28,0±5,4	54,8±3,3	P < 0,05
Амілаза крові, мг/с-л	6,6±0,7	8,2±0,9	P > 0,05
Аланінамінотрансфераза (АЛТ) (мкмоль/год*мл)	0,53±0,3	0,78±0,2	P > 0,05
Аспартатамінотрансфераза (АСТ), (мкмоль/год*мл)	0,64±0,5	0,80±0,6	P > 0,05
Лужна фосфатаза (нмоль/с-л)	1925,0±460,0	1232,0±286,2	P > 0,05
γ-ГТП (мккат/л)	1,05±0,2	0,89±0,3	P > 0,05
Тривалість перебування в стаціонарі, дні	10,8±3,5	8,8±1,7	P > 0,05

Середня тривалість їх перебування в стаціонарі виявилася на два дні меншою, що пояснюється більш активною інтенсивною терапією, раннім призначенням інфузійної регідратаційної терапії у комбінації з парентеральними протиблювотними засобами .

Висновки і пропозиції. Результати кластерного аналізу комплексного клінічно-анамнестичного та параклінічного обстеження дітей з ацетонемічним синдромом, що розвинувся на тлі загострення патології органів тавлення, продемонстрували їх неоднорідність, пов'язану із характером основного захворювання, що необхідно враховувати при призначення патогенетичного лікування. З метою нормалізації роботи печінки і непрямого гальмування кетогенезу на першому етапі після ацетонемічного кризу показані гепатопротектори за наявності маркерів цитолітичого або холестатичного синдромів. Призначення ферментних препаратів при ацетонемічному синдромі у постприступному періоді є доцільним при ознаках екзокринної панкреатичної недостатності.

Список літератури:

1. Ацетонемический синдром у детей – тактические шаги доктора-практика / В.В. Бережной, В.В. Корнева, В.Г. Козачук [и др.] // Современная педиатрия. – 2012. – № 2(42). – С. 96-101.
2. Залежність проявів ацетонемічного синдрому у дітей від характеру харчування / І.Б. Єршова, О.В. Чернова, Е.П. Тищенко [та інш.] // Український медичний альманах. – 2012. – Том 15, № 2. – С. 51-52.
3. Можина Т.Л. Вторичный ацетонемический синдром в практике врача-гастроэнтеролога / Т.Л. Множина // Острые и неотложные состояния в практике врача. – 2010. – № 3. – С. 26-29.
4. Некоторые факторы, влияющие на развитие ацетонемического синдрома у детей / А.А. Конюшевская, С.Я. Ярошенко, О.И. Кехиопуло [и др.] // Міжнародний вісник медицини. – 2011. – Том 4, № 1-2. – С. 125-126.
5. Осипенко Е.В. Роль вегетативной нервной системы в развитии ацетонемического синдрома у детей с патологией пищеварительной системы / Е.В. Осипенко, О.В. Николаева // Перинатология и педиатрия. – 2010. – № 1(41). – С. 144-147.
6. Салтыкова Г.В. Маски ацетонемического синдрома у детей / Г.В. Салтыкова // Міжнародний журнал педіатрії, акушерства та гінекології. – 2016. – № 2. – С. 41-45.
7. Целесообразность фармакологической коррекции ферментами метаболических дисфункций при ацетонемических состояниях у детей / Т.Н. Лебедева, Е.И. Кунцевич, Е.П. Мешок [и др.] // Сімейна медицина. – 2008. – № 2. – С. 6-8.
8. Medical Epidemiology / [R.S. Greenberg, S.R. Daniels, W.D. Flanders et al.]. – [4th Edition]. – Norwalk, CT: Appleton & Lange, 2004. – 196 p.

Пицул А.Г., Гарабажиу И.И.
Областная детская клиническая больница, г. Черновцы
Хильчевская В.С.
ВГУЗ Украины «Буковинский государственный медицинский университет»

ТЕЧЕНИЕ АЦЕТОНЕМИЧЕСКОГО СИНДРОМА У ДЕТЕЙ НА ФОНЕ ОБОСТРЕНИЯ ПАТОЛОГИИ СИСТЕМЫ ПИЩЕВАРЕНИЯ (КЛАСТЕРНЫЙ АНАЛИЗ)

Аннотация
Представлены данные об особенностях течения ацетонемического синдрома у детей с патологией органов пищеварения. Проведен кластерный анализ комплексного клинико-анамнестического и параклинического обследования детей с ацетонемическим синдромом различной степени тяжести. Обнаружена неоднородность этой когорты пациентов, что требует дифференцированного подхода к терапевтической тактике.
Ключевые слова: дети, гастроэнтерологическая патология, ацетонемический синдром, кластерный анализ.

Picul A.G., Garabagiou I.I.
Regional Children's Clinical Hospital, Chernivtsi
Khilchevs'ka V.S.
HSEE Ukraine «Bukovinian State Medical University»t

THE COURSE OF ACETONEMIC SYNDROME IN CHILDREN WITH AGGRAVATION OF THE PATHOLOGY OF THE DIGESTIVE SYSTEM (CLUSTER ANALYSIS)

Summary
Own data on the characteristics of the current acetonemic syndrome in children with digestive system pathology are presented. Cluster analysis of the complex clinical-anamnestic and paraclinical examination of children with acetonemic syndrome of different severity was carried out. The heterogeneity of this cohort of patients has been revealed, which requires a differentiated approach to treatment management.
Keywords: children, gastroenterological pathology, acetonemic syndrome, cluster analysis.

УДК 616.314.17-008.1-031.81-089-085

ОЦІНКА УСПІШНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТУНЕЛЬНИХ ТЕХНІК ВТРУЧАННЯ З МЕТОЮ ЗАКРИТТЯ РЕЦЕСІЇ ЯСЕН: АНАЛІЗ ДАНИХ КЛІНІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Русин В.В., Колбаско Л.В., Гончарук-Хомин М.Ю.
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Враховуючи відсутність чітких алгоритмів вибору методу лікування рецесії, що пов'язано із відсутністю чітко встановленої етіології виникнення даного виду порушень, доцільним є проведення дослідження, направленого на визначення показників успішності використання тунельних технік корекції рецесії, котрі сприяють повному чи частковому відновленню м'якотканинного покриття оголеної поверхні кореня зуба. Дані отримані в ході проведеного аналізу дозволяють резюмувати, що середні показники ефективності застосування модифікованих тунельних технік та тунельних технік корекції рецесії ясен із додатковим використанням сполучнотканинних трансплантатів становлять 89,77% та 90,14% відповідно, при цьому найвищий рівень прогнозованості втручань при застосуванні вищезгаданих методик відмічається при закритті множинних рецесій ($p<0,05$). Статистичної різниці між результатами застосування модифікованих тунельних технік та тунельних технік із застосуванням сполучнотканинного трансплантату у періоди спостереження 6 та 12 місяців виявити не вдалося ($p \geq 0,05$), незалежно від умов корекції одиночних чи множинних рецесій.

Ключові слова: рецесія ясен, успішність лікування, тунельні техніки.

Постановка проблеми. За даними окремих епідеміологічних досліджень поширеність патології рецесії ясен коливається в межах 40-90% [1; 4; 8; 9]. Чумакова Ю. (2015) у своєму дослідженні за участі 265 осіб віком від 20 до 68 років встановила, що у 90,2% із них відмічалися рецесії, а у 96,6% – ураження пародонту різної важкості [9]. Таким чином середня кількість зубів на одну людину із ознаками рецесії становила 12,67±0,45. Таку високу поширеність рецесії автор пов'язала із асоційованою високою поширеністю пародонтальної патології. Дослідження проведені Morris J.W. та співавторами (2017) відмітили, що серед ортодонтичних пацієнтів поширеність рецесії складає в середньому 41,7%, при цьому лише у 7,0% клінічних випадків втрата м'якотканинного покриття кореня зуба перевищує 1 мм [12]. Таким чином, авторам вдалось встановити, що факт ортодонтичного лікування не являється основним у патогенезі розвитку рецесії. Дослідження, проведене Seong та колегами (2018) за участі 349 осіб молодого віку дозволило встановити ознаки рецесії у всіх досліджуваних суб'єктів, при цьому лише у 42% клінічних випадків рецесія сягала показників 4-8 мм [22]. Аналогічні тенденція розподілу була відмічена також у дослідженні Чумакової Ю. та Вишневської А. (2015), в якому автори зареєстрували поширеність рецесій в 1-3 мм на рівні 99,2%, 3-6 мм – на рівні 44,8%, більше 6 мм – на рівні 2,5% [9]. Chrysanthakopoulos N.A. (2014) провівши клінічний огляд 1430 молодих осіб та регресійний аналіз між фактом реєстрації рецесії та потенційним впливом на розвиток патології різних факторів впливу, встановив, що середній рівень поширеності рецесії складає 63,9%, при цьому найбільш асоційованими із патологією були такі змінні, як рівень освіти, факт куріння, часте чищення зубів, наявність пірсингу в ротовій порожнині, наявність запалення ясен, зубні відкладення та надясеневий камінь [8]. Виходячи із вищенаведених даних епідеміологічних досліджень, очевидно, що проблема рецесії ясен є достатньо поширеною серед стоматологічних пацієнтів, що в свою чергу може свідчити про недостатню ефективність її профілактики, лікування та точного визначення усіх ланок патофізіологічного процесу [15; 24; 25; 29].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Апікальна міграція сполучного епітелію з вестибулярної сторони зубів є більш поширеною серед осіб з хорошим рівнем гігієни ротової порожнини, в той же час, локалізація рецесій з інших сторін зубів частіше може бути асоційованою із фактором недостатнього рівня гігієни [1; 2; 4; 5; 7; 13; 21]. Хірургічні техніки, що можуть використовуватися з метою відновленням м'якотканинного прикріпленням базуються на зміщенні клаптя шляхом його трансляції, або ж на використанні трансплантатів чи принципів направленої тканинної регенерації із застосуванням різних видів мембран [11; 14; 17; 19; 24; 27]. При цьому ряд дослідників встановили, що вибір тої чи іншої техніки хірургічного втручання повинен базуватися на аналізі ряду факторів, серед яких анатомічні особливості області дефекту, розмір рецесії, наявність чи відсутність кератинізованих тканин суміжних із дефектом, ширина та висота ясен в міжзубних ділянках, а також глибина присінка та наявність вуздечок/тяжів [2; 3; 8; 12; 15; 16; 18]. Крім того, необхідність корекції зовнішнього профілю посмішки в фронтальній ділянці, лікування рецесії в області передніх зубів потребує також врахування факту прогностичності різних видів втручань та потенційної відповідності майбутніх результатів втручання очікуваним [20; 22; 23]. У літературному аналізі, проведеному Chan H.-L. та співавторами (2015), дослідники резюмували, що вибір саме хірургічних методів корекції рецесії базується на естетичних вимогах пацієнта, або ж на його скаргах на гіперчуливість, наявності активної форми рецесії ясен, та факту ортодонтичного втручання в області зуба, що на момент клінічного огляду характеризується наявністю провокуючих факторів впливу [7]. При цьому переваги саме хірургічних методів лікування рецесії досі не є однозначно підтвердженими в літературі через неможливість встановлення однозначних причин розвитку рецесії та відсутність досліджень із пролонгованим спостереженням за стабільністю досягнутих результатів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Систематичний огляд проведений Oates T.W. та колегами (2003), присвячений вивченню ефективності різних хірургічних методів закриття рецесії ясен встановив, що принципи м'яткотканинної аугментації загалом забезпечують успішність лікування ділянок апікальної міграції сполучного епітелію з точки зору пацієнт-орієнтованих критеріїв оцінки. Проведений суміжно мета-аналіз дозволи встановити, що використання аутогенного сполучнотканинного трансплантату характеризується вищими перевагами, ніж реалізація принципів направленої тканинної регенерації з точки зору об'єктивного відновлення рівня м'якотканинного перекриття та ширини кератинізованих тканин [16]. При цьому у систематичному огляді не було в повній мірі висвітлено аспекту застосування тунельної методики корекції рецесії ясен, як окремого виду ятрогенного втручання.

Враховуючи відсутність чітких алгоритмів вибору методу лікування рецесії, що пов'язано із відсутністю чітко встановленої етіології виникнення даного виду порушень, доцільним є проведення дослідження, направленого на визначення показників успішності використання тунельних технік корекції рецесії, котрі сприяють повному чи частковому відновленню м'якотканинного покриття оголеної поверхні кореня зуба.

Мета статті. Проаналізувати ефективність використання тунельних технік закриття рецесії ясен, виходячи із результатів попередньо проведених досліджень.

Виклад основного матеріалу. З метою відбору статей для подальшого аналізу з бази PubMed Central, що стосувалися тунельних технік закриття рецесій був сформований наступний дескриптор: ("gingival recession"[MeSH Terms] OR ("gingival"[All Fields] AND "recession"[All Fields]) OR "gingival recession"[All Fields]) AND tunnel[All Fields]), у відповідності до котрого було знайдено 82 публікації. Після виключення з даної вибірки дубляжів публікацій, а також тих, що не стосувалися конкретної теми дослідження ефективності застосування тунельних методів з метою закриття рецесії ясен (спочатку за назвою, а потім і за результатом ознайомлення із коротким змістом анотацій) було сформовано проміжну вибірку у 34 статті. Деталізований аналіз проміжної вибірки із використанням попередньо сформованих критеріїв відбору за PICOS, що використовуються для стандартизації алгоритмів мета-аналітичних досліджень, дозволи скоротити вибірку відповідних уже безпосередньо до мети аналізу статей до кількості 20, які відповідали пошуковим параметрам, при цьому 11 з них була за своїм дизайном рандомізованими контрольованими дослідження, а 9 – серіями клінічних випадків.

В ході проведеного аналізу вдалось встановити, що лікування рецесії шляхом реалізації тунельних технік втручання та їх модифікацій сприяє досягненню середніх показників відновлення м'якотканинного перекриття оголених поверхонь коренів на 82,75±19,7% у випадках локалізованих ділянок рецесій, та на 87,87±16,45% у випадках генералізованих ділянок рецесій. Повне відновлення рівня ясеневого перекриття було досягнуто у 47,15% випадків при локалізованих формах рецесії та у 57,46% при генералізованих формах рецесії. Очевидно, що такий розподіл пов'язаний з можливістю забезпечення більшої мобільності клаптя у випадках лікування генералізованих форм рецесій, що в свою чергу пов'язано із потребою збільшення його геометричного розміру. При лікуванні тунельною технікою локалізованих рецесій I та II класу за Міллером вдається досягти відновлення кореневого покриття на 84,58±19,11% та повного відновлення рівня ясен у 50,8% випадків, при лікуванні генералізованих форм I та II класу – відновлення рівня кореневого перекриття сягало 89,16±12,38% та повне відновлення покриття поверхні кореня м'якими тканинами відмічалось у 61,88%. При лікуванні рецесій III класу за Міллером вдається досягнути рівня відновлення м'якотканинного перекриття на 82,11±25,02%, та повного відновлення покриття поверхні кореня у 37,84% випадків. Також вищими були показники лікування рецесій тунельною технікою на верхній щелепі у порівнянні із нижньою: локалізовані форми 83,08±17,94% проти 82,54±21,22%, генералізовані форми – 88,63±7,08% проти 85,88±27,77%. В результаті проведеного аналізу вдалось встановити, що успішність проведеного лікування тунельною технікою залежала від зареєстрованої вихідної глибини пародонтального зондування, дизайну сформованого клаптя, виду використовуваного м'якотканинного замінника та техніки ушивання. При вихідному рівні зондування менше 2,5 мм, формуванні частково розщепленого клаптя та використанні розміру нитки менше 6-0 вдалось досягти більш успішних результатів лікування з варіацією показника достовірності $p<0,05$-0,001. При цьому математично не вдалось підтвердити залежність обсягу приросту кератинізованих ясен від усіх вищеперелічених параметрів.

В результаті порівняння класичних тунельних технік закриття рецесія ясен із використанням сполучнотканинного трансплантату вдалось встановити, що найвищі результати було продемонстровані у дослідженні Dembowska та Drozdzik (2008), котрим вдалось досягнути середньої величини відновлення м'якотканинного покриття кореня на рівні 98,9%-99,1% [11]. При цьому середній рівень відновлення м'якотканинного покриття кореня із використанням класичних тунельних технік та застосуванням сполучнотканинного трансплантату становив 90,14%. При порівнянні модифікованих тунельних технік закриття рецесія ясен вдалось встановити, що найвищі результати було продемонстровані у дослідженнях Azaripour та колеги (2016) [4] (модифікована мікрохірургічна тунельна техніка із використанням сполучнотканинного трансплантату), Sculean та колеги (2014) [21] (модифікована техніка коронально зміщеного тунелю із застосуванням дериватів емалевої матриці), Sculean та колеги (2016) [20] (модифікована техніка коронально зміщеного тунелю із застосуванням сполучнотканинного трансплантату та дериватів емалевої матриці), Bednarz та колеги (2016) [5] (модифікована техніка коронально зміщеного тунелю із використанням сполучнотканинного трансплантату) та Papageorgakopoulos та колеги (2008) [18] (техніка коронально зміщеного тунелю із застосуванням безклітинного дермального трансплантату), яким вдалось досягти середньої величини відновлення м'якотканинного покриття кореня на рівнях 97,3%, 96,25%, 96,25%, 96% та 95,70% відповідно. При цьому середній рівень відновлення м'якотканинного покриття ко-

реня із використанням модифікованих тунельних технік закриття рецесія ясен становив 89,77%.

Висновки і пропозиції. Враховуючи дані отримані в ході проведеного аналізу можна резюмувати, що середні показники ефективності застосування модифікованих тунельних технік та тунельних технік корекції рецесії ясен із додатковим використанням сполучнотканинних трансплантатів становлять 89,77% та 90,14% відповідно, при цьому найвищий рівень прогнозованості втручань при застосуванні вищезгаданих методик відмічається при закритті множинних рецесій ($p<0,05$). Статистичної різниці між результатами застосування модифікованих тунельних технік та тунельних технік із застосуванням сполучнотканинного трансплантату у періоди спостереження 6 та 12 місяців виявити не вдалося ($p\geq0,05$), незалежно від умов корекції одиночних чи множинних рецесій. Використання тунельних технік закриття рецесій повинно бути обмежене у випадках лікування в складних клінічних умовах на нижній щелепі, при втраті пародонтального прикріплення з інтерапроксимальних сторін зуба та при локалізованих формах рецесії.

Список літератури:

1. Alghamdi H. Surgical management of gingival recession: A clinical update / H. Alghamdi, N. Babay, A. Sukumaran // The Saudi dental journal. – 2009. – № 21(2). – P. 83-94.
2. Aroca S. Treatment of class III multiple gingival recessions: a randomized-clinical trial / S. Aroca, T. Keglevich, D. Nikolidakis, I. Gera, K. Nagy, R. Azzi, D. Etienne // Journal of clinical periodontology. – 2010. – № 37(1). – P. 88-97.
3. Aroca S. Treatment of multiple adjacent Miller class I and II gingival recessions with a Modified Coronally Advanced Tunnel (MCAT) technique and a collagen matrix or palatal connective tissue graft: a randomized, controlled clinical trial / S. Aroca, B. Molnбr, P. Windisch, I. Gera, G.E. Salvi, D. Nikolidakis, A. Sculean // Journal of clinical periodontology. – 2013. – № 40(7). – P. 713-720.
4. Azaripour A. Root coverage with connective tissue graft associated with coronally advanced flap or tunnel technique: a randomized, double-blind, mono-centre clinical trial / A. Azaripour, M. Kissinger, V.S.L. Farina, C.J. Van Noorden, A. Gerhold-Ay, B. Willershausen, P. Cortellini // Journal of clinical periodontology. – 2016. – № 43(12). – P. 1142-1150.
5. Bednarz W. A preliminary clinical comparison of the use of fascia lata allograft and autogenous connective tissue graft in multiple gingival recession coverage based on the tunnel technique / W. Bednarz, J. Żurek, T. Gedrange, M. Dominiak // Advances in Clinical and Experimental Medicine. – 2016. – № 25(3). – P. 587-598.
6. Bherwani C. Zucchelli's technique or tunnel technique with subepithelial connective tissue graft for treatment of multiple gingival recessions / C. Bherwani, A. Kulloli, R. Kathariya, S. Shetty, P. Agrawal, D. Gujar, A. Desai // J Int Acad Periodontol. – 2014. – № 16(2). – P. 34-42.
7. Chan H.L. Does gingival recession require surgical treatment? / H.L. Chan, Y.H.P. Chun, M. MacEachern, T.W. Oates // Dental Clinics. – 2015. – № 59(4). – P. 981-996.
8. Chrysanthakopoulos N.A. (2014). Gingival recession: prevalence and risk indicators among young greek adults / N.A. Chrysanthakopoulos // Journal of clinical and experimental dentistry. – 2014. – № 6(3). – P. 243.
9. Chumakova Y. Prevalence, extension and severity of gingival recession in adults: p0265 / Y. Chumakova, A. Vyshnevska // Journal of Clinical Periodontology. – 2015. – № 42. – P. 146.
10. Cosgarea R. Clinical evaluation of a porcine acellular dermal matrix for the treatment of multiple adjacent class I, II, and III gingival recessions using the modified coronally advanced tunnel technique / R. Cosgarea, R. Juncar, N. Arweiler, L. Lascu, A. Sculean // Quintessence international. – 2016. – 47(9). – P. 739-747.
11. Dembowska E. Subepithelial connective tissue graft in the treatment of multiple gingival recession / E. Dembowska, A. Drozdzik // Oral Surgery, Oral Medicine, Oral Pathology, Oral Radiology and Endodontics. – 2007. – № 104(3). – P. e1-e7.
12. Morris J.W. Prevalence of gingival recession after orthodontic tooth movements / J.W. Morris, P.M. Campbell, L.P. Tadlock, J. Boley, P.H. Buschang // American Journal of Orthodontics and Dentofacial Orthopedics. – 2017. – № 151(5). – P. 851-859.
13. Mythri S.Etiology and occurrence of gingival recession-An epidemiological study / S. Mythri, S.M. Arunkumar, S. Hegde, S.K. Rajesh, M. Munaz, D. Ashwin // Journal of Indian Society of Periodontology. – 2015. – № 19(6). – P. 671.
14. Nart J. Subepithelial Connective Tissue Graft in Combination with a Tunnel Technique for the Treatment of Miller Class II and III Gingival Recessions in Mandibular Incisors: Clinical and Esthetic Results / J. Nart, C. Valles // International Journal of Periodontics & Restorative Dentistry. – 2016. – № 36(4). – P. 591-598.
15. Nastych O. Differences of the Bacterial, Biological and Immunological Aspects of Periimplantitis and Periodontitis. Literature Review / O. Nastych, I. Melnychuk, V. Pryshlyak, M. Goncharuk-Khomyn, L. Siegfried // Новини стоматології. – 2016. – № 2. – С. 61-64.
16. Oates T.W. Surgical therapies for the treatment of gingival recession. A systematic review / T.W. Oates, M. Robinson, J.C. Gunsolley // Annals of Periodontology. – 2003. – № 8(1). – P. 303-320.
17. Ozenci I. Tunnel technique versus coronally advanced flap with acellular dermal matrix graft in the treatment of multiple gingival recessions / I. Ozenci, S.D. Ipci, G. Cakar, S. Yilmaz // Journal of clinical periodontology. – 2015. – № 42(12). – P. 1135-1142.
18. Papageorgakopoulos G. Root coverage using acellular dermal matrix and comparing a coronally positioned tunnel to a coronally positioned flap approach / G. Papageorgakopoulos, H. Greenwell, M. Hill, R. Vidal, J.P. Scheetz // Journal of periodontology. – 2008. – № 79(6). – P. 1022-1030.
19. Santamaria M.P. Connective tissue graft and tunnel or trapezoidal flap for the treatment of single maxillary gingival recessions: a randomized clinical trial / M.P. Santamaria, F.L.D.S. Neves, C.A. Silveira, I.F. Mathias, S.B. Fernandes-Dias, M.A.N. Jardini, D.N. Tatakis // Journal of clinical periodontology. – 2017. – № 44(5). – P. 540-547.
20. Sculean A. Treatment of multiple adjacent maxillary Miller Class I, II, and III gingival recessions with the modified coronally advanced tunnel, enamel matrix derivative, and subepithelial connective tissue graft: A report of 12 cases / A. Sculean, R. Cosgarea, A. Stahli, C. Katsaros, N.B. Arweiler, R.J. Miron, H. Deppe // Quintessence Int. – 2016. – № 47(8). – P. 653-659.
21. Sculean A. The modified coronally advanced tunnel combined with an enamel matrix derivative and subepithelial connective tissue graft for the treatment of isolated mandibular Miller Class I and II gingival recessions: a report of 16 cases / A. Sculean, R. Cosgarea, A. Stähli, C. Katsaros, N.B. Arweiler, M. Brecx, H. Deppe // Quintessence Int. – 2014. – № 45. – P. 829-835.

22. Seong J. Prevalence of gingival recession and study of associated related factors in young UK adults / J. Seong, D. Bartlett, R.G. Newcombe, N.C.A. Claydon, N. Hellin, N.X. West // Journal of Dentistry. – 2018. – № S0300-5712(18)30163-5.
23. Shepherd N. Root Coverage Using Acellular Dermal Matrix and Comparing a Coronally Positioned Tunnel With and Without Platelet-Rich Plasma: A Pilot Study in Humans / N. Shepherd, H. Greenwell, M. Hill, R. Vidal, J.P. Scheetz // Journal of periodontology. – 2009. – № 80(3). – P. 397-404.
24. Shkreta M. Exploring the Gingival Recession Surgical Treatment Modalities: A Literature Review / M. Shkreta, A. Atanasovska-Stojanovska, B. Dollaku, Z. Belazelkoska // Open Access Macedonian Journal of Medical Sciences. – 2018. – № 6(4). – P. 698-708.
25. Thalmair T. Coverage of Multiple Mandibular Gingival Recessions Using Tunnel Technique with Connective Tissue Graft: A Prospective Case Series / T. Thalmair, S. Fickl, H. Wachtel // Int J Periodontics Restorative Dent. – 2016. – № 36. – P. 859-867.
26. Vincent-Bugnas S. Treatment of multiple maxillary adjacent class I and II gingival recessions with modified coronally advanced tunnel and a new xenogeneic acellular dermal matrix / S. Vincent-Bugnas, G. Borie, Y. Charbit // Journal of Esthetic and Restorative Dentistry. – 2018. – № 30(2). – P. 89-95.
27. Vincent-Bugnas S. Modified tunnel technique combined with enamel matrix derivative: a minimally invasive treatment for single or multiple class I recession defects / S. Vincent-Bugnas, Y. Charbit, J. Lamure,, P. Mahler, M.M. Dard // Journal of Esthetic and Restorative Dentistry. – 2015. – № 27(3). – P. 145-154.
28. Zuhr O., Rebele S.F., Schneider D., Jung R.E. & Hürzeler M.B. (2014). Tunnel technique with connective tissue graft versus coronally advanced flap with enamel matrix derivative for root coverage: a RCT using 3D digital measuring methods. Part I. Clinical and patient-centred outcomes / O. Zuhr, S.F. Rebele, D. Schneider, R.E. Jung, M.B. Hürzeler // Journal of clinical periodontology. – 2014. – № 41(6). – P. 582-592.
29. Гончарук-Хомин М.Ю. Аналіз підходів до експертної оцінки зміни стоматологічного статусу: судово-стоматологічні та методологічні аспекти / М.Ю. Гончарук-Хомин, М.О. Стецик, А.О. Стецик, С.І. Крічфалушій, М.В. Великодна, М.М. Бойчук // Молодий вчений. – 2017. – № 12(52). – С. 52-55.

Русин В.В., Колбаско Л.В., Гончарук-Хомин М.Ю.
ДВНЗ «Ужгородский национальный университет»

ОЦЕНКА УСПЕШНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУННЕЛЬНЫХ ТЕХНИК ВМЕШАТЕЛЬСТВА С ЦЕЛЬЮ ЗАКРЫТИЯ РЕЦЕССИИ ДЕСНЫ: АНАЛИЗ ДАННЫХ КЛИНИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация
Учитывая отсутствие четких алгоритмов выбора метода лечения рецессии, что связано с отсутствием четко установленной этиологии возникновения данного вида нарушений, целесообразным является проведение исследования, направленного на определение показателей успешности использования туннельных техник коррекции рецессии, которые способствуют полному или частичному восстановлению мягкотканного покрытия обнаженной поверхности корня зуба. Данные получены в ходе проведенного анализа позволяют резюмировать, что средние показатели эффективности применения модифицированных туннельных техник и туннельных техник коррекции рецессии десны с дополнительным использованием соединительнотканных трансплантатов составляют 89,77% и 90,14% соответственно, при этом самый высокий уровень прогнозируемости вмешательств при применении вышеупомянутых методик отмечается при закрытии множественных рецессий ($p<0,05$). Статистической разницы между результатами применения модифицированных туннельных техник и туннельных техник с применением соединительнотканного трансплантата в периоды наблюдения 6 и 12 месяцев обнаружить не удалось ($p\geq0,05$), независимо от условий коррекции одиночных или множественных рецессий.
Ключевые слова: рецессия десны, успешность лечения, туннельные техники.

Rusyn V.V., Kolbasko L.V., Goncharuk-Khomyn M.Y.
Uzhgorod National University

EVALUATION OF THE TUNNEL INTERVENTIONS SUCCES FOR THE CLOSURE OF GINGIVAL RECESSION: ANALYSIS OF CLINICAL RESEARCHES DATA

Summary
Given the lack of clear algorithms for choosing a treatment method for recession, because of not established etiology of this type of pathology, it is advisable to conduct a study aimed at determining the success rate of use of tunnel techniques for recession correction, which contribute to complete or partial restoration of the soft tissue covering of the opened surface of the tooth root. The data obtained during the analysis allow us to conclude that the average indicators of the efficiency for modified tunnel techniques and tunnel techniques for the correction of gingival recession with the additional use of connective tissue transplants are 89,77% and 90,14% respectively, while the highest level of predictability of interventions in applying the above-mentioned methods was noted when closing multiple recessions ($p<0,05$). The statistical difference between the results of the use of modified tunnel techniques and tunnel techniques with connective tissue transplant during the monitoring period of 6 and 12 months was not detected ($p\geq0,05$), regardless of the conditions of correction single or multiple recessions.
Keywords: gum recession, successful treatment, tunnel technique.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.011.3.015.31-051

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ

Когут І.В.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті проаналізовано питання формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя. Запропоновані критерії дослідження формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності учителя. Окреслені показники та методики для оцінки упровадження гуманістично особистісної теорії формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності. Визначено перспективи подальших розвідок з цієї теми в майбутньому.
Ключові слова: критерії, професійно-педагогічна комунікативна компетентність, майбутній учитель, технологія, гуманістично особистісна технологія формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності.

Постановка проблеми. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. наголошується, що «сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань, а і здатності самостійно застосовувати їх у нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях, переходу від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян».

Відтак важливим складником професійної компетентності вчителя є комунікативна компетентність, а одним із першочергових завдань вищої педагогічної освіти – формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності вчителя, оскільки вона виступає духовно-моральним чинником і науковим змістом освітнього процесу, де знання вчителя, гуманність, душевна щедрість, бажання зрозуміти і допомогти учню відіграють головну роль [3].

У процесі наукового пошуку визначено, що технологію навчання розуміють як упорядковану систему дій, виконання яких гарантує досягнення запланованих педагогічних цілей. Виходячи з цього, гуманістично особистісну технологію формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя розуміємо як особливу форму організації освітнього процесу, що базується на критеріях сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності.

Відповідно до цього виокремлено критерії сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя.

Аналіз останніх публікацій. Порівняльний аналіз різних підходів до проблеми формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя (Д. Іванов, В. Кан-Калик, О. Коротаєва, А. Ксенофонтов, О. Леонтьєв, І. Османова, Г. Смірнова, З. Смєлкова, Л. Шаповалова та ін.) дозволили нам виділити критерії та показники сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутніх учителів.

Суттєвий інтерес для нашого дослідження становлять праці, де розглядаються сутність педагогічної взаємодії розглядали І. Бех, А. Бойко, А. Бодальов, С. Гончаренко, В. Кан-Калик, В. Сухомлинський, О. Федій та ін., поняття і сутність педагогічної комунікації вивчали Н. Бутенко, Н. Волкова, О. Жирун, М. Заброцький, С. Левченко та ін., структуру комунікативної компетентності майбутнього вчителя досліджували Н. Бібік, Н. Волкова, Ю. Вторнікова, С. Петрушин, О. Савченко та ін., формуванню комунікативної культури вчителя присвячені роботи Н. Гез, Т. Голанд, Т. Гоффманн, М. Лазарєва та ін., технології розвитку комунікативних умінь вчителя та їхні структурні компоненти окреслювали А. Дубаков, Г. Бушуєва, А. Капська, О. Мерзлякова, Д. Хумест та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В основу виділення критерії було покладено мету гуманістично особистісної технології формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя; наукові підходи принципи.

Водночас проведене нами пілотажне дослідження показало, що високим рівнем сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності володіють лише 12,3% молодих учителів, 85,2% – відчувають труднощі у спілкуванні з батьками учнів, 81,7 – у встановленні компетентної взаємодії зі школярами.

Таким чином, проблема актуальна, але недостатньо досліджена. Не обґрунтованим залишається поняття «професійно-педагогічна комунікативна компетентність» як важливий складник професійної компетентності майбутнього вчителя, не розкрита технологія забезпечення професійно-педагогічної комунікативної компетентності, а також структура та критерії сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності.

Формування цілей статті. Провідною метою статті є висвітлення критеріїв сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя у навчально-виховному процесі сучасного вишу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання професійної орієнтації, формування комунікативної компетентності хвилювало дослідників з незапам'ятних часів.

Оскільки професійно-педагогічна комунікативна компетентність учителя є сукупністю певних якостей особистості, що сприяють прийняттю, засвоєнню, використанню й передачі спрямованої на навчання й виховання студентів.

Професійно-педагогічна комунікативна компетентність полягає у здатності учителя до спілкування, стимулюванні позитивних емоцій у співрозмовника й відчуття задоволення від спілкування, наявності стійкої потреби в систематичному спілкуванні з дітьми в найрізноманітніших сферах, емоційному задоволенні на всіх етапах спілкування, здібності до педагогічної комунікації, постійному набутті комунікативних навичок і вмінь [3].

Професійно-педагогічна комунікативна компетентність учителя формується під впливом багатьох чинників яка сформована в гуманістично особистісної технології формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності.

Для реалізації гуманістично особистісної технології формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності важливим є визначення критеріїв сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності . А також визначення показники цих критеріїв.

Попередньо визначено, що у педагогічному словнику С. Гончаренка поняття комунікації сформульоване як «риса особистості, здатність її до спілкування з іншими людьми, товариськість. Формується в процесі життя й діяльності людини в соціальній групі» [1].

Професійно-педагогічна комунікація як специфічний процес взаємообміну інформацією у системах «людина – людина», «людина – комп'ютер», «людина – комп'ютер – людина» є засобом здійснення професійної діяльності вчителя, майстерність якого має ґрунтуватись, з одного боку, на спеціальних професійних знаннях та різнобічних фахових уміннях, а з іншого – на вмінні здійснювати взаємообмін інформацією з учнями, батьками, колегами, адміністрацією, працівниками освіти тощо, досягаючи взаєморозуміння [2].

Критерій (від грец. criterion) — це ознака, по якому оцінюється відповідними показниками досягнення певного результату функціонування або розвитку особистості. Критерієм є підстава для оцінки, визначення або класифікації [4].

Окрім того, проведений теоретичний аналіз педагогічної, психологічної та методичної літератури дозволив виявити наявність двох вагомих складових формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності: теоретичної і практичної.

На основі орієнтовного варіанту критеріїв сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності було проведене опитування. В остаточний варіант були вміщені параметри, які отримали не менше як 75% позитивних висловлювань. Відповідно до результатів опитування нами виділено три критерії. Перший поєднує в собі ознаки теоретичного компоненту, другий відповідає теоретичному і практичному компоненту, третій містить у собі суто специфічні ознаки сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутніх учителів:

Критерії:

I критерій – мотиваційно-ціннісний;

II критерій – когнітивний;

III критерій – діяльнісний.

Критеріальна структура сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя відображена в таблиці 1.

Сформульовані критерії та їх показники відповідають загальній моделі гуманістично особистісній технології формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутніх вчителів.

Перший критерій – *мотиваційно-ціннісний* – сформульований для визначення професійно-соціальної комунікативної компетенції майбутніх учителів, другий – *когнітивний* – професійно-методичної комунікативної компетенції, а третій – *діяльнісний* – професійно-творчої комунікативної компетенції майбутніх учителів.

Кількісна оцінка кожного параметра проводилася за спеціально розробленими шкалами, які складаються з ряду дискретних чисел (від 1 до 5),

Таблиця 1

Критерії сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя

Назва критерію	Показники	Використані методики для оцінки
Мотиваційно-ціннісний	– наявність мотивів та потреб у розвиткові професійно-педагогічних комунікативних умінь; – наявність стійкого інтересу до педагогічної комунікації, стійкої потреби в систематичному спілкуванні з дітьми ; – прагнення до самовдосконалення та підвищення власного рівня сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності.	Тест для визначення потреби у спілкуванні (ПС) (Ю. Орлов, В. Шкуркін, Л. Орлова); Самооцінка професійно-педагогічної мотивації (адаптовано Н. Фетискіним); Методика «Шкала оцінки потреби в досягненні» (Ю. Орлов); Спостереження
Когнітивний	– знання структури комунікативного акту; – знання способів, методів і прийомів організації комунікативної педагогічної взаємодії; – знання морально-етичних норм і правил професійного спілкування; – знання стилів педагогічного спілкування.	Модульний контроль; Індивідуальні науково-дослідні завдання
Діяльнісний	– здатність до вільного використання професійно-педагогічної лексики відповідно до конкретної ситуації; – вміння встановлювати та підтримувати необхідні контакти зі всіма суб'єктами навчально-виховного середовища (учнями, їх батьками і колегами), а також ініціювати та підтримувати процес педагогічного спілкування.	Методика комунікативної соціальної компетентності (КСК); Анкета «Як визначити стиль педагогічного спілкування?»; Діагностика домінантного стилю спілкування педагога; Метод експертних оцінок

кожний з яких відповідає певному якісному стану тієї чи тієї характеристики структури діяльності, що аналізується. При цьому число «5» виражає вияв параметра на найвищому рівні, «3» – на середньому, «1» вказує на абсолютну відсутність вияву параметра. Використання названої системи, адаптованої до нашого дослідження, забезпечило досягнення достатньої диференціації індивідуальних характеристик діяльності вчителів.

Мотиваційно-ціннісний критерій дозволяє визначити наявність мотивів та потреб у розвиткові професійно-педагогічних комунікативних умінь, виявлення рівня потреби у спілкуванні, наявність ціннісного ставлення та сформованості рефлексивних умінь до професійної діяльності, рівень досягнення мотивації в комунікації .

Когнітивний критерій дозволяє визначити рівень якості знань структури комунікативного акту, способів, методів і прийомів організації комунікативної педагогічної взаємодії, морально-етичних норм і правил професійного спілкування та знання стилів педагогічного спілкування

Діяльнісний критерій дозволяє визначити наявність особистісних якостей, що виражаються у соціальній спрямованості особистості під час здійснення професійно-педагогічної комунікації; здатність до вільного використання лексики відповідно до конкретної ситуації, знання стилів педагогічного спілкування; оволодіння високим рівнем професійно-педагогічної комунікативної компетентності.

Виявлення рівня сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутніх учителів відбулося за допомогою таких методів та методик:

I. Для зняття даних за показниками мотиваційно-ціннісного критерію:

- тест для визначення потреби у спілкуванні (ПС) (Ю. Орлов, В. Шкуркін, Л. Орлова);
- самооцінка професійно-педагогічної мотивації (адаптовано Н. Фетискіним);
- методика «Шкала оцінки потреби в досягненні» (Ю. Орлов).

II. Для отримання даних за показниками когнітивного критерію:

- модульний контроль;
- індивідуальні науково-дослідні завдання.

III. Для здобуття даних за показниками діяльнісного критерію:

- методика комунікативної соціальної компетентності (КСК);
- діагностика домінантного стилю спілкування педагога;
- анкета «Як визначити стиль педагогічного спілкування?»;
- метод експертних оцінок, спостереження.

Висновки з дослідження та перспективи подальшого розвитку у цьому напряму. Отже, критеріями сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя ми обрали мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний. Згідно з цими критеріями й показниками визначено рівні сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутніх учителів (високий, середній, низький) . Визначено, що для успішної взаємодії майбутніх вчителів з учнями, вчителями, батьками важливо оволодіти на високому рівні вище зазначеними особистісними професійними якостями, уміннями, вербальним та невербальним мовленням, здатності до вільного використання професійної лексики, наявності мотивації та ціннісного ставлення до розвитку професійно-педагогічної комунікативної компетентності.

Відповідно до структури професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя, розроблені критерії та показники сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя: мотиваційно-ціннісний (наявність мотивів та потреб у розвиткові професійно-педагогічних комунікативних умінь; наявність ціннісного ставлення та сформованість рефлексивних умінь до професійної діяльності; здатність до гуманістично спрямованого студентоцентрованого суб'єкт-суб'єктного навчання), когнітивний (знання структури комунікативного акту; знання способів, методів і прийомів організації комунікативної педагогічної взаємодії; знання морально-етичних норм і правил професійного спілкування; знання стилів педагогічного спілкування), діяльнісний (здатність до вільного використання професійно-педагогічної лексики відповідно до конкретної ситуації; володіння достатнім рівнем сформованості комунікативної компетентності (мовна, мовленнєва, стратегічна, соціокультурна та соціолінгвістична)).

Перспективи подальших наукових розвідок у процесі формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності у майбутнього вчителя вбачаємо в розробці педагогічних технологій професійно-педагогічного спілкування.

Список літератури:

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко. – Вид. 2-е, доп. і випр. – Рівне: Волинські береги, 2011. – 552 с.
2. Дмитренко К.А. Сутність професійно-педагогічної комунікації у педагогічній освіті [Електронний ресурс] / К.А. Дмитренко. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Nzspp_2012_7_4.pdf. – Заголовок з екрану.
3. Когут І.В. Теорія і технологія формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя : прогр. спецкурсу з практикумом / І.В. Когут. – К.: КУ імені Бориса Грінченка, 2014. – 35 с.
4. Современный словарь иностранных слов: толкование, словоупотребление, словообразование, этимология / Л.М. Баш, А.В. Боброва и др. – [3-е изд., доп.]. – М.: Цитадель-трейд, 2002. – 960 с.

Когут И.В.
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

КРИТЕРИИ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация
В статье проанализированы вопросы формирования профессионально-педагогической коммуникативной компетентности будущего учителя. Предложенные критерии исследования формирования профессионально-педагогической коммуникативной компетентности учителя. Указанные показатели и методики для оценки внедрения гуманистически личностной теории формирования профессионально-педагогической коммуникативной компетентности. Определены перспективы дальнейших исследований по этой теме в будущем.
Ключевые слова: критерии, профессионально-педагогическая коммуникативная компетентность, будущий учитель, технология, гуманистически личностная технология формирования профессионально-педагогической коммуникативной компетентности.

Kohut I.V.
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

PROFESSIONAL PEDAGOGICAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS: ITS MATURITY CRITERIA

Summary
The article analyzes the issues of building up vocational and pedagogical communicative competence of future teachers. The criteria for the study of the development of teacher's vocational and pedagogical communicative competence were determined. The author defined the indicators and methods for evaluation of implementation of a humanist personality theory into the process of formation of vocational and pedagogical communicative competence. The prospects of further perspectives and views on this topic in the future are determined.
Keywords: criteria, professional-pedagogical communicative competence, future teacher, technology, humanistic personality technology of developing of professional-pedagogical communicative competence.

УДК 159.9 (005.32)

ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ МАГІСТРАНТІВ-МЕНЕДЖЕРІВ

Пісоцький В.П., Горянська А.М.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті представлені результати емпіричного дослідження комунікативних якостей майбутніх менеджерів: толерантності як комплексу базових установок, умонастроїв та поведінкових характеристик та їх соціально-комунікативної компетентності. З огляду на формування комунікативної толерантності Кореляційний аналіз дозволив виявити найбільш типові комплекси якостей майбутніх менеджерів: «кар'єрист» і «конформіст», які необхідно враховувати, визначаючи стратегію формування комунікативної толерантності.
Ключові слова: комунікативна толерантність, комунікативні установки, комунікативна компетентність, конформність, нетерпимість до невизначеності.

Постановка проблеми. Управління персоналом у будь-якій сфері виробництва потребує підготовки кваліфікованих менеджерів з розвиненими комунікативними якостями, навичками й прийомами спілкування та взаємодії, орієнтованих на взаєморозуміння, повагу, неупереджене й тактовне ставлення до інших людей, альтернативних точок зору. З-поміж комплексу комунікативних якостей, що забезпечують конструктивну взаємодію індивіда з соціальним оточенням, особливо вирізняється комунікативна толерантність. Вона передбачає готовність і здатність суб'єкта будувати стосунки з іншим на взаємоприйнятній основі, добровільне визнання його права на інакшість, щиру зацікавленість у його самобутності, орієнтацію на паритетний діалог, співробітництво. Необхідність толерування стосунків між суб'єктами у сфері управлінської діяльності **актуалізує** теоретичні та практичні **дослідження** комунікативної толерантності менеджерів, створення гуманітарних технологій, здатних ефективно долати міжособистісні й ділові конфлікти, запобігати актам агресії й насильства, сприяти успішній соціальній та професійній адаптації особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Психологічний аспект комунікативної толерантності розкривається в роботах О. Асмолова, Г. Бардієр, В. Бойка, С. Братченка, М. Джерелієвської, Г. Кожухар, Д. Колесова, А. Реана, О. Швачко та ін. Як особливий тип ефективної комунікації в конфліктних ситуаціях, зорієнтований на раціонально-прагматичне узгодження інтересів сторін, що є одним з вагомих психологічних чинників конструктивного вирішення конфліктів, вивчають толерантність А. Ішмуратов, Б. Хасан. Значення толерантності як професійно важливої якості менеджера, що необхідна йому для ефективної взаємодії з персоналом на основі відкритості досвіду та у відносній незалежності від дій іншого, обґрунтовується С. Воднєвою. В організаційній психології та теорії менеджменту М. Головатим, П. Лукашенком [5] розроблена модель толерантності менеджерів із соціальної роботи, яка розкриває типологічні особливості розуміння менеджерами соціальної мотивації оточуючих і спрямована на розвиток поглибленого самопізнання. Однак залишаються ще не з'ясованими психологічні особливості комунікативної толерантності майбутніх менеджерів, потребують уточнення зв'язки комунікативної толерантності майбутніх менеджерів з їх комунікативними установками та комунікативною компетентністю.

Під комунікативною толерантністю менеджера ми розуміємо інтегральну психосоціальну й професійно-компетентнісну характеристику особистості, що визначає готовність і здатність суб'єкта долати фрустраційні стани і шляхом застосування ненасильницьких засобів впливу на свідомість опонента вміти перевести потенційно конфліктне зіткнення протилежних думок, почуттів та дій у площину консенсусу, кооперації й діалогу.

Мета статті: проаналізувати зв'язки показників комунікативної толерантності з установками та соціально-комунікативною компетентністю з огляду на пріоритетність розвитку цих комунікативних якостей у майбутніх менеджерів.

Виходячи з логічних міркувань, ми припускаємо, що між комунікативною толерантністю, комунікативними установками та комунікативною компетентністю існує прямий зв'язок, однак надмірне акцентування майбутніми менеджерами на деяких складових комунікативної компетентності може негативно позначатися на якості їх комунікативної толерантності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження проводилось упродовж 2017–2018 років серед магістрантів факультету психології та соціальної роботи зі спеціальності «менеджмент» стаціонарної та заочної форми навчання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Вибірка склала 20 осіб, з них: денна форма – 9; заочна – 11 магістрантів.

Психодіагностичний інструментарій представлений методиками В.Бойка [1] «Комунікативна толерантність» та «Комунікативна установка»; «Соціально-комунікативна компетентність» (адаптація В. Рогова [3]).

Зазначимо, що структуру комунікативної толерантності менеджера складають диспозиційний, когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти [2].

Диспозиційний або ціннісно-смисловий компонент є центральним у структурі комунікативної толерантності: він визначає готовність, мотивує та спрямовує толерантну поведінку особистості та інтегрує всі інші компоненти в єдине ціле. До нього входять життєві цілі, цінності, ідеали, переконання, інтереси, смислові установки, ціннісні орієнтації, Я-концепція.

Когнітивний компонент толерантності представлений інтелектуальними та соціально-перцептивними складовими: толерантність до невизначеності, особистісна рефлексія, умонастрої, когнітивна складність, ментальна гнучкість на противагу ригідності, критичність мислення як специфічна форма оціночної діяльності суб'єкта пізнання, критичне й діалектичне мислення.

Емоційний компонент толерантності включає відносно стійкі почуття й емоції: емоційну стійкість, співпереживання, співчуття, почуття гуманності, які виявляються в емоційно-ціннісному ставленні до людей, їх думок і почуттів. Його складовими є самоприйняття, емпатія та фрустраційна толерантність.

Поведінковий компонент як сукупність досвіду втілення відповідних знань і уявлень у конкретні ситуації спілкування включає здійснення конкретних актів реагування (толерантність як дія), вчинків, спрямованих на встановлення й підтримку контакту на конвенційному рівні спілкування, уникнення або вирішення непродуктивних конфліктів, асертивність (уміння людини гідно поводитися, наполегливо відстоювати свої права чи точку зору, не зневажаючи прав інших).

Розподіл магістрантів за групами, утвореними в результаті діагностики комунікативної толерантності, відображено у діаграмі 1. Більшість показників (за винятком одного) не перевищують середній рівень. Найбільший відсоток магістрантів з толерантним рівнем (40%) виявлено за двома показниками: *«прийняття індивідуальності іншого»* та *«адаптивні здібності»*. Але якщо взяти до уваги, що інтолерантний рівень *прийняття іншого* продемонстрували лише 5% досліджуваних, то низький рівень адаптивних здібностей складає вже 20%. Тобто п'ята частина вибірки погано пристосовується до нових умов і людей, що з рештою провокує бажання уникати можливих невдач, застосовувати маніпуляцію цілями, настроями і прагненнями інших людей або відкрито конфліктувати з соціальним оточенням. Незадоволення своїх потреб у безпеці, розумінні, визнанні, афіліації штовхає до непродуктивних стратегій спілкування, конформізму.

Виходячи з цього, констатуємо, що поведінкова комунікативна толерантність майбутніх менеджерів більше спрямована на пасивне пристосування, ніж на активну зміну позицій і співробітництво.

Серед усіх показників комунікативних установок майбутніх менеджерів домінуючу позицію займає *завуальована жорстокість* (72,3% від максимально можливого показника). Це означає, що в поведінці з іншими підкреслено демонструються хороші манери, вихованість, поблажливість, турботливість, тоді як сама людина переживає до них недовіру, осуд, образу, презирство, байдужість. Ці негативні емоції несуть руйнівну енергетику і шкодять як іншим, так і само-

Діаграма 1

Психологічні особливості показників комунікативної толерантності майбутніх менеджерів

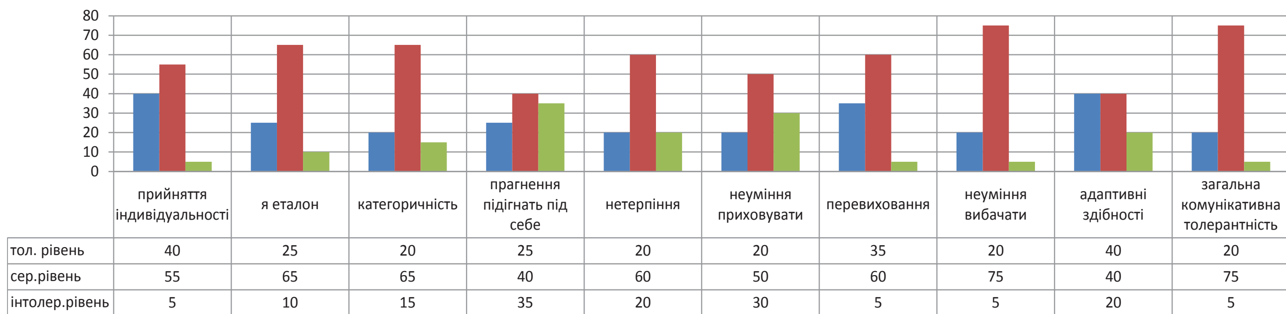

	прийняття індивідуальності	я еталон	категоричність	прагнення підігнать під себе	нетерпіння	неуміння приховувати	перевиховання	неуміння вибачати	адаптивні здібності	загальна комунікативна толерантність
тол. рівень	40	25	20	25	20	20	35	20	40	20
сер.рівень	55	65	65	40	60	50	60	75	40	75
інтолер.рівень	5	10	15	35	20	30	5	5	20	5

му суб'єкту. За даними В.Бойка, характерною особливістю багатьох професійних груп системи «людина – людина» (медсестри, лікарі та вихователі) є саме високі показники завуальованої жорстокості [4, с. 341]. І наші досліджувані тут не виняток. Усі інші показники комунікативної толерантності магістрантів хоча й наближаються до інтолерантного рівня, проте за межі середньостатистичної норми не виходять (див. діаграму 2).

Показники *«відкрита жорстокість»*, *«обґрунтований негативізм»* та *«брюзжання»* мають 61,1; 61 і 60 відсотків відповідно. Це означає, що в ситуаціях фрустрації досліджувані навіть не намагаються замаскувати та якось пом'якшити свої негативні оцінки та переживання у ставленні до людей зі свого оточення. Оцінки та висновки про партнерів і випадкових людей роблятьcя переважно у різкій та безапеляційній формі, що свідчить не лише про упередженість, а й про відсутність елементарного такту. Як зауважує В. Бойко [1], у процесі набуття особистого та професійного досвіду завуальована жорстокість з часом поступається місцем *обґрунтованому негативізму*, який виникає під впливом негативного досвіду спілкування і розповсюджується на певне коло осіб, які були до цього причетні. За результатами методики магістранти не схильні піддаватися ілюзіям, далекі від ідеалізації людей, а існуючі негативні явища вони сприймають як об'єктивні й неминучі прояви життя.

Здійснимо аналіз показників комунікативної установки за рівнями їх розвитку. З діаграми 2. випливає, що серед магістрантів не має жодного з толерантним показником *«завуальована жорстокість»*, а інтолерантний рівень досить високий (65%). Найбільше осіб з толерантним рівнем виявлено за показником *«негативний досвід спілкування з оточуючими»* (35%) – їм допіру щастило на прийнятне оточення і життєві обставини. Загальний показник комунікативної установки знаходиться у межах інтолерантного рівня (45%) та середніх значень (55%). Толерантному рівню комунікативних установок не відповідає жоден магістрант. Загальний показник комунікативних установок досліджуваних, який характеризує рівень їх готовності терпіти несхожість і незручність інших, ставитися з розумінням і співчуттям до їх потреб і особливостей (вікових, професійних, статусних), виявився значно інтолерантнішими, ніж загальний показник комунікативної толерантності. Виходячи з цього, констатуємо, що недостатній толерантний рівень комунікативних установок гальмує розвиток соціального інтересу й довіри до людей. Контакти з оточуючими стають або формальними, або нещирими, маніпулятивними, що перешкоджає саморозкриттю особистості й знижує ефективність групової діяльності.

Методика "Соціально-комунікативна компетентність" також передбачає три основні рівні прояву її показників. Найвищі значення виявлено за показником *«прагнення до кар'єрного зростання»* (високий рівень – 80% та середній – 20%). Отже, майбутні менеджери засвідчили відповідні ціннісні орієнтації, вважають себе цілеспрямованими, орієнтованими на професійні досягнення і владні повноваження, честолюбними, підприємливими, заповзятливими, наділеними організаторськими здібностями.

Разом з тим, у досліджуваних констатовано проблемні зони, пов'язані саме з особливостями їхньої комунікативної толерантності. Так взагалі не виявлено осіб, здатних проявляти активну, конструктивну толерантність, відкритість досвіду, ментальну гнучкість у ситуаціях з інформаційною невизначеністю, яких завжди чимало в роботі менеджера. 70% майбутніх менеджерів показали високий рівень *нетерпимості до неви-*

Діаграма 2

Психологічні особливості показників комунікативної установки майбутніх менеджерів (по рівням)

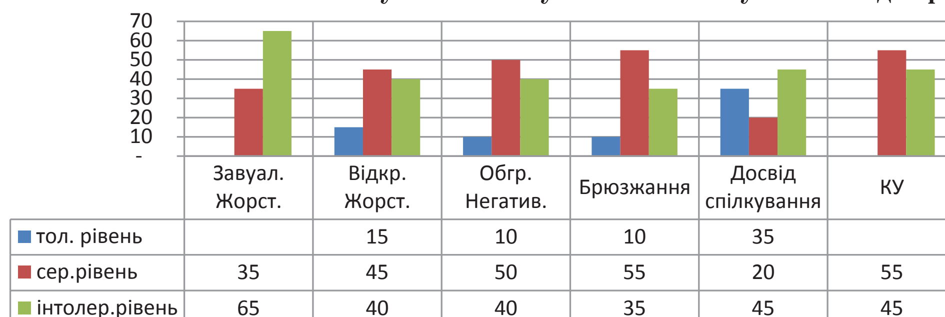

	Завуал. Жорст.	Відкр. Жорст.	Обгр. Негатив.	Брюзжання	Досвід спілкування	КУ
тол. рівень		15	10	10	35	
сер.рівень	35	45	50	55	20	55
інтолер.рівень	65	40	40	35	45	45

значеності. Він характеризується консервативністю, ригідністю мислення, упередженим ставленням до нової інформації, що не відповідає або суперечить раніше набутим знанням та досвіду. Високий рівень *конформності* та *мотивації уникнення невдач* виявляють 60% магістрантів. Ці показники тісно пов'язані з низькою толерантністю до невизначеності. У цьому контексті конформність слід інтерпретувати як полезалежний стиль поведінки. Такі особи уникають ситуацій невизначеності, схильні «пливти за течією», залежні від групи, готові довіряти авторитетам, більше очікують підтримки і допомоги від інших, за рахунок уміння пристосовуватися краще налагоджують стосунки з іншими людьми, не люблять конкуренції і змагання, уникають невдач. Для 40% досліджуваних властивий високий рівень *соціально-комунікативної незграбності*, а ще 40% відповідають середньому. Це свідчить про егоцентризм, недостатньо розвинене почуття такту, міри толерантності. При цьому лише 30% магістрантів готові виявляти *толерантність до фруструючих ситуацій* та ще 25% мають середній рівень стійкості до фрустрацій. 45% майбутніх менеджерів потрібно терміново підвищувати поріг своєї терпимості.

Кореляційний аналіз виявив, що компоненти *комунікативної толерантності* та *комунікативної установки* тісно пов'язані між собою та утворюють єдину базову структуру. Виходячи з провідної ролі установок у поведінці людини, можемо стверджувати, що в даній структурі комунікативні установки здійснюють керуючий, мотивуючий вплив на когнітивні умонастрої й поведінку досліджуваних.

Розглянемо психологічні особливості кореляційних зв'язків показників соціально-комунікативної компетентності з комунікативною толерантністю та комунікативними установками. Найбільшу кореляцій має показник *«прагнення до кар'єрного зростання».* Для майбутніх менеджерів кар'єрні орієнтації є ключовим мотиваційним аспектом їх професійного зростання, самореалізації у сфері керівництва. Однак комбінація з шести прямих кореляційних зв'язків з негативними комунікативними установками є специфічною: чим сильніше виявляється *прагнення зробити кар'єру*, тим більшою є *орієнтація на Я-еталон*, як на зразок досконалості, (r = ,569 при $p \le 0,01$), тим інтолерантнішим є комплекс *комунікативних установок у спілкуванні* (*ЗКУ*, r = ,518 при $p \le 0,05$), тим менше *приймається індивідуальність іншого* (r = ,504 при $p \le 0,05$), тим більше прагнення *перевиховувати партнерів* (r = ,491 при $p \le 0,05$) та *відкрита жорстокість* у ставленні до них (r = ,473 при $p \le 0,05$), і у підсумку також інтолерантнішим виявляється і *загальний показник комунікативної толерантності* (r = ,473 при $p \le 0,05$). Утворений за такою комбінацією зв'язків фактор дістав назву **«кар'єрист»**: висока амбітність поєднується з егоцентризмом, нетерпимістю, пихою, безапеляційністю, що досить небезпечно як для соціального оточення, так і для самої особистості.

Зв'язки, що згрупувалися навколо показника *«конформність»*, утворили ще один базовий фактор. Високий рівень конформності негативно корелює з *прагненням домінувати* (r = -,656 при $p \le 0,01$) та бажанням *підганяти інших під себе* (r = -,517 при $p \le 0,05$), також надмірна залежність від думки інших утруднює *самоприйняття* (r = -,513 при $p \le 0,05$) та гальмує *бажання перевиховувати інших* (r = -,464 при $p \le 0,05$). Відтак, акценти на пристосовництві, угодовстві, соціальній пасивності, проблеми з особистісною ідентичністю продукують комплекс, що характеризується нами як **«конформіст»** (слабка толерантність).

Висновки й рекомендації. Зроблений нами аналіз кореляційних зв'язків дозволив виявити найбільш типові й важливі для формування комунікативної толерантності якості та риси особистості майбутніх менеджерів. У першу чергу це загальні комунікативні установки, більшість з яких відповідає середньому рівню, що є статистично нормальним для даної вікової групи (21-24 роки), однак їх показники суттєво відрізняються в гірший бік від аналогічних показників фахівців групи професій «людина-людина». Тому цей рівень не можна вважати достатнім для успішної професійної адаптації у сфері управління й комунікації. Головними критеріями, на які слід орієнтуватися в розвитку толерантності, виявилися *досвід спілкування, самоприйняття та прийняття інших, толерантність до невизначеності.* Тож актуальним є створення умов для формування позитивного досвіду спілкування майбутніх менеджерів та озброєння їх конструктивними толерантними засобами взаємодії з оточуючими.

Список літератури:

1. Бойко В.В. Коммуникативная толерантность. (Методическое пособие) / В.В. Бойко. – СПб.: МАПО, 1998. – 146 с.
2. Горянська А.М. Психологія толерантності: навчально-методичний посіб. / А.М. Горянська. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. Гоголя, 2015. – 250 с.
3. Рогов Е.И. Психология общения / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 336 с.
4. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): сб. науч.-метод. ст. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 368 с.
5. Управлінські аспекти соціальної роботи. Курс лекцій / М.Ф. Головатий, П.М. Лукашевич, Г.А. Дмитренко та ін. – К.: МАУП, 2004. – 368 с.

Песоцкий В.П., Горянская А.М.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

ИССЛЕДОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КАЧЕСТВ МАГИСТРАНТОВ-МЕНЕДЖЕРОВ

Аннотация
В статье представлены результаты эмпирического исследования коммуникативных качеств будущих менеджеров: социально-психологической компетентности и толерантности как комплекса базовых установок, умонастроений и поведенческих характеристик. Посредством корреляционного анализа выявлены наиболее типичные комплексы качеств будущих менеджеров: «карьерист» и «конформист», которые следует учитывать, определяя стратегию формирования коммуникативной толерантности менеджера.
Ключевые слова: коммуникативная толерантность, коммуникативные установки, коммуникативная компетентность, конформность, нетерпимость к неопределенности.

Pisotsky V.P., Goryanska A.M.
Nizhyn Gogol State University

RESEARCH OF COMMUNICATIVE QUALITIES OF MASTERS OF MANAGEMENT

Summary
The article presents the results of the empirical research of the communicative qualities of future managers: tolerance as a set of basic settings, mindset, behavioral characteristics with their social and communicative competence. Taking into account the formation of communicative tolerance, the correlation analysis allowed to identify the most typical complexes of qualities of future managers: "careerist" and "conformist", which must be taken into account when defining a strategy for the formation of communicative tolerance.
Keywords: communicative tolerance, communicative settings, communicative competence, conformality, intolerance to uncertainty.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 796:617.572-053.8-085

ВИКОРИСТАННЯ KINETEX PRIMA ADVANCE KNEE CPM-ТРЕНАЖЕРІВ ДЛЯ РОЗРОБКИ ІММОБІЛІЗАЦІЙНОЇ КОНТРАКТУРИ КОЛІННОГО СУГЛОБА

Білевич Д.А., Глиняна О.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

В статті розглянуто використання Kinetex prima advance knee CPM-тренажера для розробки іммобілізаційної контрактури колінного суглоба у поєднанні із лікувальною фізичною культурою, лікувальним масажем, кінезіотейпуванням та фізіотерапією. Головною метою цієї роботи є оцінка ефективності застосування Kinetec CPM-тренажера у поєднанні із загально прийнятими методами та засобами фізичної реабілітації для відновлення функції колінного суглоба. Наведено основні характеристики тренажера та методика проведення процедури. За результатами оцінки проведеної фізичної терапії, об'єм рухів згинання у колінному суглобі з контрактурою перед початком реабілітаційних заходів склав: у контрольній групі – $\bar{x}$ = 35,1° (S=2,1°), в основній – $\bar{x}$ = 35,3° (S=2,3°) p>0,05; через 5 днів після проведених процедур у контрольній групі цей показник склав – $\bar{x}$ = 56,3° (S=2,1°), а в основній групі – $\bar{x}$ = 78,3° (S=1,1°) та через 10 днів у контрольній групі – $\bar{x}$ = 76,4° (S=1,5°) та в основній групі – $\bar{x}$ = 94,2° (S=1,5°), p<0,05. Показник больових відчуттів до реабілітаційних заходів у контрольній групі склав – $\bar{x}$ = 2,4° (S=1,1°), в основній групі – $\bar{x}$ = 2,3° (S=1,2°) p>0,05; під час проведення реабілітаційних процедур у контрольній групі – $\bar{x}$ = 6,2° (S=1,5°) та в основній групі – $\bar{x}$ = 3,1° (S=1,3°).
Ключові слова: контрактура, іммобілізація, технічний засіб, кріотерапія, фізична реабілітація.

Постановка проблеми. За останні десятиріччя відбулися значні зміни у лікуванні травматологічних хворих, але на жаль, ситуація пов'язана з відкритими багатоосколковими переломами потребує довготривалого лікування та затяжної реабілітації. Відкриті багатоосколкові переломи настільки складні, що оперативне лікування інколи проводиться у декілька етапі та призводить до виникнення ряду ускладнень з боку рухових функцій, а саме розвитку іммобілізаційних контрактур. Вони, як правило, характеризується затяжною і ускладненою течією і довготривалою інвалідизацією [1, с. 5].

Серед 76,4% переломів нижніх кінцівок, 35,1% мають відкритий оскольчатий характер, а 41,3% – роздроблений. За останні десятиліття клінічна медицина та реабілітація збагатилися великою кількістю довершених і ефективних методів діагностики, лікування та відновлення. Стосовно розділу травматології – це розробка і впровадження в клінічну практику внутрішнього та зовнішнього остеосинтезу, складних методик хірургічних операцій, нових методик відновного лікування [6, с. 171].

На підставі досвіду лікування переломів у високорозвинених країнах опубліковано кілька десятків статей, модернізована концепція, однак для хірургів і травматологів проблема залишається актуальною, тому, що досі відсутні загальновизнані алгоритми лікування та реабілітації відкритих багатоосколкових переломів, а результати їх лікування далекі від оптимальних [1, с. 47].

Сьогодні доцільно знову обговорити цю важливу і складну проблему та впровадити в практику вітчизняної системи реабілітації нові технічні засоби, які дозволили б покращити функцію колінного суглоба при тяжких відкритих переломах. В основі патогенетичних механізмів наслідків травм лежать головним чином порушення афферентації від іммобілізації кінцівки. Ці порушення пов'язані не тільки зі зменшенням міорецепції, а й зі зміною її. В результаті в центрах виникає патологічний осередок, що складається з місця збудження і гальмування, особливо останнього. Це призводить до того, що високо лабільні мотонейрони спинного мозку приходять в стан підвищеної збудливості і як наслідок цього виникають контрактури іммобілізованих м'язів.

При тривалій іммобілізації кінцівки відбувається поступове згасання афферентної імпульсації, виникає функціональна моторна денервація. Так виникають функціональні, а потім і морфологічні зміни на периферії – в м'язах і суглобах іммобілізаційної кінцівки. Всі ці зміни є результатом не тільки іммобілізації, а й локального впливу травми. При травмі пошкоджується безпосередньо (або внаслідок набряку та підвищення внутрішньотканинного тиску) м'язова і сухожильна тканини і порушується нормальна функція рецептивних полів кінцівки. Порушення міорецепторів супроводжується гіпертонусом м'язів. При тривалому подразненні сухожильних рецепторів відбувається пригнічення мотонейронів [2, с. 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд авторів [1, с. 8; 3, с. 241] вважають, що контрактура – стан не стабільний, а динамічний і без проведення спеціальних лікувально-профілактичних заходів схильна до погіршення, прогресування. Реабілітація контрактур вимагає систематичного і наполегливої праці не тільки фахівця по фізичній терапії та ерготерапії, а й самого пацієнта.

Для відновлення функції колінного суглоба при іммобілізаційних контрактурах використовуються традиційні методи реабілітації: лікувальна гімнастика, лікувальний масаж, фізіотерапія та ерготерапія [6, с. 176], які не достатньо

повно забезпечують покращення функції колінного суглоба. З кожним роком з'являються все нові й нові портативні реабілітаційні тренажери для пасивної розробки суглобів з допомогою, яких можна безболісно та пасивно підвищити ефективність реабілітаційного процесу на ранніх етапах [5, с. 269]. З урахуванням наведеного, застосування Kinetec prima advance knee CPM-тренажера для покращення функції колінного суглоба при іммобілізаційних контрактурах є актуальною науковою проблемою, рішення якої – відновлення рухливості хворого суглоба.

Робота виконана по плану НДР «Розробка технологій фізичної терапії та технічних засобів їх здійснення» (№ держ. реєстрації 0117U002933) кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київського політехнічного інституту ім. Ігоря Сікорського».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Лікування негативних наслідків травматологічних хворих з використанням сучасних засобів фізичної реабілітації не завжди приносять бажані результати. Спостерігається велика кількість ускладнень з виходом на інвалідність, яка при тяжких відкритих переломах складає 50-63% [3, с. 241]. Найбільш складним моментом реабілітації таких хворих є ліквідація контрактур у післяопераційному періодах. Контрактура колінного суглоба супроводжується патологічною установкою кінцівок, що призводить до часткової чи повної втрати опорно-рухової функції. У результаті чого хворі втрачають працездатність і можливість самообслуговування, стають інвалідами.

Одним з основних чинників, що дозволяє зменшити небажані наслідки контрактур колінного суглоба є сучасні технічні засоби, що підвищують якість лікування, зокрема Kinetec prima advance knee CPM-тренажери, які раніше були відсутні у програмах реабілітації травматологічних хворих.

Таким чином, є нагальна необхідність більш поглибленого дослідження, уточнення, вивчення, узагальнення, корегування й удосконалення процесу фізичної реабілітації хворих з іммобілізаційними контрактурами колінного суглоба, що, на наш погляд, вивчено недостатньо.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є оцінка ефективності застосування Kinetec prima advance knee CPM-тренажера у поєднанні із загально прийнятими методами та засобами фізичної реабілітації для відновлення функції колінного суглоба при іммобілізаційних контрактурах.

Виклад основного матеріалу. Було обрано 16 хворих (8 жінок і 8 чоловіків), у яких була виражена іммобілізаційна контрактура колінного суглоба, у результаті багатоосколкового відкритого перелому проксимального відділу великої та малогомілкової кістки. Пацієнти спочатку проходили лікування рани пошкодженої переломом, переломом був закріплений на цей період апаратами зовнішньої фіксації, після повного загоювання рани був проведений внутрішній остеосинтез. Вік пацієнтів складав від 25-37 років. Згідно мети проведено клінічні дослідження на базі Київської клінічної обласної лікарні № 1 м. Києва у 2017–2018 рр. у ортопедо-травматологічному центрі.

Для визначення ефективності програми були сформовані дві групи – основна (n=8), яка працювала згідно розробленої нами програми із включенням Kinetec prima advance knee CPM-тренажера, кріотерапії та кінезіотейпування до процесу реабілітації, і контрольна (n=8), що займалась за стандартною методикою. Вихідні показники параметрів, що вивчалися у пацієнтів сформованих груп статистично значуще не відрізнялись ($p<0,05$).

Реабілітаційний тренажер Kinetec Prima Advance knee CPM для пасивної розробки колінного та кульшового суглобів – унікальною моделлю, яка не має аналогів.

Перевагами даного тренажеру є: поєднання приведення / відведення стегна зі згинанням / розгинанням; положення колінного суглоба може бути зафіксоване на декілька секунд в діапазоні 0°, 30°, 60°, 90° і 120°, зменшуючи біль за допомогою розслаблення підколінного м'яза, регулюється по розміру кожного пацієнта. Апарат мінімізує будь-які зміщення і забезпечує мінімальне навантаження на суглоб, забезпечуючи синхронну розробку хворого суглоба [5, с. 293]. Заняття на тренажері проводились 2 рази на добу спочатку по 20 хвилин з поступовим доведенням з 6 процедури до 40 хвилин.

Заняття на тренажерах дозволило повернути рухливість хворого суглоба шляхом пасивної дії, під час якої не відбувається активне скорочення навколо-суглобових м'язів. Ефективність впливу обумовлена, тим що пасивний рух у суглобі проводиться по індивідуально підібраній програмі реабілітації (обирається необхідна амплітуда рухів, його швидкість, сила та пауза на згинанні/розгинанні суглобу).

На початку заняття використовувалася функція тренажера Warm Up (розминка), пристрій розпочинав функціонування на 50% від запрограмованих меж, встановленого діапазону руху, який поступово збільшується до 100% на протязі циклу, ця функція допомагала підготувати суглоб та м'язи до навантаження. Пауза програмувалася в діапазоні 1-40 с.

В Kinetec prima advance knee CPM-тренажері є 10 рівнів швидкостей та величини навантаження на суглоб. В разі виникнення протидії пацієнтом під час процедури (наявність супротиву) реабілітолог приймає рішення припинити заняття, якщо така ситуація виникає під час процедури на тренажері – здійснюється «Реверс» – одна з головних безпечних функцій апарата та він вимикається автоматично. Функція «Реверс» забезпечує безпечне заняття на тренажері і в разі виникнення сильної болі, м'язового напруження негайно повертала кінцівку у вихідне положення. Тренажер мінімізує будь-які зміщення і забезпечує мінімальне навантаження на суглоб та його синхронну розробку [2, с. 16].

При аналізі інтенсивності болю у обстежених за візуально-аналоговою шкалою (VAS) болю до реабілітації показники склали у контрольній групі – $\overline{x}$ = 2,4° (S=1,1°), в основній групі – $\overline{x}$ = 2,3° (S=1,2°) $p>0,05$. Під час розробки контрактури мало місце поступове збільшення больових відчуттів у двох групах під час проведення реабілітаційних процедур, але в контрольній групі показники збільшились у два рази – $\overline{x}$ = 6,2° (S=1,5°), на відмінно від основної групи – $\overline{x}$ = 3,1° (S=1,3°) ($p<0,05$).

Таблиця 1

Динаміка амплітуди згинання у суглобах нижньої кінцівки у процесі реабілітації

Суглоб	Амплітуда згинання, градуси											
	основна група						контрольна група					
	до реабілітації		через 5 днів		через 10 днів		до реабілітації		через 5 днів		через 10 днів	
Колінний	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m
	35,3	2,3	78,3*	1,1	94,2*	1,5	35,1	2,1	56,3*	2,1	76,4*	1,5
Кульшовий	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m	$\overline{x}$	m
	30,2	1,4	73,1*	1,2	90,3*	1,4	30,6	2,2	51,7*	2,3	73.5*	1,4

*Примітка. * – значення статистично значуще відрізняється від початкового до проведення фізичної реабілітації (р<0,05)*

Збільшення рухливості у колінному суглобі після занять на Kinetec prima advance knee CPM-тренажері руйнує пристосувальні зміни. Нижня кінцівка починає краще згинатися, що підтверджується даними гоніометрії. Як видно із таблиці 1 за час перебування в стаціонарі у досліджених основної групи відбуваються очевидні покращання рухливості у колінному та кульшовому суглобах (р<0,05). В контрольній групі спостерігали таку ж картину, але лише з тенденцію до покращання (р<0,1).

Висновки і пропозиції. Завдяки застосуванню індивідуальної програми реабілітації з використанням сучасного тренажера Kinetec prima advance knee CPM для розробки іммобілізаційних контрактур основна група покращила больові відчуття у двічі по відношенню до контрольної. Визначена можливість доповнення існуючих програм фізичної терапії хворих з іммобілізаційними контрактурами колінного суглоба за допомогою тренажера Kinetec prima advance knee CPM для розробки нової сучасної більш ефективної програми.

Список літератури:

1. Анкин Н.Л. Травматология. Европейские стандарты диагностики и лечения / Н.Л. Анкин, Л.Н. Анкин. – К.: Книга плюс, 2012. – 464 с.
2. Глиняна О.О. Особливості використання CPM-тренажерів для відновлення пацієнтів після оперативного лікування переломів вертлюгової западини / О.О. Глиняна // Молодий вчений. – 2018. – № 1. – С. 14-17.
3. Звіряка О.М. Застосування механотерапевтичного пристрою при пост-іммобілізаційних контрактурах гомілковостопного суглоба / О.М. Звіряка, І.А. Лазарев, О.І. Баяндіна // Медична реабілітація, курортологія, фізіотерапія: [додаток до журналу] : матеріали ІІІ Нац. конгр. фізіотерапевтів та курортологів «Медична реабілітація – сучасна система відновлення здоров'я». – К., 2006. – № 3. – С. 241-242.
4. Маркс В.О. Ортопедическая диагностика: рук.-справочник / В.О. Маркс. – Таганрог: Прогресс, 2001. – 511 с.
5. Попадюха Ю.А. Сучасні роботизовані комплекси, системи та пристрої у реабілітаційних технологіях: Навч. посіб. / Ю.А. Попадюха. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – 324 с.
6. Crowl A.C. Kahler D.M. Closed reduction, and – percutaneous fixation of anterior column acetabular fractures. ComputAidedSurg. 2012; 7(3): 169-178.

Билевич Д.А., Глиняна О.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ KINETEX PRIMA ADVANCE KNEE CPM-ТРЕНАЖЕРОВ ДЛЯ РАЗРАБОТКИ ИММОБИЛИЗАЦИОННОЙ КОНТРАКТУРЫ КОЛЕННОГО СУСТАВА

Аннотация
В статье рассмотрено использование Kinetex prima advance knee CPM-тренажера для разработки иммобилизационной контрактуры коленного сустава в сочетании с лечебной физической культурой, лечебным массажем, кинезиотейпированием и физиотерапией. Главной целью этой работы является оценка эффективности применения Kinetec CPM-тренажера в сочетании с общепринятыми методами и средствами физической реабилитации для восстановления функции коленного сустава. Приведены основные характеристики тренажера и методика проведения процедуры. По результатам оценки проведенной физической терапии, объем движений сгибания в коленном суставе с контрактурой перед началом реабилитационных мероприятий составил: у контрольной группе – $\overline{x}$ = 35,1° (S=2,1°), в основной – $\overline{x}$ = 35,3° (S=2,3°) p<0,05; через 5 дней после проведенных процедур в контрольной группе этот показатель составил – $\overline{x}$ = 56,3° (S=2,1°), а в основной группе – $\overline{x}$ = 78,3° (S=1,1°) и через 10 дней в контрольной группе – $\overline{x}$ = 76,4° (S=1,5°) и в основной группе – $\overline{x}$ = 94,2° (S=1,5°), p<0,05. Показатель болевых ощущений до реабилитационных мероприятий у контрольной группе составил – $\overline{x}$ = 2,4° (S=1,1°), в основной группе – $\overline{x}$ = 2,3° (S=1,2°) p<0,05; во время проведения реабилитационных процедур в контрольной группе – $\overline{x}$ = 6,2° (S=1,5°) и в основной группе – $\overline{x}$ = 3,1° (S=1,3°).

Ключевые слова: контрактура, иммобилизация, техническое средство, криотерапия, физическая реабилитация.

Bilevich D.A., Glynyana O.A.
National Technical University of Ukraine
"Kiev Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky»

USE OF KINETEX PRIMA ADVANCE KNEE CPM TRAINERS FOR THE DEVELOPMENT OF IMMOBILIZER CONTRACTORS OF THE CROSSROADS

Summary
The article discusses the use of Kinetex prima advance knee CPM- a simulator for the development of knee joint immobilization contractions, combined with physical therapy, therapeutic massage, kinesiotherapy and physiotherapy. The main purpose of this work is to evaluate the effectiveness of the Kinetec CPM simulator in combination with commonly accepted methods and means of physical rehabilitation for the restoration of the knee joint function. The main characteristics of the simulator and the procedure of carrying out the procedure are given. According to the results of the assessment of physical therapy, the volume of bending movement in the knee joint with contracture before the beginnig of rehabilitation measures was: in the control group – $\overline{x}$ = 35,1° (S=2,1°), in the main – $\overline{x}$ = 35,3°(S=2,3°) p>0,05; 5 days after the procedures in the control group, this figure was – $\overline{x}$ = 56,3° (S=2,1°), and in the main group – $\overline{x}$ = 78,3° (S=1,1°) and after 10 days in the control group – $\overline{x}$ = 76,4° (S=1,5°) and in the main group – $\overline{x}$ = 94,2° (S=1,5°), p<0,05. The rate of pain to rehabilitation measures in the control group was – $\overline{x}$ = 2.4° (S=1,1°), in the main group – $\overline{x}$ =2,3° (S=1,2°) p>0,05; during rehabilitation procedures in the control group – $\overline{x}$ = 6,2° (S=1,5°) and in the main group – $\overline{x}$ = 3,1° (S=1,3°).
Keywords: contracture, immobilization, technical means, cryotherapy, physical rehabilitation.

УДК 371.125.8:364-43

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Веретенко І.М.
Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків

У статті схарактеризовано основні теоретичні положення, які є підґрунтям у формуванні компетентностей здобувачів загальної середньої освіти. Проаналізовані поняття компетентність та соціальна компетентність. Виділено соціальну компетентність як домінуючу компетентність при здійсненні соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти. Виокремлено здатності соціальної компетентності. Розкрито можливості використання базових положень компетентнісного підходу відповідно до завдань соціально-педагогічної роботи зі здобувачами загальної середньої освіти.
Ключові слова: компетентність, соціальна компетентність, здобувачі загальної середньої освіти, базові положення, компетентнісний підхід, соціально-педагогічна робота.

Постановка проблеми. Підходи до освіти в сучасній Україні постійно оновлюються. У сучасних закладах загальної середньої освіти України передбачено «перехід від школи знань до школи компетентностей». Навчити особистість використовувати отримані знання для успішної самореалізації при виконанні своєї соціальної функції можливо в рамках компетентнісного підходу у сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою формування компетентностей (соціальних компетентностей) здобувачів загальної середньої освіти працюють українські вчені: І. Бех, Н. Бібік, Л. Ващенко, М. Докторович, І. Зарубінська, І. Звєрєва, О. Локшина, О. Овчарук, Т. Окушко, Ж. Петрочко, О. Пометун, О. Савченко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, як показав аналіз наукових праць українських вчених, проблема компетентнісного підходу в освіті є надзвичайно актуальною. Означений підхід стосується і навчання, і соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти. Так, у новому Законі України «Про освіту» від 2017 року зазначається, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу…» [11].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення базових положень компетентнісного підходу у соціально-педагогічній роботі та окреслення доцільності їх використання соціальними педагогами в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Визначальною категорією компетентнісного підходу у соціально-педагогічній роботі є «компетентність» (вихідна основа «compete», що означає «знати», «досягати», «вміти», «відповідати»), без якої не можлива діяльність особистості сучасного суспільства. У науковій літературі поняття «компетентність» не має єдиного тлумачення. Первинне значення цього терміну стосувалося в основному професійної діяльності й розглядалося як вершина розвитку професійної майстерності. Протягом останніх років дослідники почали визначати компетентності у різних сферах життєдіяльності.

Так, наприклад, О. Пометун зазначає, що у педагогічній науці термін «компетентність» розуміється як «...спроможність особистості сприймати індивідуальні потреби та відповідати на них, кваліфіковано будувати діяльність у будь-якому напрямі, виконувати певні завдання або роботу» [10, с. 16].

Науковець Ж. Петрочко розглядає компетентність як «...інтегровану особистісну характеристику, що об'єднує знання, уміння, навички, цінності, досвід людини, готовність і здатність реалізувати коло повноважень, що визначають її відповідальність у виконанні певних завдань» [8, с. 54].

Компетентність за твердженням М. Докторович – категорія, яка може стосуватися як однієї конкретно взятої особистості, так і цілої соціальної групи. Вона вказує не лише на вміння, знання, досвід, а й на самостійність, рівень освіченості, життєві та професійні цінності, здатність ефективно розв'язувати нові нестандартні завдання тощо [1]. Компетентність передбачає спроможність особистості відповідати на індивідуальні та соціальні виклики, формувати комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок. Вона не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації, оскільки тісно пов'язує одночасну мобілізацію знань, умінь і способів поведінки в умовах конкретної діяльності. Компетентність має вікові характеристики, які розглядаються як орієнтовні показники розвитку особистості на кожному віковому етапі. Вітчизняні науковці Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун на основі вивчення зарубіжного досвіду визначили наступні ключові (життєво важливі) компетентності здобувачів середньої освіти: навчальну (інтелектуальний розвиток особистості та здатність учитися протягом життя); соціальну (володіння засобами, що дають можливість особистості взаємодіяти з різними соціальними групами та соціальними інститутами суспільства), здоров'язбережувальну (набуття характеристик та властивостей, спрямованих на збереження фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я – свого та оточення), громадянську (орієнтування в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, прийняття законних рішень, враховуючи інтереси і потреби громадян, власні інтереси), з інформаційних та комунікаційних технологій (здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти й оперувати інформацією відповідно до потреб ринку праці), загальнокультурну (здатність жити та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного суспільства, керуючись національними та загальнолюдськими цінностями). Ключові компетентності є особистісною і соціальною цінністю, вони необхідні кожному учню і суспільству в цілому [12]. Без цих компетентностей неможлива діяльність сучасної людини в інтелектуальній, суспільно-політичній, комунікаційній, інформаційній, культурній та інших сферах життєдіяльності. Ключові компетентності мають відповідати пріоритетам та цілям освіти і носити особистісно орієнтований характер [5, с. 13].

Вирішальну роль у формуванні ключових компетентностей здобувачів середньої освіти відіграють саме заклади загальної середньої освіти, які забезпечують формування активної життєвої позиції, моральних переконань, принципів та ідеалів, необхідних для всебічного розвитку особистості.

У Законі України «Про освіту» зазначається, що компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [11].

У соціально-педагогічному аспекті поняття «компетентність» розглядають як здатність особистості ефективно взаємодіяти у суспільстві, задовольняти індивідуальні та соціальні потреби за допомогою знань, умінь, практичних навичок, емоцій, ціннісних орієнтацій і використовують поняття «соціальна компетентність». Саме на формування соціальної компетентності має бути спрямована соціально-педагогічна робота загальноосвітнього навчального закладу. Серед основних компетентностей І. Звєрєва виділяє: соціальні компетентності, пов'язані з оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості (здатність до співпраці; вміння розв'язувати проблеми в різних життєвих ситуаціях; комунікативні навички та навички взаєморозуміння; вміння функціонувати в соціально гетерогенних групах; активна участь у житті громади; вміння визначати особисті ролі в суспільстві тощо); мотиваційні компетентності, пов'язані з інтересами, індивідуальним вибором особистості (навички адаптуватися та бути мобільним; бажання змінити життя на краще; вміння робити власний вибір і встановлювати особисті цілі тощо); функціональні компетентності пов'язані з умінням оперувати знаннями та фактичним матеріалом (здатність ефективно використовувати мову та символи, знання й інформаційну грамотність у різних ситуаціях) [2, с. 58].

Соціальна компетентність поєднує в собі загальні ознаки поняття «компетентність» особистості, які звужуються й уточнюються значенням і логікою поняття «соціальна». Такими загальними ознаками компетентностей є їх практикозорієнтований характер і творча спрямованість. Соціальна компетентність особистості охоплює різні сфери людської діяльності: навчальну, професійну, власне соціальну взаємодію і є однією із істотних передумов продуктивної міжособистісної взаємодії в усіх її проявах [3].

Соціальна компетентність за М. Докторович – це набута здатність особистості гнучко орієнтуватися в мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем [1].

Поняття «соціальна компетентність» підлітків Т. Окушко визначає як базову, інтегровану характеристику особистості, що відображає її досягнення в розвитку взаємин з іншими людьми, дозволяє

правильно вибудовувати відносини і сприймати соціальну реальність, реалізовувати свою поведінку в залежності від ситуації у відповідності з існуючими у соцумі нормами і цінностями [7].

Б. Кремс виокремлює наступні компоненти соціальної компетентності: компетентність у вирішенні конфліктів, соціальна відповідальність, соціальне розуміння, соціальна вправність, В. Ромек акцентує на можливості гнучко змінювати стратегію поведінки людини з урахуванням соціальних норм та особливостей соціальної ситуації.

Ми погоджуємося з думкою, що процес формування соціальної компетентності проходить ряд етапів (соціальна адаптація, соціальна ідентифікація, індивідуалізація та персоніфікація), триває протягом життя людини, розгортається послідовно згідно з її психофізіологічним розвитком в кожному віковому періоді, набуваючи нових форм та змісту [1].

Важливою теорією компетентнісного підходу, на нашу думку, є теорія соціальних мереж (Д. Уоттс, С. Строгац). Вона підкреслює значущість міжособистісних стосунків, в першу чергу, всередині референтних груп та серед однолітків у набутті тієї чи іншої форми поведінки. На цій теорії ґрунтуються програми профілактики у молодіжному середовищі за принципом «рівнийрівному». За концепцією М. Вебера соціальна дія (бездіяльність) має суб'єктивний «сенс» незалежно від ступеня його виразності. Соціальна дія – це поведінка особи, яка за суб'єктивно передбачуваним змістом (цілі, наміри, уявлення про що-небудь) дійової особи, суспільства пов'язана з поведінкою інших людей і, виходячи з цього сенсу, може бути зрозуміло пояснена. Інакше кажучи, соціальною є така дія, «що у відповідності зі своїм суб'єктивним змістом включає в дійовій особі установки на те, як будуть діяти інші і орієнтується в їхньому напрямку». Це означає, що соціальна дія передбачає свідому орієнтацію суб'єкта на відповідну реакцію партнера і «очікування» певної поведінки, хоча її може й не бути.

Соціальну дію особистості вивчав і Т. Парсонс у своїй концепції. Він стверджував, що діяльність особистості є усвідомленою, спирається на цінності, принципи і норми суспільної поведінки. Тобто, діяльність залежить від трьох факторів – соціального виміру, що ґрунтується на певному усталеному соціальному порядку, соціальних норм, особистісного виміру, який опирається на усвідомлення соціальним суб'єктом власних вчинків та культурного виміру, підґрунтям якого є прийняті у суспільстві культурні цінності. Існування останніх є обов'язковою умовою стабільного функціонування соціальної системи, оскільки культурні цінності, прийняті особистістю, дозволяють їй безболісно сприймати норми обов'язкової поведінки в межах соціальної системи. За такою системою фундаментальні суспільні цінності повинні стати цінностями особистості, що і є основою її соціальної дії.

Також необхідно, на нашу думку, розглянути теорію Г. Дж. Ботвіна, що вивчає життєві навички (lifeskills training), тобто навички особистої поведінки та міжособистісного спілкування. Наявність життєвих навичок за даною теорією дозволяє особистості позитивно змінювати поведінку та гармонійно жити у суспільстві.

Використання цієї теорії у соціально-педагогічній роботі сприяє формуванню сприятливих життєвих настанов та поведінкових навичок. Дану теорію застосовують у превентивній роботі щодо попередження різних видів насильства, у корекційній роботі в разі його виявлення, у випадках потрапляння дитини у складні життєві обставини, у профілактичній та корекційній роботі щодо різних видів залежностей здобувачів середньої освіти тощо [4, с. 18].

Теорія ігрової діяльності вчених Д. Ельконіна та А. Усової розглядає своєрідність ігрової діяльності, основні етапи її становлення, формування ігрових дій, умови виникнення і розвитку сюжетної гри, перехід рольових ігор у групові, з'ясовує значення гри як рушійної сили розвитку дитини. Багато уваги було приділено дослідженню ролі дитячих груп у становленні особистості, результатом якого стало твердження, що клас, у життя якого включаються школярі, не впливає безпосередньо на становлення їхніх особистісних якостей. Цей вплив залежить від функцій, які виконує учень у груповій навчальній діяльності, суспільно корисній праці, від реалізації його прагнення до самоствердження. Найефективнішим чинником розвитку є нові потреби, інтереси, прагнення, самооцінка особистості тощо.

Українські дослідники соціально-педагогічної теорії та практики виокремлюють здатності соціальної компетентності: аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів, відповідно до соціальних норм і правил, наявних в українському суспільстві, та інших чинників; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими; застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних та колективних дій; визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншим.

Висновки і пропозиції. Використання базових положень компетентнісного підходу в соціально-педагогічній роботі зі здобувачами загальної середньої освіти має сприяти: упевненості у певному соціальному статусі; формуванню особистості, яка здатна враховувати мінливість процесів, що відбуваються у суспільстві і відповідно цьому діяти, з іншого боку такої особистості, яка буде твердо дотримуватися своїх намірів, створюючи сприятливі умови для їх реалізації; формуванню установок на прикладання зусиль до навчання, самовиховання, духовної та творчої діяльності і отриманню задоволення від результату своєї діяльності; профілактичній та корекційній роботі з попередження жорстокого поводження з дітьми у сімейному оточенні тощо.

Список літератури:

1. Докторович М.О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2007. 21 с.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д. Звєрєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
3. Зарубінська І.Б. Теоретико-методичні основи формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Київ, 2011. 39 с.
4. Информационный документ ООН «Насилие дома и в семье» (Regional Consultation for the UN Study on Violence Against Children, 5–7 July 2005). Ljubljana, Slovenia, 2005. 221 с.
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. – Київ: «К.І.С.», 2004. 112 с.
6. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти // Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. Київ: «К.І.С.», 2003. С. 13-37.
7. Окушко Т.К. Формування соціальної компетентності підлітків у дитячому об'єднанні. URL: http://www.stattionline.org.ua.
8. Петрочко Ж.В. Дитина у складних життєвих обставинах: соціально- педагогічне забезпечення прав : моногр. Рівне: Видавець О. Зень, 2010. 368 с.
9. Пометун О.І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / Н.М. Бібік, Л.С. Ващенко, О.І. Локшина [та ін.]. Київ: «К.І.С.», 2004. С. 16-25.
10. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. 2005. № 23. С. 18-19.
11. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.
12. Савченко О.Я. Ключові компетентності – інноваційні результати шкільної освіти // Рідна школа. 2011. № 8-9 (серпень-вересень). С. 4-8.

Веретенко И.М.
Украинская инженерно-педагогическая академия

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СОИСКАТЕЛЕЙ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Аннотация
В статье охарактеризованы основные теоретические положения, которые являются основой в формировании компетентностей соискателей общего среднего образования. Проанализированы понятия компетентность и социальная компетентность. Выделена социальная компетентность как доминирующая компетентность при осуществлении социально-педагогической работы в учреждениях общего среднего образования. Выделены способности социальной компетентности. Раскрыты возможности использования базовых положений компетентностного подхода в соответствии с задачами социально-педагогической работы с соискателями общего среднего образования.
Ключевые слова: компетентность, социальная компетентность, соискатели общего среднего образования, базовые положения, компетентностный подход, социально-педагогическая работа.

Veretenko I.M.
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

FORMATION A COMPETENCIES OF TRAINERS OF MIDDLE EDUCATION (SOCIAL-PEDAGOGICAL ASPECT)

Summary
The article describes the main theoretical positions which are the basis for forming the competences of the applicants of general secondary education. The concepts of competence and social competence are analyzed. The social competence as the dominant competence is allocated while performing social and pedagogical work in institutions of general secondary education. The ability of social competence is singled out. The possibilities of using the basic provisions of a competent approach in accordance with the tasks of social and pedagogical work with applicants for general secondary education are revealed.
Keywords: competence, social competence, applicants for general secondary education, basic provisions, competence approach, social and pedagogical work.

УДК 378.015.3.016:159.955-057.87

ДОСЛІДЖЕННЯ МИСЛЕННЯ У НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Вінтюк Ю.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті висвітлені особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення інтелектуальної сфери особистості у навчальній роботі зі студентами-психологами. Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясовано тематику та підходи до дослідження мислення. Розглянуті особливості вивчення інтелектуальних проявів особистості з позицій різних підходів. Висвітлена специфіка залучення студентів до дослідження інтелектуальної сфери особистості. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічено перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Ключові слова: підготовка майбутніх фахових психологів, навчально-виховний процес, формування фахової компетентності, дослідження мислення, дослідницький підхід у навчальній діяльності.

Постановка проблеми. Реформування освітньої системи в Україні, вищої освіти зокрема, вимагає втілення докорінних змін, що зумовлено необхідністю її інтеграції у світовий освітній простір. Відповідно до існуючих вимог, у процесі навчання майбутні фахівці повинні опанувати не тільки наявні теоретичні знання, необхідні для роботи за певною спеціальністю, але й практичні способи їхнього застосування, на сучасному рівні. Це повною мірою стосується і підготовки студентів-психологів, оскільки лише володіння найновішими теоретичними знаннями разом з сучасними практичними методиками може забезпечити їм належний рівень фахової підготовки, необхідний для діяльності за ринкових реалій. Цим зумовлена необхідність надати їм відповідну освіту, яка здатна забезпечити готовність до діяльності в реальних умовах, при наявності професійної компетентності у широкому спектрі вимог. До таких вимог у наш час належить і вміння працювати з інтелектуальною сферою особистості; вказана обставина зумовлює доцільність даного дослідження.

Мета роботи: розглянути особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення інтелектуальної сфери особистості у навчальній роботі зі студентами-психологами.

Завдання дослідження:

– здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати тематику та підходи до дослідження мислення;

– розглянути особливості вивчення інтелектуальних проявів особистості з позицій різних підходів;

– висвітлити специфіку залучення студентів до дослідження інтелектуальної сфери особистості;

– зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Дана робота виконана в контексті попередніх досліджень, з формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, і є їхнім подальшим продовженням (див., напр.: [8-10] та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій за обраною темою варто відзначити, передусім, праці класиків вітчизняної і зарубіжної психології, які до сьогодні не втратили свого значення. Це публікації Г.Ю. Айзенка [1; 2], А.Ф. Анісімова [3], Б.І. Беспалова [4], Н.П. Бехтєрєвої [5], Л.С. Виготського [11; 12], А.Н. Воробйова [13], Д. Гілфорда [14], Г.С. Костюка [20; 21], К. Леві-Строса [22], О.М. Леонтьєва [23], О.К. Тихомирова [26] та ін.

Не меншої уваги заслуговують і праці сучасних вітчизняних і закордонних науковців: Ю.А. Бурлакова [6], Л.М. Веккера [7], В.М. Гордона [15], Л.Л. Гурова [16], Д. Дьюї [17], Є.С. Єрмакової [18], Д.Н. Завалишина [19], А.М. Матюшкіна [24], В.Ф. Спиридонова [25], Д. Халперна [27], М.А. Холодної [28], Н.І. Чуприкової [29] та ін.

У вказаних працях перелічених науковців детально розглянуті питання походження та призначення мислення; надано відомості про різні теорії інтелекту; структуру інтелектуальної сфери особистості; її розвиток у різні вікові періоди; висвітлено основні проблеми, що постають при вивченні мислення та створенні теорій; подано інформацію про методологію та методи дослідження інтелектуальної сфери; наведено інформацію про методики для діагностики якостей мислення та складових інтелекту; висвітлено прикладний аспект застосування знань про мислення; а також розглянуті шляхи подолання труднощів, що виникають при вивченні мислення як і стан сучасних досліджень у даному напрямку. Результати здійсненого аналітичного розгляду теми використано при плануванні та проведенні власного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що основні підходи до дослідження мислення у наявній науковій літературі з даної тематики висвітлені достатньо повно, інформації про те, як саме доцільно, оптимальним чином, тобто з найменшими труднощами, ознайомлювати з цими відомостями студентів, які навчаються за спеціальністю «Психологія», ані викладу досвіду подібної роботи, не знайдено. Оскільки наявна інформація не дає змоги одержати цілісну картину явища, що вивчається, є доцільною розробка певного раціонального підходу, який би дозволив освоїти не лише відомі теоретичні знання, але й практичні навички дослідження процесу мислення. Не менш важливо при цьому вказати можливості застосування цих знань у повсякденній роботі практичного психолога; дана обставина зумовлює доцільність проведення самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене дослідження полягало у розробці та апробації конструктивного підходу до ознайомлення студентів із дослідженням інтелектуальної сфери особистості, який би дозволив поєднати доступні на сьогодні знання про предмет розгляду на певній раціональній основі, подати їх на відповідному рівні й у чіткій логічній послідовності. При цьому необхідно виходити з їхніх потреб у таких знаннях, наявного рівня знань, вимог професійної підготовки та рівня фахової і педагогічної майстерності викладачів. У роботі максимально використано власний досвід викладання, при реалізації запропонованого підходу ставилося завдання наблизити наукові теорії до повсякденного життя кожної людини, щоб зробити їх зрозумілими для студентів. У даному дослідженні передбачено як аналітичну, так і практичну складову; воно організовується та проводиться викладачем, проте з максимально можливим залученням студентів; і реалізується як в аудиторній, так і позааудиторній навчальній діяльності. Запропонований підхід апробовано при викладанні курсу «Загальна психологія» студентам, які навчаються за спеціальністю «Психологія», на 1-му курсі в Національному університеті «Львівська політехніка». Причому студенти мали змогу попередньо ознайомитися з матеріалами занять, які розміщені у «Віртуальному навчальному середовищі» закладу; що дозволило надати викладу дискусійний характер. Вироблена доцільна послідовність проведення дослідження, як подача й опрацювання теоретичного матеріалу, так і його практична компонента, в конспективному викладі, наведена далі.

Розпочати виклад даної теми студентам доцільно з розповіді про те, що має спільного мислення з іншими пізнавальними психічними процесами, а головне, з'ясування специфіки, чим воно від них відрізняється. Основні відмінності мислення від інших пізнавальних процесів необхідно пояснити, а потім навести приклади. Після цього можна дати визначення даного поняття, а також навести до нього необхідні коментарі; розкрити специфіку вивчення мислення, різними науками, психологією зокрема. Хоча студенти відзначають, що весь поданий матеріал не викликає запитань, необхідно відзначити, що і тут не все так однозначно, і простота в даному випадку може виявитися хибною. Для цього доречно звернутися до випадку з біографії видатного німецького вченого М. Хайдеггера, який, при викладі теми «Мислення» заявляв студентам: «На жаль, я не можу вам сказати, що таке мислення. Тому що будь-яке з відомих його визначень починається словами: "Мислення – це процес..." Але мислення взагалі не можна назвати процесом... Тому зробимо інакше: я буду мислити перед вами вслух, а ви зробіть висновок, що це таке». Студенти погоджуються з правомірністю такої думки, і обіцяють подумати, чи є мислення процесом і чим взагалі воно є або не є.

Далі варто зосередити виклад на розкритті питання про види і форми мислення. Слід назвати критерії, за якими розрізняють види мислення, назвати види за кожним з критеріїв, надати необхідні коментарі та приклади. Завершивши огляд видів і форм мислення, доцільно детальніше розповісти про головні з них: наочно-дійове, наочно-образне і словесно-логічне (або абстрактне). Це завдання, як і попередні, вдається вирішити без будь-яких ускладнень; а далі слід пояснити, що словесно-логічне мислення може набирати різних форм. Відтак, виклад зосереджуємо на розкритті основних форм словесно-логічного мислення: поняття, судження та умовивід (і його різновиди: індукція та дедукція); до кожної з них даємо необхідні пояснення та наводимо приклади. В кінці розкриття даного питання зауважуємо, що вивченням основних форм мислення займається формальна логіка. Проте присутні не вивчали навіть ознайомчого курсу логіки, ні в школі, ні у ВНЗ (лише дехто з них самостійно читав, в основному популярні книжки). Тому доводиться коротко розповісти також про те, чим займається дана наука, і де та для чого можуть знадобитися сучасному фахівцю ці знання, фаховому психологу зокрема (а потім, відповідаючи на питання, і про те, де й як їх можна знайти).

Тепер можна перейти до розкриття питання про те, як відбувається мислительна діяльність, і розповісти про мислительні дії та операції. Наводимо визначення: мислительні дії – це дії з об'єктами, відображеними в образах, уявленнях і поняттях про них. Тут потрібно зупинитися для з'ясування того, наскільки студенти обізнані з ними із власного досвіду; вони погоджуються, що щодня, постійно, здійснюють різні мислительні дії. Тому продовжуємо: мислительні операції – це певні послідовність мислительних дій, спрямованих на вирішення одного біжучого завдання. Тут також потрібно запропонувати майбутнім психологам певне завдання, що його доводиться вирішувати практично щодня, представити як певну послідовність мислитель них дій, виявити операцію, яку вони складають – з чим вони успішно справляються. Слідуючи логіці викладу, далі ознайомлюємо присутніх з основними мислительними операціями, тобто послідовно розповідаємо про: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, конкретизацію й узагальнення. Відразу ж даємо необхідні пояснення, наводимо приклади. Особливо варто наголосити, як саме присутні будуть користуватися ними про проведенні власних досліджень, зокрема, при виконанні курсових і дипломних робіт. На завершення констатуємо, що мислення відбувається за загальними законами, спільними для всіх людей: спільними є основні форми мислення, мислительні дії, операції та механізми. Однак, зауважуємо, що мислення набуває своїх відмінних особливостей в залежності від змісту завдань, у розв'язання яких воно включається, і від індивідуальних особливостей суб'єкта мислення.

Далі доречно розкрити, як відбувається процес вирішення завдань. Констатуємо, що мислення часто розгортається як процес рішення завдання, в якому виділяються умови і вимоги. Причому завдання повинно бути прийняте суб'єктом мислительної активності, тобто співвіднесене з його потребово-мотиваційною сферою. Мислення людини характеризується єдністю неусвідомленого й усвідомленого; мислительна діяльність спонукається мотивами, які є не тільки умовами її розгортання, але й чинниками, які зумовлюють її продуктивність. Продовжуючи виклад, наголо-

шуємо також, що велику роль у мислительній діяльності відіграють емоції, забезпечуючи управління пошуком рішення поставленого завдання; а продуктом мислення можуть бути орієнтири наступних дій. Відзначимо також, що дослідження цілеутворення складає важливий розділ психології мислення й особистості.

Відтак констатуємо, що мислення часто виникає у проблемній ситуації – це ситуація, яка характеризується не просто незнанням, а усвідомленням людиною того, що у відомому є щось невідоме, істотно важливе для неї і водночас таке, що його потрібно з'ясувати. Усвідомлюючись, проблемна ситуація стає завданням. Усвідомлення умови завдання є початковим моментом роздумів над його змістом, що полягає в аналізі умови, виявленні даного і шуканого в ній. А від того, як забезпечується цей початок, залежить подальший хід процесу мислення. В даному місці варто навести приклади проблемних ситуацій, зокрема, з історії розвитку науки, що призвели до значних відкриттів. Не менш важливо заохотити до діалогу студентів, щоб вони розповіли приклади проблемних ситуацій з власного життя, як вони спонукали їх до пошуку рішення завдання, як відбувався цей процес і які результати були одержані.

Продовжуємо виклад: відзначаємо, що центральним моментом у розв'язуванні завдання є знаходження шляху, принципу або основного способу його розв'язання. Ідея виникає у вигляді здогаду, припущення (або гіпотези). Аналіз умови завдання здійснюється за допомогою аналізу та синтезу, що створює умови для подальших дій. Причому допомагає пошуку правильного шляху розв'язання досвід вирішення інших, подібних завдань; який успішно переноситься на розв'язання нових.

Відзначаємо, що будь-яка мислительна діяльність містить ряд етапів, тому переходимо до їх послідовного розгляду:

– з'ясування питання, яке необхідно вирішити; у ході аналізу умов на цьому етапі конкретизується те, що дано і що потрібно знайти;

– пошук можливих засобів розв'язання проблеми, з залученням наявних знань; тут використовується наявний досвід, набутий у подібних ситуаціях, виникають асоціації з подібними явищами; відбувається активний пошук можливих шляхів і засобів рішення; завершується етап появою припущення про сутність явища, яке вивчається;

– перевірка припущення (гіпотези); може відбуватися подумки, або за схематичним зображенням досліджуваного пристрою чи процесу; поступово припущення уточнюється та деталізується;

– реалізація прийнятого рішення – на цьому етапі здійснюється співставлення мисленного результату зі знайденим; часто вже знайдене рішення може викликати нові питання, що послужить початком нових мислительних дій.

Доречним буде відзначити, що саме таку послідовність етапів мислення студенти будуть змушені застосувати при вирішенні завдань, поставлених у курсовій роботі, до виконання якої вони невдовзі приступлять; тому цікаво дізнатися їхню думку з цього приводу і відповісти на можливі запитання. Слід також відзначити, що утруднення при рішенні мислительних завдань можуть мати місце з різних причин: відсутність необхідних знань, потрібного досвіду, слабого розвитку вмінь у користуванні мислительними операціями, порушення законів логіки, або відсутність (чи недостатня вираженість) необхідних особистісних якостей. Проте в процесі рішення завдань розвиваються ті чи інші якості мислення, тому далі потрібно зосередити виклад на висвітленні цього питання.

Розповідь про якості мислення доречно розпочати з констатації факту, що індивідуальні особливості мислення пов'язані з наявністю наступних якостей: глибина, послідовність, самостійність, критичність, гнучкість і швидкість. До кожної з якостей необхідно навести визначення і приклади; можна пов'язати цю розповідь із подачею цікавих фактів з історії науки, котрі ілюструють їх тощо. Потім можна розповісти і про інші індивідуальні особливості мислення, а також про те, як вони формуються та проявляються, про важливість їхнього формування у навчально-виховному процесі.

Наголошуємо, що до індивідуальних особливостей мислення відносять також розумові здібності, або інтелект. Розкриття даного питання викликає підвищений інтерес у присутніх, тому починаємо з наведення визначення, прикладів і пояснень. Варто відзначити, що інтелект ототожнюють з системою розумових операцій, зі стилем і стратегією рішення проблем, ефективністю індивідуального підходу до ситуації, що вимагає пізнавальної активності, стилем мислення тощо. Необхідно розповісти про структуру інтелекту, навівши і пояснивши її моделі: Ч.-Е. Спірмена, Л.-Л. Терстоуна, Дж.-П. Гілфорда, Р. Амтхауера. Наводимо основні положення, висунуті й обґрунтовані цими авторами, запропоновану структуру, подаємо необхідні пояснення й коментарі. Особливо слід відзначити призначення таких моделей, а також коротко згадати і про інші, як і про сучасний стан подібних досліджень і проблеми, що їх ускладнюють. Важливо також проаналізувати наведені моделі, спробувати знайти спільне і пояснити наявні відмінності між ними; а також долучити до цього процесу студентів.

У наступному питанні розкриваємо проблему розвитку інтелекту. Після завершення викладу основних теоретичних питань, передбачених навчальною програмою, переходимо до практичної частини роботи. Сутність її зводиться до того, що студентам необхідно запропонувати наступні завдання, вирішуючи які, вони формуватимуть необхідні вміння і навички, які знадобляться у практичній діяльності за обраним фахом; отже, набуватимуть досвід застосування одержаних теоретичних знань.

Для активізації пізнавальної та мислительної активності студентів їм спочатку було запропоновано виконати «вправи на кмітливість», яких існує багато різновидів. Завдання, спеціально підібрані та погруповані певним чином, взяті з різних доступних джерел, переважно збірників різноманітних завдань для розвитку мислення. Однак їхній список у переліку використаних джерел не наводиться, оскільки він досить об'ємний.

1. Для розминки наведено, як приклад, всім відоме завдання «переправа» (де потрібно перевезти в одному човні вовка, козу і капусту);

рішення якої також загальновідоме. Проте далеко не всі знають, що існують і значно складніші його варіанти, які студентам відразу ж запропоновано вирішити: коли через річку в одному човні потрібно перевезти трьох лицарів і їх зброєносців; причому ні одного лицаря не можна перевозити без зброї а зброєносця – без його лицаря (зрозуміло, що всі разом вони в човен також не поміщаються). Студенти озадачені таким поворотом справи, проте пробують шукати підходи до рішення запропонованого завдання; невдовзі цей процес перетворюється на групове обговорення й пошук доцільних ходів. В залежності від наявного часу, і вміння керувати цим процесом, переважно вдається дійти лише до певного етапу вирішення завдання; проте на самостійне опрацювання студенти отримують ще складніший його варіант (коли необхідно перевезти через річку чотири закохані пари і т. п.).

Далі студентам запропоновано інші всеможливі завдання для задіяння різних компонентів і розвитку мислення: перекреслювання крапок, різними способами, чотирьох, дев'яти і т. д.; завдання з сірниками; пошук закономірностей у різних послідовностях (букв, чисел, малюнків тощо); знаходження відсутнього числа; складання розрізаної фігури; переливання рідини у кілька ємностей; шахові завдання та ін. Переважно подібні завдання викликають підвищений інтерес у аудиторії, проте ним також потрібно вміло керувати. Так, надто складні завдання не вдається вирішити за обмежений проміжок часу; завдання з сірниками викликають зацікавленість переважно у чоловічої частини; а про шахові завдання доводиться лише розповісти, показавши деякі з них (не лише через те, що більшість студентів не вміють грати у шахи, але й тому, що пошук спільного рішення ускладнений труднощами демонстрації ходів).

2. Після цього студентам запропоновано кілька завдань із тесту Г.Ю. Айзенка, призначеного для діагностики різних складових інтелекту [1; 2]; які, для наочності та залучення у їхньому рішенні всієї аудиторії, демонструються на екрані за допомогою мультимедійного проектора.

3. Студентам запропоновано кілька завдань з тесту «Матриці Равена»; при цьому їм необхідно пояснити, як і для чого був створений цей тест, як і коли його доцільно застосовувати у практичних цілях, особливості роботи з ним і інтерпретації одержаних результатів.

4. Аналогічно запропоновано виконати кілька завдань із різних субтестів з тесту інтелекту Р. Амтхауера; відповідно, необхідно розповісти про призначення і можливості застосування цього тесту, часові нормативи його виконання, обчислення результатів та ін.

5. Знову пропонуємо вирішити кілька нестандартних завдань, іншого характеру: прокладання стежки між будинками у парку, господарі яких посварилися; приховання викрадення монашок із монастиря Монте-Маладетта; про карлика, який живе на 20-му поверсі; аналіз форми та розрізання всеможливих фігур; про те, чому каналізаційні люки роблять лише певної форми тощо.

6. Завершуємо тренінг мислення роздачею творчих завдань прикладного характеру, що потребують багато часу і проведення самостійного дослідження, всі вони зі сфери психології; передбачено, що таким чином студентів, із числа бажаючих, буде залучено до студентської наукової роботи.

7. Для наочної демонстрації, як психологи досліджують різні аспекти мислення, а також працюють із ними, присутнім запропоновано переглянути відповідні навчальні відеофільми. Для цього спеціально підібрані для перегляду, з науково-популярного серіалу «Ігри розуму»: 2-й сезон вип. 8; 5-й сезон вип. 1 і 9-й; 6-й сезон вип. 1. Перегляд даних випусків було здійснено під час аудиторних занять, для того, щоб звернути увагу присутніх на важливі деталі, надати необхідні коментарі та пояснення, а також влаштувати обговорення побаченого. Це необхідно, щоб з'ясувати ставлення студентів до побаченого та дізнатися, наскільки вони зрозуміли поданий матеріал. Перегляд викликав підвищений інтерес у присутніх, вони після чого вони задавали питання і охоче включалися в процес обговорення побаченого, зокрема, робили спроби пов'язати поданий матеріал з отриманими теоретичними знаннями.

Щодо результатів проведеного дослідження, необхідно відзначити наступне. Як і було сплановано, при вивченні даної теми майбутні фахові психологи не лише отримали необхідні теоретичні знання, на сучасному рівні, але й змогу сформувати необхідні практичні вміння та навички їхнього застосування у повсякденній роботі фахового психолога. Вони одержали можливість долучитися до процесу дослідження, що дозволило подолати певні труднощі, які виникають при освоєнні даної теми. Разом з цим, вони наочно побачили, як можна використовувати знання при мислення у повсякденній практичній роботі з клієнтами. Все це дозволило, нерідко незрозумілу науку, чи, принаймні, окремі теми чи питання, зробити ближчими і зрозумілішими, задіяти особистісний аспект мотивації до її вивчення. Вища продуктивність діяльності з вивчення цієї, як інших тем, при вивченні яких також було використано дослідницький підхід, дала бажані результати: студенти активно виступали на семінарських та практичних заняттях, набирали необхідні бали з поточного контролю, а також виявили інтерес до подальшого самостійного вивчення інших питань з даної теми. Найпідготовленіші висловили бажання продовжити дослідження мислення, певних його особливостей, долучившись до студентської наукової роботи.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні **висновки**.

1. Огляд наукових публікацій дозволив констатувати, що в доробку науковців наявні необхідні напрацювання, які дозволяють належним чином обґрунтувати і відповідно реалізувати дослідницький підхід при вивченні даної теми при роботі зі студентами.

2. Застосування дослідницького підходу до висвітлення даної теми у ході її викладання студентам-психологам дозволяє систематизувати наявні знання, викласти їх у певній доречній послідовності, зробити доступнішими і зрозумілішими, а відповідно, сформувати належну мотивацію до її вивчення та подолати низку труднощів, пов'язаних з її опануванням.

3. Впровадження запропонованого підходу дозволяє підняти інтерес до вивчення мислення у студентів, зацікавити їх до самостійного

ознайомлення з іншими її аспектами, методами і перспективами дослідження мислення, що має позитивний вплив на залучення їх до науково-дослідницької діяльності, а також на процес формування їхньої професійної компетентності.

У майбутньому заплановано здійснити вдосконалення запропонованого підходу, з врахуванням результатів його апробації, та рекомендувати до впровадження у процес підготовки практичних психологів.

Список літератури:

1. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности: пер. с англ. / Г.Ю. Айзенк. – М.: Педагогика-Пресс, 1992. – 176 с.
2. Айзенк Г.Ю. Коефициент интеллекта: пер. с англ. / Г.Ю. Айзенк. – Киев, 1994. – 111 с.
3. Анисимов А.Ф. Исторические особенности первобытного мышления / А.Ф. Анисимов. – Л.: Наука, 1971. – 136 с.
4. Беспалов Б.И. Действие. Психологические механизмы визуального мышления / Б.И. Беспалов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 189 с.
5. Бехтерева Н.П. Нейрофизиологические механизмы мышления / Н.П. Бехтерева, Ю.Л. Гоголицин, Ю.Д. Кропотов, С.В. Медведев. – Л.: Наука, 1985. – 272 с.
6. Бурлаков Ю.А. Механизмы речи и мышления / Ю.А. Бурлаков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1995. – 64 с.
7. Веккер Л.М. Психика и реальность. Единая теорія психических процессов / Л.М. Веккер. – М.: Смысл ; PerSe, 2000. – 685 с.
8. Вінтюк Ю.В. Професійна компетентність майбутніх психологів: сутність і можливості формування / Ю.В. Вінтюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – № 4. – С. 36-47.
9. Вінтюк Ю.В. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахових психологів у ВНЗ / Ю.В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 3(43). – Ч. ІІ. – С. 245-249.
10. Вінтюк Ю.В. Концепція формування професійної компетентності майбутніх психологів у ВНЗ / Ю.В. Вінтюк // Молодий вчений. – 2017. – № 4(44). – Ч. ІІІ. – С. 351-355.
11. Выготский Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский // Собр. соч.: в 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 5-36.
12. Выготский Л.С. Мышление и его развитие в детском возрасте / Л.С. Выготский // Собр. соч.: в 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 395-415.
13. Воробьев А.Н. Тренинг интеллекта / А.Н. Воробьев. – М.: Лесн. пром-сть, 1989. – 173 с.
14. Гилфорд Д. Три стороны интеллекта / Д. Гилфорд // Психолоия мышления ; ред. А.М. Матюшкин. – М.: Прогресс, 1965. – С. 433-456.
15. Гордон В.М. Образное мышление / В.М. Гордон. – М.: Тривола, 1996. – 337 с.
16. Гурова Л.Л. Психология мышления / Л.Л. Гурова. – М.: PerSe, 2005. – 135 с.
17. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления: пер. с англ. / Д. Дьюи. – М.: Лабиринт, 1999. – 189 с.
18. Ермакова Е.С. Развитие гибкости мышления детей / Е.С. Ермакова, И.Б. Румянцева, И.И. Целищева. – СПб.: Речь, 2007. – 208 с.
19. Завалишина Д.Н. Практическое мышление: Специфика и проблемы развития / Д.Н. Завалишина. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 375 с.
20. Костюк Г.С. Мислення / Г.С. Костюк // Психологія: підручник / за ред. Г.С. Костюка. – 3-е вид. – К.: Рад. школа, 1968. – С. 250-300.
21. Костюк Г.С. Мислення та його розвиток // Г.С. Костюк // Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 194-251.
22. Леві-Строс К. Первісне мислення: пер. з фр. / К. Леві-Строс. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 324 с.
23. Леонтьев А.Н. Опыт експериментального исследования мышления / А.Н. Леонтьев // Избр. психол. призв.: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 72-78.
24. Матюшкин А.М. Психология мышления. Мышление как разрешение проблемних ситуацій / А.М. Матюшкин. – М.: Книжный дом «Университет», 2009. – 190 с.
25. Спиридонов В.Ф. Решение задач и проблем / В.Ф. Спиридонов. – М.: Генезис, 2006. – 319 с.
26. Тихомиров О.К. Психология мышления: учебное пособие / О.К. Тихомиров. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 272 с.
27. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
28. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М.А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
29. Чуприкова Н.И. Умственное развитие: Принцип дифференциации / Н.И. Чуприкова. – СПб.: Питер, 2007. – 448 с.

Винтюк Ю.В.
Национальный университет «Львовская политехника»

ИССЛЕДОВАНИЯ МЫШЛЕНИЯ В УЧЕБНОЙ РАБОТЕ СО СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Аннотация
В статье освещены особенности и ход применения исследовательского подхода к изучению интеллектуальной сферы личности в учебной работе со студентами-психологами. Проведён обзор научных публикаций по выбранной теме; выяснена тематика и подходы к исследованию мышления. Рассмотрены особенности изучения интеллектуальных проявлений личности с позиций различных подходов. Освещена специфика привлечения студентов к исследованию интеллектуальной сферы личности. Сделаны выводы из проведенной работы и намечены перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
Ключевые слова: подготовка будущих профессиональных психологов, учебно-воспитательный процесс, формирование профессиональной компетентности, исследования мышления, исследовательский подход в учебной деятельности.

Vintyuk Yu.V.
National University "Lviv Polytechnic"

STUDY OF THOUGHT IN EDUCATIONAL WORK WITH STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

Summary
The article highlights the peculiarities and the course of application of the research approach to the study of the intellectual sphere of personality in the educational work with students-psychologists. An overview of scientific publications on the chosen topic; The themes and approaches to the study of thinking are elucidated. Features of the study of intellectual manifestations of personality from the standpoint of different approaches are considered. The specificity of attracting students to research of the intellectual sphere of the personality is highlighted. The conclusions from the work performed and the prospects for further research in this direction are outlined.
Keywords: preparation of future professional psychologists, educational process, formation of professional competence, research of thinking, research approach in educational activity.

УДК 616.31-083:614.23]:377(100)

ДОСВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ І ПІДГОТОВКИ СЕРЕДНЬОГО СТОМАТОЛОГІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ: ЗУБНИЙ ГІГІЄНІСТ

Гуменюк О.М.
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького;
Львівський медичний інститут

У статті охарактеризовано особливості впровадження фахівця «зубний гігієніст» у стоматологічній освіті та медичній практиці країн Європи та Північної Америки. Встановлено, що у стоматологічній освіті США і Канади підготовка зубного гігієніста відбувається у домедичній школі та стоматологічному коледжі на двох рівнях – ASDH та BCDN. Освітні програми диференційовані за напрямами, фахова діяльність ліцензується, але не входить у класифікатор професій. Особливості підготовки та професійні компетенції «зубного гігієніста» в країнах Євросоюзу відрізняються, їх протилежні варіанти: 1) Німеччина, де такого фахівця не готують, функції стоматологічної гігієни виконує асистент лікаря-стоматолога; 2) Нідерланди, де вони виконують навіть лікувальні процедури. Підготовка допоміжного персоналу може проходити у формі подвійної освіти (заклад – клініка), або лише в рамках формальної освіти. У 2016 році було укладено професійні стандарти зубного гігієніста. Узагальнено досвід організації освітніх програм з підготовки цього фахівця в Україні, проаналізовано завдання і спрямованість, співвідношення фахових компетентностей. Рекомендовано введення спеціалізацій (гігієніст дошкільного закладу, школи, терапевтичний фахівець у сфері менеджменту – медичний представник тощо) та подальше вдосконалення фахівця у сфері післядипломної освіти.
Ключові слова: зубний гігієніст, професійна освіта, стоматологічна освіта, освітні програми, середній стоматологічний персонал.

Постановка проблеми. Професійна освіта є важливою складовою сучасного світового освітнього простору. Її цілі, особливості організації, змістові та процесуальні характеристики визначаються не лише загальними тенденціями розвитку освітніх систем країни чи регіону. Вимоги ринку праці диктують збільшення або скорочення попиту на підготовку різних фахівців, видозмінюють їх фахові компетентності. На специфіку організації професійної освіти впливає необхідність враховувати стандарти стоматологічної допомоги та стандарти професійної діяльності основного стоматологічного персоналу, які мають свої особливості залежно від низки причин. До таких відносимо рівень організації стоматологічних послуг і рівень життя населення, наявність, або відсутність страхової медицини, входження, або не входження стоматологічних послуг у страховий пакет. Відповідно змістові та процесуальні особливості підготовки основного й допоміжного стоматологічного персоналу суттєво відрізняються у професійній освіті багатьох країн.

Оскільки важливою складовою стоматологічної допомоги населенню є профілактична робота, то комплексні програми профілактики стоматологічних захворювань є вагомою ділянкою професійної діяльності та медичної допомоги населенню в розвинених країнах. В країнах Європи та Північної Америки стандарти стоматологічної допомоги орієнтовані таким чином, щоб висококваліфіковані фахівці не витрачали час на процедури, які може виконувати менш кваліфікований спеціаліст. Середній стоматологічний персонал, зокрема зубний гігієніст, відноситься до групи фахівців, функції та компетентності яких розширюються одночасно із розвитком ринку стоматологічних послуг. У більшості розвинених країн саме зубний гігієніст повноцінно залучений

і виконує завдання з результативної профілактики, а частково й лікування стоматологічних захворювань, а його підготовка, професійна освіта та подальше ліцензування діяльності підлягають контролю та стандартизації не лише з боку державних структур, а й професійних асоціацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів фахової підготовки середнього медичного персоналу в Україні вивчала О. Борисюк, Ф. Вартанян, Н. Гаврилов, З. Гапонова, Р. Дем'янчук, С. Мухіна, І. Тарновська та ін. Безпосередньо питання професійної компетентності майбутніх зубних гігієністів досліджує Д. Лисиця.

Формування змісту вищої медичної освіти, професійних стандартів, системи організації в Україні та за кордоном розглянуто у наукових дослідженнях І.О. Геленко, Б. Криштопи, Л. Ковальчука, І. Радзієвської, Я. Цехмістера; підготовку майбутніх медиків, фундаментальні питання та технології професійної освіти аналізували М. Гжегоцький, Т. Волосовець, В. Вороненко, Б. Зіменковський, Ю. П'ятницький.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас аналіз досліджень з проблеми підготовки зубного гігієніста показує, що невирішеним залишається завдання узагальнення досвіду організації освітніх програм з підготовки цього фахівця у країнах, де вона розпочалася значно раніше, ніж в Україні, та аналіз особливостей його професійної підготовки. Зокрема, доцільно акцентувати увагу на тому співвідношенні компетентностей, що визначають готовність фахівця до роботи у команді та самостійної професійної діяльності.

Мета статті. Характеристика професійного стандарту й особливостей підготовки зубного гігієніста у країнах Європи та Північної Америки та аналіз завдань і спрямованості його професійної підготовки в Україні.

Виклад основного матеріалу Сучасні форми організації освітнього процесу в Україні визначаються законодавством України про освіту, зокрема Законом України «Про освіту» (2017). Фахівців за спеціальністю «зубний гігієніст» в Україні готують з 2006 року у дев'яти вищих медичних навчальних закладах. Крім цього фахівця до допоміжного стоматологічного персоналу відносять медичну сестру та асистента лікаря-стоматолога. Зубний гігієніст – це фахівець, основним завданням якого є здійснення профілактики стоматологічних захворювань, що включає і самостійну діяльність, зокрема професійне видалення зубних відкладень з використанням ультразвуку, скейлера, механічних інструментів, проведення таких профілактичних процедур як полірування зубів, покриття фторлаком і фторгелем, герметизація фісур та ін. Професійна підготовка такого фахівця передбачає його готовність до самостійної робити з пацієнтом, що не характерно для інших представників допоміжного стоматологічного персоналу.

Якщо запровадження підготовки зубного гігієніста відповідало потребам сфери медичних послуг і загальним європейським стандартам, то застосування цього фахівця в Україні відбувається лише у сфері приватної стоматології, у штатний розпис державних та комунальних клінік він не був введений. Як результат, програми профілактики стоматологічних захворювань не запроваджуються, основна діяльність основного стоматологічного персоналу спрямована на лікувальну роботу.

Подібним чином цей процес впровадження цього фахівця відбувався у США та Канаді. Так, у кінці 90-х рр. на конференції зубних гігієністів у Торонто було констатовано, що переважна більшість таких фахівців (до 90%) працює у приватній стоматології [1].

Вивчення досвіду підготовки зубного гігієніста у країнах, де вона розпочалася значно раніше, ніж в Україні та аналіз його професійної підготовки, зокрема співвідношення компетентностей, що визначають готовність фахівця до роботи у команді та самостійної професійної діяльності, дозволило встановити та узагальнити наступне.

Північноамериканський досвід підготовки зубного гігієніста. Структура медичної освіти у США і Канаді включає pre-medical school (домедична школа), medical school (медична школа), rezidenture (резидентура), nurse college (медсестринський коледж), dentiste college (стоматологічний коледж). Фахівців, яких відносять до допоміжного стоматологічного персоналу, є три – медичні сестри, асистенти лікаря-стоматолога і зубні гігієністи. З них гігієністи сьогодні відносяться до фахівців з найбільш широким спектром професійних функцій. На сьогодні у більшості штатів в їх перелік входить професійна гігієна ротової порожнини, видалення зубного каменю, полірування та відбілювання зубів, герметизація фісур та ведення медичної документації.

Професійна підготовка зубних гігієністів почалася у США ще у 20-х роках XX ст. Протягом XX ст. сфера професійної діяльності цього фахівця розширилася від права працювати лише під наглядом лікаря-стоматолога до права на самостійну практику, від підготовки на короткотермінових курсах при професійній школі до розгалужених програм бакалавра. Єдиних стандартів його підготовки не існує, ліцензії включають різний перелік функцій. Основні уточнення функцій зубного гігієніста і, відповідно, стандартів його підготовки відбулися у 80-х роках XX ст. Першим регіоном, що запровадив ліцензування їх діяльності та надав право самостійної практики, був штат Колорадо у 1986 році. Це дозволило суттєво знизити витрати на гігієнічні процедури, забезпечити профілактику та впровадити, як постійно чинні, програми профілактики карієсу в дитячих закладах, школах, на виробництві. У штаті Канзас (кінець 90-х років XX ст.) було розпочато навчання за бакалаврською освітньою програмою (BCDN), розробленою медичним коледжем університету Wichita і професійним коледжем «Школа медичних наук», яку було запропоновано визначити як мінімальну для претендування на ліцензію у штаті [6]. На початок XXI століття у Канаді та США перший рівень підготовки зубного гігієніста відповідає дворічному навчанню у коледжі за програмою ASDH (асоційований ступінь зубного гігієніста), який отримують після складання трьох етапів ліцензійного іспиту [1]. Таку освіту здобувають у домедичній школі або стоматологічному коледжі [2; 6]. Другий, бакалаврський рівень кваліфікації зубного гігієніста у США здобувають на

підставі бакалавра природничого коледжу або на базі першого рівня гігієніста. В окремих штатах для вступу необхідно мати ще ліцензію на практику зубного гігієніста [6]. Найбільш поширеними в коледжах є програми підготовки гігієніста-терапевта (працює самостійно, або у команді лікаря-стоматолога терапевтичного профілю, має право надавати деякі лікувальні та терапевтичні послуги); гігієніста медичного вихователя (працює самостійно у медичних закладах, освітніх установах, громадських, державних чи приватних профілактичних програмах); менеджера (працює у клініках з різними формами власності, фармацевтичних компаніях тощо як менеджер та маркетолог з організації реклами та збуту стоматологічно орієнтованих товарів та послуг); освітньо-наукові програми в галузі стоматологічної гігієни; юридично-освітні програми соціально орієнтовані (захисник прав споживача стоматологічних послуг); біокомунікатор (діяльність у сфері лобіювання професійного й медичного законодавства та налагодження відповідної взаємодії державних і недержавних структур). Як і решта освітніх програм американських та канадських коледжів програми підготовки зубного гігієніста продовжують диференціювання відповідно до запитів безпосереднього споживача – студента, та опосередкованого – сфери стоматологічних послуг. Над їх удосконаленням працюють професійні асоціації. Особливий акцент відводиться програмам, що орієнтовані на сферу громадського здоров'я та формування у студентів соціальних компетентностей.

Західноєвропейський досвід підготовки зубного гігієніста доцільно розглянути за країнами, які мають більш виражені особливості організації відповідних освітніх програм.

Німеччина, на відміну від Канади та США, з 1995 року використовує Державний стандарт професії зубний гігієніст, тобто трактує цю діяльність як таку, що має характеристики професії. На сьогодні ця кваліфікація здобувається шляхом подвійної (дуальної) освіти почергово у професійному училищі та стоматологічній клініці, термін навчання 3 роки. У Польщі підготовка зубного гігієніста розпочалася у 70-х роках XX ст. [3]. Навчання на дворічних освітніх програмах у медичних професійних школах завершувалося отриманням асоційованого ступеня і можливістю працювати у команді лікаря-стоматолога, як його помічник. Проблеми з працевлаштуванням частково були вирішені у середині 90-х років, коли у Польщі було започатковано державні програми профілактики стоматологічних захворювань. У роботах польського дослідника З. Янчука було проаналізовано систему фахових компетенцій зубного гігієніста і схарактеризовано його професійні функції як самостійного ліцензованого фахівця, так і члена стоматологічної команди [4; 5]. З 1997 року функціонує Польське товариство стоматологічних гігієністів. На даний час трирічні програми підготовки гігієністів за спеціальністю «стоматологічна профілактика» завершуються ліценціатом, при їх підготовці використовуються стандарти Американської стоматологічної асоціації (American Dental Association).

Професійна підготовка і функціональні обов'язки зубного гігієніста постійно перебувають у центрі уваги ключових європейських стоматологічних організацій до яких відносяться Європейська регіональна організація Всесвітньої федерації стоматологів (ERO-FDI) і Ради Європейських Стоматологів (Council of European Dentists – CED), – діяльність яких спрямована на узгодження й розвиток стандартів стоматологічної допомоги та професійної практики в країнах ЄС та моніторинг відповідності освітніх програм підготовки щодо функціональних обов'язків ліцензованих працівників. У 2015 році на замовлення CED було проведено опитування, метою якого було з'ясувати специфіку і відмінності у трактуванні меж сфери професійної компетентності зубного гігієніста, в якому взяли участь респонденти з 21 країни [8].

Коротко проаналізуємо результати, отримані у процесі опитування, важливі з огляду на мету дослідження. Такі країни як Австрія, Болгарія, Кіпр, Греція не мають державних стандартів, а відповідно й програм підготовки зубного гігієніста, його компетентності виконує асистент лікаря-стоматолога. А отже, сфера профілактичної діяльності та програм профілактики стоматологічних захворювань не є виокремленою з загальної сфери стоматологічної допомоги. Таким чином, можемо провести паралелі з Україною – відсутність фахівця-гігієніста, що має право на самостійну практику, ще не означає, що первинна ланка стоматологічної допомоги населенню не може бути налагодженою.

У більшості країн Євросоюзу, де є професійна кваліфікація «зубний гігієніст», фахівець працює як член стоматологічної команди, лише шість країн надають ліцензії на самостійну практику. Це стосується державної та приватної медицини. Серед них Чехія, Данія, Швеція, Норвегія, Швейцарія, Фінляндія. У Чехії гігієніст стоматологічний є самостійним фахівцем, який працює у закладах освіти. Професійні функції гігієніста у названих країнах включають компетенції фахівця із «проведення стоматологічної профілактики, гігієнічного навчання, професійної гігієни порожнини рота, аплікаційні профілактичні методи, ведення документації, тимчасове пломбування й видалення тимчасових пломб, проведення обстеження на рентгені, введення анестезії, а також фіксація зубних конструкцій. У Фінляндії, окрім цих дій, гігієністи можуть також виконувати ортодонтичні роботи, з дозволу стоматолога, у Нідерландах препарують порожнини при початковому карієсі. У Данії закон дозволяє їм делегувати всі види робіт, які виконуються під керівництвом або за письмовою вказівкою лікаря-стоматолога» [8].

Констатування того, що сфера компетентності зубних гігієністів так істотно відрізняється в різних країнах, спонукало ERO-FDI виступити з ініціативою – розробити професійний стандарт «зубного гігієніста». Стандарт був прийнятий у 2016 році. Основні зміни полягають у тому, що підготовка зубних гігієністів складається з обов'язкового навчання в закладах формальної освіти (відповідно до країни) та річного стажування як асистента лікаря-стоматолога, мінімальне навантаження 300 годин. Координатори такої післядипломної освіти є особи з досвідом викладанням в медичній і професійній стоматологічній сфері. Навчання закінчується теоретичним і практичним іспитом, прийнятим екзаменаційною комісією. Завершення такого циклу навчання дає дозвіл на роботу як в державній,

так і приватній стоматологічній практиці, але тільки під наглядом лікаря-стоматолога. Зубні гігієністи не мають необхідних повноважень, щоб ставити повний діагноз. Підвищення кваліфікації гігієніст, як і всі медичні працівники, повинен проходити протягом усього часу професійної діяльності відповідно до вимог країни.

Узагальнюючи регулювання загальноєвропейського професійного стандарту «зубного гігієніста» відмітимо кілька особливостей. Урегулювання здійснювалося не з ініціативи самих фахівців, чи освітніх структур, а з ініціативи та за участю представників основного стоматологічного персоналу. Найбільш чітко структуровано стандарт підготовки, відповідно до типового в медичних закладах освіти. Теоретичне навчання, тривале стажування, обов'язкова післядипломна освіта. Це гарантує мобільність фахівця в межах Євросоюзу. Оскільки ліцензії на діяльність зубний гігієніст отримує відповідно до країни працевлаштування, то питання його функціональних обов'язків відбувається вже в умовах післядипломної освіти.

Висновки і пропозиції. Таким чином, узагальнюючи досвід організації освітніх програм з підготовки зубного гігієніста в Північній Америці та Європі й порівнявши його з практикою підготовки такого фахівця в Україні, можна стверидити, що спрямованості та завдання його професійної підготовки, співвідношення фахових компетентностей, що визначають готовність зубного гігієніста до роботи у команді та самостійної професійної діяльності, сформовані не на користь автономної роботи. Водночас, наявність освітньо-професійної програми підготовки, яка триває три роки, використання фахівця у сфері приватної стоматології є позитивним результатом, який досягнуто за порівняно короткий час – з 2006 року. Найбільш оптимальним варіантом розвитку освітньо-професійних програм вважаємо введення спеціалізацій (гігієніст дошкільного (шкільного) заклад освіти, терапевтичний, фахівець у сфері менеджменту – медичний представник тощо) та подальше вдосконалення фахівця у сфері післядипломної освіти.

Список літератури:

1. Comprehensive Dental Hygiene Care / The C.V. Mosby Company. – St. Lowis, Baltimore, Philadelphia, Toronto. – 1989. – P. 8-12.
2. Dental Hygiene Program. – Toronto, 1966. – 180 p.
3. Janczuk Z. Czy skuteczny jest program codziennega nadzorowanego szeczteczkowania zembyw przez dziezi w prezedskolach // Kwartalnik «Higienistka Stomatologiczna». – 1998. – № 1. – P. 10-12.
4. Janczuk Z. Srodki I sposoby utrzymania higieny przstreni miedzyzebowej // Kwartalnik «Higienistka Stomatologiczna». – 1997. – № 4. – P. 15-16.
5. Janczuk Z. Opotrzebie I mozliwosci niechirurgiczega zapalenia przyzebia // Kwartalnik «Higienistka Stomatologiczna». – 1998. – № 43 – P. 8.
6. Proposed Bachelor of Science in Dental Hygiene Degree Competition Program. Department of Dental Hygiene School of Health Science. Collage of Health Professions Wichita State University, 1997. – 20 p.
7. University of Alberta. Faculty Dentistry. Division of Dental Hygiene. 1993–1994. – 6 p.
8. Śpiałek Anna, Lella Anna. Kompetencje higienistki stomatologicznej w UE (2016). Електронний ресурс. – Режим доступу: gazetalekarska.pl/?p=21193.

Гуменюк О.М.
Львовский национальный медицинский университет имени Данила Галицкого;
Львовский медицинский институт

ОПЫТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПОДГОТОВКИ СРЕДНЕГО СТОМАТОЛОГИЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ: ЗУБНОЙ ГИГИЕНИСТ

Аннотация
В статье охарактеризованы особенности внедрения специалиста «зубной гигиенист» в стоматологической образовании и медицинской практике стран Европы и Северной Америки. Установлено, что в стоматологической образовании США и Канады подготовка зубного гигиениста происходит в домедицинской школе и стоматологическом колледже на двух уровнях – ASDH и BCDN. Образовательные программы дифференцированные по направлениям, профессиональная деятельность лицензируется, но не входит в классификатор профессий. Особенности подготовки и профессиональные компетенции «зубного гигиениста» в странах Евросоюза отличаются, их противоположные варианты: 1) Германия, где такого специалиста не готовят, функции стоматологической гигиены выполняет ассистент врача-стоматолога; 2) Нидерланды, где они выполняют даже лечебные процедуры. Подготовка вспомогательного персонала может проходить в форме двойного образования (учреждение – клиника) или только в рамках формального образования. В 2016 году было заключено профессиональные стандарты зубного гигиениста. Обобщен опыт организации образовательных программ по подготовке этого специалиста, в Украине, проанализированы задачи и направленность, соотношение профессиональных компетенций. Рекомендовано введение специализаций (гигиенист дошкольного учреждения, школы, терапевтический специалист в области менеджмента – медицинский представитель и т.д.) и дальнейшее совершенствование специалиста в сфере последипломного образования.
Ключевые слова: зубной гигиенист, профессиональное образование, стоматологическое образование, образовательные программы, средний стоматологический персонал.

Humenyuk O.M.
Danylo Halytskyy L'viv National Medical University;
L'viv Medical Institute

EXPERIENCE OF PROFESSIONAL EDUCATION AND TRAINING OF MIDDLE STOMATOLOGICAL PERSONNEL IN WORLD PRACTICE: DENTAL HYGIENIST

Summary
The article describes the peculiarities of introducing a "dental hygienist" specialist in dental education and medical practice in the countries of Europe and North America. It has been defined that in dental education in the USA and Canada, the dental hygienist is trained in the pre-school and dental college on two levels – Associate Degree (ASDH) and Bachelor (BCDN). Educational programs are differentiated, professional activity is licensed, but not included in the classifier of professions. The features of training and professional competence of dental hygienists in the European Union are different, their opposite variants represent: 1) Germany, where such specialist is not trained, the functions of dental hygiene is performed by a dentist's assistants; 2) The Netherlands, where they perform even medical procedures. The training of auxiliary staff can take the form of dual education (institution-clinic), or only through formal education. In 2016, professional standards for dental hygienists were concluded. The experience of organizing educational programs for the training of this specialist in Ukraine is generalized, and the tasks and directions of his professional training, the correlation of professional competencies are analyzed. The introduction of specialization (hygienist of a preschool/school institution, a therapeutic specialist in the field of management – a medical representative, etc.) and the further improvement of a specialist in the field of postgraduate education.
Keywords: dental hygienist, vocational education, dental education, educational programs, middle dental staff.

UDC 372.881.111.1

THE EFFECT OF USING EDUCATIONAL GAMES ON THE STUDENTS' ACHIEVEMENT IN ENGLISH LANGUAGE

Slavinska N.V.
National Aerospace University
"Kharkiv Aerospace Institute named after M. Zhukovsky"

This study attempts to determine the role of educational games on learning a foreign language, and to compare games with more traditional practices as effective learning tools on the basic educational stage students at universities in Ukraine, an experimental research is conducted using three groups out of six randomly. To determine the relationship between learning a foreign language and educational games among the participants, a one way Analysis of Variance (ANOVA) is performed based on achievement levels. For the relation between educational games and learning a foreign language a Pearson's Correlational analysis is used. The results of the post test for the experimental group are better than the controlled ones which show that games have a good effect on improving the achievement for the primary stage and to create an interactive environment. It is recommended to use games since they are very effective especially for the primary stages in teaching a second language and games are helpful for the teacher as a procedure for language acquisition.
Keywords: educational games, tests, target language, role play, proficiency, language level, warm-up activity, pedagogy.

Aims of the study. This study aims to know the effect of using educational games on learning a foreign language. The study will answer the following questions:

1. Is it useful to use games in teaching English Language?
2. Do games create an interactive environment in the classroom?
3. Do games facilitate learning a foreign language?
4. Is there a relation between learning theories (Behaviorism learning theory, Cognitivism learning theory and Constructivism learning theory– and games? Do games belong to a specific learning theory?
5. Do games encourage students to solve unstructured problems, communicate, navigate, and evaluate and use the second language effectively?
6. Do games encourage students to learn independently as well as work collaboratively?
7. Does the use of educational games enhance creativity; improve design skills and the ability to present information using the second language?
8. What effect does educational games use have on students' motivation?
9. Do games influence students' achievement?

Research hypotheses:

– There will be no significant difference in using games on learning a foreign language.
– There will be no significant difference in using games and age on learning a foreign language.
– There will be no significant difference in using games and gender on learning a foreign language.

– There will be no significant difference in using games and educational grade learning a foreign language.

Significance of the study. One of the problems in teaching strategies is that they are too abstract at all levels, especially in basic stage. For example, students learn what an island is in the following way: "An island is a piece of land surrounded by water on all sides." This is a formal definition, and as such is devoid of life, leaving almost no space for imagination, compare it with a story told by the teacher, of someone whose boat sank and swam to a beach, then tried to go home and wherever he went there were more beaches. This story should be enriched by all sorts of details on what the person found, fruits, animals, and so on. It could be accompanied by a beautiful drawing made by the teacher at the blackboard using colored chalk. The drawing should leave space for imagination, and not contain all possible details as though it were a photograph. In this way the students can create their own inner images, and participate in the drama felt by the hero of the story. They could create a living island in their minds. After such a story the students would be asked to draw with crayons whatever they liked about the story (and here an element of freedom is introduced into the classroom), thus requiring some exterior action, and not just intellectual absorption.

The excessive abstraction in learning activities causes students to hate school and the second language too. They simply can not identify with what they are learning, because it usually has nothing to do with reality and their whole beings– it mostly directed at their intellects.

The simple fact that students have to sit for hours listening to what the teacher says, without doing anything else than thinking, eventually interrupting this process by writing in their notebooks. This is an expression of their having absorbed the whole time and not having been able to actively contribute anything. Usually classes are not balanced, in a rhythm of inspiration and expiration.

The study attempts to provide practical information for the field of teaching a foreign language. Both students and teachers will get benefit and teachers may achieve all the educational outcomes through applying the use of games in their

lessons in a way that facilitate the use of the language for the learners.

Research Design and Methodology.

Design of the study: An experimental research and using three groups out of six randomly. The researcher's approach in the study relies extensively on the use of games with very little formal instruction. It emphasized on the development of appropriate language to facilitate an understanding of a second language through games.

Subject of the study. Three groups: group (A) is the experimental group while (B) is the controlled group.

Materials:

1. Pre-test.
2. Post-test.
3. Games.

Statistical treatment. To determine the relationship between learning a foreign language and educational games among the participants, a one way Analysis of Variance (ANOVA) is performed based on achievement levels.

Correlational Analyses: For the relation between educational games and learning a foreign language a Pearson's Correlational analysis is used.

Limitations of the study:

The time period is five months (20 lessons per month).

The tools were some language games (different topics).

Introduction.

Language learning is a hard work. Effort is required at every moment and must be maintained over a long period of time. As we need meaningfulness in language learning, and authentic use of the language it is useful to follow and create many different techniques and procedures. That through creative procedure we can have an interactive environment which may lead to an improvement in learning a foreign language.

According to students' achievements we can assess through utilizing pre, and post tests if our students have improved or not, and if our procedure is useful, effective or not. Games and especially educational games are one of the techniques and procedures that the teacher may use in teaching a foreign language. Games are often used as short warm-up activities or when there is some time left at the end of a lesson.

A game should not be regarded as a marginal activity filling in odd moments when the teacher and class have nothing better to do. Games ought to be at the heart of teaching foreign languages, games should be used at all the stages of the lesson, provided that they are suitable and carefully chosen. Games also lend themselves well to revision exercises helping learners recall material in a pleasant, entertaining way.

Everybody agrees that even if games resulted only in noise and entertained students, they are still worth paying attention to and implementing in the classroom, since they motivate learners, promote communicative competence and generate fluency and may have a significant role in improving a second language acquisition.

One useful strategy to encourage learning a foreign language is using language games. When using games in the classroom, it is beneficial for teachers to have a complete understanding of the definitions of games, which usually are defined as a form of play concerning rules, competition, and an element of fun. Teachers should also consider the advantages of games: the ability to capture students' attention; lower students' stress; and give students the chance for real communication. Lastly teachers need to assess how to use games appropriately in the classroom. It is important to choose an appropriate time and integrate them into the regular syllabus and curriculum. However, because of the limitations of the syllabus, games often cannot be used, as much as they should be. Therefore, it may be challenging for teachers to try to add some games in class in order to develop students' English proficiency of the target language.

Some teachers think that language games are a waste of time and prefer not to use them in classroom since games sometimes have been considered only for its one element that is fun. In fact, games

can provide English as a foreign language (EFL) and English as a second language (ESL). Among several strategies used to improve students' proficiency such as visual aids, CALL (Computer Assisted Language Learning), drama, role-play, and so on, games are another useful strategy to promote students' language proficiency [13, c. 27]. This paper aims to give a clear understanding of what games are and why and how games are used in the classroom.

Language learning is a hard task which can sometimes be frustrating. Constant effort is required to understand, produce and manipulate the target Language. Well– chosen games are invaluable as they give students a break and at the same time allow students to practice language skills. Games are highly motivating since they are

amusing and at the same time challenging. Furthermore, they employ meaningful and useful language in real contexts. They also encourage and increase cooperation. "Games are highly motivating because they are amusing and interesting. They can be used to give practice in all language skills and be used to practice many types of communication" [4, c. 45].

Language games are not activities mainly aimed to break the ice between students or to kill time. Byrne gave the definition to games as a form of play governed by rules. They should be enjoyed and fun. They are not just a diversion, a break from routine activities, but a way of getting the learner to use the language in the course of the game. Similarly, Jill Hadfield defined games as "an activity with rules, a goal and an element of fun".

There are a great number of language games. So teachers have a variety of choices. However, in deciding which game to use in a particular class and which games will be most appropriate and most successful with their students, teachers must take many factors into account.

According to Carrier teachers should first consider the level of the game to fit their students' language level. They should choose the game that fits the purposes of that class or the content. Moreover, teachers should consider students' characteristics: whether they are old or young, serious-minded or light-hearted, and highly motivated to learn or not. They should also consider when the game should be used.

According to Richard-Amato, even though games are often associated with fun, we should not lose sight of their pedagogical values, particularly in second language teaching. Games are effective because they provide motivation, lower students' stress, and give them the opportunity for real communication.

The main reason why games are considered effective learning aids is that "they spur motivation and students get very absorbed in the competitive aspects of the games; moreover, they try harder at games than in other courses" [8, c. 15]. Naturally when playing games, students are trying to win or to beat other teams for themselves or on the behalf of their team. They are so competitive while playing because they want to have a turn to play, to score points and to win. In the class, students will definitely participate in the activities. Therefore, it is possible for a teacher to introduce students to new ideas, grammar, and knowledge and so on. As in the dictation game, students are so competitive that they want to finish first and win. It can be clearly seen that games can capture students' attention and participation. They can motivate students to want to learn more. Moreover, they can transform a boring class into a challenging one.

Another reason why games are often used in language classes is that they lower students' stress in the classroom. In conventional classrooms, there is a lot of stress put on students trying to master the target language.

There is a high level of stress in the classroom because students have to face unfamiliar or unknown grammatical structures, words, texts and so forth. Therefore, students often feel uncomfortable and insecure in class, which inevitably affects their ability to learn. As a result, games can help lower their anxiety, make them feel comfortable, and want to learn more. It is believed that when students play games, they relax and have fun. Since students know that they are playing games and want to communicate efficiently they do not worry about making mistakes and do not try to correct themselves in every single sentence. When students are free from worry and stress, they can improve their fluency and natural speaking styles.

Next, students learn without realizing that they are learning [1, c. 12] For instance, when playing a game called "What Would You Do If?" students will have to pick one hypothetical question from those that they have written in a box. They might get a question like "What would you do if a lion came into this classroom?" Next they have to pick one answer that they have written before. The answer they get may be "I would be a fly." Usually the question and the answer they get do not match each other, so students have to use their own imaginations to explain their bizarre answer, and everyone has fun listening to it. The explanation might be "If a lion came into this classroom, I would be a fly because I am a good person, so an angel would come and rescue me by turning me into a fly." While trying to explain, students do not worry too much about grammar mistakes because they want to communicate and to explain why it can happen. Apart from having fun, students do not worry about errors and punishment; moreover, they will learn a grammatical rule and have a chance to use it. Thus, they learn unconsciously-learn without realizing they are learning. Students stop thinking about language and begin using it in a spontaneous and natural manner within the classroom [2, c. 30].

Another advantage is increasing students' proficiency. Playing games in the classroom can enormously increase students' ability in using language because students have a chance to use language with a purpose in the situations provided. Hadfield (1990) confirms that "games provide as much concentrated practice as a traditional drill and more importantly, they provide an opportunity for real communication, albeit within artificially defined limits, and thus constitute a bridge between classroom and the real word." Like in a traditional classroom, students have an opportunity to drill and practice using grammatical rules and other functions.

On the other hand, Lee mentioned that there is a common perception that all learning should be serious and solemn in nature and that if one is having fun and there is hilarity and laughter, then it is not really learning. This is a misconception. It is possible to learn a language as well as enjoy oneself at the same time. One of the best ways of doing this is through games.

There are many advantages of using games in the classroom:

1. Games are a welcome break from the usual routine of the language class.
2. They are motivating and challenging.
3. Learning a language requires a great deal of effort, games help students to make and sustain the effort of learning.
4. Games provide language practice in the various skill-speaking, writing, listening and reading.
5. They encourage students to interact and communicate.
6. They create a meaningful context for language use.

In a research paper done by Mei and Yu-Jing they said that Games are fun and children like them. Through games children experiment, discover, and interact with their environment. Through playing games, students can learn English the way children learn their mother tongue without being aware they are studying; thus without stress, they can learn a lot even shy students can participate positively. They point how to choose a game:

1. A game must be more than just a fun.
2. A game should involve "friendly" competition.
3. A game should keep all of the students involved and interested.
4. A game should encourage students to focus on the use of language rather than on the language itself.
5. A game should give students a chance to learn, practice, or review specific language material.

Students may wish to play games purely for fun. Teachers, however, need more convincing reasons.

Teachers need to consider which games to use, when to use them, how to link them up with the syllabus, text book or programmed, and how, more specifically, different games will benefit students in different ways. The key to a successful language game is that the rules are clear, the ultimate goal is well defined and the game must be fun. A dissertation was written on the role of word games in second language acquisition second language pedagogy, motivation and ludic tasks, the study attempted to determine the role of word games and student motivation in the second-language classroom environment; and to compare games with more traditional practices as effective learning tools. The games were selected for their adherence to principles of task-based instruction and communicative approaches to pedagogy.

Namely, learners who play certain types or word games will be more motivated to learn than learners who use more traditional activities; that games enhance the classroom environment, create a sense of community and enhance the learner / teacher relationship. Results for the remaining three games did not support the hypotheses. Those games yielded negative results concerning word games in pedagogy. The learners described those games as boring and pointless, learners stated that word games should not be integral part of the curriculum, and they sensed that their peers did not enjoy the games. However, results showed that having fun and creative activities, are highly valued. The qualitative analysis was more favorable for all four games. Together, the data (quantitative and qualitative) suggest that word games may be motivating and effective, provided they are sound academically fun, competitive, closely linked to material being studied and timely. Otherwise, learners do not enclose the use of games enthusiastically [6, c. 21].

The use of innovative educational games in the classroom can increase enthusiasm and reinforce previously presented didactic information. It is also a positive, interactive alternative method of teaching and information sharing. In addition, team learning and active peer-to-peer instruction are strongly reinforced by educational games [6, c. 12].

Games increase students' involvement, motivation, and interest in the material and allow the instructor to be creative and original when presenting topics [7, c. 10]. Games also challenge students to apply the information, thus allowing them to evaluate their critical thinking skills. They create a challenging constructively competitive atmosphere that facilitates interaction among students in a friendly and fun environment [15, c. 44]

Recommendations. It is recommended to use games since they are very effective especially for the primary stages in teaching a second language and games are helpful for the teacher as a procedure for language acquisition.

Definition of key terms:

1) Achievement: the quality and quantity of a student's work.

2) Educational games: the games which are used in teaching English through the educational process.

3) Language acquisition: is the process by which the language capability develops in a human.

4) Revision cards: A game that instead of writing topics on the board, leave it blank. Copy out a range of revision questions (grammar, vocabulary…) And cut them up into separate cards. When a learner lands on a square they take a card, if they can answer they stay on the square.

5) Topic road: A game that we write one topic in each square(friends) learners play in groups ,throwing the dice and moving their counter from square to square when they land on a square they should talk fluently for 30 seconds on that topic. If they succeed they keep their piece on the square, if not they must go back where they were before.

6) Fishing game: Write some sentences on long narrow slips of paper, each with a missing vocabulary item, i,e. I have lost my again. Curve all the slips round so that they each make an O shape, sticking one end to the other sticky tape make a fishing rod using a stick.

7) Triple Pelmanisms: A game that the pair's version of this is quite well-known.

Students have a number of cards in front of them upside down and they must take turns turning over two. If they get a word that matches the picture they keep the cards.

Results and conclusions. The results of the post test for the experimental group are so better than the controlled ones which show that games have a good effect on improving the achievement for the primary stage and to create an interactive environment. The use of games in teaching English has increased the student's attention and motivation and it is very useful to use games.

Games create a rich environment full with interaction and stimulations for the students.

References:

1. Creative games for the language class by Lee Sukim, (Forum) vol. 33 No 1, January-March 1995.
2. Games for language learning, (second edition), by: Andrew Wright, David Betteridge and Michael Buckby. Cambridge University press, 1984.
3. Khan J. 1996. Using games in teaching English to young learners-Teaching English to children, from practice to principle, England, Longman.
4. Six games for the EFL/ESL classroom, by Aydan Ersoz, The internet TESL Journal, Vol. VI, No 6, June 2000.
5. The one stop magazine. The magazine for English Language Teachers. Article: Teaching English using Games.
6. The role of word games in second language acquisition: Second language pedagogy, motivation and ludic tasks. By: Ojeda, Fernando Artaro.PhD Dissertation, University of Florida, 2004.
7. Using games in an EFL class for children. By: YinYong Mei and Jang Yu– Jing, Daejin University ElT Research paper, Fall. 2000.
8. Avedon M.E. and B.S. Brian. 1971. Learning through Games. The Study of Games. New York: John Wiley & Sons, Inc: p. 315-321.
9. Byrne D. 1995. Games. Teaching Oral English. Harlow: Longman Group UK Limited: p. 101-103.
10. Carrier M. 1990. Take 5: Games and Activities for the Language Learner, UK: p. 6-11.
11. Hadfield J. 1990. A Collection of Games and Activities for Low to Mid-Intermediate students of English. Intermediate Communication Games. Hong Kong: Thomus and Nelson and Nelson and Sons Ltd.
12. Mulac E.M. 1971. Educational Games for Fun. New York: Happer & Row, Publishers, Inc.
13. Richard-Amato P.A. 1996. Making it happen. New York: Addison – Wesley Publishing Group. P. 192-199.
14. Schultz M. and A. Fisher. 1988. Interacting in the Language Classroom. Games for All Reasons. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
15. McDaniel Tim. Language Games. Dept. of Foreign Languages, Humanities and Social Sciences, KKU.

Славінська Н.В.
Національний аерокосмічний університет
«Харківський аерокосмічний інститут імені М.Є. Жуковського»

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ МЕТОДІВ В НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація
У дослідженні розглядаються питання використання ігрового методу навчання в процесі вивчення та навчання англійської мови. Виявлено особливості ігрових методів навчання та досліджені їх освітні можливості. Проведено порівняльний аналіз ігрових методів навчання та традиційних методів. Для обґрунтування ефективності використання ігрових методів навчання було проведено експеримент з участю трьох груп – двох контрольних та однієї експериментальної. Для підтвердження результату експерименту використано кореляційний аналіз, який показав, що результати навчання англійською мовою в експериментальній групі вище, ніж в контрольних групах. Обґрунтовано, що ігрові методи є ефективний інструмент вивчення і навчання англійської мови.
Ключові слова: ігрові методи навчання, тести, англійська мова, рольова гра, майстерність, рівень володіння мовою, ігрові дії, навчання і виховання ігровими методами.

Славинская Н.В.
Национальный аэрокосмический университет
«Харьковский авиационный институт имени Н.Е. Жуковского»

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация
В исследовании рассмотрены вопросы использования игрового метода обучения в процессе изучения английского языка. Выявлены особенности игровых методов обучения и исследованы их образовательные возможности. Проведен сравнительный анализ игровых методов обучения и традиционных методов. Для обоснования эффективности использования игровых методов обучения был проведен эксперимент с участием трех групп – двух контрольных и одной экспериментальной. Для подтверждения результата эксперимента был использован корреляционный анализ, который показал, что результаты обучения английскому языку в экспериментальной группе выше, чем в контрольных группах. Обосновано, что игровые методы эффективный инструмент изучения и обучения английскому языку.
Ключевые слова: игровые методы обучения, тесты, английский язык, ролевая игра, мастерство, уровень владения языком, игровые действия, обучение и воспитание игровыми методами.

УДК 378

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ЗВО ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Тимченко Т.В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті досліджено інформаційні технології як об'єкт професійної педагогіки. Розкрито сутність процесу інформатизації системи вищої професійної освіти. Закцентовано особливості забезпечення якості освіти шляхом її інформатизації. Окреслено спеціальні форми організації навчання. Наголошено на важливості індивідуального підходу при інформатизації вищої освіти.
Ключові слова: інформаційно-технологічне забезпечення, інформатизація освіти, інформаційні ресурси, інформаційно-комунікаційні технології, навчальний процес у ЗВО.

Постановка проблеми. Застосування інформаційних технологій в усіх галузях життя визначає сутність змін в системі освіти. Тому актуальними є проблеми освіти впродовж життя, інноваційної освіти в інформаційному суспільстві, її віртуалізації. Залежність між ефективною діяльністю науково-педагогічних працівників та рівнем їх професійної компетентності, визначається не обсягом засвоєного змісту знань, а рівнем розвитку мислення, умінням самостійно навчатися впродовж життя, здійснювати самоконтроль діяльності, безперервно самовдосконалюватися. Разом з тим посилюється невідповідність між результатом діяльності викладача та потребами студента.

Головним завданням сучасного вишу є підготовка фахівця, який уміє використовувати новітні досягнення з різних галузей, зокрема, інформатики, управління, формування в нього вміння здійснювати фахову інформаційно-аналітичну діяльність, що значно підвищує результат навчально-виховного процесу. Разом з тим, результати досліджень свідчать про те, що у більшості випускників педагогічних спеціальностей спостерігається недостатній рівень знань, умінь і навичок у роботі з базами даних, комп'ютерними програмами як прикладного характеру так і спеціальними, здійснення інформаційно-аналітичної діяльності [2]. Саме тому завданням викладачів є підвищення ролі інформаційно-технологічної складової педагогічної діяльності.

Проте, як показує практика, навчальні заклади потребують цілісної теорії та методики фахової підготовки викладачів, розвинутої інформаційної інфраструктури, коли не вистачає комп'ютерних класів та лекційних аудиторій, оснащених мультимедійною технікою, повільно впроваджуються дистанційне навчання, комп'ютерно орієнтовані методи та засоби навчання, що має значний вплив на якість роботи вчителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей підготовки вчителів в системі вищої освіти в контексті інформатизації та технологізації освітньої діяльності вишу займалися українські та закордонні вчені. Так, особливості підготовки вчителів до впровадження у навчальний процес сучасних інформаційно-комунікаційних технологій вивчали Р. Гуревич [2], Н. Морзе [8], А. Олійник [10], І. Роберт [11]; теоретичні, методичні умови формування та розвитку інформаційної компетентності та інформаційної культури вчителів досліджували В. Биков [1], М. Жалдак [3], Л. Калініна [5], О. Овчарук [9]; використання інформаційних технологій в професійній діяльності вчителів розглядали Л. Забродська [4], В. Кухаренко [6], В. Лунячек [7], J. Brown [13] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У роботах зазначених вчених акцентується увага на факторах, які обумовлюють дидактичні можливості засобів інформаційних технологій. Проте проблеми інформаційно-технологічного забезпечення фахової підготовки майбутнього педагога в системі вищої освіти ще недостатньо досліджені в теоретичному, методичному та організаційному аспектах.

Мета статті. На основі аналізування наукових джерел та існуючої практики: 1) визначити передумови забезпечення ефективної фахової підготовки педагогів у системі вищої освіти; 2) розглянути потребу використання інформаційно-технологічного забезпечення професійної підготовки майбутнього вчителя в системі вищої освіти; 3) визначити особливості організаційно-педагогічного забезпечення навчального процесу ЗВО із застосуванням інформаційно-технологічного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Підготовка вчителя в системі вищої професійної освіти включає теоретичну, практичну та наукову підготовку. Теоретична підготовка визначається навчальним типовим (робочим) планом спеціальності, в якому зазначається перелік основних навчальних дисциплін (загальних та професійно-практичних (фахових), до кожної з яких розробляються програма (робоча програма) навчальної дисципліни. Після навчання за основною спеціальністю, випускники мають мати поняття особливостей використання інноваційних психолого-педагогічних концепцій, теорій і методик розв'язання науково-дослідницьких, конструктивно-організаційних, управлінських, освітньо-виховних завдань. Для отримання означених понять у навчальні плани Київського університету імені Бориса Грінченка внесені дисципліни «Педагогіка вищої школи», «Психологія вищої школи», «Педагогічне проектування», «Сучасні інформаційні системи та технології в освіті», «Методика викладання дисциплін у навчальних закладах», «Основи наукових досліджень» тощо.

Практична частина навчання включає практику, яка є завершальним етапом формування

професійних якостей майбутнього педагога та дає оцінку їх готовності до виконання функціональних обов'язків. Результатом наукової підготовки у системі вищої освіти є виконання магістерської роботи, що містить науково обґрунтовані теоретичні чи експериментальні результати, висновки та рекомендації і свідчить про спроможність студента самостійно проводити науково-педагогічні дослідження в обраній галузі знань.

Сучасне високотехнологічне суспільство вимагає переходу до нової стратегії свого розвитку на основі знань та високоефективних технологій. Тому необхідно змінювати функції освітнього процесу, орієнтуючи його на спонукання суб'єктів навчання до самостійного оволодіння новими знаннями, інформацією, компетенціями.

Науковці по-різному визначають поняття інформатизації освіти [1; 2; 3]. Зокрема, під інформатизацією освіти в широкому сенсі розуміється комплекс соціально-педагогічних трансформацій, що пов'язаний з забезпеченням освітніх систем інформаційними ресурсами, засобами та технологіями, запровадження у навчальних закладах інформаційних засобів, які побудовані на мікропроцесорній техніці, а також інформаційні ресурси та педагогічні технології, які базуються на таких засобах.

До інформаційних ресурсів відносять бази даних, програмне забезпечення, документи і масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, інших інформаційних системах), а сукупність технічних і програмних засобів зберігання, обробки й передачі інформації, політичні, економічні й культурні умови реалізації процесів інформатизації формують інформаційне середовище.

Для характеристики сучасного освітнього середовища використовують такі поняття як мережеве середовище навчання (networked learning environment), інтерактивне середовище (interactive environment), віртуальне навчальне середовище (virtual learning envi-ronment), середовище дистанційного навчання (distant learning environment) тощо [13].

Українські науковці М. Жалдак та В. Биков увели в педагогіку поняття «комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище» та визначили його характеристики [2; 3]. Засоби комунікації дають можливість отримання інформації на відстані, потенційно необмеженою стає кількість інформаційних джерел та учасників навчального процесу. Така реальність визначається як «відкрите навчальне середовище» (open learning environment) [13].

Аналіз підходів до визначення змісту поняття інформатизації освіти дає можливість встановити, що його сутністю є використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному середовищі. Тоді як інформаційно-технологічне забезпечення навчального процесу в системі вищої освіти є широке використання інформаційно-комунікаційних засобів та інформаційної продукції навчального призначення, а також сучасних технологій навчання.

В сучасній дидактиці є кілька тлумачень поняття інформаційно-комунікаційні технології навчання (IT-технології, computerized teaching technology). Проте, врахувавши визначення різних науковців сутності та змісту інформаційно-комунікаційні технології навчання, що дає підстави розглядати її як сукупність методів і технічних засобів збору, організації, зберігання, обробки, передачі і подання навчальних даних, створення обчислювальних і програмних засобів педагогічної інформатики.

Швидкий розвиток та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній діяльності в значній мірі визначається станом розробленості програмно-комунікаційного середовища. Перехід від Веб 1.0 до динамічного Веб 2.0 дозволив впроваджувати інтерактивні технології в освіту, а розвиток Веб 2.0 сприяв становленню Веб 3.0 та застосування спілкування в мережі і впровадження хмарних технологій.

Наразі існує велика кількість комп'ютерних програм, що розроблені для вдосконалення й підтримки навчального процесу, зокрема: автоматизовані навчальні системи, експертні навчальні системи, навчальні бази даних, навчальні бази знань, системи мультимедіа, системи віртуальної реальності, освітні комп'ютерні телекомунікаційні мережі. Поява нових Інтернет-сервісів дає поштовх розвитку дистанційного навчання, формального, неформального, інформального та соціального навчання, що сприяє формуванню персонального навчального середовища студента.

Потрібно звернути увагу на застереження науковців [12] про те, що інформаційно-комунікаційне освітнє середовище містить багато знань, водночас потребує й умінь користуватися ними. Тому однією з основних компетентностей вчителя є його інформаційна компетентність як здатність працювати індивідуально або у складі колективу, використовуючи інструменти, ресурси, процеси і системи, які відповідають за доступ та оцінювання інформації для отримання нових знань, створення нових продуктів і систем.

Тому важливою складовою частиною інформаційно-комунікаційної технології навчання в системі педагогічної освіти є модель студента (слухача) як образу користувача в контурі навчання дані про якого використовуються викладачем для побудови як стратегії навчання загалом, так і для формування освітнього контенту електронних засобів. Проведене дослідження визначило певні проблеми педагогічної взаємодії з урахуванням електронних освітніх ресурсів і технологій.

Формами педагогічної взаємодії з урахуванням електронних ресурсів вважаємо: індивідуальну взаємодію у віртуальному середовищі, парну взаємодію за допомогою електронних ресурсів, групову взаємодію засобами віртуального навчального середовища, колективну взаємодію.

Високі темпи зростання обсягу професійних знань і динамічність розвитку інформаційних галузей породжують різноманіття мережевих освітніх продуктів, зокрема Інтернет-навчання. Якісні зміни інформаційного освітнього середовища вимагають змін в методах навчання як однієї зі складових педагогічної системи. Інформаційно-комунікаційні технології реалізують ідеї включеного навчання, проблемного підходу в навчанні, коли студенти (слухачі) виконують запропоновані завдання ігрового характеру, отримують навчальну інформацію, набувають та закріплюють

нові знання та уміння. Одним з методів, що активно розробляється та впроваджується на сучасному етапі розвитку педагогіки з урахуванням інформаційно-комунікаційних технологій навчання, є метод проектів, що є спільною навчально-пізнавальною, творчою діяльністю студентів (слухачів), організованою з врахуванням комп'ютерної телекомунікації.

Важливим напрямом змін у педагогічній системі із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій є розвиток спеціальних форм організації навчання: віртуальних (електронних) лекцій; консультацій (індивідуальних, групових, очних і віртуальних); семінарів (онлайн, офлайн, аудіоконференцій, відеоконференцій, епістоконференцій).

В інформаційно-освітніх середовищах електронні лекції можуть бути текстовими, звуковими і візуальними. Електронні консультації можуть відбуватися в різних видах (письмовій і усній), з використанням різних технічних засобів. Електронні (віддалені, віртуальні) семінари відрізняються тим, що вербальна комунікація між учасниками замінена епістолярним (письмовим) спілкуванням між викладачем та тим, хто навчається, яке реалізується засобами інформаційно-комунікаційних технологій у вигляді форумів, чатів, електронної пошти тощо.

Суттєвою перевагою мережевих технологій навчання є те, що можна навчатися за індивідуальним розкладом, у постійному контакті з викладачем, студентами (слухачами) та адміністрацією вишу. Аналіз діяльності служб, що забезпечують навчальний процес мережевими технологіями, дозволяє виявити ряд функцій, які реалізуються практично в кожному виші та розподілити їх на групи: інформаційні ресурси, засоби спілкування, система контролю, адміністративна інформація.

До першої групи відносяться конспекти лекцій, методичні розробки навчальних занять, додаткові матеріали, коментарі викладача, перелік Web-ресурсів за відповідною темою, словники термінів, розділи з питаннями та відповідями викладачів. Система контролю, яка реалізується засобами інформаційно-комунікативних технологій, включає тестові завдання за конкретними навчальними модулями дисципліни, питання та завдання за даною навчальною темою та відповіді на них. Тест складається із завдань та еталону їх виконання. При порівнянні відповіді студента (слухача) з еталоном необхідно співвіднести число правильно виконаних операцій тесту із загальною кількістю операцій у тесті. Це дасть можливість визначити коефіцієнт засвоєння навчального матеріалу. Значення коефіцієнта коливається від 0 до 1. Навчальний матеріал може вважатися засвоєним у тому випадку, коли коефіцієнт засвоєння (К) дорівнює чи більше 0,7. Процес навчання при $K \geq 0,7$ можна вважати завершеним, бо, незважаючи на те, що студент (слухач) робить помилки (до 30%), він має об'єктивну можливість їх подолати і самостійно знаходити правильні рішення [12]; форум, у якому студент (слухач) може залишити особисте питання й одержати відповідь на нього в режимі on-line або off-line, а також ознайомитися з питаннями інших учасників форуму. Крім того, у синхронному режимі може бути реалізовано чат, у якому будуть спілкуватися всі бажаючі студенти (слухачі), які вивчають навчальний матеріал через питання, обмін думками та враженнями щодо вивченого, і цим здійснюючи опосередкований контроль.

Проте, практика роботи в електронному навчальному середовищі показує, що оволодіння інформаційно-комунікаційними технологіями тими, хто навчається ще не означає можливість їх ефективного застосування в навчальному процесі. Тому при створенні вчителем власного комплексу електронних освітніх ресурсів потрібно мати на увазі те, що визначений навчальний матеріал повинен бути надлишковим за обсягом, змістом і мати різні варіанти та рівні застосування. Конструктором майбутнього навчального процесу та результатом проектування вчителем інформаційно-комунікаційних технологій навчання є технологічна карта, що забезпечує ефективність навчання.

Висновки і пропозиції. На основі узагальнення результатів дослідження проблеми впровадження інформаційно-технологічного забезпечення фахової підготовки вчителя в системі вищої професійної освіти визначено, що передумовами забезпечення ефективної фахової підготовки педагогів у системі вищої освіти у сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства є процес удосконалення фахових якостей і розвитку здібностей вчителя, який має відбуватися протягом усього життя, адже базові знання й уміння з часом стають недостатніми для розв'язання фахових завдань. Зазначено, що використання інформаційно-технологічного забезпечення фахової підготовки вчителя є дієвим засобом, який сприяє професійному розвитку майбутніх педагогів, здатне забезпечити комунікацію між усіма суб'єктами освітньої системи, неперервне консультування, інформування, оновлення навчальних матеріалів на всіх етапах навчання.

Список літератури:

1. Биков В.Ю. Моніторинг рівня навчальних досягнень з використанням інтернет-технологій: монографія / В.Ю. Биков, Ю.М. Богачков, Ю.О. Жук; ред. В.Ю. Биков, Ю.О. Жук. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 128 с.
2. Гуревич Р.С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід: навч. пос. / Р.С. Гуревич, М.Ю. Кадемія, Л.С. Шевченко; ред. Р.С. Гуревич. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – 348 с.
3. Жалдак М.І. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання – становлення і розвиток: зб. наук. пр. / М.І. Жалдак // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання. – 2010. – № 9(16). – С. 3-9.
4. Забродська Л.М. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в освіті: навч.-метод. пос. / Л.М. Забродська. – К.: УМО НАПН України, 2011. – 120 с.
5. Калініна Л.М. Теоретико-прикладні аспекти формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу: монографія / Л.М. Калініна. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 160 с.
6. Кухаренко В. Персональная учебная среда [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kvn-e-learning.blogspot.com/2011_03_01_archive.html.

7. Лунячек В.Е. Управління загальноосвітнім навчальним закладом з використанням комп'ютерних технологій: дис. ... канд. пед. наук / В.Е. Лунячек; Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти АПН України. – К., 2002. – 305 с.
8. Морзе Н. Пути формирования и оценивания сформированности ИКТ-компетентностей у будущих учителей / Н. Морзе, Е. Смирнова-Трибульская // Edukacja hymanistyczna. – 2014. – № 1(30). – С. 161-174.
9. Овчарук О.В. Інформаційно-комунікаційна компетентність як предмет обговорення: міжнародні підходи / О.В. Овчарук // Комп'ютер в школі та сім'ї. – 2013. – № 7. – С. 3-6.
10. Олійник А.І. Інформаційні технології як основний засіб реалізації інноваційних процесів в сучасній освіті: автореф. дис. ... канд. філософ. наук / А.І. Олійник; Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2008. – 22 с.
11. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования / И.В. Роберт. – М.: Школа-Пресс, 1994. – 206 с.
12. Чернікова Л.А. Організаційно-педагогічні умови розвитку ІТ-компетентності учителів у післядипломній освіті на прикладі моделі навчання вчителів Запорізької області / Л.А. Чернікова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – № 32(85). – С. 432-437.
13. Brown J.S. Minds on Fire: Open Education, the Long Tail, and Learning 2.0 / J.S. Brown, R.P. Adler // Educause Review. – 2008. – Vol. 43, Issue 11. – P. 17-32. – Available at: http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ERM0811.pdf.

Тимченко Т.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ИНФОРМАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В УВО И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ

Аннотация
В статье исследованы информационные технологии как объект профессиональной педагогики. Раскрыта сущность процесса информатизации системы высшего профессионального образования. Акцентировано особенности обеспечения качества образования путем его информатизации. Определены специальные формы организации обучения. Подчеркнута важность индивидуального подхода при информатизации высшего образования.
Ключевые слова: информационно-технологическое обеспечение, информатизация образования, информационные ресурсы, информационно-коммуникационные технологии, учебный процесс в УВО.

Timchenko T.V.
Boris Grinchenko Kiev University

INFORMATION AND TECHNOLOGICAL PROVIDING EDUCATIONAL PROCESS AT THE UNIVERSITY AND ITS APPLICATION FEATURES

Summary
The article investigates information technologies as an object of professional pedagogy. The essence of the process of informatization of the system of higher professional education is revealed. The peculiarities of ensuring the quality of education through its informatization are emphasized. Specific forms of training organization are outlined. The importance of an individual approach to informatization of higher education is emphasized.
Keywords: informational and technological support, informatization of education, information resources, information and communication technologies, educational process in university.

UDC 378–043.86

IMPORTANT TRENDS OF DEVELOPMENT AND INTEGRATION OF EDUCATION IN THE WORLD

Shykun A.V.
National University of Water and Environmental Engineering

The peculiarities and main ways of development of education in the world and in particular in Finland are considered. The primary directions of improvement of the education system in different countries are analyzed. Educational tendencies and their features are considered.
Keywords: pedagogy, education, system of education, ways of development, curriculum.

The formulation of the problem. Education is one of the basic directions of growth of any country. Using the achievements of different states in the field of education allows the country to significantly improve the rate of economic growth. The development of education is an important achievement for all areas of the country's activity. The importance of education constantly grows due to the interaction of countries and the development of international and national economy as well as technologies. A well-known fact is that the economic development of industry depends on the quality of educational services in the country. Education is considered as the most important factor of training of highly skilled specialists. Modern educational trends show the desire of citizens to be prepared for adaptation in the conditions of the modern market and changes in human life. Moreover, education plays a decisive role in the creation and development of an information economy. Thus, students are increasingly learning computer literacy and the organization of flexible production systems. Modern integration processes in the world make it possible to identify the most successful countries in this field, in particular, Finland which shows the best results of international testing and knowledge assessment. The requirement of the modern world is the study of successful teaching technologies and educational programs.

Analysis of recent research and publications. The issue discussed in this article was investigated by many authors, H. Niemi, A. Toom, A. Kallioniemi, P. Sahlberg, J. O'Neil, K. Määttä, S. Uusiautti, J.M. Kauffman, D.P. Hallahan, P.C. Pullen etc. However, important trends in the development and integration of world education are still not fully analyzed.

The purpose of the article. The purpose of the article is to analyze the best ways to improve, integrate and develop education in countries around the world. Education is the main component of the country's development and international cooperation. The issues of the trends of this sphere are relevant and necessary for citizens.

Australia has reached 100% of school and preschool children's participation in the education system. It should be noted that 94 percent of citizens of retirement age also have secondary education. Australia has created good working conditions for teachers. A group of students usually consists of 14 people. This country constantly supports teachers in rural areas and tries to match solvency for teachers of different levels.

Japan has focused on academic subjects that children begin to study at the age of six. Thus, Japanese students are ready for innovative science and work in this area. Japan ranks 2nd in the standard ratings on the quality of education. In particular, the 4th place in reading and the seventh in Mathematics according to the Program for International Student Assessment.

Education in Norway emphasizes not only basic subjects, but also adds of arts and crafts as well as many disciplines that teach students to eat properly and keep healthy to the curricula. Great importance is given to music and physical education. Scientists emphasize that this system works as most of the inhabitants of this country feel happy and take care of health.

Singapore has a system focused on passing the main exam in the country, like most Asian countries. However, the emphasis in education is on teaching children how to solve problems. Singapore also ranked the second in Mathematics and the third in Reading according to the PISA test. Teachers constantly learn and improve their professional skills. Many researchers point out that it gives good results in students' learning.

Education in the Netherlands is one of the priority directions of development assistance to those who do not speak the state language. The first-fourth-year students have the opportunity to study foreign languages. This country also provides additional funding to help poor students and students of ethnic minorities receive decent education. It is worth noting that in schools with a large number of vulnerable students, on average, there are 58 percent more teachers and support staff than in schools in rich areas.

Germany significantly increases its ranking among other countries in education through the adoption of national standards. The country has also increased the national support for education for people with disabilities. It allowed the country to significantly improve its performance in education [4]. The German universities has also developed a system of support of foreign students.

The education system in Finland has now shown itself to be the most successful one. First and foremost, education is completely free and includes school lunches, excursions, payment for transport, which takes and returns a child home as well as textbooks, calculators, and even tablets. Any collection of money from parents is prohibited [5, p. 68].

It is important to note that the emphasis is put on the individual plan of learning and deve-

lopment of each child. Individualization involves a multilevel content of teaching aids, exercises, and an individualized number of classroom and homework tasks and time as well as the teaching material. Children perform tasks of varying difficulty levels in the same class. A student receives ratings according to personal level. If the student did an excellent job of starting complexity, he will get an excellent score. Next time the student will get a higher level, if he does not accomplish it, he receives a simple task again. There are two exceptional varieties of educational procedure in Finnish schools along with usual education. There is a system that maintains the training of weak students. School teachers willingly cope with supplementary help during or after the lesson, tutoring is not prevalent in Finland [5, p. 87]. Counteractive training is connected with constant general difficulties in the gaining of material, for example, due to misinterpretation of non-native Finnish. Correction is due to the difficulty of remembering, mathematical skills as well as the asocial behavior of some children. The training is managed in small groups or personally [5, p. 62, 187].

Finnish educators stress they coach students for life not for assessments. They prefer knowledge for life. Therefore, there are no tests in Finnish schools. Control and midway tests are carried out at the option of a teacher. There is only one compulsory standard test at the end of secondary schools. Teachers do not concern about its results as they are not answerable to anyone and children are not individually prepared for it [5, p. 39].

Anticipation and trust are the foremost aspects of Finnish education. Trust can be comprehended in the absence of inspections and methodologists. The didactic program in the country is unified but it conveys only wide-ranging approvals. Each teacher uses the teaching technique that he believes applicable. Belief in children demonstrates itself in the statement that a student can do something on his own in the laboratory. It is supposed that the student chooses what is more advantageous for him. The skills needed in life are only taught at school. Nevertheless, children distinguish what a portfolio, a contract, and a bank card implies and how to handle it. They are capable of estimating the ratio of tax on the inheritance obtained or received salary. Learners can easily make a site-business card on the Internet and assess the best price of the goods. Moreover, instructors endeavor to attract the attention of a learner, but if he has totally no interest or ability to learn, the child will be oriented to a pragmatically functional in the future and unsophisticated vocation [3, p. 48-49].

Finns perceive the mission of the secondary school to discover whether a particular juvenile should endure studying at a college or if he has a minimal level of knowledge, it is more beneficial to go to a vocational school. It should be noted that both conducts are evenly appreciated in the country. Distinguishing the predispositions of each child to a certain type of occupation is staffed by a regular school specialist through tests and interviews. The learning process in a school is pleasant, tactful, but it does not indicate that a child can avoid school. The control of the school schedule is compulsory. All ignored classes have to be worked. The pupil should join an additional lesson and do not disturb others. If the student does not accomplish the assignment set by an instructor or does not work in the schoolroom, no one will give a call for the parents to come to school, scold or insult. If parents are not troubled about their youth's learning, a learner will simply not go to the next grade. There is the extra (non-compulsory) 10th class that facilitates students better prepare for life [3, p. 46, 66].

The educational system of Finland concentrates on the study of foreign languages. Pupils from the 3rd grade study English and from the 4th grade they are to study another foreign language such as French, Swedish, Russian, or German. All children learn to play musical instruments and learn crafts, for example woodcarving. Physical education goes like a game and children must take a shower after class. Literature studies focuses more on reading rather than on learning periods, styles or biographies [3, p. 168].

Children do not necessarily sit at desks; they can sit on the floor. Schoolrooms are furnished with sofas, loungers in some schools. The uniform is absent as well as some constraints about fashions, a learner can come even in a costume. It allows learners to create own style and self-expression. Auxiliary shoes are compulsory, but most junior and middle-aged children fancy running in socks. If the weather is warm, lessons are frequently arranged outdoors by the school, straight on the grass or on personally equipped auditorium benches. Students of a junior school are inevitably taken to the yard even for some minutes during school breaks.

Homework is rarely tested. Educators believe that children should rest. Furthermore, parents should not deal with children's homework, teachers suggest instead a family trip to a museum, forest or pool. Education at the blackboard is not applied, children do not have to retell the material. The teacher arranges the general tone for the lesson concisely, then he or she moves between the students helping them and controlling the tasks [1, p. 256]. The teacher's associate does the similar activities. Students can write with a pencil and erase as many times as they want in notebooks. Moreover, the teacher can check the assignment with a pencil too [5, p. 91]. It facilitates learning and diminish learners' stress.

All schools have precisely the equal equipment, amenities and proportional financing. Nearly each school is state-owned, there is a dozen of private schools. The difference is in the increased requirements for students; parents make a partial payment. Generally, these are original pedagogical laboratories, which are following the chosen pedagogy by Montessori, Frenet, Mortana, and Waldorf School [2, p. 145]. Private institutions include teaching subjects in English, German, and French. Obeying the principle of equality, there is a parallel system of education from kindergartens to universities in Swedish. The interests of the Saami people are not overlooked, one can learn in their native language in the north of the country [5, p. 10]. Detailed study of some objects to the impairment of others is not appreciated. It is not believed that Mathematics is more important than Art. On the

contrary, the only exception to creating classes with gifted children may be the propensity to drawing, music, and sports [5, p. 168].

The comparison of students with each other is prohibited in Finland. Children, both ingenious and with a large deficit of mental abilities are considered "special" and study together with all students. In general, the group also trains children in wheelchairs. At a regular school, a class can be created for students with diseases of the organs of sight or hearing. Finns try to maximally integrate into society those who need special treatment. The difference between weak and strong students is the smallest in the world [5, p. 66].

Thus, there are many significant achievements in the sphere of education throughout the world. The remarkable national advantages can be used by other countries to develop new up-to-date approaches. Australian solvency for teachers of different levels, Japanese focus on academic subjects, Sweden healthcare orientation, Asian teaching how to solve problems and many advantages of Finnish education can be applied by the educators of various countries.

References:

1. Kauffman J.M. Handbook of special education / J.M. Kauffman, D.P. Hallahan, P.C. Pullen. – New York, US: Routledge, Taylor et Francis Group, 2017. – 924 p.
2. Määttä K. Early child care and education in Finland / K. Määttä, S. Uusiautti. – London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2014. – 215 p.
3. Niemi H. Miracle of Education: The Principles and Practices of Teaching and Learning in Finnish Schools / H. Niemi, A. Toom, A. Kallioniemi. – Rotterdam: Sense Publishers, 2016. – 291 p.
4. O'Neil J. 10 Best Countries for Education Around the World [Електронний ресурс] / Jennifer O'Neil // Global Citizen. – 2016. – Resource Access Mode: https://www.globalcitizen.org/en/content/best-countries-education/.
5. Sahlberg P. Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from: Educational Change in Finland?2nd / Pasi Sahlberg. – New York: TEACHERS COLLEGE Press, 2015. – 237 p.

Шикун А.В.
Національний університет водного господарства
та природокористування

ВАЖЛИВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТИ У СВІТІ

Анотація
У даній статті розглянуто особливості та основні шляхи розвитку освіти в світі та Фінляндії зокрема. Проаналізовано першорядні напрямки вдосконалення системи освіти в різних країнах. Розглянуто освітні тенденції та їх особливості.

Ключові слова: педагогіка, освіта, система освіти, шляхи розвитку, навчальні програми.

Шикун А.В.
Национальный университет водного хозяйства
и природопользования

ВАЖНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ И ИНТЕГРАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ В МИРЕ

Аннотация
В данной статье рассмотрены особенности и основные пути развития образования в мире и Финляндии в частности. Проанализированы первостепенные направления совершенствования системы образования в разных странах. Рассмотрены образовательные тенденции и их особенности.

Ключевые слова: педагогика, образование, система образования, пути развития, учебные программы.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.11-112

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІКОДОВОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ

Марченко В.В., Нікитюк М.О.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розкрито суть терміну «полікодовий текст» і розглянуто основні структурні елементи рекламного тексту крізь призму полікодового підходу. На основі праць вітчизняних та зарубіжних вчених встановлено характерні риси та структурні особливості полікодового рекламного тексту. У дослідженні визначено структурно-семантичні групи вербальної та невербальної частин полікодового рекламного тексту. На основі взаємодії цих компонентів виокремлено три групи полікодових текстів: тексти з нульовою, частковою та повною креолізацією.

Ключові слова: полікодовість, рекламний текст, креолізація, вербальна складова, невербальна складова, заголовковий комплекс.

Постановка проблеми. Як важливий компонент масової культури, реклама все більше проникає у життя людей і активно впливає не лише на свідомість, але й підсвідомість індивіда. Як елемент масової комунікації реклама спрямована на спонукання споживача придбати певний товар або скористатися конкретною послугою. Окрім загальних ознак і категорій, таких як цілісність, зв'язність, закінченість і структурованість, рекламний текст має ще й певні індивідуальні характеристики, як-от: полікодовість, лапідарність, імпліцитність, високий рівень експресивності й прагматичної насиченості. У нашій роботі ми розглядаємо рекламний текст саме з позицій полікодовості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням реклами та механізмів її впливу займаються вчені різних галузей, серед яких економісти, соціологи, психологи, політологи, маркетологи тощо. Проте за останні роки спостерігається збільшення кількості досліджень цього явища саме у лінгвістиці, що зумовлено, передусім, розвитком поняття «дискурс» у мовознавстві, оскільки саме він пов'язаний з когнітивним, комунікативним та соціальним аспектами мови в рекламі. Окрім того, на сучасному етапі розвитку лінгвістики вивчаються не лише лінгвальні засоби рекламного тексу, а й паралінгвальні компоненти у поєднанні з комунікативними стратегіями і засобами їхньої реалізації. Саме в цьому і полягає полікодовий підхід до вивчення рекламного тексту. Зокрема, дослідженням у цьому напрямку присвячені праці Т.А. Безуглої, М.Б. Ворошилової, Ю.А. Сорокіна та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Незважаючи на значний інтерес науковців до реклами, полікодовий підхід є новим для цієї сфери лінгвістичних досліджень. Невирішеними залишається низка питань, серед яких важливе місце займає систематизація структурних елементів полікодового рекламного тексту та з'ясування ролі кожного з них у досягненні прагматичної мети рекламного повідомлення.

Формулювання мети статті. Метою цієї розвідки є виявлення основних структурних компонентів полікодового рекламного тексту та з'ясування особливостей їхнього функціонування.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку лінгвістичних досліджень реклами велика увага приділяється саме невербальним компонентам, а також їхній взаємодії з вербальними. Завдяки цьому можна пояснити впливовість реклами на свідомість реципієнта, з одного боку, і на розвиток мови, з іншого. Якщо в традиційному розумінні рекламний текст виступає лише доповненням, то полікодовий підхід розглядає рекламний текст як знаковий феномен, який складається як з вербальних, так і з невербальних знаків у письмовій або усній формі. З позиції полікодового підходу реклама є однією з головних сфер, де за допомогою функціонуючих у єдиному графічному просторі зображення і слова вирішуються прагматичні завдання. Досить складно уявити рекламний текст без креолізації, адже саме наявність невербальних текстових елементів, перш за все зображення, робить креолізований рекламний текст дієвим інструментом реклами [3, с. 63]. Таким чином рекламний текст є різновидом креолізованого, тобто паралінгвістично активного тексту, в структуруванні якого задіяні коди різних семіотичних систем.

Структурна організація полікодового рекламного тексту як продукту реалізації рекламного дискурсу охоплює вербальні й невербальні компоненти. На основі взаємодії цих частин виокремлюють три групи полікодових текстів, а саме: тексти з нульовою, частковою та повною креолізацією.

Вербальну складову рекламного тексту об'єднують у три структурно-семантичні групи:

- заголовковий комплекс (слоган, заголовок, підзаголовок, кода);
- основна частина (основний текст);
- реквізитна інформація про рекламодавця (утилітарна інформація).

Зазвичай вербальні компоненти знаходяться під основним зображенням і розташовані відокремлено один від одного. Основним мовним компонентом рекламного тексту є слоган. Це центральне висловлення, яке посилює вплив на

адресата завдяки своїй стислості та лаконічності. **Слоганом** вважається коротке, афористичне, образно й емоційно заряджене висловлення, яке пов'язане із брендом (товарним знаком) і виражає товарну ідею За своїм обсягом слоган зазвичай невеликий, 7-9 слів [7, с. 147].

Основними характеристиками слогану в рекламному тексті є: стислість, простота, наявність назви торгової марки, здатність легко запам'ятовуватися (мнемонічність) і легко відтворюватися, повноцінно перекладатися іншими мовами, що уможливлює диференціацію товару чи компанії з-поміж конкурентів, висока щільність стилістичних прийомів і експресивних мовних засобів. Однак, основна властивість слогану полягає у відображенні філософії фірми, вона визначає вказані його диференційні ознаки [6, с. 6].

Вищезазначені характеристики пов'язані з функціями слогану, серед яких виокремлюють такі: вплив на адресата, інформування, презентаційна (створення іміджу фірми), мнемонічна, оцінна, текстотвірна, коннективна (створення та закріплення усталеного асоціативного зв'язку між торгівельною маркою та рекламною концепцією), емоційно-апелятивна (привертання уваги) [6, с. 7]. Щодо структури слогану зазначимо, що він складається з двох елементів: рекламне ім'я (прагмонім, тобто словесний товарний знак) і/або ергонім (найменування фірми або організації); супровідне висловлення характерологічного або директивного зразка.

Заголовок є найважливішою вербальною складовою реклами. Він має тристоронню орієнтацію: на адресанта («автоцентричність» – експлікація адресанта реклами у заголовку), на адресата («антропоцентричність» – експліцитна або імпліцитна присутність адресата) і на основний текст рекламного оголошення. Заголовок має бути коротким, оскільки він розташований безпосередньо перед основним текстом та вводить його зміст [10, с. 8-9]. Основними функціями, які виконує заголовок рекламного тексту є такі: привернути увагу; викликати зацікавленість; виявити покупця/цільову групу; ідентифікувати товар/послугу; продати товар / послугу [6, с. 3].

Заголовки, як і слогани, є дуже стислими і використовують розмаїття стилістичних прийомів і експресивних мовних засобів. Проте, необхідно відрізняти заголовок від слогану. Слоган є коротшим за заголовок і розташований ізольовано. Основною диференційною ознакою слогану є відображення загальної філософії фірми [6, с. 5] однак, слоган може співпадати із заголовком, а може доповнювати його [11, с. 26].

Підзаголовком називається текст, який підкріплює заголовок і тему рекламного тексту, розвиває її, повідомляє конкретні факти, що може потребувати більшого обсягу слів, ніж у заголовку [13, с. 168]. До функцій підзаголовку належать такі: інформативно-пояснювальна, тобто доповнення та уточнення або конкретизація заголовку [11, с. 27]. У заголовковий комплекс входить також такий компонент як кода. Це структурно-композиційний елемент, що містить спонукання до дії і розрахований на реакцію адресата у формі покупки, запиту додаткової інформації або дії [13, с. 174].

Основний текст реклами надає всю інформацію про товар або послугу. Він є логічним продовженням заголовку і підзаголовків, а також розвиває аргументацію. Основний текст, як правило, довший за заголовковий комплекс, друкується меншим шрифтом і не привертає особливої уваги. Виокремлюють п'ять типів основного тексту реклами, а саме: спонукальний (*Go beyond clear skin. Break free of breakouts pore by pore (L'ORÉAL)*), власне інформативний (*New Ceramide Ultra Lift and Firm Makeup SPF 15 is now out in every beauty store in the country*), контактний (*Create your own personalized expert skincare routine with your favourite moisturizer (LANCÔME)*), експресивно-оцінний (*Experience the richest indulgence for your lips*) [5, с. 57].

Реквізитна інформація про рекламодавця (утилітарна інформація) спрямовує адресата у його діях. Це може бути адреса магазину, форма запиту, номер телефону з безкоштовним зв'язком тощо, якщо він зацікавиться товаром і захоче його купити. Зазначимо, що не усі рекламні тексти мають усі структурні елементи, тому це вільний тип тексту. Вважається, що, чим престижніший бренд, тим меншу роль відіграють у його рекламі вербальні компоненти, з розрахунку на те, що потенційний адресат і так обізнаний з історією та статусом марки [4, с. 171]. Проте рекламний заголовок є компонентом, який завжди присутній.

Разом з тим, слід сказати, що окрім вербального компоненту рекламного тексту важливу роль відіграє і невербальна складова. Основна роль у передачі інформації належить саме невербальному компоненту. Виокремлюють дві групи невербальних компонентів: зображальні та набірні. *Зображальна (іконічна) група* відіграє основну роль в структурно-композиційному оформленні рекламного тексту і включає зображення товару, візуальний контекст, логотип та невербальну вставку [12, с. 180].

Зображення товару відіграє важливу роль, оскільки потенційні споживачі спочатку сприймають зображення, а не читають текст. У центрі більшості рекламних креолізованих текстів так чи інакше фігурує зображення предмета реклами, що і є засобом досягнення її основної мети [3, с. 66]. Проте зображений товар присутній не сам по собі, а у візуальному контексті. Візуальний контекст є сценою, на якій зображено товар, але він має місце і у випадках, коли зображення товару відсутнє.

Не менш важливим зображальним компонентом є логотип, який визначається як спеціально розроблене, оригінальне накреслення повного або скороченого найменування фірми (або групи товарів певної фірми). Він є відмітним знаком, емблемою підприємства, свого роду сигналом про те, що дане повідомлення заслуговує довіри. Зазвичай, логотип розміщується поруч з адресою фірми в правому нижньому кутку рекламного тексту. Логотип розглядається як іконічний знак фірми. Як правило, найменування марки і логотип компанії розташовано разом і вони утворюють єдине ціле. За допомогою логотипу фірми створюють символи свого специфічного успіху. До того ж, для того, щоб логотип став популярним, він повинен бути легко впізнаваним, для чого й використовується відповідний асоціативний ряд текстових та зображальних елементів [11, с. 32].

Зображальні компоненти привертають увагу (зокрема в більшій мірі, ніж вербальні компоненти), надають інформацію, підвищуючи повноту сприйняття тексту. У рекламному тексті вони слугують його фоном, завдяки якому текст набуває додаткових експресивно-емоційно-оцінних відтінків, сприяють легкості сприйняття рекламного тексту (за рахунок часткового подолання фундаментальних обмежень тексту: лінійності і дискретності). У сучасному комунікативному просторі, де основну роль відіграє візуалізація, сприйняття і запам'ятовування, в значній мірі, забезпечуються невербальними, перш за все, візуальними засобами [1, с. 37]. Таким чином, зображальна група невербальних компонентів рекламного тексту забезпечує реалізацію стратегій аргументації, маніпуляції, фасцинації та сугестії.

Другорядну роль у структурно-композиційному оформленні рекламного тексту відіграє *набірна (графічна) група* невербальних компонентів, оскільки вона є суміжним явищем з найменшим ступенем креолізації, так як не створює автономних семіотичних систем [1, с. 180]. Виділяють три групи набірних засобів залежно від механізмів їх створення: синграфемні, суперграфемні, топографемні.

Синграфемні засоби передбачають художньо-стилістичне варіювання пунктуаційних знаків. Типовою пунктуаційною особливістю рекламного тексту є невиокремлюваність семантично самостійних речень або їх частин за допомогою розділових знаків. Таким чином, текст набуває вигляду тез і отримує певну додаткову експресивність за рахунок, як правило, лаконічної форми та закінченого, але не виділеного пунктуаційного змісту (*Use your mind not your hands*) [9, с. 27].

Суперграфемні засоби включають в себе шрифтове варіювання, а саме: характер, форму і кегль шрифту, його колір, особливо у контрасті з фоном [2, с. 82-107]. Під характером і формою шрифту мається на увазі нахил букв (прямі, курсивні), їх щільність (нормальна, вузька, широка), товщина (світлі, напівжирний, жирний) (***HAUTE CUISINE ON THE HIGH SEAS***). Тип і розмір шрифтів вважаються параграфемними засобами письмового мовлення, які відповідають значущій поведінці, що супроводжує усне мовлення: особливості інтонації, жестів, вираз і виразність обличчя [11, с. 30].

Топографемні засоби відповідають за площинне варіювання тексту, а саме: рубрикацію (розташування абзаців), пробіли між словами, поля, декоративні елементи, лінійки, що утворюють рамки, орнаменти, прикраси, умовні позначення, закладені у каталоги комп'ютерних шрифтів [2, с. 82-107]. Вони використовуються для індивідуалізації рекламного тексту, слугують висуванню окремих текстових елементів, створюючи «дорожки читання»: розташування елементів тексту створює певну ієрархію руху гіпотетичного читача в текстовому просторі. Процес читання починається з найбільш помітного елемента, потім переміщується до іншого виділеного елемента [8, с. 117].

Висновки і пропозиції. Таким чином, структура полікодового рекламного тексту представлена вербальними та невербальними компонентами, кожен з яких має власні структурно-семантичні групи. Дослідження рекламного тексту необхідно проводити з урахуванням того, що саме їхня взаємодія і робить рекламний текст полікодовим.

Список літератури:

1. Белова А.Д. Реклама автомобилей Mercedes-Benz: принципы и составляющие / А.Д. Белова, О.А. Васильева // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – № 2. – 2008. – С. 37-45.
2. Волкова В.В. Дизайн рекламы / В.В. Волкова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 144 с.
3. Ворошилова М.Б. Политический креолизованный текст: ключи к прочтению: [монография] / М.Б. Ворошилова. – Екатеринбург: Изд-во Уральского гос. пед. ун-та, 2013. – 194 с.
4. Дьомкіна О.В. Прагматично-дискурсивні особливості інтернет-реклами всесвітньо відомих брендів / О.В. Дьомкіна, М.Р. Калинець // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – № 25. – 2014. – С. 163-172.
5. Зирка В.В. Языковая парадигма манипулятивной игры в рекламе: дисс. ... доктора филол. наук: 10.02.02. «Русский язык» / Зирка В.В. – Днепропетровск, 2005. – 462 с.
6. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтанджиев. – Москва: Смысл, 1995. – 128 с.
7. Колокольцева Т.Н. Слоган как ключевой компонент рекламного текста / Т.Н. Колокольцева // Рекламный дискурс и рекламный текст: [коллективная монография] / Науч. ред. Т.Н. Колокольцева. – 2-е изд., стереотип. – Москва: Флинта: Наука, 2013б. – С. 147-171.
8. Кочетова Л.А. Тенденции развития рекламного дискурса (на материале англоязычной рекламы) / Л.А. Кочетова // Рекламный дискурс и рекламный текст: [коллективная монография] / Науч. ред. Т.Н. Колокольцева. – 2-е изд., стереотип. – Москва: Флинта: Наука, 2013. – С. 111-137.
9. Медведева Е.В. Рекламный текст как переводческая проблема / Е.В. Медведева // Вестник МГУ: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2003. – № 4. – С. 22-44.
10. Мойсеєнко І.П. Прагмалінгвістична організація рекламного тексту: макро- і мікроаналіз (на матеріалі англомовної побутової реклами): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Мойсеєнко І.П. – Київ, 1996. – 24 с.
11. Никитина С.В. Национальная специфика текста промышленной рекламы (на материале русскоязычных и англоязычных периодических изданий по вычислительной технике): дисс. канд. филол. наук: 10.02.19 / Никитина С.В. – Воронеж, 1998. – 174 с.
12. Сорокин Ю.А. Креолизированные тексты и их коммуникативная функция / Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – 1990. – С. 180-181.
13. Bovée C.L. Contemporary Advertising / C.L. Bovée, W.F. Arens. – Boston: Irwin, Inc., [4th ed], 1992. – 573 p.

Марченко В.В., Никитюк М.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИКОДОВОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТА

Аннотация
В статье раскрыта суть термина «поликодовый текст» и рассмотрены основные структурные элементы рекламного текста с точки зрения поликодового подхода.. На основе трудов отечественных и зарубежных ученых установлено характерные черты и структурные особенности поликодового рекламного текста. В исследовании определены структурно-семантические группы вербальной и невербальной частей поликодового рекламного текста. На основе взаимодействия этих компонентов выделены три группы поликодових текстов: тексты с нулевой, частичной и полной креолизации.
Ключевые слова: поликодовость, рекламный текст, креолизация, вербальная составляющая, невербальная составляющая, заголовочный комплекс.

Marchenko V.V., Nikytiuk M.O.
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

STRUCTURAL FEATURES OF POLYCODE ADVERTISING TEXT

Summary
The article dwells on the basic structural elements of the advertising text in the context of polycoded approach. The main point of the term «polycoded text» is discovered. On the basis of the works of domestic and foreign scientists, the characteristic features and structural properties of the polycoded advertising text are established. In the paper, we determine the structural and semantic groups of the verbal and non-verbal parts of the polycoded advertising text. Based on the interaction of these components, three groups of polycodal texts are distinguished: texts with zero, partial and complete creolization.
Keywords: polycodeness, advertising text, creolisation, verbal part, non-verbal part, head complex.

УДК 81'373.48

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО В ІНТЕРНЕТ-МЕМАХ

Храбан Т.Є.
Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації

У статті розглянуто репрезентацію українського військового в інтернет-мемах як замисел учасників інтернет-спільнот для визначення образу «свого». Базою для моделювання образу признано конфлікт на сході України. Визначено проекції образу українського військового в інтернет-мемах, що створені учасниками українських інтернет-спільнот. Окреслені основні категорії, що формують семантичне поле образу.
Ключові слова: інтернет-спільноти, інтернет-меми, семантичне поле, образ українського військового.

Постановка проблеми. Варіативність використання в інтернеті засобів графічного та композиційно-просторового оформлення, а також можливість використання в різних значеннях і в різних комунікативних ситуаціях дали поштовх до широкої генерації та розповсюдження інтернет-мемів. Вони «часто становляться певними смисловими кодами покоління активних користувачів інтернету» [2, с. 63] і представляють безсумнівний інтерес як соціолінгвістичні та культурологічні феномени мови інтернету. Зацікавленість мемами викликана також пошуком інструментарію для ведення інформаційних війн «не в теоретичному плані, а безпосередньо в масовій свідомості» [6]. Л. Павлюк розглядає війни в інтернет-комунікації як «активний дискурсивний супровід реальних конфліктів, який охоплює елементи артикуляції претензій, формулювання ідентифікаційних визначень, виголошення цілей і пропозицію практичних розв'язок конфлікту. Однак, використання маніпулятивних лінгвістичних ресурсів може бути і відносно автономним, коли «наступальні» чи «оборонні» операції розгортаються переважно чи виключно у віртуальному просторі» [5, с. 221]. В цьому контексті створення інтернет-мемів виступає як протиборство в сфері наративів й ідей. Сконфигуровані особливим образом на основі концентрації емотивних елементів та акцентуванні різких контрастів позицій, такі інтернет-меми сприяють формуванню концептуально-мовного простору учасників інтернет-спільнот та спрямовані на дискредитацію чужих і захист власних ідей й символів. Протистояння у віртуальному просторі, що пов'язано із уявлен-

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

нями українців про національну гідність та геополітичну ідентичність, відображено у інтернет-мемах, які присвячені українським військовим.

Аналіз досліджень. Вивчення інтернет-мемів відбувалося на перетині провідних напрямів сучасної науки – культурології, дискурсології, інтернет-лінгвістики, когнітивістики, психології, соціології, що зумовило звернення до наукових праць О. Змазневої, Н. Ісаєвої, Г. Почепцова, C. Bauckhage, J. Berger, A. Chesterman, P. Davison, R. Dawkins, R. Finkelstein, R. Guadagno, D. Johnson, K. Milkman, S. Murphy, B. Okdie, D. Rempala та інших.

Мета статті – аналіз образу українського військового в інтернет-мемах, що створені під час російсько-українського конфлікту. Ця мета конкретизується в таких **завданнях:** 1) визначити проекції образу українського військового в інтернет-мемах; 2) окреслити основні категорії, що формують семантичне поле образу.

Матеріалом послужили меми, які розміщені на сторінках інтернет-груп «За Україну» (понад 32 тисяч учасників), «Збройні сили України» (майже 30 тисяч учасників), «Брутальні війна» (понад 12 тисяч учасників).

Виклад основного матеріалу. Соціальні мережі у дедалі ширших масштабах стають полем битви ідеологічних позицій. Ця тенденція особливо властива українсько-російським інформаційним війнам. На спроби обмежити свободу самоідентифікації з боку Російської Федерації українське інтернет-суспільство відповіло високим рівнем конфронтативності національного дискурсу і активним формуванням інтернет-спільнот, які базуються на створенні бінарної опозиції «свій» – «чужой»: «За Україну», «Збройні сили України», «Брутальні війна», «Цинічний бандера», «ВАТА ШОУ» тощо. Широкого розповсюдження образи «свого» і «чужого» набувають в інтернет-мемах, що стають «одиницями популярної культури, які поширюються, імітуються та трансформуються окремими користувачами інтернету, створюючи спільну культуру в цьому процесі» [8]. Жанрові особливості інтернет-мемів пов'язані із постійними відсилання до різних культурних цінностей, свободою у формуванні персонального репрезентативного набору символів, креативним підходом до інтерпретації смислів, зменшенням використання традиційного тексту, який заміщається наочним і ефективним набором зображень. Мова інтернет-мемів, в якому переважає іконічний знак, дозволяє створювати різні набори маркерів культурної і соціальної ідентичності, довільно пов'язаних між собою за бажанням автора. Всі перераховані моменти дозволяють розглядати репрезентацію українського військового в інтернет-мемах як замисел учасників інтернет-спільнот для визначення образу «свого». Базою для моделювання образу українського військового є конфлікт на сході України. Військова експансія Москви на Донбасі активізувала боротьбу українського народу за незалежність, відновила процес національного самопошуку та самоствердження. Такі події були сприйняти користувачами інтернету, які почали створювати інтернет-спільноти патріотичної спрямованості та скерували свій творчий імпульс на створення інтернет-мемів, де образ українського військового постає як гарант незалежності України, приклад героїзму та жертовності в боротьбі за суверенітет і територіальну цілісність України. Звідси увага учасників спільнот до дієвого плану мемів: протистояння і фізичне знищення ворогів. У візуальної складової мемів актуалізуються опорна точка боротьби – зброя, яка має додаткове навантаження – формування й репрезентація образу домінуючої мужності військового, атрибуту «справжніх» чоловіків (рис. 1).

Ключовою для розуміння ідеологічного наповнення інтернет-мемів стає текстова складова: *Україна – це не тільки вишиванки; На коліна перед Україною! Ми – велика нація! Пам'ятай про це, вражена!; Нехай ворогів моєї країни прощає Бог, а моя справа проста – зробити так, щоб вороги України і Бог зустрілися якомога швидше; Дякую Богу, що я – не москаль! Дякуйте, москалі, що я – не Бог!; Коли сусіди приходять до тебе з війною – залишайся добрим і бажай їм миру і спокою… Вічного спокою; Київська Русь Московію породила – Київська Русь Московію і погубить; Це – мій край, і нікуди не відступати; Армія – гарант незалежності та територіальної цілісності України; В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля; Я вбиваю ворогів не тому, що люблю вбивати! А тому, що люблю Україну!; Коли я піду – прийдуть інші. Це страшна сила – любов до України!* В наведених прикладах мужність українських військових позиціонується як «мудра упорність в здійсненні цілей вічного розуму, яка здійснює ідею вічного блага, це – подолання перешкод, що стоять на шляху до благої мети, потребуючих зосередженості, концентрації душевних, фізичних і духовних сил» [2]. До ідеологічного циклу проекцій образу українського військового слід також віднести інтернет-меми, що репрезентують таки психологічні характеристики, як нескореність (*Українці ми, і нехай на вік запам'ятає ворог, що лише тоді стаємо на коліна, коли цілуємо український прапор*), відданість

Рис. 1. Мілітаризований образ українського військового

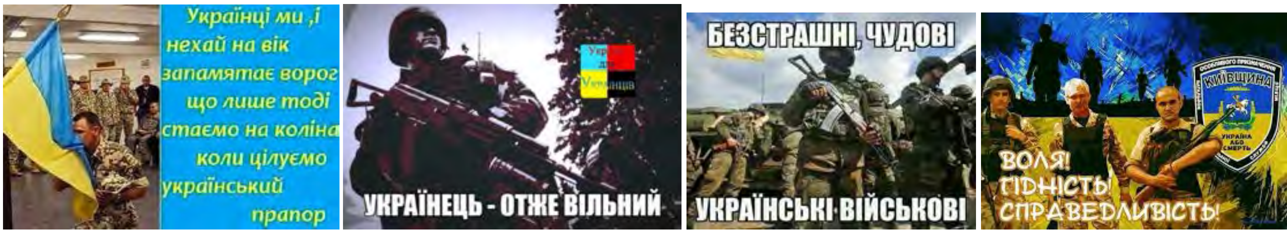

Рис. 2. Психологічний образ українського військового

(*Благословенна та держава, що має відданих синів!*); вільнолюбство (*Українець – отже вільний; Воля! Гідність! Справедливість!*), щирість (*З Україною можна товаришувати – вона добродушна! З Україною можна співпрацювати – вона чесна! Україну можна попросити – вона щедра! З Україною не можна воювати – вона непереможна!*), хоробрість (*Безстрашні, чудові українські військові*) (рис. 2).

Окрім визначення мотиваційних (захист незалежності та територіальної цілісності України) та психологічних характеристик мужності (категоричність, рішучість, агресивність, домінантність, наполегливість, відвага тощо) найсуттєвішим елементом образу українського військового в інтернет-мемах стає зображення внутрішнього світу людини, що «поєднує в собі і спрямованість у трансцендентне, і нематеріальну (творчу) активність людини, і людське єство, «людяність» як здатність співчувати й переживати, і самосвідомість особистості як самоповагу, саморозбудову в людині стійкого смислового осердя, що здатне протистояти світові» [4, с. 9]. Увагу авторів інтернет-мемів привертає вже не зовнішньо-атрибутивний, а внутрішній вимір українського військового, чий образ трансформується – він вже не воїн зі зброєю в руках, а звичайна людина. Зміна функціональної ролі образу українського військового простежується у вербальній складовій інтернет-мемів (*Сильний духом слабкого не образить*). Візуальна складова інтернет-мемів, що підкреслюють гуманізм, душевну доброту українського військового, містить зображення домашніх тварин (котів і собак). Часто на фотографіях люблячих родин присутні домашні улюбленці, тому інше смислове навантаження цих мемів – підкреслити приналежність військових до родинного кола «своїх», бо кішки – це своєрідний символ домашнього вогнища, а собака уособлює такі добрі якості як вірність, прихильність, щирість. Крім того, собака, що у міфології пов'язана з богами війни, може бути образом хороброго і рішучого воїна, символізувати силу, мужність і активну увагу (рис. 3).

Надання російсько-українському конфлікту іміджу і мотиву сакральної війни стало причиною позиціювання українського військового як світомоделювальної категорії: *Воїни Світла, воїни Добра* (рис. 4).

Боротьба за незалежність та територіальну цілісності України постає в інтернет-мемах як споконвічна битва космічних сил Добра і Зла. Апелюючи до міфології, містиці, релігії, учасники досліджуваних інтернет-спільнот використовують символ «меч» як розпізнавчий знак вільної людини, сили (меч відомий як символ життєвої сили), гідності, вищої справедливості [1, с. 112]: *За тебе, Рідна Україно, свята земленько моя.*

Рис. 3. Інтернет-меми з тваринами

Рис. 4. Сакралізація образу українського військового

Рис. 5. Апеляція до релігії

Ми в бій підемо і вмремо гідно, з любов'ю віддамо життя! Хай Воїн – Лицар кров'ю оросить свій меч на захист Батьківщини, хай клич до бою в серці зродить «НАВЕКИ СЛАВА УКРАЇНІ»!!! Слід звернути увагу, що в інтернет-мемах меч зображується поверненим вістрям вниз, а не вгору, що асоціюється більшою мірою з мечем правосуддя ніж з бойовим мечем. Сакралізація війни призводить до тотальної героїзації своїх військових: боротьба за незалежність розглядається як наслідування шляху Христа, що втілено в реальному житті як свідомий і добровільний вибір особистості, який продиктований її моральними цінностями: *Пам'ятай, тільки двоє погодилися віддати життя за тебе: Ісус Христос вмер за тебе, щоб спасти твою душу; український солдат вмер, щоб врятувати твою свободу!* (рис. 5).

Відповідно до другої проекції інтернет-мемів, образ українського військового містить у собі частину історії, коли історична пам'ять «постає як одне з джерел національної ідентичності, тобто того почуття причетності до певної спільноти, яка, як раз завдяки характерним для неї загальним місцям і міфам, впізнає себе у загальному минулому – і, отже, загалом, у сьогоденні» [7]. Учасники досліджуваних інтернет-спільнот черпають необхідний матеріал для створення патріотичних символів із історії України з її численними реальними і міфічними проявами героїзму і жертовності, а творчий підхід до історичної спадщини українського народу дозволяє поєднати в інтернет-мемах образи козацтва і сучасного військового: *Я – нащадок козака! Я – воїн! Я захищу свою землю!* (рис. 6).

Потреба в емоційному контакті і почуття, що позиціонуються в інтернет-мемах учасниками інтернет-спільнот, сприяють ідентифікації українських військових як членів цих груп та визначають систему цінних координат користувачів інтернету. Емоційне ставлення учасників інтернет-спільнот до українських військових неможливе лише як розсудливе, безпристрасне, воно стає суб'єктивно важливим та включає таки почуття: співпереживання, турбота (*Хай мати не побачить смерті сина, хай дівчина не плаче за коханим, хай батько зможе виростить дитину, хай прийде мир на нашу Україну; Сил набирайся, рідний солдате, сили потрібні будуть тобі! «Спокійної ночі!» – хочу сказати, але чи бувають такі на війні?; Україна завжди в моєму серці! Воїни завжди в моїх молитвах!; Нехай благословить вас Божа Мати. Вертайтесь з перемогою, солдати!; Нехай ваш ангел завжди буде поруч; Тримайтесь, хлопці! За вас молиться вся Україна! З вами Бог! За вами Україна і ваш народ!; Підтримай свою армію сьогодні, аби не годувати чужу завтра!; Я за тебе молюсь, український солдат, я за тебе боюсь, хоч я не твоя мати. І благання я шлю до високого неба: «Залишися живим, більше нічого не треба!»*); гордість (*Українська армія – надія рідної землі; Солдати, ви на своїй землі, під рідним небом. Вас не здолати!; Україна переможе*); надія (*Я так хочу скорей услышать в ближайший утренний рассвет простую фразу без излишеств: «Войны на Украине нет!»; Сподіваюся, коли-небудь я прокинуся вранці, включу новини і почую: «Війна закінчилася назавжди!»; Нехай кожна мати, жінка і дівчина України дочекається вдома живим свого воїна-захисника! Слава героям!*); пошана (*Ними пишається кожен українець!*); вдячність (*За пісню солов'я і мальви біля хати, за спокою ранкову світлу мить, вклоняємося кожному солдату, нехай Господь вас збереже і сохранить; Хочеться просто подякувати всім, хто зараз захищає Україну на сході; За те, що можеш мріяти, кохати, і стрінеш у майбутньому весну, скажи спасибі нашому солдату: він на своїх плечах несе війну…; За тих, хто ніч не спить, щоб ми заснули, за тих, хто, замість чарки, тримає автомат, за тих, хто сильний, мужній і відважний, молимося за Неньку Україну та її солдат!; Подяка вам, сини мого народу, що стали в бій за правду, за свободу! Нехай благословить вас Божа Мати, вертайтесь з перемогою, солдати!; Слава українським сол-*

Рис. 6. Проекції історичної пам'яті

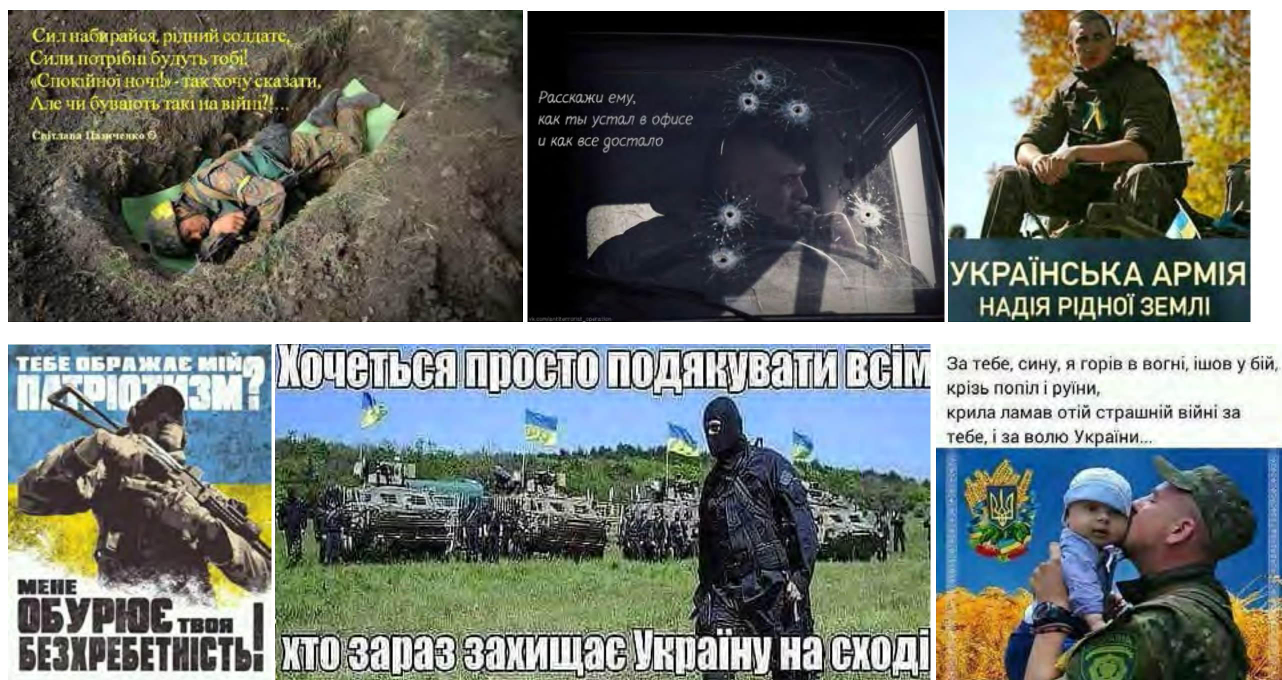

Рис. 7. Емоційний аспект в інтернет-мемах

датам! Дякуємо за сміливість та мужність. З вами Бог і Україна! Слава героям!; Дякуємо, хлопці! Повертайтеся живими!). Почуття відповідальності за Україну та армію стає особистим критерієм суб'єкта, перетворюється в оцінку морально-етичних якостей людини: *Коли війна прийде в твоє місце, ти може йди на х…, а не в військомат! ВІЙНА ТРИВАЄ! Не може тримати автомат – запитай волонтерів, чим допомогти армії!; Расскажи ему, как ты устал в офисе и как все достало; Тебе ображає мій патріотизм? Мене обурює твоя безхребетність!; Пам'ятай про наших героїв! Допомагай усім, чим можеш перемогти рашиського окупанта! Героям слава!* (рис. 7).

Експлікантами «свого» виступають лексичні одиниці *ваш народ, наші герої, рідний солдате, мати, батько, сини мого народу, своя земля, рідне небо*, що створюють семантичне поле потенційної взаємодії, людської спільності та стають базовими мовними засобами в реалізації солідаризуючих стратегій і тактик інтернет-спільнот.

Образ українського військового став найбільш продуктивним для репрезентації тематики боротьби за незалежність та територіальну цілісності України, онтологічним джерелом незламного духу української свободи, тому особлива увага в інтернет-мемах приділяється національним колористичним символам (рис. 8).

Свій початок сучасний синьо-жовтий прапор бере з часів козацтва. Кожний колір козацької атрибутики мав певне значення: синій – боротьба за свободу, надія, жовтий – сонце, світло, добробут, праця. Використання колористичних символів в інтернет-мемах створює відповідні сенси: \`любов до відчини\`, \`почуття патріотизму\`, \`заклик до захисту батьківщини\`, \`віра в перемогу\` тощо, що сприяє створенню образу мирного чоловіка, який був змушений взяти зброю в руки тільки з однією метою – захисти свою землю, бо іншого виходу немає.

Висновки. Аналіз інтернет-мемів, що створені українською аудиторією інтернет-спільноти, дозволив виявити декілька проекцій образу українського військового: 1) агресивно-дієвий, де представлено мілітаризований образ. Основні категорії, що формують семантичне поле образу є концепти *війна*, *ворог*; 2) сакральний, що звеличує образ українського військового. Основні категорії, що формують семантичне поле образу – архетипи, символи міфології, містиці, релігії; 3) світоглядний, де позиціонуються душевна доброта, гуманізм. Основні категорії, що формують семантичне поле образу, є візуальні – домашні улюбленці, пшеничне поле, блакитне небо, соняшники; 4) історичний, коли образ українського військового вбирає у себе частину історії. Основна категорія, що формують семантичне поле, –

Рис. 8. Колористичні символи в інтернет-мемах

образ козацтва; 5) ідейний, де визначається система цінних координат – боротьба за незалежність та територіальну цілісності України. Основні категорії, що формують семантичне поле образу – концепти *нація*, *Батьківщина*, *воля*, *гідність*, *справедливість* та національні колористичні символи.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо образ українського військового у медійному дискурсі інтернет-комунікації.

Список літератури:

1. Горбулева М.С. Меч как символико-культурная категория. Дефиниции культуры: Сб. тр. участников Всерос. семинара молодых ученых. Томск: Изд-во Томского ун-та, 2007. Вып. VII. С. 111-115.
2. Змазнева О.А., Исаева Н.В. Феномен интернет-мема. Русская речь. 2014. № 3. С. 62-67.
3. Иванова И.С. Вечная Мужественность как другая сторона Вечной женственности. 2012. URL: https://cyberleninka.ru/.../vechnaya-muzhestvennost-kak-drugaya-storona-vechnoy-z... (дата звернення 11.07.2018).
4. Кашуба М.В. Внутрішній світ людини. Філософсько-світоглядні засади буття людини. 2006. № 2. С. 7-14.
5. Павлюк Л. Українсько-російські інформаційні війни: аспекти, сценарії, комунікативні стратегії. Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2012. Випуск 33. С. 218-229.
6. Почепцов Г.Г. Меметическая война, или В поисках «арифметики» разума. URL: http://ms.detector.media/trends/1411978127/memeticheskaya_voyna... (дата звернення 11.07.2018).
7. Штоквиш О. Війна пам'ятей. Образ великої перемоги як інструмент маніпуляції історичною свідомістю. URL: www.memory.gov.ua/.../viina-pam-yatei-obraz-velikoi-pere.. (дата звернення 09.07.2018).
8. Shifman L. Memes in Digital Culture. Cambridge, Massachusetts: the MIT Press. 2014. 170 p.

Храбан Т.Е.
Военный институт телекоммуникаций и информатизации

ОБРАЗ УКРАИНСКОГО ВОЕННОГО В ИНТЕРНЕТ-МЕМАХ

Аннотация
В статье рассмотрено репрезентацию украинского военного в интернет-мемах как замысел участников интернет-сообществ для определения образа «своего». Базой для моделирования образа признано конфликт на востоке Украины. Определены проекции образа украинского военного в интернет-мемах, которые созданные участниками украинских интернет-сообществ. Очерчены основные категории, формирующие семантическое поле образа.
Ключевые слова: интернет-сообщества, интернет-мемы, семантическое поле, образ украинского военного.

Khraban T.E.
Military Institute of Telecommunications and Informatization

IMAGE OF UKRAINIAN MILITARY IN INTERNET MEMES

Summary
The article deals with the representation of the Ukrainian military in Internet memes as the intention of the participants of the Internet communities to determine the image of «kindred». The conflict in the east of Ukraine is recognized as the base for image modeling. The projections of the image of the Ukrainian military in Internet memes that created by the participants of the Ukrainian Internet communities have been determined. The main categories that form the semantic field of the image have been outlined.
Keywords: Internet communities, Internet memes, semantic field, the image of the Ukrainian military.

УДК 378.016:811.131.1(045)

МІЖКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ВИКЛАДАННЯ ІТАЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ципоренко Л.Д., Стасенко Є.А.
Маріупольський державний університет

Усвідомлення залежності між культурою та мовою у статті розглядається як необхідна складова розуміння невід'ємності культури у процесі вивчення мови. Авторами розкрито поняття акультурації, культурного шоку, соціальної відстані. Виокремлено характерні риси італійської поведінки, пов'язані із менталітетом, культурними особливостями й релігійними та моральними переконаннями. Увага приділена, зокрема, таким явищам як тон голосу, дистанція між співрозмовниками, активна жестикуляція, міміка, мова, мовлення, пунктуальність, теми табу, способи вираження соціального статусу, тощо. В результаті дослідження обґрунтовано необхідність вивчення культурних реалій країн, мова яких вивчається.
Ключові слова: лінгвокраїнознавство, акультурація, культурний шок, соціальна відстань, італійська мова.

Постановка проблеми. Викладання мови не означає вивчення самих лише правил й конструкцій, і, тому являє собою не лише лінгвістичний інструмент, який має бути цікавий для того, хто на ньому знається. Людина, що володіє лінгвістичним інструментом, повинна також уміти розглянути його у певному контексті і, відповідно, брати до уваги культуру, де він використовується. Це обумовлено постійним впливом мови та культури одна на одну. Мова – це певний інструмент, завдяки якому народ виражає сам себе, а культура надає підтримку цьому інструменту. Тому ми вважаємо за необхідне включання міжкультурної складової до процесу викладання іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільно відзначити, що обґрунтування необхідності включення міжкультурної складової до процесу викладання італійської мови не було предметом окремих досліджень українських вчених. Питання акультурації розглянуто у працях В.Р. Актона, Дж. Уолкера де Фелікса. Про принципи навчання іноземної мови детально викладено у роботах Д. Брауна. Культурний фактор у викладанні італійської мови та співвідношення між мовою та культурою охарактеризовано у дослідженнях П. Челентін та Дж. Серраджотто. Особливостям італійського менталітету, поведінки, культури присвячено праці М. Соллі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Характерні риси італійської поведінки та мислення та необхідність впровадження їх вивчення до процесу навчання італійської мови малодосліджені українськими вченими.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виокремлення основних особливостей італійської поведінки та мислення та обґрунтування необхідності їх вивчення під час навчання італійської мови.

Виклад основного матеріалу. Не існує культури без лінгвістичного ін-струменту. Будь-яку культуру описують із його допомогою. Таким чином можна стверджувати, що існує біном мова-культура, згідно з яким його компоненти перебувають у тісному взаємозв'язку за своєю природою, та взаємно впливають один на одного.

На думку П. Челентін та Дж. Серраджотто мова не ізольована від культури, оскільки вона не є чимось штучним, тому інша культура значним чином впливає на вивчення іноземної мови [6]. Очевидний вплив можна простежити у лексиці: слова адаптуються до середовища, де їх використовують. Достатньо лише згадати численні та різноматні слова, аби простежити подібний феномен у будь-якій країні: наприклад, таке атмосферне явище як дощ в Англії (rain – дощ; shower – короткочасний дощ; drizzle – дрібний дощ; sleet – дощ зі снігом, downpour – проливний дощ [2] тощо) чи білий колір снігу у ескімосів (water – сніг, що тане; tlayinq – сніг змішаний з грязюкою; tlaslo – сніг, що повільно падає; tlapinti – сніг, що швидко падає; sulitlana – зелений сніг; mentlana – рожевий сніг; sotla – сніг, що блищить на сонці; tlun – сніг, що блищить під місяцем [1] тощо). Таким чином можна зрозуміти, як культура вплинула на мову: певний культурний феномен, знаходить своє відображення у мові, створюючи лінгвістичне різноманіття, яке б змогло його описати. З іншого боку лінгвістичний ін-струмент також впливає на культуру: певне різноманіття слів слугує для опису певного явища.

Отже, тому, хто починає вивчати другу/іноземну мову, слід вивчати й іншу культуру, тобто усвідомити певну залежність цих двох факторів, і, таким чином, зрозуміти невід'ємність культури у процесі вивчення мови.

Згідно зі ствердженням В.Р. Актона та Дж. Уолкера де Фелікса під час процесу опанування іншої культури з боку учня відбувається свого роду акультурація, тобто поступова адаптація до іншої культури без занедбання та відмови від національної ідентичності та рідної мови. Найбільш вагомий фактор, що впливає на акультурацію є «відмінність» або *соціальна відстань* між двома культурами [4, с. 20]. Акультурація може складатися із декількох етапів згідно з потребами учня: від мінімального рівня базових знань (рівень А1) аж до володіння мовою як рідною, де вимова та жести дуже схожі, якщо не ідентичні. Варто підкреслити, що в залежності від впливу мови/культури на студентів результати навчання відрізняються, через культурний шок, викликаний відмінностями між запропонованою культурою та власною.

Якщо студенти, які вивчають другу/іноземну мову позитивно ставляться до неї або, якщо бажання стати частиною групи, де спілкуються цією мовою дуже сильне, ці почуття служать мотивацією, і навіть, враховуючи практичний інтерес можемо отримати різний ставлення (згадаємо, як сьогодні дискримінована французька мова: вона втратила свою цінність і важливість на ринку праці).

Вивчення другої/іноземної мови тягне за собою вивчення і культури, що обумовлено висо-

ким соціальним змістом мови. Щоб більш точно визначити це явище варто зупинитися на значенні та використанні трьох термінів: *акультурація, культурний шок і соціальна відстань.*

За визначенням В.Р. Актона та Дж. Уолкера де Фелікса *акультурація* – це процес, під час якого людина адаптується до нової культури. Хід думок людини, її поведінка та спосіб спілкування відрізняються і змінюються від однієї культури до іншої. Враховуючи ці фактори, варто підкреслити контекст, у якому вивчається дана мова, тобто чи вона являється другою мовою чи іноземною. Необхідно зазначити дві умови:

а) вивчення другої мови у рідній культурі, де мова постійно вивчається з метою зрозуміти людей іншої культури;

б) вивчення іноземної мови у неприродному контексті для певних потреб (робота, туризм чи інші інтереси).

Культурний шок відноситься до явищ, що можуть проявлятися простою роздратованістю, панікою або психологічною кризою. Такого роду шок більш проявляється у контексті рідної культури (друга мова), але є мінімальним у неприродньому контексті (іноземна мова).

Культурний шок поєднується з почуттям відстороненості, проявами гніву, нерішучості, фрустрацією, сумом через те, що студент перебуває далеко від рідного дому. Це обумовлено відмінністю чужої культури від рідної, яку часто важко зрозуміти. Така різниця може привести до пригніченості, ізоляції, погіршення володіння мовою та повною відмовою від знаходження у країні [4, с. 20-32].

Дуглас Браун представляє культурний шок як чотири послідовних етапи акультурації. На першому етапі людина відчуває збудження та знаходиться в ейфорійному стані через новизну, у яку потрапила. На другому етапі з'являється власне культурний шок: людина відчуває інтрузію культурної різниці. На третьому етапі бачимо, що деякі проблеми акультурації вже вирішені, тоді як інші залишаються. Людина починає розуміти різницю у мисленні та відчуттях. На четвертому етапі відбувається або асиміляція, або пристосування, прийняття нової культури та віра у себе, у «нову» людину, яка розвилася у цій культурі.

Викладачі грають основну роль у переході від одного етапу до іншого: вони не повинні прискорювати перехід, але поступово намагатися зрозуміти відчуття пригніченості і гніву таким чином, щоб дійти до глибокої та особистої форми навчання [5, с. 176-200].

Соціальна відстань відноситься до когнітивної та емоціональної близькості двох культур, які зливаються в одному індивідуумі. Під відстанню мається на увазі різниця, що наявна між двома культурами. Джон Шуман у своєму дослідженні стверджує, що чим більшою є соціальна відстань між двома культурами, тим більше труднощів зустріне студент під час вивчення другої мови і навпаки, чим меншою є соціальна відстань, тим легшим для нього буде навчання [4, с. 20-32].

На основі аналізу міжкультурного спілкування можливо визначити як дві культури (носія мови та студента) схожі, та чим вони відрізняються. Схожий аналіз відкриває можливості для викладача у виборі методики викладання другої мови. Потрібно бути уважними, аби не перебільшити зі стереотипами. Однак, загальна інформація може бути корисною для вибору методики, яка б містила у собі культурні елементи. При цьому як викладання, так і навчання стають більш цікавими та ефективними.

Під культурою розуміються способи, які використовує народ для самовираження. Ці способи набувають різної форми в залежності від контексту та різні значення в залежності від посилу. Необхідно мати правильну інформацію про традиції та звичаї народу, аналізуючи їх поширення, але водночас намагаючись не привласнювати стереотипи, які б могли привести до невірного тлумачення.

Згідно з думкою Дж. Серраджотто для досягнення цього потрібно мати на увазі невербальні аспекти мови, тому що вони також являють собою складову культури та можуть відрізнятися в залежності від народу: *мова тіла* (рухи, пози, жести, міміка, погляд, дотики та відстань), *мова предметів* (знаки, малюнки, артефакти, одяг та прикраси), *мова оточуючого середовища* (кольори, світло, архітектура, простір та природні елементи) [7].

Кожен носій мови асимілює індивідуальний соціальний досвід, характерний для власної культури. Кожне суспільство акумулює правила, згідно з якими певні конкретні побажання інтерпретуються абстрактно та мають значення тільки для тих, хто спілкується тією ж мовою. Між суспільствами з дуже різними соціоекономічними структурами міжкультурні відмінності мають значну роль, коли члени однієї культури вивчають мову іншої. Тому ми вважаємо, що обраний метод навчання для використання у класі, є дуже важливим, таким чином обрав один раз, які цінності та яка поведінка повинні викладатися, необхідно передбачити шляхи виконання. Після виникнення розуміння зв'язку між мисленням, культурою та мовою та їх впливу на процес вивчення мови, викладач повинен внести культур до програми викладання. Можна використовувати різну методику для аналізу різниці між культурами: порівняння, моделювання ситуації, роз'яснення непорозумінь засобами масової інформації. Отже, потрібно не тільки говорити про різні культурні цінності, а діяти відповідно до різних схем власної культури.

Викладач повинен приділяти увагу не тільки культурі другої/іноземної мови, а й пам'ятати про рідну культуру студентів, труднощі, з якими вони можуть стикнутися й проблеми, які вони повинні вирішувати, таким чином, щоб викладання було плідним і прив'язаним до нормального життя. Важливим фактором є наявність прямого контакту між викладанням та оточуючим середовищем.

Доцільно зауважити, що за ствердженням Дж. Серраджотто людина, яка вивчає мову, повинна *вести себе* наступним чином:

- розуміти інших, тобто не слідувати стереотипам, а вступати у прямий контакт з новою культурою;
- бути толерантним та поважати відмінності, тобто розуміти, що такі відмінності можуть існувати, але водночас не відмовлятися від власної культурної моделі;

· приймати різноманіття моделей, тобто розуміти, що кожен є найкращими для своєї культури, кожен є вираженням народу. Згідно з цим немає найкращої культури, але кожна культура являє собою певний народ у повному обсязі.

Це дозволить досягти *міжкультурної комунікації* через наступні три етапи:

1) усвідомлення (розуміти, що інші мають відмінний менталітет);

2) знання (потрібно знати інші культури для взаємодії);

3) здібності (сукупність знань та особистого досвіду).

Міжкультурні проблеми виникають між італійцями та іноземцями, коли останні вступають у контакт з «економічних» потреб: праця, покупки, проведення перемов. Турист навряд відчує культурну відстань, яка його відділяє від людей, серед яких він знаходиться у відпустці, оскільки його першочергові потреби задовольняються майже «автоматично». У випадку якщо виникають робочі відносини, недостатні знання культури можуть привести до фатальних наслідків [7].

Проаналізувавши праці таких дослідників як М. Соллі [3], П. Челентін та Дж. Серраджотто [6; 7] ми виокремили наступні характерні риси італійської поведінки, пов'язані із менталітетом, культурними особливостями й релігійними та моральними переконаннями.

Зазвичай *тон голосу* італійців значно вище, ніж у інших народів. Тому коли два італійця просто вітаються чи розмовляють на побутові теми, іноземцям часто здається, що вони сваряться. У міжнародних відносинах це явище, пов'язане з їх звичкою жестикулювати та їх ймовірною агресивністю змушує думати, що співрозмовник-італієць показує жорстку незгоду, тоді як насправді він тільки висловлює свою точку зору.

Італійці, як взагалі усі латинські народи, звикли допускати мінімальну *дистанцію між співрозмовниками*, й навіть фізичний контакт (наприклад, рука на плечі) є достатньо розповсюдженим явищем. Отже те, що для італійця може вважатися запрошенням до зміцнення відносин, які б стали більш дружніми, іноземець може сприйняти як марне порушення особистого простору. У відношеннях між чоловіком та жінкою це явище, яке має природну експансивність з боку італійця, може розумітися, особливо мусульманськими народами, як наявний інтерес до протилежної статі. Це спричиняє непорозуміння та вимагає неприємних «пояснень», які оцінюються як зазіхання та призводять до захисту власних позицій [6].

Активна жестикуляція являє собою типово латинською рисою, яка супроводжує, підкреслює та відображує значну частину італійської розмови. Цілком спонтанні для італійців жести часто незрозумілі іноземцям, або, при наявності схожих жестів у іноземній культури, можуть призвести до невірного тлумачення. Нажаль цю жестикуляцію важко пояснити словами, й лише тісні контакти з італійською культурою позбавляють двозначного сприйняття [6].

Італієць часто показує свої емоції та почуття більше обличчям, ніж словами, а саме дуже виразною *мімікою*, оскільки для них такий спосіб вираження своїх думок є знаком щирості. В інших країнах, наприклад в Японії, соціально необхідною є стримана міміка, тому японцям важко не тільки тлумачити італійські сигнали-натяки, але й зрозуміти необхідність їх використання у спілкуванні [6].

Мова італійців, навіть якщо вони рідко помічають за собою, збагачена колоритними елементами та місцевими діалектами, які ми можемо розділити на три великі групи: північні, центральні та південні. Іноземці, що вивчають італійську мову (особливо на рівні А1-А2), більш звикли до центрально-північної мови, тому їм важко розуміти вимову та слова, що значно відрізняються від того, що вони вивчили, перебуваючи у рідній країні. Звичайно з такою проблемою стикаються під час вивчення й інших іноземних мов, але в Італії це призводить до повного нерозуміння, особливо під час спілкування високим стилем [3, с. 68-70; 6].

У *мовленні* італійці часто вдаються до уточнень, відступів, пояснень тощо, оскільки на їх думку, без достатньої кількості прикладів не зрозумілі істинні наміри співрозмовника. До того ж, італійці надають велике значення нюансам та стверджують, що усі вони легко сприймаються та цінуються іншими. Через таку несталу організацію мовлення (як усного так і письмового) італійське висловлювання може здатися заплутаним та незв'язаним для французів, що дотримуються аргументованих, логічних висловлювань, та англосаксів із чітким порядком слів у реченні. Водночас італійцям іноземне мовлення може здатися розмитим та недостатньо деталізованим.

Перебивати співрозмовника під час дискусії, диспуту, тощо для італійця не є знаком невихованості, навпаки, часто оратор чекає схвалення чи просто кивка співрозмовника задля того, щоб продовжити своє висловлювання. Серед інших народів таке вторгнення терплять тільки іспанці. Для усіх інших – це відсутність поваги та вторгнення у особистий простір інших, тому вони зупиняються та насилу продовжують. Італієць іноді може прийняти риторичне питання за прохання про схвалення. Мовець, не очікуючи щось подібне, киває та перериває своє мовлення. Це створює механізм культурного конфлікту, який люди не зовсім усвідомлюють та звинувачують співрозмовника у відсутності належного виховання [6].

Італійці *не терплять тиші*, навіть за столом чи в черзі в магазині підтримують легку невимушену бесіду, уникаючи серйозні теми роботи чи навчання. Інші народи, навпаки, вважають подібні балачки неприпустимими, тому тільки-но тема розмови вичерпалася, наступає тиша [6].

В Італії *пунктуальність* не є обов'язковою рисою, а час завжди називається приблизно. Не те щоб запізнення заохочувалися, але до них відносяться терпимо. Запізнитися на п'ятнадцять хвилин допустимо, на півгодини – вже ні [3, с. 22]. Інші народи відносяться до пунктуальності зовсім інакше. Північні народи значно серйозніше відносяться до запланованих зустрічей, і для них запізнення навіть на декілька хвилин може свідчити про несерйозність намірів. Слов'яни допускають запізнення (і користуються цим) на 30 та навіть на 45 хвилин. Це залежить також від того, що у великих містах людина запізнюються не через власне бажання, а через трафік та перевантаженість міського транспорту. Крім того, очікування вважається необхідним елемен-

том будь-яких економічних переговорів, тому до програми перебування делегації завжди необхідно додати декілька годин [6].

Для італійців той факт, що будь-яка нарада має *порядок денний*, є корисним елементом, але зовсім необов'язковим. Тому, якщо більша частина часу присвячена обговорюванню зовсім інших питань, все одно після наради італійці впевнені, що вони з користю провели цей день, бо розбирали питання, які потребували вирішення, хоча й не були внесені до порядку денного. Й навпаки, представники зовсім іншого культурного середовища вважатимуть такого роду нараду дуже дратівною та провокаційною, оскільки призводить до порожньої трати часу і виказує неповагу до людей, які склали список питань для обговорення [6].

Існують теми, що які вважаються *табу* майже у всіх культурах (секс, смерть, фізіологічні процеси і т. д.), і все, що їх відрізняє, це їх «неприйнятність». В Італії в офіційних обставинах абсолютно не допускаються розмови щодо грошей, заробітної платні, будь-яких доходів, а особливо податків. В інших країнах, наприклад, у Сполучених Штатах вважається цілком нормальним обговорювати свої прибутки за столом, більш того хизуватися цим.

Положення у суспільстві, або у службовій ієрархії – це те, на чому останнім часом не акцентується увага в Італії. Такий факт може збити з пантелику японця, який звик до чіткого ієрархічного порядку, на який він посилається під час встановлення робочих та соціальних зв'язків.

В Італії розмови на *теми сексу* підхоплюються одразу доволі явним та прямим чином, перш за все у вигляді жарту у компаніях, де високий відсоток чоловіків. Ця італійська «легкість» може бути інтерпретована іноземцем як «ідея фікс» усього італійського народу, або як першочергова думка під час встановлення будь-яких відносин. Це створює масу проблем у спілкуванні, особливо у присутності жінки. Крім того, слід враховувати, що у звичайній розмові італійці використовують гру слів і сміються над цим, в той час як іноземцю важко зрозуміти жарт, і сміх він може віднести на свій рахунок.

Речі, що визначають *соціальний статус* людини змінюються в залежності від країни та є для іноземців одним з найскладніших сигналів для тлумачення. Більш того, технічний прогрес за останній час настільки прискорився, що часто заводить у глухий кут місцевих жителів. Наприклад, раніше дзвінки на мобільний телефон відрізняли людей, які обіймали високі посади. Зараз же, враховуючи масове розповсюдження смартфонів, дійсно ВІП-персони вимикають телефон в громадських місцях або там де вони могли б потурбувати інших, вважаючи, що дзвінок телефону змусить оточуючих вважати їх менш вихованими. Показником соціального статусу жінки все ще вважається шуба з натурального хутра, незважаючи на екологічні та анімалістичні протести. Серед молоді носіння брендового одягу залишається найбільш точною ознакою статусу, незважаючи на те, що процес уніфікації стає більш очевидним [7].

Для італійця найбільш явною ознакою його статусу залишається автомобіль, а краще, автомобілі. Володіння однією чи більше машиною із великим об'ємом двигуна вказує на достаток певної родини, не тільки через вартість транспортного засобу, а й через витрати, пов'язані із його обслуговуванням (гербовий збір, автострахування, паливо тощо) [3, с. 19-20].

Відвідування певних закладів (барів, ресторанів, спортзалів, клубів, шкіл тощо) вказує на певну соціальну та елітарну приналежність, але це важко зрозуміти іноземцю, за винятком довгострокового перебування в одному й тому ж місці та постійного спілкування з людьми, що належать різним класам суспільства [7].

«Тямущий» італієць, *молодчина* (італ. «*essere in gamba*») – той, якому вдається зайняти свій час різноманітними видами діяльності як у робочому середовищі, так й і в соціально-дозвільній діяльності. Факт нездатності займатися декількома справами одночасно є ознакою поганої гнучкості розуму й мислення, основоположних позитивних рис для італійця, який часто вимушений стикатися із раптовими політичними, економічними й навіть кліматичними змінами. Таке керування часом називається «поліхромним» й не завжди розуміється й цінится іноземцем.

Особливо германські народи бачать в італійській організації часу тотальний хаос, який не призводить ні до чого хорошого: чітке розмежування обов'язків та їх розподілення між людьми із різними компетенціями – це їх спосіб керування роботою та й життям у цілому, й тому стає зрозумілим, чому це невідворотно приводить до конфліктів із італійським стандартом [6].

Простором же італієць навпаки керує дуже строгим чином. Така тенденція з'явилася після Другої світової війни із розвитком процесу урбанізації. Раніше більшість населення проживала у невеликих сільських центрах, де сільськогосподарські роботи проводилися разом, а межі були позначені лише на словах. Одні й ті ж сам робочі інструменти використовувалися декількома родинами по черзі. Процес урбанізації, а відповідно й необхідність перебувати у тісному контакті з іншими людьми призвели до особистої замкнутості та чіткого розділення сфер компетенції. Італійці дуже комунікабельні та відкриті люди, коли самі обирають з ким спілкуватися, однак вони реагують діаметрально протилежним чином, коли їх зобов'язують вступати в контакт з іншими та розділяти цю вимушену близькість.

Навіть у робочій сфері факт існування власного офісу указує на підвищення статусу, й тому є дуже бажаним. Італієць прагне персоналізувати цей простір картинами, предметами, фото. Вдома кожному виділяється свій простір, а найбільш щасливі діти можуть розраховувати на власну кімнату, до того ж у певному віці наявність власної кімнати, для того, щоб робити там все, що заманеться, є майже обов'язковим.

Таке явище має також й негативні наслідки, оскільки суспільний простір вважається нічийним, а отже місцем, де усе дозволено. Це зовсім не розуміється швейцарцями, австрійцями чи німцями, які сприймають суспільний простір як щось «суспільне», тому поважають цей простір більше ніж власний [7].

Традиційна *італійська кухня* визнана у всьому світі, чим і пишається кожен італієць, а особливо тим, що святкова та дружня атмосфера є її невід'ємною частиною. На відміну від інших

культур, де найбільшою насолодою являю собою вживання алкоголю, що супроводжує святкові страви (наприклад, північні народи), італійці вважають, що їжа є більш важливим елементом. Тому, приймаючи іноземних гостей, італійці вважають за необхідне зробити усе, що б ті гідно оцінили фірмові страви певної місцевості. Через важливість їжі, а отже й прийому їжі, розпорядок дня італійця побудований на гастрономічних звичках. Фактично усе їх життя побудоване на виготовлення, купівлі, приготуванні та, головним чином, прийманні їжі [3, с. 44]. Така організація дня може стати причиною конфліктів з іншими народами, які надають велике значення сніданку, але пропускають обід, чи не приділяють достатньої уваги якості їжі, яку вони вживають [6].

Італієць часто сприймається іншими народами як «*матусин синок*», оскільки протягом усього свого життя він дуже прив'язаний до родини. Середній вік, коли молодий італієць залишає своє «гніздо» здебільшого співпадає із моментом одруження. Лише через роботу, навчання чи конфлікти у родині хлопець вирішує жити окремо. Цю реалію не розділяють інші культури, наприклад у Німеччині батьки самі стимулюють дитину до самостійності та незалежності. Таким чином італійця вважають невпевненою людиною, яка повільно дорослішає і яка завжди має потребу у схваленні принаймні двох інших людей, щоб вирішити, що робити далі [6].

Висновки і пропозиції. Ситуація, проаналізована вище, доволі складна та різноманітна та змушує зрозуміти, як відносини та цінності представників одної культури не сприймаються представникам іншої. Тому для цього необхідно ретельно вивчити культурні, релігійні, економічні, духовні та інші реалії країни, мова якої вивчається, звертаючи увагу на той факт, що розмовляти іншою мовою – це не тільки перекладати зміст мовлення, але й мислити у рамках іншої культури. Однак це не повинно призводити то гомогенізації культури чи, ще гірше, до некритичного сприйняття цінностей інших людей: існують елементи, які виходять за рамки допустимого та суперечать релігійним та моральним переконанням, через що їх можливо прийняти тільки якщо відректися від свого походження. Своє походження однак потрібно захищати, оскільки воно є унікальною та неповторною спадщиною, що передана нам безпосередньо від наших предків, й саме вона робить нас такими, якими ми є. Ми вважаємо, що під час навчання італійської мови необхідно приділяти більшу увагу проблемам, пов'язаним з міжкультурними відносинами, та формуванню толерантності до інакшості; створювати атмосферу діалогу та відкритості, яка призведе до порівняння та взаємного збагачення. Тільки в такому сенсі можна говорити про справжню глобалізацію: не втрату цінностей, а надбання засобів для більш ефективного аналізу дійсності, й таким чином виступати не у якості глядачів, а дійових осіб у цьому великому світовому сценарії, що постійно розвивається. Тому метою філологічної освіти повинно бути надання студенту відповідних знань для поглибленого аналізу соціального прошарку, в якому він буде вести свою діяльність, а отже мова йде про поведінку, характер, менталітет, релігійні та моральні переконання.

Список літератури:

1. 50 оттенков белого [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://vokrugsveta.ua/unique/50-ottenkov-belogo-30-12-2016.
2. Англо-український, українсько-англійський словник. 100 000 слів / ук-лад. Л. Шевченко, Д. Дергач, І. Шматко. – Київ: Арій, 2013. – 544 с.
3. Солли М. Эти странные итальянцы / М. Солли. – М.: Эгмонт Россия Лтд., 1999. – 72 с.
4. Acton W.R., Walker de Felix J. Acculturation and mind / W.R. Acton, J. Walker de Felix // Culture Bound: Bridging the cultural gap in language teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – P. 20-29.
5. Brown D.H. Principles of language learning & teaching / D.H. Brown. – New York: Longman, 2000. – 4th ed. – 354 p.
6. Celentin P., Serragiotto G. Il fattore culturale nell'insegnamento della lingua [Електронний ресурс] / P. Celentin, G. Serragiotto. – Режим доступу: http://www.itals.it/alias/il-fattore-culturale-nellinsegnamento-della-lingua.
7. Serragiotto G. Il binomio lingua-cultura [Електронний ресурс] / G. Serragiotto. – Режим доступу: https://www.docsity.com/it/il-binomio-lingua-cultura-di-graziano-serragiotto/2076761/#.

Цыпоренко Л.Д., Стасенко Е.А.
Мариупольский государственный университет

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОЦЕССА ПРЕПОДАВАНИЯ ИТАЛЬЯНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация
Осознание зависимости между культурой и языком в статье рассматривается как необходимая составляющая понимания неотъемлемости культуры в процессе изучения языка. Авторами раскрыто понятие аккультурации, культурного шока, социального расстояния. Выделены характерные черты итальянского поведения, связанные с менталитетом, культурными особенностями, а также религиозными и нравственными убеждениями. Внимание уделено, в частности, таким явлениям как тон голоса, дистанция между собеседниками, активная жестикуляция, мимика, язык, речь, пунктуальность, темы табу, способы выражения социального статуса и т. п. В результате исследования обоснована необходимость изучения культурных реалий стран, язык которых изучается.
Ключевые слова: лингвострановедение, аккультурация, культурный шок, социальное расстояние, итальянский язык.

Tsyporenko L.D., Stasenko Ye.A.
Mariupol State University

INTERCULTURAL COMPONENT OF THE ITALIAN LANGUAGE TEACHING

Summary
The authors point out that comprehension of the relationship between culture and language is indispensable component for understanding the inalienability of culture in the process of learning the language. Such terms as acculturation, cultural shock and social distance are characterized in the article. The characteristic features of the Italian behavior, related to mentality, cultural characteristics, as well as religious and moral beliefs are defined. Much attention is given, in particular, to such phenomena as voice tone, distance between interlocutors, active gesticulation, facial expressions, language, speech, punctuality, taboo topics, ways of expressing social status, etc. As a result, the necessity of studying the cultural realities of countries whose language is being studied is substantiated.
Keywords: linguistic and cultural studies, acculturation, cultural shock, social distance, Italian language.

УДК 821.111.0:811.111'38

ЗАСОБИ КОГЕЗІЇ ЯК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ БРИТАНСЬКИХ РОМАНІВ НА ВІЙСЬКОВУ ТЕМАТИКУ)

Шайнер І.І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено теоретичні питання вивчення когезивних засобів та механізмів забезпечення цілісності ХТ; проаналізовано основні лексичні та стилістичні засоби когезії, що сприяють цілісності (когерентності) лексико-семантичного простору сучасних британських творів на військову тематику; підтверджено значущість системного аналізу когезивних засобів у виявленні смислового ядра твору; окреслено особливості когезивних засобів у творах з різним рівнем експлікації військової тематики (а саме: твори з макро-, мезо- та мікровкрапленнями теми війни).
Ключові слова: лексико-семантичний простір, когезія (зв'язність), когерентність (цілісність).

Постановка проблеми. Лексико-семантичний простір – важливий елемент семантичної структури ХТ, це сукупність лексичних засобів, які використовує автор, і їхнього смислового навантаження (сенсу, що закладений автором та сприймається читачем). Ми погоджуємось з визначенням лексико-семантичного простору як єдності лексем, структурно організованих у лексико-семантичні угруповання (поля, лексико-семантичні групи, підгрупи тощо). Тобто, лексико-семантичний простір – це впорядкована система лексичних одиниць, об'єднаних спільною тематикою та концептуальним значенням, які репрезентують певну понятійну сферу [1, с. 4; 13, с. 115]. Актуальність статті полягає у потребі визначення основних когезивних засобів, що зв'язують окремі лексичні елементи ХТ в складну семантичну єдність. Це дозволить провести глибший аналіз лексико-семантичного простору сучасних британських творів на військову тематику (ВТ), які насьогодні є мало дослідженими у науковій думці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними універсальними категоріями тексту, як структурованої єдності, виступають цілісність / когерентність (план змісту) та зв'язність / когезія (план вираження). Його зв'язність може бути оформлена зовнішніми та внутрішніми видами засобів. Показниками зовнішніх засобів когезії є граматичні та лексичні засоби, проте домінувальними є внутрішні семантичні засоби зв'язності. Внутрішній зв'язок базується на спільності предмета опису, що проходить через весь текст і об'єднує всі його частини в одне ціле. Відтак, організація лексико-семантичного простору ХТ забезпечується засобами когезії та когерентності лексичних одиниць та структур. Завдання лінгвістики полягає у тому, щоб розкрити структуру засобів зв'язності, які організовують окремі лексичні одиниці у змістовну єдність. Семантичний зв'язок є основою, що визначає єдність та цілісність тексту, та зокрема його лексико-семантичного простору [3, с. 182].

Когезія може простежуватись як на лексичному, так і на граматичному рівнях. Л. Пац розглядає лексичну когезію як вершину у видовій ієрархії когезії, оскільки вона організовує текст лексико-семантичними засобами мови, що правомірно співвідносяться з усіма іншими мовними рівнями [12, с. 455]. Значеннєвість лексичної або лексико-семантичної когезії наголошували M. Halliday, R. Hasan, M. Hoey [18; 19]. Граматич-

на когезія реалізується у тексті через такі граматичні засоби, як: посилання, заміна, еліпсис, сполучники. Виявом лексичної когезії у лексико-семантичному просторі ХТ є: лексичні повтори (реітерація), словосполучення, синонімічні ряди, антонімічні пари, використання одиниць однієї родо-видової групи, лексико-тематичної групи або лексико-семантичного поля. На межі граматичної та лексичної когезії перебуває елімінація – усунення певного елементу з особливою метою, внаслідок чого утворюється функціонально відмінна синтаксична одиниця, з властивою їй внутрішньотекстовою висхідною або спадною валентністю [7, с. 488]. Елімінація є засобом розгортання послідовної структури речення.

В. Єфименко виділяє такі засоби когезії у ХТ: 1) лексичні (анафоричний, епіфоричний, контактний повтори; лейтмотивний повтор; гіперо-гіпонімія; антонімічні та синонімічні відношення; лексико-граматичні поля); 2) логічні (просторова логічна когезія; часова логічна когезія; метонімія); 3) граматичні (субституція; номінальний еліпсис; вербальний еліпсис); 4) стилістичні (метафора; персоніфікація; порівняння; паралелізм) [8, с. 13-18]. На думку С.І. Гіндіна доцільним є виокремлення трьох видів когезії на трьох текстових рівнях, відповідно до відношень елементів ХТ: 1) знак – знак (синтаксичний рівень) = синтаксична когезія; 2) знак – інтерпретатор (прагматичний рівень) = стилістична когезія; 3) знак – об'єкт (семантичний рівень) = семантична когезія [6, с. 34].

І.Р. Гальперін протиставляє когезії поняття інтеграції. Когезію він розглядає як форми зв'язку (граматичні, семантичні або лексичні) між частинами тексту, а інтеграція – це «об'єднання всіх частин тексту вцілому для досягнення його цілісності. Інтеграція може досягатися засобами когезії, але може будуватися і на асоціативних відношеннях» [5, с. 125]. Когезія регулюється в синтагматичному розрізі, тобто вона є лінійною, а інтеграція – вертикальна, це парадигматичний процес.

Ми погоджуємось з думкою О. Москальської, яка тлумачить когерентність як «цілісність тексту, що полягає у логіко-семантичному, граматичному і стилістичному співвідношенні, а також взаємозалежності речень, що його складають, причому основою когерентності є власне логіко-семантична когезія речень» [10, с. 46].

Основними видами когерентності є: локальна, глобальна та тематична. Локальна зв'язність полягає у зв'язності лінійних послідовностей та визначається міжфразовими синтаксичними зв'язками. Глобальна зв'язність забезпечує єдність тексту як смислового цілого. Вона виражена у ключових словах, які тематично і концептуально об'єднують текстові фрагменти, та призводить до змістовної цілісності тексту. Загалом, поняття цілісності зумовлює змістову і комунікативну організацію тексту, а поняття зв'язності веде до форми, структурної організації [9, с. 122].

Основною функцією тексту є передача та збереження інформації. Тому, як зазначає І.В. Арнольд, внутрішня смислова цілісність тексту та його цілісноoформленість створюються його логічною, тематичною, структурною та прагматичною зв'язністю. Внутрішня цілісність художнього тексту забезпечується трьома типами відношень: парадигматичними, синтагматичними й інтегративними. Парадигматичні відношення – нелінійні, вони зв'язують одиниці одного рівня та носять асоціативний характер, синтагматичні відношення базуються на лінійності та послідовності одиниць одного рівня. Інтегративні відношення – це відношення між одиницями різних рівнів і полягають в тому, що одна одиниця є складовою частиною іншої, одиниці вищого рівня. Важливою опорою, що забезпечує зв'язність тексту для читача, є тематична сітка – значення, що повторюються у творі [2, с. 32]. Тож, смислова цілісність лексико-семантичного простору полягає в єдності теми твору. Крім того, образ автора також здатний виконувати зв'язуючу функцію, адже всі частини художнього тексту глибоко пронизані єдиним індивідуально-авторським світоглядом, що виражається у ставленні автора до героїв та проблематики твору [14, с. 97].

В цілому, змістова цілісність досягається завдяки взаємодії таких елементів: комунікативної інтенції автора; тематичної єдності твору; зв'язуючій функції різних типів виписування у літературному тексті; об'єднуючій силі стилістичних засобів; композиційно-жанровій єдності та сукупності мультимодальних засобів. Когерентність лексико-семантичного простору забезпечує смисловий зв'язок між частинами твору, необхідний для встановлення загальної теми і мікротем тексту, а також готує читача до отримання нової інформації. Цілісність твору може досягатися різноманітними засобами: від імпліцитних до асоціативних, що залучаються для організації художнього простору тексту.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як бачимо, у науковій думці склалися різні підходи щодо виділення основних видів когезії та когерентності художнього твору. Проте, військова тематика у новітній британській літературі опинилася поза полем зору дослідників. Актуальним залишається питання лексико-семантичного наповнення літературно-художнього твору на ВТ та визначення механізмів, які сприяють об'єднанню лексичних структур твору у чітко організовану цілісність.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення основних засобів когезії, що сприяють когерентності лексико-семантичного простору британських художніх творів на військову тематику, а також дослідження особливостей їх функціонування у канві тексту.

Виклад основного матеріалу. Лексико-семантичний простір складається з двох систем – лексичної та семантичної. Тож, його єдність забезпечується лексичними та стилістичними засобами когезії, що об'єднують лексичні одиниці у єдине ціле, окреслюючи загальний ідейний та семантичний смисл ХТ.

Перш за все, ідейній цілісності романів на ВТ сприяє **реітерація одиниць** з лексико-тематичної групи "Military Phenomena" / «Військові реалії / явища», що простежується наскрізно у канві лексико-семантичного простору. Такі лексичні повтори у різній кількості – від мікро- до макровкраплень – супроводжують оповідь від початку до кінця, відтак, забезпечуючи реалізацію когерентності та гармонійно поєднуючи між собою різні текстові фрагменти. Для прикладу: *"I even went to the <u>war memorial</u>. On one*

side, the eighteen names of our soldiers killed in the war, beneath the carved motto Morts pour la patrie*"* [23, p. 4]; *"People were aware of the soldiers standing at the intersection, guns crooked casually into the elbow, faces bored and indifferent. My mother caught me staring at the gray uniforms and snapped me sharply to attention"* [23, p. 26]; *"After that, said Cassis with that unaccustomed harshness in his voice, the rest was up to us. We had never known, never heard of, a Tomas Leibniz. We had never spoken to any German soldiers"* [23, p. 118]; *"I wondered whether the Germans checked over the bodies afterward, one still twitching and staring but silenced at last with the butt of a pistol, one soldier lifting a bloody skirt to expose a sleek stretch of thigh… Paul told me it was over in a second. No one allowed to watch, and other soldiers training their guns at the shuttered windows"* [23, p. 121].

Без сумніву, реітерація тематичної лексики, що позначає військові реалії простежується чіткіше у творах з макро- та мезовкрапленнями ВТ, проте вона має свої особливості і у творах з мікровкрапленнями ВТ – вираження на мікрорівні імпліцитної ідеї, закладеної автором та створення мікротеми війни, яка, тим не меш, є значеннєвою у художньому просторі тексту. За непримітними та незначними, на перший погляд, експлікатурами (мікрозгадками про воєнні події) прихована потужна імплікатура: руйнівна сила війни, відлуння якої відчутне ще довгий час після її завершення. Наприклад: *"Well, every doctor likes a challenge now and then. During the war I spent a good deal of time on the wards of a military hospital, up at Rugby"* [25, p. 27]; *"You'll find the gates are kept shut with wire, but that's simply because since the war we've begun to have problems with ramblers wandering in. Just fasten them behind you, they're never actually locked"* [25, p. 87]; *"Like many women who had lived through the war, she was easily woken by unfamiliar sounds, and one night she started up out of sleep with the distinct impression that someone had called for her"* [25, p. 350].

Розглянемо приклад лексичного засобу когезії, що репрезентований **лексичним тотожним повтором** прикметника на позначення емоцій (*angry*), значення якого акумулює та ретранслює характеристику почуттів молодого парубка, який не зміг взяти участь у бойових діях, виконати свій патріотичний обов'язок і, відтак, відчуває злість та свою відчуженість у суспільстві: "*"Boys his age are interested, I know. He's, what… seventeen?" "Just turned, yes. He was that angry last year when the war ended." "Angry?" I asked, frowning. "It sounds ridiculous, I know. But he'd been planning on going for so long," she said."* [22, p. 11]; *"Yes, well, David was only just thirteen at the time and there never was a boy who loved his father as much as he did. I don't think he's ever got over it, if I'm honest. It damaged him in some way. Well, you can see it in his attitude. He's so angry all the time. So difficult to talk to. Blames me for everything, of course.""* [22, p. 12]. Як бачимо, прийом **контактної когезії** лексичного повтору забезпечує тематично-змістову єдність елементів, а також виконує функцію акцентуації певної ідеї, в цьому уривку це – абсурдність захоплення війною як чимось високо-патріотичним та проблема молодої людини, яка не може знайти свого місця у повоєнному світі.

В наступних прикладах прослідковуємо використання **дистантної когезії** – лексичних повторів впродовж цілого твору: *"Only later, recalling his injured leg, would I guess that he must not have wanted me to see him struggling with stairs"* [25, p. 11]; *"He lowered himself down, and this time the awkwardness of his movements was unmistakable. I paid more attention, saw a puckering and whitening appear at his cheek – and realised at last how much his injured leg still troubled him, and how carefully he'd been trying to disguise it"* [25, p. 26]; *"He lowered himself into the armchair, and I squatted before him and gently took hold of the injured leg, drawing it straight. As the muscle tightened he gave a grunt of pain"* [25, p. 64]; *"The leg was slender in my hands, thick with springing dark hair, but the skin had a yellowish, bloodless look, and in various spots on the calf and shin the hair gave way to polished pink dents and ridges. The knee was as pale and bulbous as some queer root, and terribly stiff. The muscle of the calf was shallow and rigid, knotty with indurated tissue. The ankle joint – which Roderick was drastically overusing, in compensation for the lack of movement above – looked puffy and inflamed"* [25, p. 65]; *"'It was a bad, bad time. All Rod's injuries were at their worst, his scars ghastly, his leg so bashed about it really seemed as though he might be more or less a cripple for the rest of his life"* [25, p. 171]; *"He got heavily down off the chair – his leg beginning to hurt him now – and peered again into the bowl of his washing-stand"* [25, p. 188]; *"When she and Betty left him, he sat on his bed in the corner of the room with his back to the wall and his knees drawn up. His injured leg was throbbing, but he didn't mind it – he was almost glad of the pain, for keeping him alert"* [25, p. 190]. Актуалізація дистантної когезії у ХТ забезпечує внутрішньотекстовий зв'язок лексичних елементів опису людини та сигналізує наростання певної ознаки. Згадка про воєнну травму Родеріка виражає різні відтінки значень через опис зовнішності. Покалічена нога вербалізує фізіологічний аспект зовнішності з безупинним імпліцитним нагадуванням причини цієї травми, наголошуючи постійний вплив війни на людину, навіть після її завершення.

Багатьом сучасним романам властиве порушення темпоральності, у творах на ВТ це зазвичай простежується у постійному чергуванні розділів, що зображують події воєнного та післявоєнного періодів, читання твору перетворюється на постійні стрибки у часі *("Five Quarters of the Orange", "The Absolutist", "Life After Life")*. В такому випадку надзвичайно важливим є збереження послідовного розгортання змісту, цілісність якого забезпечується лексичними, стилістичними та асоціативними зв'язками між елементами ХТ. Розглянемо численне використання **лексичного повтору із синтаксичним поширенням** для завершення певних розділів у творі "Life After Life": *"Around the table guns were jerked from holsters and pointed at her. One breath. One shot. Ursula pulled the trigger. Darkness fell"* [21, p. 3]; *"The little heart. A helpless little heart beating wildly. Stopped suddenly like a bird dropped from the sky. A single shot. Darkness fell"* [21, p. 4]; *"Water and more water. Her helpless little*

heart was beating wildly, a bird trapped in her chest. A thousand bees buzzed in the curled pearl of her ear. No breath. A drowning child, a bird dropped from the sky. Darkness fell" [21, p. 10]; *"Life was going on. A thing of beauty. One breath, that was all she needed, but it wouldn't come. Darkness fell swiftly, at first an enemy, but then a friend"* [21, p. 29]; *"Ursula closed her eyes. She felt as though she had been awake for a hundred years and more. She really was so very, very tired. Darkness began to fall"* [21, p. 41]; *"Ursula closed her eyes. She felt as though she had been awake for a hundred years and more. She really was so very, very tired. Darkness began to fall"* [21, p. 171]; *"Around the table guns were jerked from holsters and pointed at her. One breath. One shot. Ursula pulled the trigger. Darkness fell"* [21, p. 191]. Ці слова позначають смерть головної героїні, тоді як наступний розділ є продовженням її життя з певного моменту, з проходженням тих самих етапів, але кожного разу з іншим розвитком сюжету. Такі лексичні повтори (ідентичні або розширені) «розкидані» в канві тексту не випадково – вони функціонують для створення посиленої експресивності, підвищеної змістової актуалізації та прирощення додаткових смислів. З кожним повтором перед читачем все чіткіше вимальовується завуальована ідея про циклічність нашого життя. Автор порушує та акцентує глибоко філософічне питання: а що, якби людина мала інший шанс, нескінченну кількість шансів, прожити своє життя, змінити його хід або навіть історію цілого людства? Крім того, численне використання тих самих стилістичних прийомів та тропів створює сильні **асоціативні зв'язки**, що віртуозно з'єднують різні часові фрагменти тексту в одне ціле.

Забезпечення когерентності художнього тексту є надзвичайно важливим у творах постмодернізму, частини яких можуть складатися з різних сюжетних ліній, локацій, часових рамок, або навіть жанро-стильових особливостей і здаються на перший погляд окремими, розірваними, проте в процесі читання фантастично виформовують складну смислову єдність. Прикладом такого твору є роман "Cloud Atlas". Він складається з шести історій, розбитих пополовині, лише шоста історія (центральна) подана повністю, після неї слідують завершення попередніх історій, проте вже у зворотньому порядку. Всі частини написані у різних стилях, їм притаманні різні просторово-часові параметри. Тим не менш, всі абсолютно різні історії майстерно об'єднані тим, що головний герой кожної наступної частини виявляється певним чином зв'язаний з головним героєм попередньої. На лексичному рівні це яскраво виражено засобом дистантної когезії: *"She plays with that birthmark in the hollow of my shoulder, the one you said resembles a comet – can't abide the woman dabbling with my skin"* [24, p. 77]; *"Robert Frobisher mentions a comet-shaped birthmark between his shoulder blade and collarbone"* [24, p. 110]; *"Luisa shunts these aside to get a clearer view of a birthmark between her shoulder blade and collarbone. Her encounter with Hal is displaced. Coincidences happen all the time. But it is undeniably shaped like a comet"* [24, p. 112]; *"Later, Unanimity medics xamined each of us in turn. I was fritened of incriminating myself, but only my birthmark provoked any passing comment. Your birthmark? I didn't know fabricants have birthmarks. We do not, so mine always caused me embarrassment in the steamer. Ma-Leu-Da108 called it "Sonmi451's stain." Would you show it to my orison, just as a curio? If you wish. Here, between my collarbone and shoulder blade. Xtraordinary. It looks like a comet, don't you think?"* [24, p. 179]; *"Oh, most o' Pa's yarnin's was jus' musey duck fartin' an' in his loonsome old age he even b'liefed Meronym the Prescient was his presh b'loved Sonmi, yay, he 'sisted it, he said he knowed it all by birthmarks an' comets'n'all"* [24, p. 277]; *"I, too, have a birthmark, below my left armpit, but no lover ever compared it to a comet. Georgette nicknamed it Timbo's Turd"* [24, p. 315]. Наявність родимки (однакової кометоподібної форми, в однаковому місці) поєднує героїв п'яти різних частин **асоціативним зв'язком**: всі вони є реінкарнацією однієї душі у різних тілах. Повтори родимки у творі експлікують символ, зашифрований автором – символ універсальності людської природи. Саме завдяки лексичним засобам когезії відбувається окреслення смислового ядра, що гармонійно об'єднує усі, настільки різні між собою, частини твору.

Наступні приклади демонструють засоби **образної когезії**, що виражається у художніх описах річки, з використанням **стилістичних прийомів**, які вимагають творчого переосмислення зв'язків між явищами. Поетичне зображення природи в долині Луари та стилістично-експресивне підкреслення сили водної стихії є важливою частиною твору, оскільки саме там відбуваються ключові події з життя персонажів. Наведемо уривки з тексту: *"Beyond the main street runs the Loire, smooth and brown as a sunning snake and broad as a wheat field, its surface broken in irregular patches by islands and sandbanks, which to the tourists driving by on the way to Angers might look as solid as the road beneath them. Of course, we know otherwise. The islands are moving all the time, rootless. Insidiously propelled by the movements of the brown water beneath, they sink and surface like slow yellow whales, leaving small eddies in their wake, harmless enough when seen from a boat, but deadly for a swimmer, the undertow pulling mercilessly beneath the smooth surface, dragging the unwary down to choke undramatically, invisibly…"* [23, p. 6]; *"The principle of the game was simple. Along the banks of the Loire, shrunken now since the end of the rains, grew a profusion of tree roots washed bare by the passage of the river. Some were thick as a girl's waist, others were mere fingerlings drooping down into the current, often reattaching themselves to the yellow soil a meter or so underwater so that they formed loops of woody matter in the murky water. The object of the game was to dive through these loops-some of them very tight-jackknifing the body abruptly down and through and back again. If you missed the loop first time in the murky dark water, or resurfaced without having gone through, or if you refused a dare, then you were out. The person who could do the most loops, without missing any, won"* [23, p. 72]; *""I must be crazy," said Tomas. "It's freezing in here!" He was standing almost to his shoulders in the sleek brown water. I remember how*

the Loire parted at that point, the current just hard enough to make little pale frills of foam around his body" [23, p. 116]; *"The Loire hissed silkily beneath my feet. Old Mother's slapping had grown feeble in the crate. Along the rotten riverbank the long yellow roots reached into the water like witches' fingers"* [23, p. 117]. Як бачимо, стилістичні засоби, що повторюються впродовж цілого твору є відмінним способом міцного зчеплення текстових елементів навколо певної мікротеми.

Розглянемо приклад **елімінації**, яка виконує стилістично-експресивну функцію у текстовому фрагменті: *""It was just a glass," said my companion, noticing how startled I had become. "Yes," I said, trying to laugh it off and failing. "It gave me a shock, that's all." "There till the end, were you?" he asked, and I turned to look at him, the smile fading from my face as he sighed. "Sorry, lad. I shouldn't have asked. "It's all right," I said quietly. "I had two boys out there, you see. Good boys, the pair of them. One with more than his share of mischief about him, the other one a bit like you and me. A reader. A few years older than you, I'd say"* [22, p. 8]. Співрозмовник Трістана має на увазі війну, що стає зрозуміло з контексту, проте не виражено експліцитно. Тож, можна стверджувати що цей когезивний засіб сприяє смисловій (а саме: асоціативній та логічній) зв'язності твору, що грунтується на когнітивних механізмах породження та сприйняття.

Висновки і пропозиції. Отже, елементи лексико-семантичного простору становлять єдину семантичну структуру, що чітко організована ієрархічно відповідно до авторського задуму. Цілісність лексико-семантичного простору у художніх текстах на військову тематику забезпечується низкою лексичних та стилістичних когезивних засобів, що зв'язують лексичні одиниці у семантичну єдність. За лексичними структурами прихована потужна лейтмотивна ідея – проблема війни та її деструктивних наслідків, яка виводиться через експліковані, часто повторювані мовні одиниці (засоби когезії). Перспектива подальшого дослідження полягає в потребі вивчення найменш дослідженого пласту сучасної британської літератури – роману XXI ст. на військову тематику, а також його лексико-семантичної структури. Дослідження у цій галузі вважаємо перспективними, оскільки вони можуть зробити внесок у подальший розвиток лінгвістики тексту.

Список літератури:

1. Антипина Е.С. Лексико-семантическое пространство дневника писателя: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е.С. Антипина. – Иваново, 2015. – 24 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 384 с.
3. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник, практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – 3-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 496 с.
4. Бехта І.А. Дискурс наратора в англомовній прозі : монографія / Іван Антонович Бехта. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – С. 124-135.
6. Гиндин С.И. Внутренняя организация текста: элементы теории и семантический анализ: автореф. дис. ... канд. филол. наук / С.И. Гиндин. – М., 1972. – 16 с.
7. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
8. Єфименко В. Текстові характеристики потоку свідомості // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка / Київський університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 1997. – С. 13-18.
9. Лєднік О.С. Когезія та когерентність як категорії зв'язного тексту / О.С. Лєднік // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 6. – С. 119-123.
10. Москальская О.И. Грамматика текста / О.И. Москальская. – М., 1981. – 183 с.
11. Огуй О. Засоби зв'язності тексту та дискурсу в комунікативному просторі (на прикладі кількісної репрезентації когезії в романах Е.М. Ремарка) [Текст] / Олександр Огуй // Іноземна філологія : зб. наук. пр. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 123. – С. 125-133.
12. Пац Л. Функціонально-семантичні вияви категорії зв'язності в художньому тексті / Любов Пац // Лінгвістичні студії. – Вип. 15, 2007. – С. 453-457.
13. Попова Н.Б. Концептуальное представление семантического пространства многозначного слова / Н.Б. Попова // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Вып. 52. – 2011. – С. 114-117.
14. Ревякин А.И. Проблемы преподавания литературы. – М.: Просвещение, 1972. – 430 с.
15. Рибачок С. Дискурс і когезія тексту / С. Рибачок // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) / К.Я. Кусько (ред.). – Львів: Видавництво Львів. нац. ун-ту, 2002. – С. 193-220.
16. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2006. – 716 с.
17. Gutwinski W. Cohesion in literary texts / W. Gutwinski. – Mouton and Co. N.V. Publishers, the Hague, 1976. – 182 p.
18. Halliday M. A. K., Hasan R. Cohesion in English. – L., 1976. – 374 p.
19. Hoey M. Patterns of Lexis in Text / M. Hoey. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 276 p.
20. Masterman M. Language, cohesion and form / M. Masterman. – Cambridge University Press, 2005. – 312 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

21. Atkinson K. (2016). Life After Life. Retrieved from Royallib.com.
22. Boyne J. (2011). The Absolutist. Retrieved from Royallib.com.
23. Harris J. (2001). Five Quarters of the Orange. Retrieved from Royallib.com.
24. Mitchell D.S. (2004). Cloud Atlas. Retrieved from Royallib.com.
25. Waters S. (2009). The Little Stranger. Retrieved from RuLit.net.

Шайнер И.И.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

СРЕДСТВА КОГЕЗИИ КАК ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЦЕЛОСТНОСТИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА ПРОИЗВЕДЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННЫХ БРИТАНСКИХ РОМАНОВ НА ВОЕННУЮ ТЕМАТИКУ)

Аннотация
В статье исследованы теоретические вопросы изучения когезивных средств и механизмов обеспечения целостности ХТ; проанализированы основные лексические и стилистические средства когезии, способствующие целостности (когерентности) лексико-семантического пространства современных британских произведений на военную тематику; подтверждено значимость системного анализа когезивных средств в выявлении смыслового ядра произведения; обозначены особенности когезивных средств в произведениях с разным уровнем экспликации военной тематики (а именно: произведения с макро-, мезо- и микровкраплениями темы войны).
Ключевые слова: лексико-семантическое пространство, когезия (связность), когерентность (целостность).

Shainer I.I.
Ivan Franko National University of Lviv

MEANS OF COHESION IN PROVIDING INTEGRITY OF THE LEXICAL SEMANTIC SPACE OF A LITERARY TEXT (ON THE MATERIAL OF MODERN BRITISH NOVELS ON MILITARY THEMES)

Summary
The article deals with the theoretical issues of studying of the cohesive means and mechanisms for ensuring the integrity of the text. It provides the analysis of the main lexical and stylistic means of cohesion which promote the integrity (coherence) of the lexical semantic space of modern British literary texts on military themes. The research confirms the significance of the system analysis of cohesive means in detecting of the semantic core of the text. It outlines the peculiarities of cohesive means in the literary texts with different levels of military themes explication (namely, works with macro, meso- and micro-inclusions of the war theme).
Keywords: lexical semantic space, cohesion (connectedness), coherence (completeness).

УДК 81'225.2:6(045)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ГАЛУЗЕВИХ ТЕКСТІВ

Шумило І.І.
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

У статті зроблено спробу розглянути особливості перекладу англомовних галузевих текстів. Висвітлено мовні особливості галузевої літератури, які суттєво впливають на специфіку її перекладу українською мовою. Розглянуто основні труднощі та етапи перекладу галузевих текстів. Подано практичні рекомендації перекладачам галузевих текстів та проаналізовано перекладацькі трансформації, які застосовуються під час перекладу галузевих текстів. Зазначено, що знання лексико-граматичних особливості різногалузевих текстів сприяє здійсненню адекватного перекладу.
Ключові слова: переклад, текст, термін, перекладацькі труднощі, перекладацькі трансформації.

Постановка проблеми. У зв'язку із швидким розвитком економічних та політичних зв'язків України з іноземними державами сучасні перекладачі все більше перекладають вузькогалузеві тексти, які пов'язані з певними сферами людської діяльності, такими як наука, техніка та політика. Завдання перекладача галузевих текстів – точно, адекватно та зрозуміло передати зміст текстів, звертаючи увагу на ряд особливостей до яких можна віднести: стилістичні, лексичні та граматичні. Переклад має бути здійсненим якісно, адже помилки у текстах можуть призвести до непорозумінь та конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою перекладу галузевих текстів займалися багато вітчизняних науковців, серед яких варто виділити: В.І. Карабан, Т.Р. Кияка, А.М. Науменка, А.Л. Міщенко. Проте, не зважа-

ючи на значну кількість наукових досліджень питання перекладу галузевих текстів потребує подальших досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вік стрімкого розвитку науки та техніки, перед перекладачами постійно постають все нові труднощі перекладу фахових текстів. Актуальність даного дослідження зумовлена наявністю певних особливостей перекладу галузевих текстів, таких як лексичні, граматичні та стилістичні, які потребують подальших ґрунтовних досліджень. Мета статті полягає аналізі особливостей перекладу галузевих текстів.

Виклад основного матеріалу. Переклад є складним багатокомпонентним процесом, який вимагає від перекладача не тільки знань мов на яку/та з якої здійснюється переклад, а й теорії перекладу, обізнаності у сфері діяльності з якою пов'язаний текст для перекладу. Вузькогалузеві тексти зазвичай займають найбільше часу для перекладу та вимагають особливої уваги від перекладача.

Зазвичай переклад за жанрово-стилістичною приналежність поділяють на:

– переклад суспільно-політичних текстів, публіцистики та ораторських промов;
– переклад науково-технічних текстів;
– переклад офіційно-ділових текстів .

Основні вимоги, що висуваються до якісного галузевого перекладу – це те, що текст перекладу повинен точно передавати зміст оригіналу, містити загальноприйняту в мові перекладу термінологію й відповідати нормам науково-технічної літератури, переклад якої здійснюється [3, с. 45].

Процес виконання галузевого перекладу включає декілька етапів:

– дослідження інформації з даного предмету та ознайомлення з новітніми технологіями і винаходами в цій галузі;
– отримання оригінальної документації на цільовій мові, вичитка для ознайомлення і розуміння матеріалу;
– переклад матеріалу на потрібну мову з дотриманням термінології й цілісності документу;
– вичитка та редагування виконаного перекладу.

Закордоном поширена практика, коли студенти-перекладачі вищих навчальних закладів мають можливість обирати вузьку галузь у якій планують здійснювати свою професійну діяльність. В Україні зазвичай готуються перекладачів, які здійснюють переклад у різних галузях та сферах, а тому варто наголошувати на особливостях перекладу різногалузевих текстів під час проведення практичних та лекційних занять.

Під час перекладу галузевого тексту доводиться вирішувати цілий комплекс різноманітних завдань.

Якість перекладу галузевої літератури значною мірою залежить, по-перше, від особливостей виду літератури, по-друге, від рівня мовної й загальної технічної та наукової підготовки перекладача. Досить часто трапляється, що переклад редагує спеціаліст відповідної галузі.

Галузеві тексти зазвичай мають лексико-граматичні особливості, насичесні термінами та спеціальною лексикою.

Наприклад, Карабан В.І. характерними особливостями науково-технічного стилю називає його інформативність (змістовність), логічність (послідовність, чіткий зв'язок між основною ідеєю і деталями), точність і об'єктивність і які з цих особливостей ясність і зрозумілість [2]. Найголовнішою визначальною рисою науково-технічного типу тексту є його когнітивність, інформаційна насиченість [6, с. 23] Серед граматичних труднощів перекладу галузевих текстів варто виділити: часте використання граматичних конструкцій (пасивні конструкції вживаються у науково-технічних текстах в декілька разів частіше, наприклад, ніж у художніх текстах), прийменників, використання скорочень, безособових форм дієслова тощо.

Серед лексичних труднощів науково-технічного перекладу науковці виокремлюють багатозначність слів (термінів) та вибір адекватного словникового відповідника або варіанту перекладу слова (терміна), особливості вживання загальновживаної лексики в галузевих текстах, визначення необхідних перекладацьких лексичних трансформацій, переклад термінів-неологізмів, абревіатур, інтернаціоналізмів та хибних друзів перекладача.

Варто зазначити, що терміни виступають головною ознакою будь-якого галузевого тексту, вони чітко називають поняття, явища і розкривають їх основний зміст. Поняття «термін» походить від латинського слова terminus, яке має значення «межа, кордон». Під терміном слід розуміти не лише слово, а й словосполучення, яке використовується для позначення певного поняття.

Терміни відіграють важливу роль у перекладі галузевих текстів, так терміни можуть бути :

– загальнозначущі терміни вживаються в повсякденному житті і зрозумілі всім, до цієї групи термінів відносяться, наприклад: system, information, function, program, element;
– спеціально-технічні терміни відбивають область спеціальних знань – техніки, економіки, медицини і т.д., наприклад:, правила техніки безпеки, non-patentable, nuclear-free.

Труднощі перекладу термінології пов'язані з:

· неоднозначністю термінів;
· відсутністю перекладацьких відповідників щодо неологізмів;
· національною варіативністю термінів [1, с. 43].

Такі лексичні одиниці, як coercivity – коерцетивність, klystron – клістрон можна зустріти тільки в текстах електромеханіки, в той же час, у галузевих текстах загальновживана лексика, може вживатися у термінологічному значені. Так наприклад, англійське слово stroke може мати значення удар, або хід поршня (механіка), capture – знімок екрана (компютерні науки), dead – може мати значення пасивний, ripple – пульсація, exchange можливо перекласти – обмін речовин (медицина), курс іноземної валюти (економіка), телефонна стація (зв'язок); rate – комунальнй податок (юриспруденція), швидкість (зв'язок).

Так, у реченні "The use of polymer modified bitumen to achieve better asphalt pavement **performance** has been observed for a long time», «performance" можливо перекласти, як «експлуатаційна якість матеріалу», а не «вистава».

Особливої уваги при перекладі галузевих текстів вимагають так звані "фальшиві друзі" пере-

кладача, тобто лексичні одиниці, що збігаються за зовнішньою формою, але викликають хибні асоціації і мають інше значення. Наприклад:

анг. data – дані, відомості, а не дата,
анг. production – виробництво, а не продукція;
анг. prospect – перспектива, а не проспект;
анг. rapport – добрі відносини, а не рапорт.

Найпоширенішим видом перекладу галузевих термінів є переклад за допомогою еквівалента. Еквівалентами вважають такі відповідності між словами двох мов, які є постійними, рівнозначними незалежно від контексту. Карабан В.І. [2] зазначає, що переклад багатоеквівалентних термінів потребує від перекладача вміння знаходити адекватний відповідник в певному контексті.

За відсутності еквівалента викристовують прекладацькі трансформацій. Основним видами трансформацій є:

Транскодування – передачі звукової та/або графічної форма слова вихідної мови засобами абетки мови перекладу (англ. laser – укр. лазер, англ. platform – укр. Платформа, Java language – мова програмування Ява).

Калькування – це передача не звукового, а комбінаторного складу слова, коли складові частини слова (морфеми) чи фрази (лексеми) перекладаються відповідними елементами мови перекладу. англ. buffering – буферезація, flooding – заливка.

Конкретизація – одиниця більш широкого змісту передається в мові перекладу одиницею конкретного змісту, наприклад: money перекладається на укр. не гроші, а долари або гривні ;

Генералізація – одиниця більш вузького змісту передається в мові перекладу одиницею широкого змісту. Наприклад: укр. щілинний фільтр – англ. edge-type filter.

Модуляція або смисловий розвиток – предмет може бути замінений його ознакою, процес – предметом, ознака – предметом або процесом і т.

Експлікація або описовий переклад. Описовий переклад повинен точно відбивати основний зміст позначеного терміном поняття, наприклад: англ. outscriber – вихідний пристрій відтворення даних, simmer dim – полярна ніч на Північних островах всередині літа).

Для передачі змісту кожної фрази тексту, перекладач не завжди може використовувати дослівний переклад. Варто застосовувати граматичні трансформації, які полягають у перетворенні структури речення в процесі перекладу відповідно до норм мови перекладу. Серед таких варто виділити: членування та об'єднання речення, заміна, переставлення, вилучення, додавання.

Перекладацькі трансформацій сприяють адаптації тексту оригіналу до норм та традицій мови перекладу, досягненню максимальної зрозумілості перекладу, чіткості та адекватності. Адекватний науково-технічний переклад повинен точно передавати зміст оригіналу, мати загальноприйняту в мові перекладу термінологію і відповідати нормам науково-технічної літератури, з якої здійснюється переклад.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Для здійснення якісного перекладу галузевого перекладач повинен хоча б частково орієнтуватися в тематиці текстів, використовувати у галузевих текстах терміни, затверджені у відповідних галузевих словниках. Варто пам'ятати, що у галузевих текстах широко використовується лексична синонімія, так замість дієслова to say (сказати) вживаються дієслова to assert, to state, to declare, to reply; замість to clean – to purify.

Основне завдання галузевих текстів – чітко та зрозуміло передати текст оригіналу мовою перекладу, а тому це можливо досягти лише точним викладом матеріалу, відсутністю емоційного забарвленої лексики, вживанням прийнятих граматичних конструкцій, використанням перекладацьких трансформацій. У зв'язку з тим, що мова постійно розвивається, і як результат виникають нові терміни, нові галузі науки та техніки, потрібно і далі вивчати проблеми перекладу галузевих текстів.

Список літератури:

1. Деркач Л.М. Актуальні проблеми науково-технічного перекладу / Л.М. Деркач / Національний гірничий ун-т; Інститут електроенергетики. Кафедра перекладу та педагогічної психології; Центр психологічних та інноваційних досліджень. – Донецьк: Національний гірничий ун-т, 2007. – 257 с.
2. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В.І. Карабан. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 576 с.
3. Кияк Т.Р. Теорія і практика перекладу / Т.Р Кияк. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 240 с.
4. Кияк Т.Р. Запозичення та інтернаціоналізми у фахових мовах / Т.Р. Кияк // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2006. – № 27. – С. 32-34.
5. Коптілов В. Теорія і практика перекладу / В. Коптілов. – К.: Юніверс, 2003. – 280 с.
6. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства. Підручник / І.В. Корунець – Вінниця: Нова книга, 2008. – 512 с.
7. Плескач В. Кальки в українській технічній термінології / В. Плескач // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Проблеми української термінології. – Львів: Львів. політехніка, 2002. – № 453. – С. 183-184.

Шумило И.И
Национальная академия Государственной пограничной службы Украины
имени Богдана Хмельницкого

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА РАЗНООТРАСЛЕВЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация
В статье сделана попытка рассмотреть особенности перевода англоязычных отраслевых текстов. Освещены языковые особенности отраслевой литературы, которые существенно влияют на специфику ее перевода на украинский язык. Рассмотрены основные трудности и этапы перевода отраслевых текстов. Даны практические рекомендации переводчикам отраслевых текстов и проанализированы переводческие трансформации, которые используются при переводе отраслевых текстов. Отмечено, что знания лексико-грамматических особенностей отраслевых текстов способствует осуществлению адекватного перевода.
Ключевые слова: перевод, текст, термин, переводчекие трудности, переводческие трансформации.

Shumylo I.I.
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine
named after Bogdan Khmelnitsky

PECULIARITIES OF TRANSLATION OF DIFFERENT FIELDS TEXTS

Summary
The article presents an attempt to consider the main peculiarities of translation texts of different branches. Some language features of literature of different branches are traced which influence mainly the specific character of its rendering into Ukrainian. It analyses the main difficulties and stages of translation. Practical recommendations to translators on texts translation are given and translation transformations are analyzed. It is mentioned, that knowledge of lexical and grammatical peculiarities of the texts belonging to different branches of learning in the process of translation leads to the adequate translation.
Keywords: translation, text, term, difficulties of translation, translation transformations.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.337.422.42

ВЕКТОР СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

Шачковська Л.С., Максимчук О.В.
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті проаналізовано актуальність проблеми розвитку сільських територій. Висвітлено сучасний стан соціального розвитку села. Проаналізовано шляхи його відродження в ринкових умовах для розбудови соціально орієнтованої економіки. Розкрито стан соціального розвитку сільських поселень, виявлено його основні проблеми, у тому числі пов'язані з наявністю робочих місць на селі, добробутом селян, рівнем споживання ними продуктів харчування. Обгрунтовано шляхи розв'язання наявних проблем.
Ключові слова: соціальна сфера, соціальний розвиток, сільська територія, соціальний вектор, населення.

У соціально-економічному розвитку України важливе місце належить селу. Село – це не просто місцезнаходження виробників продовольчих товарів, але також місце проживання громадян із самобутнім способом життя, моральними цінностями та культурою. Сьогодні в українських селах проживають 14,2 млн. осіб (31,2% загальної чисельності), проте з кожним роком кількість сільських жителів зменшується. Щороку з карти України зникає в середньому 20 сільських населених пунктів.

Постановка проблеми. В українській державі реформування суспільства спричинило злам основних політико-соціальних структур і відносин, що не могло не призвести до ускладнення умов людського буття в усіх сферах, зокрема і в сільській. Тому потрібне як теоретичне, концептуальне осмислення нових суспільних реалій, так й ініціювання нових технологічних, методичних пошуків, розробок для формування адекватної суспільної політики. Висока актуальність проблеми розвитку сільських територій зумовлюється, з одного боку, зростаючою кризою сільського життя, тенденцією сільського населення до зубожіння, зростанням рівня безробіття на селі, неефективністю заходів держави у намаганні вирішити проблеми села, а з іншого боку – зростанням попиту на об'єктивні переваги сільського життя серед міських жителів. В українській науці чимало дослідників приділили значну увагу питанню розвитку сільських територій, однак розвиток села за допомогою сільських громад з погляду суспільної політики в Україні є майже недослідженим, що в умовах становлення української моделі місцевого самоврядування, модернізації та перспективного розвитку інституту місцевого самоврядування в Україні зумовлює особливу актуальність цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема розвитку сільських територій уже тривалий час перебуває в зоні особливої уваги українських вчених, серед яких Є. Бойко, О. Бородіна, П. Борщевський, І. Залуцький, В. Збарський, А. Лісовий, Ю. Лузан, Л. Мармуль, О. Павлов, І. Прокопа, П. Саблук, М. Талавиря, Л. Шепотько, В. Юрчишин та ін. В їхніх працях поряд з поглибленим аналізом і переосмисленням теоретико-прикладних аспектів соціально-економічного розвитку українського села запроваджено до наукового обігу низку новацій, які стали основою формування суспільної політики й різноманітних цільових стратегій, концепцій і програм розвитку сільських територій в Україні. Незважаючи на багатогранність наукових досліджень сучасних проблем соціально-економічного розвитку сільських територій, їхня складність та суспільна значимість зумовлюють необхідність поглиблення аналізу питання з погляду удосконалення змісту суспільної політики розвитку села за допомогою сільських громад [5, с. 33].

Проте, незважаючи на активні дослідження, ситуація соціально-економічного характеру в сільській місцевості не поліпшується. На наш погляд, однією з причин цього є відсутність достатньої уваги, що має приділятися соціальному вектору розвитку села. Отже, **мета нашої статті** – оцінити сучасний стан соціального розвитку села, знайти шляхи його відродження в ринкових умовах задля розбудови соціально орієнтованої економіки.

Виклад основного матеріалу. Нині в Україні налічується 28450 сільських населених пунктів. А тим часом останні десятиріччя характеризуються формуванням у сільській місцевості несприятливих умов для функціонування соціальної сфери та забезпечення соціального розвитку, який є однією з найважливіших складових аграрної політики кожної держави. Ми розглядаємо його як комплекс соціальних та економічних заходів, спрямованих на підвищення життєвого рівня сільських жителів, застосування нових соціальних стандартів, поліпшення умов праці, відпочинку, забезпечення населення робочими місцями та справедливим рівнем оплати праці, якісними культурними, соціальними, освітніми, оздоровчими, лікувально-профілактичними, комунальними та побутовими послугами.

На жаль, у сільській місцевості відбувається процес руйнації та закриття об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема клубних закладів, бібліотек, кіноустановок, лікарень, підприємств торгівлі та побутового обслуговування. Внаслідок цього з більшості позицій рівень забезпеченості жителів сільської місцевості закладами соці-

альної сфери не відповідає діючим нормативам. Отже, не можна не погодитися з думкою П. Саблука, що сучасний рівень існування селян зводиться до елементарного виживання: облаштування сільських поселень погіршилося, суттєво знизились обсяги будівництва об'єктів житлового призначення та доріг з твердим покриттям. Нині зменшилася купівельна спроможність населення та погіршилася структура грошових витрат. Наприклад, у структурі витрат кошти, які направляються сільськими жителями на охорону здоров'я (у розрахунку на 1 домогосподарство), більші, ніж у міських, – у середньому за місяць вони становлять, відповідно, 3,7% і 3,1%. Водночас щодо коштів на відпочинок і культуру спостерігається протилежна картина – міські домогосподарства виділяють 2,4%, а сільські – 1,1%; на освіту – відповідно, 1,6% і 1% [9, с. 5].

У сільській місцевості 81,5% грошових ресурсів становлять споживчі витрати, з них 44% – на продукти харчування та безалкогольні напої. Це у 23 рази більше, ніж у країнах Західної Європи, Японії чи США. Водночас споживання цінних продуктів харчування ще залишається не тільки недостатнім, а й набагато меншим, ніж у містах. Це й не дивно, адже заробітна плата сільських жителів є найнижчою в країні [9, с. 6].

Зокрема, середня зарплата працівників сільського господарства, мисливства та лісового господарства – це тільки 70% від середнього показника по Україні. Зменшення обсягів вживання молока, м'яса, овочів зумовлює втрату базових людських можливостей. Наприклад, у США родини, які витрачають на продовольчі потреби понад 60% сімейного бюджету, належать до бідного населення. За такого підходу більшість сільських жителів України, безумовно, можна віднести до цієї категорії населення.

У 2008 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію загальнодержавної цільової соціальної програми «Здорова нація» на 2009–2013 рр., в якій визначено шляхи сприяння раціональному харчуванню населення, зокрема:

– інформування населення про склад і безпечність харчових продуктів;

– забезпечення доступності безпечних харчових продуктів у достатній кількості та асортименті для кожної людини;

– задоволення потреб у повноцінному харчуванні;

– підвищення рівня культури харчування з урахуванням національних традицій, збільшення в раціоні харчування кількості овочів, фруктів, рослинних жирів, білого м'яса та риби; відмова від надлишкового споживання жирів тваринного походження, солі, цукру, копчених і смажених продуктів;

– розроблення та прийняття комплексних заходів щодо поліпшення якості та підвищення культури харчування населення;

– інформаційна підтримка здорового способу харчування населення [6, с. 140].

За даними експертів ООН, нераціональне харчування зумовлює погіршення фізичних характеристик населення. Цьому, до речі, сприяє також відсутність нормальних житлово-побутових умов і комплексного підходу до соціального розвитку на селі, який би передбачав будівництво шляхів сполучення, газифікацію, водопостачання, електропостачання тощо. Досягти виконання всіх умов практично неможливо без забезпечення соціального вектора розвитку села, адже саме такий підхід має сприяти збереженню духовності, фізичного стану селян, підвищенню їх освіченості, створенню умов для їхнього дозвілля. У Конституції України, зокрема в її першій статті, записано: «Україна – соціальна держава», що передбачає необхідний мінімум показників соціального захисту для осіб, які не мають заробітку та інших доходів. Нині, на жаль, у нашій державі це не забезпечується. Протягом останніх 20 років благоустрій сільських населених пунктів постійно погіршувався; так, з 2000 р. кількість сіл з водопроводом зменшилася на 5%, а з каналізацією – на 6% [2, с. 152].

Особливо погіршується ситуація на селі у зв'язку з так званою оптимізацією мережі освітніх закладів, реформуванням системи охорони здоров'я тощо. Нині половина сільських населених пунктів не мають об'єктів соціально-культурної сфери, зокрема, у 52% немає шкіл, у 34% – медичних закладів, у більш як 50% – дошкільних навчальних закладів, у 43% – клубів і будинків культури. Від 25% до 33% об'єктів соціально-культурного призначення на селі потребують капітального ремонту. Майже кожний четвертий житловий будинок побудовано ще в довоєнний час [5, с. 4].

Щоправда, останнім часом у сфері освіти практично в усіх регіонах розширюється мережа дошкільних навчальних закладів, проте в сільській місцевості їх кількість становить тільки 74% від рівня 1990 р., а кількість місць у них – усього 53%. Така сама ситуація спостерігається з кількістю дітей у цих закладах; ними охоплено значно менше дітей (на 7%), ніж це було у 1990 р.; за кількістю дітей у розрахунку на 100 місць ці показники практично зрівнялись [5, с. 5].

Відсутність необхідного комунального обладнання в житлових будинках негативно позначається також на стані здоров'я сільських жителів, яке завжди було провідним критерієм розвитку суспільства, адже його високий рівень є основою економічного та соціального добробуту в державі, запорукою безпеки і прогресу. Нині вкрай незадовільним на селі залишається, наприклад, медичне обслуговування населення. Медична допомога і медичне обслуговування сільських жителів базуються на основних принципах організації охорони здоров'я в цілому, проте ті принципи, на яких можна будувати систему охорони здоров'я в містах, не завжди доцільно використовувати в сільській місцевості. На можливість отримати медичну допомогу тут впливають: відстань, на якій знаходиться медичний заклад від місця проживання пацієнтів, наявність у медичному закладі необхідних фахівців тощо. Сьогодні сільські мешканці отримують медичну допомогу в основному за місцем проживання у ФАПах [9, с. 10].

Серйозною соціальною проблемою в сільській місцевості є також створення нових робочих місць за рахунок підтримки процесу формування обслуговуючих кооперативів і приватних підприємств, які здійснюватимуть заготівлю, переробку і збут сільськогосподарської продукції, виготовлятимуть вироби народних промислів з місцевої

сировини; розвиток малого та середнього бізнесу несільськогосподарських видів, у тому числі сільського зеленого туризму; створення філій великих підприємств.

Також потрібно згадати про створення та умови формування ОТГ. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади на засадах децентралізації, концептуальні засади якої були схвалені у 2014 році, а практична реалізація розпочалась у 2015 році, виявилась серед найрезультативніших і найпомітніших із проголошених стратегічних реформ. Реформа децентралізації спрямована на створення сучасної системи місцевого самоврядування в Україні на основі європейських цінностей розвитку місцевої демократії, наділення територіальних громад повноваженнями та ресурсами, що забезпечать місцевий економічний розвиток, надання населенню високоякісних та доступних публічних послуг. Роль об'єднаних територіальних громад у забезпеченні інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території має стати ключовою. Досягнуті позитивні результати в реалізації реформи децентралізації значною мірою обумовлені особливою увагою до неї з боку найвищих посадових осіб та органів влади в державі. Зокрема, реформа децентралізації постійно перебувала в полі зору Президента України. Указом Президента України «Про першочергові заходи розвитку місцевого самоврядування в Україні на 2017 рік» підвищення інституційної спроможності місцевого самоврядування визначено одним із пріоритетів розвитку держави на 2017 рік.

Реформа децентралізації отримала доволі широку підтримку громадськості та експертного середовища України. Причому найвищу підтримку реформи зафіксовано у регіонах, що є лідерами у формуванні об'єднаних територіальних громад. Практична реалізація процесу об'єднання територіальних громад розпочалась в середині 2015 року, таким чином, наразі можемо проаналізувати результати трьохрічної роботи. У 2015 році було утворено 159 ОТГ, що об'єднали 793 територіальні громади. 25 жовтня 2015 р. в цих громадах було обрано нові органи місцевого самоврядування, з 1 січня 2016 р. вони перейшли на прямі бюджетні розрахунки з Державним казначейством і за результатами 2016 року показали помітну позитивну динаміку свого розвитку. Ці громади отримали розширені повноваження і додаткові ресурси, що дозволило їм реалізовувати проекти розвитку інфраструктури: ремонтувати і навіть будувати школи, дитсадки, водогони, дороги, системи вуличного освітлення, закуповувати комунальну техніку, створювати комунальні підприємства, дбати про благоустрій території тощо.

У 2016 році відбувся суттєвий прогрес у формуванні ОТГ – їхня кількість зросла у 2,3 рази. Таким чином, станом на початок 2017 р. в Україні налічувалось 366 ОТГ, які об'єднали 1740 місцевих рад, в яких проведено перші місцеві вибори. Ці громади у 2017 році перейшли на прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом України. У 2016 р. розпочався процес обрання старост у селах і селищах об'єднаних громад. У 2017 році після прийняття низки законів, що врегулювали проблемні питання об'єднання, процес формування ОТГ отримав новий імпульс до активізації. 30 квітня 2017 року відбулись перші місцеві вибори ще у 47 ОТГ.

Найбільше об'єднаних громад, які вже чекають на рішення ЦВК, у Дніпропетровській, Чернігівській, Полтавській, Черкаській, Волинській, Херсонській областях. Найбільшу кількість ОТГ створено у Тернопільській (36 ОТГ), Дніпропетровській (34 ОТГ), Житомирській (32 ОТГ), Хмельницькій (26 ОТГ), Львівській (25 ОТГ), Вінницькій та Запорізькій (по 24 ОТГ) областях. Сумарна частка перших трьох із зазначених регіонів становить чверть (24,6%) всіх ОТГ країни. Водночас окремі регіони суттєво відстають у процесі формування ОТГ, серед них Київська (2 ОТГ), Харківська та Закарпатська (по 5 ОТГ) області.

Значна відмінність між регіонами за динамікою формування об'єднаних територіальних громад, запровадження механізму співробітництва громад передусім обумовлена різним ставленням місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в регіонах до запровадження реформи децентралізації. Створення значної частини ОТГ відбувається без урахування вимог.

Окремі ОТГ утворюються з метою отримання додаткових повноважень і ресурсів, проте за своїм потенціалом об'єктивно не зможуть забезпечити своїм мешканцям надання належної якості послуг, активізувати економічні процеси, оскільки не мають відповідної інфраструктури та ресурсів, та в майбутньому забезпечити сталий розвиток громад. Подальше поширення такої практики несе загрозу нівелювання сутності реформи, оскільки замість спроможних територіальних громад утворюються малочисельні, з нерозвинутою інфраструктурою, недостатніми кадровими ресурсами.

У сільській місцевості дедалі популярнішими стають фрілансери, ними можуть бути IT фахівці, маркетологи, рекламісти, консультанти. У світі фрілансинг цінують за гнучкий графік роботи, відсутність прив'язки до офісу, можливість вирішувати справи у зручний час. Ці види діяльності активно розвиваються в тих населених пунктах, де існує доступ до сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, функціонують широкосмугові комп'ютерні мережі Інтернет. Там розвиваються галузі нової економіки, пов'язані з фінансовою, консультативною, дослідницькою діяльністю тощо.

Створення на селі нових робочих місць, як і соціальної інфраструктури, потребує розробки такого механізму, який би забезпечив:

– економічні можливості суспільства щодо виділення коштів на соціальний розвиток села та поліпшення умов життя сільського населення;

– бюджетне фінансування капітальних вкладень і поточних витрат;

– комплексне заохочення недержавних інвесторів;

– підтримку індивідуального житлового будівництва;

– раціоналізацію мережі закладів соціальної сфери;

– розширення обсягу та асортименту платних послуг;

– встановлення пільг для тих, хто хоче переселитись у село;

– пільгове оподаткування малого і середнього бізнесу на селі.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вектор соціального розвитку українського села потребує:

– суттєвого покращення його фінансового забезпечення, в тому числі за рахунок диверсифікації, використання зарубіжного досвіду, скажімо, скандинавської моделі фінансового забезпечення соціальної сфери села, що передбачає формування клімату впевненості та соціальної врівноваженості;

– активного розвитку державно приватно-соціального партнерства як форми взаємодії держави та бізнесу, залучення громадськості до управління розвитком соціальної сфери на селі;

– подальшого розширення економічних можливостей для розвитку соціальної на селі, зокрема, за рахунок розвитку в сільській місцевості харчової та легкої промисловості, організації переробки сільськогосподарської продукції на засадах кооперації, як це відбувається, наприклад, у Франції, Німеччині, Данії, Китаї;

– забезпечення вектора соціального розвитку українського села в зазначених та інших напрямах, які мають бути імплементованими в державні цільові програми, сприятиме його відродженню.

Підсумовуючи сказане, ще раз хочеться підкреслити, що вирішення проблем, пов'язаних зі створенням на селі повноцінного життєвого середовища, мають взяти на себе держава та органи місцевого самоврядування. На це вказує і Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», в якому зазначається, що держава захищає сільську поселенську мережу незалежно від категорії, величини та місця розташування сільських населених пунктів.

Список літератури:

1. Борщевський В.В. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : монографія. Львів: НАН України, Інститут регіональних досліджень, 2012. – 216 с.
2. Бородіна О.М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність // Науковий журнал «Економіка і прогнозування» – 2006. – № 1. – С. 109-125.
3. Вакуленко В.М., Орлатий М.Г., Прокопа І.В. та ін. Формування та розвиток соціальної інфраструктури в міських поселеннях : моногр. – Київ: НАДУ, 2009. – 192 с.
4. Данилишин Б.М. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України / Б.М. Данилишин, В.В. Пилипів // Регіональна економіка. – 2016. – № 1. – С. 5-11.
5. Лукінов І. Стратегія і механізми реформування АПК України // Вісник Харківського державного аграрного університету.– 2001. – № 5. – С. 26-34.
6. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3-6.
7. Молнар О.С. Передумови та стан розвитку сільського зеленого туризму на Закарпатті // Науковий вісник УжНУ. – Серія: Економіка. 2009.
8. Остафійчук Я.В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади в Україні // Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали науково-практичної конференції; Нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – Київ, 2017. – С. 167-170.
9. Прокопа І., Крисанов Д. Селянські господарства в Україні: генезис, сучасні виклики та домінанти розвитку // Економіст, Київ – 2013. – № 11. – С. 6-10.

Шачковская Л.С., Максимчук Е.В.
Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины

ВЕКТОР СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛА: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация
В статье проанализированы актуальность проблемы развития сельских территорий. Освещено современное состояние социального развития села. Проанализированы пути его возрождения в рыночных условиях для развития социально ориентированной экономики. Раскрыто состояние социального развития сельских поселений, выявлены его основные проблемы, в том числе связанные с наличием рабочих мест на селе, благосостоянием крестьян, уровнем потребления ими продуктов питания. Обоснованно пути решения имеющихся проблем.
Ключевые слова: социальная сфера, социальное развитие, сельская территория, социальный вектор, население.

Shachkovska L.S., Maksymchuk O.V.
Uman State Pedagogical University

THE VECTOR OF SOCIAL DEVELOPMENT OF THE VILLAGE: STATE AND PROBLEMS

Summary
The article analyzes the urgency of the problem of development of rural territories. The current state of social development of the village is analyzed. The ways of its revival under market conditions for building a socially oriented economy are analyzed. The state of the social development of rural settlements is clarified, its basic problems related, in particular, to the availability of workplaces in villages, welfare of farm people, and level of consumption of food products by them are revealed. The ways to solve the current problems are substantiated.
Keywords: social sphere, social development, rural territory, social vector, population.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 007:304:070

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПУБЛІЦИСТА В ПОДОРОЖНІХ НАРИСАХ (НА ПРИКЛАДІ «FORBES УКРАЇНА»)

Садівнича М.В.
журналіст-фрілансер, Суми

У статті представлено аналіз подорожніх нарисів, опублікованих у виданні «Forbes Україна». Мета дослідження полягає в тому, щоб показати зв'язок публіцистичних текстів із психологічними особливостями авторів. У процесі роботи визначено, що атрибути характеру та його індивідуально-психологічні властивості знаходять відображення у творах завдяки впливу несвідомих психічних процесів. За допомогою контент-аналізу виявлено зв'язок тексту як продукту творчості з певними психологічними особливостями його автора.
Ключові слова: публіцистика, психологія творчості, продукт творчості, особистість автора, подорожній нарис, «Forbes Україна».

Постановка проблеми. Особистість автора журналістського твору зазвичай криється за формалізованими нормами, обумовленими жанровою приналежністю матеріалу, редакційним завданням та метою створення тексту. Однак саме в продукті творчості знаходять відображення психологічні характеристики журналіста. Найбільш помітний вплив особистісних характеристик спостерігається у художньо-публіцистичних жанрах.

Наявність у цих творах не лише репортажної чи аналітичної, але й художньої основ робить їх джерелом пізнання особистості автора. Вплив несвідомого як найбільш творчої частини психіки визначає використання методів збору інформації, стилів подачі, оцінок предмета відображення та методів художньої виразності.

Проаналізувавши будь-який публіцистичний матеріал, можна виокремити деталі, що вказують на психологічні характеристики автора, зокрема – тип сприймання, екстра- чи інтроверсію, особливості функціонування та взаємодії лівої й правої півкуль головного мозку тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологія літературної творчості та аналіз її продуктів з метою пізнання особистості автора ставали предметом вивчення багатьох учених. До цієї теми зверталися, зокрема, В. Бєлянін, Е. де Боно, Дж. Гілфорд, Е. Ільїн, Б. Кедров, Б. Корман, В. Моляко, Н. Роджерс, С. Рубінштейн, Р. Солсо, З. Фройд, К. Юнг та багато інших. Дослідження проблеми психології публіцистичної творчості знаходимо у працях В. Горохова, В. Здоровеги, В. Костюка, Г. Кривошеї, Г. Лазутіної, В. Олешка, Є. Прохорова, О. Тертичного та ін.

Так, вивчаючи несвідомі психічні процеси як джерело творчості, З. Фройд вважав, що в продуктах художньої творчості втілюються прагнення і переживання, відбувається сублімація [7].

На переконання Є. Ільїна: «Художня творчість пов'язана з естетичним освоєнням дійсності та задоволенням естетичних потреб людей. Вона спирається переважно на наочно-образне мислення, хоча мають значення як абстрактно-логічне, так і наочно-дієве. Головний компонент художньої творчості – емоційний, вищим проявом якого є переживання людиною катарсису, тобто пікового почуття, що сприймається як очищення» [3, с. 20].

Вивчаючи особливості психології журналістики, В. Олешко писав, що для учасників масових комунікацій характерним є зрощення методів журналістики та психології. Він пов'язував поняття масово-комунікаційної діяльності з поняттям творчості. «Суб'єкт творчості (творча особистість), – вказує науковець, – є головним елементом творчого процесу» [4, с. 58].

Цікавими з точки зору зв'язку текстів із психологічними особливостями авторів є праці В. Бєляніна. У дослідженні про основи психолінгвістичної діагностики він виводить типологію текстів, яку співставляє з типами акцентуації характерів їх авторів [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема психології творчості та аналізу продуктів творчості з метою пізнання особистості автора здебільшого розглядає літературні твори. При цьому в дослідженнях психології публіцистики частіше має значення вплив твору на читацьку аудиторію, ніж особистісні характеристики його автора.

Мета і завдання статті. На основі аналізу та зіставлення подорожніх нарисів, опублікованих у «Forbes Україна», проаналізувати зв'язок публіцистичних текстів із психологічними особливостями авторів.

Завдання: акцентувати увагу на типізації авторів за різними психологічними ознаками та особливостях характерів; емпіричним шляхом установити зв'язок публіцистичних текстів із психологічними особливостями авторів.

Об'єкт вивчення – подорожні нариси, розміщені у виданні «Forbes Україна». Предмет – принципи та форми побудови текстів, мовно-стилістичні та художні засоби.

Виклад основного матеріалу. «Forbes Україна» є українською версією американського ділового журналу, заснованого у 1917 році Бертом Форбсом. Беручи за основу історії успіху підприємців, нові ідеї для інвестицій та бізнесу, «Forbes» залишається одним із найавторитетніших та найві-

доміших економічних друкованих видань у світі. Особливу популярність йому надають рейтингові списки найбагатших людей.

Українська версія «Forbes» видавалась із березня 2011 року російською мовою компанією «UMH group». Активний розвиток журналу на початку його життя дуже швидко вивів український «Forbes» у першу п'ятірку серед брендів в інших країнах. Восени 2011-го запущено додаток «Forbes Woman», а за рік почав працювати офіційний сайт, який згодом отримав і україномовну версію. Після того, як у червні 2013 року «UMH group» купила компанія «СЄПЕК», доля проекту «Forbes Україна» була неоднозначною: кілька скандалів, численні кадрові зміни і як підсумок – відкликання ліцензії. Останній друкований номер українського «Forbes» побачив світ у січні 2017 року, а з лютого 2017-го новими матеріалами перестав оновлюватися сайт. Згідно із заявою старшого радника з міжнародних справ «Forbes Media» Тома Вольфа, можливе відновлення виходу журналу: «Forbes є одним із найпотужніших медійних і рекламних брендів у світі, тож ми продовжуємо вести переговори з потенційними ліцензіатами в Україні, які втілять у життя наші фірмові журналістику, маркетинг і події» [8].

Серед ділових публікацій економічної та політичної тематики на сторінках «Forbes Україна» знаходили місце й художньо-публіцистичні матеріали, що користувалися не меншою популярністю. Саме вони представляють найбільший інтерес із позиції дослідження особистості автора-публіциста.

Для дослідження нами обрано подорожні нариси трьох авторів «Forbes Україна» – Антона Фрідлянда, Маргарити Курбанової та Світлани Тучинської. На перший погляд їхні матеріали схожі, оскільки мають однакову жанрову приналежність і тематичну спорідненість, але при детальному розгляді виявляється, що за цими текстами ховаються різні психологічні типи.

В. Здоровега вважає, що «з погляду фізіології вищої нервової діяльності, психології людини, публіцист належить до того типу мислителя, який мислить розумно, за логікою, але має постійну тенденцію за словами бачити реальні враження». Науковець підкреслює: «публіцист вдається до своєрідного поєднання логічно-абстрактного і конкретно-образного мислення, впливаючи на розум і почуття людини, стимулюючи її певні вчинки, соціальну активність» [2, с. 223].

Ученими світу переконливо доведено й уписано в усі посібники з психології та неврології відомості про домінування правої чи лівої півкуль головного мозку. Саме це впливає на спосіб відображення дійсності (фактографічний, аналітичний, наочно-образний), притаманний авторам. Тож особливостями функціонування головного мозку творця визначається переважання у творі аналітичного чи художнього початку.

Фактографічний спосіб, за словами О. Тертичного: «націлений на фіксацію деяких зовнішніх, очевидних характеристик явища, на отримання коротких відомостей про предмет» [6, с. 5]. Якщо журналіст надає перевагу цьому способу, то, скоріш за все, він відноситься до середнього типу, тобто півкулі його головного мозку врівноважені у своїх функціях.

Аналітичний спосіб, визначає О. Тертичний, «спрямований на проникнення в сутність явища та з'ясування прихованих взаємозв'язків предмета відображення» [6, с. 5]. Переважання цього способу притаманне авторам розумового типу, у яких більш розвиненою є ліва півкуля та здатність до абстрактно-логічного мислення. У таких робіт чіткіша та логічніша побудова, акцент робиться на аналіз конкретних фактів, а не на відчуття від них.

Так, повідуючи в нарисах про певну країну, Маргарита Курбанова виділяє у тексті частини, кожна з яких стосується окремого аспекту життя: побутові умови, відпочинок, професійна діяльність, родинні зв'язки тощо. Зіставляє та аналізує факти, наводить приклади, статистичні дані, часто робить акцент на фінансовій стороні питання. Розповідаючи про гардероб заможної індійської жінки у матеріалі «Інша Індія: як живуть сучасні махараджі» (Forbes Україна, 30.09.2015) авторка підкреслює: «...ціна гарного індійського сарі може складати не одну тисячу доларів. Окрема стаття витрат – аксесуари, наприклад, вартість однієї гарної пашміни може сягати 5000 тисяч доларів». Описуючи професійну діяльність нащадків махараджів, зазначає: «усі вони чудово говорять англійською, оскільки саме цією мовою відбувається основне спілкування у діловій сфері».

У нарисі «Осло: як живеться у найкращому місті світу» (Forbes Україна, 25.01.2016) Маргарита Курбанова також говорить про фінанси, а саме співставляє розміри заробітних плат: «Середня зарплатня в Осло, згідно зі звітом офіційного статистичного агентства, складає 4500 євро на місяць. На цю суму можуть розраховувати нещодавні випускники гарних вишів, обираючи першу роботу. Набравшись досвіду та просуваючись кар'єрними сходами, вони починають отримувати близько 6500 євро на місяць. Зарплатня менша за 3000 євро вважається дуже низькою». Розповідаючи про особливості країни, автор звертається до екологічної політики держави: «Особлива увага приділяється сортуванню сміття та переробці відходів. Норвежці відповідально ставляться до цього питання та легко можуть поскаржитися на сусідів, якщо ті використовують контейнери для сміття не за призначенням. Більше того, зараз відбувається розробка біопалива зі стічних вод та сировини харчового походження».

«Спосіб наочно-образного відображення дійсності, – пише О. Тертичний, – націлений на емоційно-художнє узагальнення пізнаного» [6, с. 5]. Саме цьому способу віддають перевагу публіцисти художнього типу. Роботи таких авторів будуть емоційнішими, насиченішими яскравими подробицями та фігурами мови.

На відміну від попереднього автора, Антон Фрідлянд у нарисі «Куди поїхати влітку: Узбекистан» (Forbes Україна, 30.05.2016) не зіставляє факти та не робить висновків, а художньо описує деталі, які можна помітити лише занурившись в атмосферу країни: «Зовсім не такою уявляв я столицю середньоазіатської держави: я ж бо вважав, що сухий вітер ганятиме вулицями перекотиполе й кидатиме пісок в обличчя. Назва узбецької столиці перекладається як «кам'яне місто», але мені більше до душі інше визначення, що прийшло зі старої радянської дитячої книги: «Ташкент – місто хлібне».

Аналізуючи публіцистичні матеріали, неможливо не звернути увагу на засоби художньої виразності, які вказують на провідний аналізатор автора. Звісно, у своїй творчості візуали, аудіали й кінестетики використовують різні фігури та образи, але переважна їх частина подається крізь призму типу перцепції автора.

Аудіали всю інформацію краще сприймають на слух, можуть довго розповідати цікаві історії. Їхні тексти відрізняються наявністю цитат, діалогів; насичені аудіальними образами; вони не малюють картину побаченого, а ніби переказують почуте.

Саме аудіальний канал сприйняття інформації активно використовує Антон Фрідлянд у нарисі про Узбекистан: «За кривими вуличками одноповерхових кварталів із міського простору непомітно переміщаєшся у справжнісінький аул – з криками півнів, гавкотом собак і коров'ячим муканням». Він часто прописує діалоги, переказує історії, розкриває почуті під час подорожі звуки. Спілкуванню з місцевим населенням присвячено також частину нарису «Навіщо письменникові їхати на Шрі-Ланку» (Forbes Україна, 31.03.2015). Ось, зокрема, про крамарство: «Що стосується шопінгу, то торгуватися треба скрізь – крім магазинів із фіксованими цінами (ви впізнаєте їх за відповідними табличками). Зазвичай, кілька разів пішовши і повернувшись на поклик продавця, ціну на той чи інший сувенір можна знизити наполовину».

Зовсім іншими виявляються матеріали авторів-візуалів. Для них просто необхідне зорове закріплення інформації, мають значення дрібниці, на які не звертають увагу інші. Такі автори свої публікації часто розділяють на частини, використовують підзаголовки, списки, нумерацію. Роботи рясніють візуальними образами, вони звертають увагу на кольори форми, розміри – все, що дозволяє «побачити» подію.

Ось і Маргарита Курбанова розпочинає з картинки: «Нетрі, антисанітарія та корови – перші образи, які виникають при згадці про Індію». Так автор намагається допомогти читачеві побачити картину її очима та підкреслити контраст, протиставляючи їй іншу, не менш популярну: «Зараз нащадки махараджів – древніх індійських правителів – ведуть той яскравий та казковий спосіб життя, який ми звикли бачити у болівудських фільмах». Для її матеріалів також характерні слова-зв'язки, що вказують на зоровий аналізатор, наприклад: «зазирнемо», «яскравий» тощо. Розповідаючи про побут представників заможної верстви населення Індії, автор не забуває зробити акцент на їхній зовнішності: «…більш світлий відтинок шкіри – ознака благородства. І дійсно, можна помітити, що представники бідніших прошарків населення – темніші на тон, а то й на два».

Кінестетики – це люди, які сприймають світ через відчуття. Схильні до тілесних контактів зі співбесідниками – обіймів, рукостискань. Матеріали їх авторства насичені враженнями, відчуттями, емоціями.

До цього типу можна віднести Світлану Тучинську. Її «Великий Чайний шлях» (Forbes Україна, 20.01.2016) – це історія знайомства з провінціями, де вирощують чай, людьми, та, безперечно, самим напоєм.

«Виявилось, що крупний лист дерев ідеально підходить для пуерів – листя дійсно дуже соковите, гіркувате на смак, з несподіваним солодким післясмаком», – ділиться автор своїми враженнями, отриманими під час збирання врожаю. Детально описує процес чайної церемонії, звертаючи увагу на посуд та необхідні умови: «Важливою є температура води – усі види чаю, окрім зеленого, потрібно заварювати в окропі, при цьому ідеальною вважається не доведена до кипіння вода, а знята з вогню на межі кипіння».

Цікавою особливістю нарисів Світлани Тучинської можна назвати їх спокійний характер та деяку відстороненість автора від навколишніх подій. Вона із задоволенням описує усамітнені прогулянки, місця, де немає великого скупчення людей. Усе це вказує на інтровертність.

«Про екста- чи інтроверсію, – говорить В. Бєлянін, – судять за тим, чим переважно користується у своїй діяльності людина – спрямованістю активності та інтересів на зовнішній світ і людей, чи образами, уявленнями, думками свого внутрішнього світу. Екстраверт відкритий до зовнішніх впливів, а інтроверт – навпаки, закритий до всього, що існує поза ним» [1, с. 265].

Серед ознак приналежності людини до певного типу вчені виділяють низку характеристик: екстраверт – об'єктивний, спостережливий, неегоцентричний, відкритий, наївний, візуальний, візіонарний, втілюючий; інтроверт – суб'єктивний, експериментальний, сентиментальний, емотивний, психологічний, закритий [1, с. 265].

Приналежність автора до того чи іншого типу визначає не лише стиль та побудову його тексту, а навіть джерела інформації, якими він користуватиметься під час підготовки матеріалу. Таким чином, екстраверти скоріше віддадуть перевагу методам, що передбачають спілкування з людьми: інтерв'ю, опитуванню, включеному спостереженню. На відміну від них інтроверти оберуть більш спокійні, усамітнені методи: роботу з документами, невключене спостереження.

Свідчення використання літературних джерел знаходимо у нарисі Світлани Тучинської «Куди поїхати навесні: М'янма» (Forbes Україна, 20.01.2016). Подорожуючи авторка згадує твори письменників: «Відомою фразу «Дорога у Мандалай» зробив вірш Ред'ярда Кіплінга «Мандалай», опублікований у 1892 році. Посилання на нього можна знайти в багатьох творах та піснях, у тому числі й одного з найпопулярніших британських музикантів Роббі Вільямса. Цікаво, що сам Кіплінг ніколи не був у Мандалаї, тож дуже довіряти автору не варто»; «У Мандалаї жив письменник Джордж Оруел, він служив тут у колоніальній поліції. Спогадам про життя у Бірмі та Мандалаї Оруел присвятив твір «Дні у Бірмі» та деякі оповідання».

Зі свого боку Антон Фрідлянд активно взаємодіє з людьми, що знаходить відображення і в його текстах: «Після спілкування з місцевими жителями мені здалося, що головне правило життя на острові – не поспішай і довірся долі. Ланкійці видаються досить спокійними й задоволеними, а ще – доброзичливими й відкритими. Тож, щоб нарватися на агресію з боку місцевого населення, доведеться дуже сильно постаратися. Утім, самі ланкійці кажуть, що раніше народ був добрішим».

Орієнтуючись на зв'язок тексту з психологічними особливостями автора, В. Бєлянін стверджує: «За мовленням стоїть не тільки система мови, але й психологія. Кожен мовний елемент визначений не лише лінгвістичними, але й психологічними закономірностями. За різними текстами стоїть різна психологія. Різноманіття психологічних типів людей породжує різноманіття когнітивних структур. Структури художнього тексту корелюють зі структурами акцентуйованої свідомості. Художній текст у низці випадків є результатом породження акцентуйованої (або психопатичної) свідомості» [1, с. 5]. Слід зазначити, що акцентуації – це не відхилення, а крайні точки норми, перебільшений розвиток окремих рис характеру за рахунок інших.

У той же час організуючим центром тексту В. Бєлянін визначає «його емоційно-смислову домінанту. Будучи ядром моделі породження тексту, емоційно-смислова домінанта організує семантику, морфологію та стиль художнього тексту» [1, с. 5].

У своїй класифікації вчений виділяє світлі, активні, темні, веселі, сумні та красиві тексти. Кожному виду відповідає певний тип акцентуації характеру особистості. Світлі та активні тексти свідчать про паранойяльність автора, темні – епілептоїдність, веселі – маніакальність, сумні – депресивність, красиві – істероїдність.

У подорожній нарисах видання «Forbes Україна» значне місце займають «світлі» тексти, тобто присвячені актуальним проблемам суспільства, історії, культури. Для них характерними є заклики до добра, милосердя, автори часто звертаються до моральних уявлень. Зміст «світлих» текстів може бути зведений до двох тверджень: перше – все живе є унікальним, неповторним та самоцінним; друге – «Я» знаю істину й несу своє розуміння життя іншим людям.

Висновки і пропозиції. Психологічні характеристики авторів залишають помітний слід у продуктах їхньої публіцистичної творчості. На основі аналізу та зіставлення подорожніх нарисів, опублікованих у «Forbes Україна», орієнтуючись на зв'язок тексту з психологічними особливостями автора ми визначили, що: а) спосіб наочно-образного відображення дійсності спрямований на емоційно-художнє узагальнення пізнаного. Саме цьому способу віддають перевагу журналісти художнього типу. Роботи таких авторів будуть емоційнішими, насиченішими яскравими подробицями та фігурами мови; б) у своїй творчості візуали, аудіали й кінестетики використовують різні фігури та образи, але переважна їх частина подається крізь призму типу перцепції автора. Матеріали авторів-аудіалів вирізняються наявністю цитат, діалогів. Їхні тексти насичені аудіальними образами, вони не малюють картину побаченого, а ніби переказують почуте. Для авторів-візуалів необхідне зорове закріплення інформації, мають значення дрібниці, на які не звертають увагу інші, для них характерні слова-зв'язки, що вказують на зоровий аналізатор. Кінестетики – це люди, які сприймають світ через відчуття. Матеріали їх авторства насичені враженнями, відчуттями, емоціями; в) приналежність автора до екстра- чи інтровертованого типу визначає не лише стиль та побудову його тексту, а навіть джерела інформації, якими він користуватиметься під час підготовки матеріалу. Таким чином, екстраверти скоріше віддадуть перевагу методам, що передбачають спілкування з людьми: інтерв'ю, опитуванню, включеному спостереженню. На відміну від них інтроверти оберуть більш спокійні, усамітнені методи: роботу з документами, невключене спостереження.

Вивчення психології відображення особистості автора в художньо-публіцистичних творах – вплив особистісних характеристик та внутрішніх станів на продукт публіцистичної творчості, аналіз сприйняття текстів авторів різних психологічних типів читацькою аудиторією, можливості усвідомленого використання автором власних психологічних особливостей та психічних станів з метою покращення якості публіцистичних текстів тощо – набуває актуальності в журналістикознавстві для розуміння всього комплексу проблем творчості. Саме в цій площині й лежать перспективи подальших досліджень.

Список літератури:

1. Белянин В.П. Основы психолингвистической диагностики. (Модели мира в литературе) / Белянин В.П. – М.: Тривола. – 2000. – 248 с.
2. Здоровега В.Й. Теорія і методика журналістської творчості [підруч.] / В.Й. Здоровега. – 2-е вид., перероб. і доп. – Львів: ПАІС, 2004. – 267 с.
3. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности / Ильин Е.П. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
4. Олешко В.Ф. Психология журналистики: [учеб. пособие] / В.Ф. Олешко; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. Федер. Ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2014. – 476 с.
5. Садівнича М.В. Аналіз продукту поетичної творчості в юнацькому віці як метод дослідження особистості автора / Марина Садівнича // Від творчого пошуку до професійного становлення: Збірник наук. праць студентів, магістрантів та молодих дослідників. – Суми: НВВ СОІППО, 2017. – С. 98-102.
6. Тертичний А.А. Жанры периодической печати [учеб. пособ.] / А.А. Тертичний. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 310 с.
7. Фрейд З. Художник и фантазирование / З. Фрейд; [Пер. с нем; под ред. Р.Ф. Додельцева, К.М. Долгова]. – М.: Республика, 1995. – 400 с.; ил.
8. Forbes отобрал права на бренд у холдинга Курченко и ищет новых партнеров в Украине [Електронний ресурс] // БизнесЦензор. – Режим доступу: https://biz.censor.net.ua/news/3071339/forbes_otobral_prava_na_brend_u_holdinga_kurchenko_i_ischet_novyh_partnerov_v_ukraine. – Дата доступу: 30.06.2018.

Садовничая М.В.
журналист-фрилансер, Сумы

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ПУБЛИЦИСТА В ПУТЕВЫХ ОЧЕРКАХ (НА ПРИМЕРЕ «FORBES УКРАИНА»)

Аннотация
В статье представлен анализ путевых очерков, опубликованных в издании «Forbes Украина». Цель состоит в том, чтобы показать связь публицистических текстов с психологическими особенностями авторов. В процессе работы определено, что особенности характера находят отображение в произведениях благодаря влиянию несознательных психических процессов. При помощи контент-анализа установлена связь текста как продукта творчества с определёнными психологическими особенностями его автора.
Ключевые слова: публицистика, психология творчества, продукт творчества, личность автора, путевой очерк, «Forbes Украина».

Sadivnycha M.V.
Freelance journalist, Sumy

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PERSONALITY OF A PUBLICIST IN TRAVEL ESSAYS (ON THE EXAMPLE OF «FORBES UKRAINE»)

Summary
The article presents the analysis of travel essays published in «Forbes Ukraine» magazine. The purpose is to demonstrate the connection between journalistic texts and psychological features of their authors. In the process of work, it has been found that the peculiarities and individual psychological features of a character are reflected in articles due to the influence of unconscious mental processes. Thanks to using content analysis, the connection between the text as a creative product and certain psychological features of its author has been revealed.
Keywords: publicism, the psychology of creativity, the product of creativity, the author's personality, travel essay, «Forbes Ukraine».

УДК 007:304:070

ДИКТОРСЬКИЙ ГОЛОС У РАДІОРЕКЛАМІ ЯК ЗАСІБ ПСИХОАКУСТИЧНОГО ВПЛИВУ НА СВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ

Фомиця О.Л.
Сумський державний університет

Мета статті – вивчення особливостей звучання дикторських голосів у рекламних аудіороликах із точки зору психоакустичного впливу на свідомість слухача. Об'єктом дослідження стали рекламні аудіоролики, виготовлені для радіостанцій України на студії звукозапису «Alfom Production Studio». Основу емпіричної бази склали 1200 одиниць контенту загальною тривалістю близько 600 хвилин, виготовлених за період із 1 січня 2016 до 31 грудня 2017 р. Для визначення прийомів психоакустичного впливу застосований метод моніторингу в поєднанні зі спостереженням і контент-аналізом. Проаналізовано звуковий тембр дикторських голосів та особливості звукової обробки звучання голосових аудіотреків, що виконуються для їх максимального емоційного впливу на слухача. Проведене дослідження дозволило зробити висновки щодо явної переваги використання в іміджевих аудіороликах маскулінних чоловічих голосів із низьким тембром (бас, баритон), високих чоловічих голосів (тенор) в інформаційних аудіороликах, а також використання потужної звукової компресії, еквалізації та просторової обробки голосових аудіотреків для посилення психоакустичного впливу в радіорекламі.
Ключові слова: радіореклама, дикторський голос, тембр, психоакустичний вплив.

Постановка проблеми. Унікальність радіо – у повсюдності та загальнодоступності. Згідно з даними, оприлюдненими в лютому 2016 р. головою Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації Л.О. Євдоченком на парламентських слуханнях щодо реформування галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвитку інформаційного простору України, «радіомовленням охоплено 83,5% населення України» [1]. На тому, що радіо «залишається винятково затребуваним засобом інформування громадськості, незважаючи на популярність телебачення та інтенсивний розвиток комп'ютерних інформаційних технологій» наголошує Ю.М. Михайлов. Пояс-

нення цьому, на його думку, «частково криється в особливостях економічного стану суспільства: радіотрансляція практично нічого не коштує пересічному жителю країни, а ціна радіоприймача непорівнянна з ціною телевізора або комп'ютера. Важливо і те, що радіо можна слухати практично скрізь і при цьому одночасно займатися будь-якою справою» [2]. Кожен слухач при цьому має альтернативу вибору, віддаючи перевагу одній радіостанції перед іншою. Вищезазначене дозволяє розглядати радіо як один із найпривабливіших і перспективних засобів масової інформації.

Відповідно радіо виступає й одним із найбільш прогресивних каналів поширення реклами. О.М. Мудров відносить її до «реклами швидкого реагування», вказуючи, що вона «ефективна як допоміжний засіб, зокрема, в комплексі з ТВ-рекламою та з рекламою в пресі». У той же час «привабливість для місцевого рекламодавця, можливість повторення багато разів упродовж дня, мотивація споживача на придбання товару в конкретних торгових точках, відносно невеликі тарифи, привабливі для малих фірм» [3] – усе це автор вважає безперечними перевагами радіореклами. У свою чергу А.В. Костіна стверджує, що «радіо- і телереклама є синтетичними видами реклами – в якості основного засобу виразності тут виступає синтез режисерської й акторської майстерності, літератури, музики, що сприяє більш повному й усебічному розкриттю образа» [4].

Невід'ємною частиною аудіо- та аудіовізуальної реклами є голос. І якщо в телевізійній «роль його може бути відносно невелика й зводитися до виголошення слогана», то радіореклама «без голосу неможлива» [5]. Дикторський голос у ній має великий потенціал впливу на емоційний стан слухача, перш за все завдяки зниженню критичності сприйняття реклами. Також він здатний передавати найрізноманітніші відтінки значень, залучати увагу за допомогою гучності, перепаду висоти тону, тембру і т.д.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відстеження наукових праць із цієї тематики показало, що мова масової комунікації, у тому числі й радіореклами, є благодатним матеріалом для досліджень, що проводяться на межі наук: у галузі психолінгвістики [6; 7; 8 та ін.], соціолінгвістики [9], лінгвокультурології [10; 11], теорії комунікації і комунікативних технологій [12; 13; 14 та ін.]. Досліджуються також характеристики голосу в звуковій рекламі – особливості ритму, тембру тощо. Однак наукових праць, спрямованих на вивчення ролі дикторського голосу як явища психоакустичного впливу на свідомість людини, нами не зафіксовано.

Мета і завдання статті. Метою статті є вивчення особливостей звучання дикторських голосів у рекламних аудіороликах із точки зору психоакустичного впливу на свідомість слухача. Реалізація мети вимагає вирішення таких завдань:

– проведення тематико-видової класифікації аудіорекламних матеріалів;

– вивчення психоакустичних особливостей звучання дикторських голосів у радіорекламі, а також особливостей їх звукової обробки.

Об'єкт дослідження – рекламні аудіоролики, виготовлені для радіостанцій України на студії звукозапису «AlFom Production Studio». Емпірична база дослідження – 1200 одиниць контенту. Хронометраж – близько 600 хвилин.

Предмет наукового аналізу – дикторські голоси в аудіорекламі.

Хронологічні межі дослідження: 1 січня 2016 – 31 грудня 2017 р.

Актуальність теми полягає в тому, що вперше вивчається дикторський голос аудіореклами як засіб психоакустичного впливу на свідомість людини.

Методи дослідження. Для визначення прийомів психоакустичного впливу застосований метод моніторингу в поєднанні зі спостереженням та контент-аналізом. Наукове визначення моніторингу та осмислення результатів його застосування дають підставу стверджувати, що «це поняття найчастіше вживається тоді, коли йдеться про широке проведення ряду конкретних дій або деяких змішаних заходів, здійснюваних на основі як теоретичних, так і практичних розробок, що об'єднуються визначенням «моніторингу» і служать для з'ясування ситуації у тій чи іншій практичній сфері. При цьому використовуються традиційні пізнавальні засоби – спостереження, дослідження, порівняльний аналіз, перевірка, контроль» [15]. Спостереження та контент-аналіз дозволили виявити найбільш показові приклади аудіороликів.

Виклад основного матеріалу. «AlFom Production Studio» – приватна студія звукозапису, що займається виробництвом аудіо- та відеороликів, створенням креативу, зведенням та мастерингом телепрограм і фільмів, продажем ліцензійної музики. На ринку працює більше 20 років. Головний напрям – аудіореклама. У творчому портфелі більше 30000 робіт. Проведена тематико-видова класифікація аудіороликів показала, що тематично вони досить різноманітні:

– авто (автошини, автосалони, автомобілі, автоаксесуари, шиномонтаж та ін.);

– заклади громадського харчування (ресторани, піцерії, кафе, бари та ін.);

– будівництво, ремонт та облаштування;

– транспорт і транспортні послуги;

– товари й бренди (товари різних категорій, бренди, виведення нових марок);

– зв'язок і комунікації (компанії, що надають послуги зв'язку: провайдери, оператори мобільного та проводового зв'язку);

– музичне оформлення і саунд-дизайн (джингли, заставки, оформлення ефіру, аудіологотипи, відбивки для діджеїв, звукове оформлення сайтів, ігор, меню і т. д.);

– магазини, бутіки, заклади роздрібної торгівлі;

– туризм, відпочинок, подорожі (послуги туроператорів, туристичні напрямки, готелі і т.д.);

– здоров'я (ліки, медичні послуги і фахівці, товари для здоров'я, санаторії, клініки та лікарські процедури);

– нерухомість (квартири, будинки, офісні та торгові приміщення, склади);

– послуги та сервіси;

– фінанси (банки, кредити, фінансові пропозиції);

– дитячі товари, розвиток, розваги;

– дозвілля і відпочинок (розважальні заклади, активний відпочинок, заходи, акції, місця дозвілля, святкові події, вечірки, концерти);

– ЗМІ, медіаресурси і сайти (телекомпанії, радіостанції, газети, журнали, сайти й інтернет-магазини);

– продукти харчування;
– електроніка і комп'ютери;
– різне (всі інші роботи, які не ввійшли в перераховані вище тематичні категорії).

Що ж до класифікації радіореклами за видами, то слід наголосити, що в сучасній науковій літературі існує кілька підходів. Зокрема А.В. Костіна виділяє такі найбільш поширені:
– постановочний радіоролик;
– радіорепортаж із місця події;
– радіожурнал;
– радіооб'ява;
– рекламна пісенька-шлягер;
– радіоконкурс;
– радіогра;
– рекламний заклик-слоган;
– інтерв'ю або бесіда [4].

О.В. Овруцький систематизує види звукової реклами «поклавши в основу критерій звукового матеріалу, що використовується: реклами чисто мовні, в яких звук представлений лише за допомогою голосу; реклами з використанням життєвофункціональної звучності; реклами, що спираються на натурально-природний звуковий матеріал; чисто музичні реклами; реклами в комбінованому вигляді, що представляють різні звукові ряди» [5].

У свою чергу, ретельно вивчивши це питання та спираючись на багаторічний досвід виробництва аудіореклами, ми класифікували досліджуваний контент за такими видами: «іміджеві», «інформаційні», «ігрові» (діалогові) та «пісенні» (вокальні) аудіоролики.

Інформаційні призначені для ознайомлення слухачів із будь-якими товарами чи послугами компанії, новими надходженнями чи видами робіт, а також для повідомлення про розташування рекламованого бізнесу. Основна й найважливіша задача інформаційного ролика – дати інформацію. Цей тип добре підходить для анонсування заходів, знижок, акцій і розпродажів (наприклад, ролик «Александрія» https://soundcloud.com/al-fom/alexandria). За результатами прослуховування до цього типу віднесено 500 одиниць контенту.

Іміджеві аудіоролики призначені не лише для ознайомлення слухачів із будь-якими товарами компанії. Їх першочергове завдання – сформувати імідж компанії, створити індивідуальність і неповторність, словесними образами вибудувати в уяві реципієнта «обличчя» фірми. Іміджева радіореклама актуальна, коли бізнес уже зарекомендував себе й дальше потрібно підтримувати репутацію (як приклад – «Салон BMW» (https://soundcloud.com/al-fom/salon-bmwmp3). За результатами прослуховування до цього типу віднесено також 500 одиниць контенту.

Інші види роликів, такі як «ігрові» (діалогові) або «пісенні» (вокальні), на наш погляд , є похідними від перших двох типів і здатні додатково вплинути на радіослухача лише своєю змістовою частиною, але не акустичним звучанням, тому завдання розглядати їх у цій статті не стоїть.

Перейдемо до питання вибору дикторського голосу, що має найважливіше значення в процесі просування того чи іншого товару або ідеї. На нашу думку, при виборі диктора особлива увага приділяється його професійним навичкам, серед яких:
· артикуляція. Усі слова повинні промовлятися чітко, літери не «прожовуватися» або «ковтатися»;
· постійність. Досвідчений диктор постійно тримає промову на одному рівні енергії, гучності, ритму;
· чистота голосу. Вимова не містить сторонніх звуків, які б ускладнювали сприйняття інформації;
· швидкість читання. Здатність під час запису вкластись у заданий хронометраж;
· акторська майстерність. Диктор – це актор, і навіть у найкоротшому тексті йому потрібно висловити певне почуття;
· переконливість. Уміння в будь-якій ситуації говорити так, ніби він знає, про що йдеться, навіть якщо розповідає про предмет реклами вперше.

Необхідно також визначити, якими рисами і характеристиками повинен володіти дикторський голос і наскільки вони важливі для ефективності радіореклами. Так, О.В. Овруцький зауважує: «Голос має різні властивості. Одні з них називають вбудованими, тобто такими, що споконвічно притаманні певному носієві голосу й визначені його фізіологічними особливостями. До них відносяться регістр – висота звучання, і тембр – забарвлення звучання. Регістр характеризує перш за все статеву приналежність носія голосу. Цей момент важливий для реклами, адже існують товари чоловічої та жіночої споживчої орієнтації. У музичній практиці жіночі голоси поділяють на колоратурне сопрано – високий регістр, сопрано – середній регістр, альт (або меццо-сопрано) – низький регістр, а чоловічі – на бас, баритон і тенор» [5]. Тембр, як зазначає І.А. Алдошина, означає «якість тону», «забарвлення тону». Американський стандарт ANSI-S3.20 дає йому таке визначення: «Тембр – атрибут слухового сприйняття, що дозволяє слухачеві визначити відмінність між двома звуками однієї висоти й рівня гучності» [16]. Т.Г. Сіняєва і М.І. Логачов також вказують, що «не слід розглядати тембр лише в якості забарвлення голосу, оскільки тембр бере участь також у формуванні змісту висловлення. Це здійснюється за допомогою характерної зміни якості голосу для передачі певної інформації» [17].

Що ж показав проаналізований нами контент? Так, в іміджевих аудіороликах (500 одиниць аналізу) переважно спостерігається присутність **маскулінних низьких чоловічих голосів**. Цей факт переваги вибору рекламодавцем і радіослухачем такого типу дикторських голосів пояснюють, зокрема, результати дослідження психологів Нортумбрійського університету (Англія). Відповідно до їх висновків «чоловічі низькі голоси оцінюються як домінантні й сприймаються як такі, що належать старшим чоловікам-мовцям… Найбільш приваблива висота голосу становить приблизно 96 Гц» [18]. С.В. Кодзасов також вказує, що «найбільш цінується низький або дуже низький чоловічий голос (діапазон від 50 до 150 Гц) – низький баритон або бас. Винятково переконливо звучить специфічний варіант такого голосу, обумовлений, напевно, особливою постановкою гортані типу «левітанівського» голосу» [19]. Показовим прикладом може слугувати аудіоролик «Аристократ» (https://soundcloud.com/al-fom/aristokratmangal). Його спектрограма (рис. 1) чітко показує превалювання низьких частот у спектрі дикторського голосу в області 100 Гц[1].

[1] Усі вимірювання проводились у програмі Samplitude X Pro на приватній студії звукозапису автора статті.

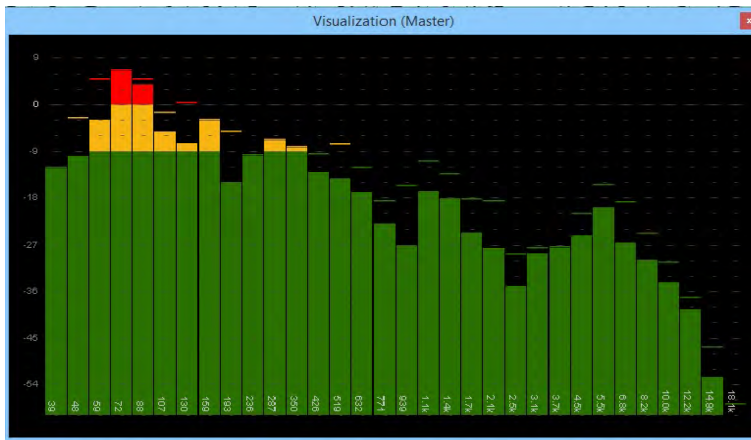

Рис. 1. Спектрограма іміджевого аудіоролика «Аристократ»

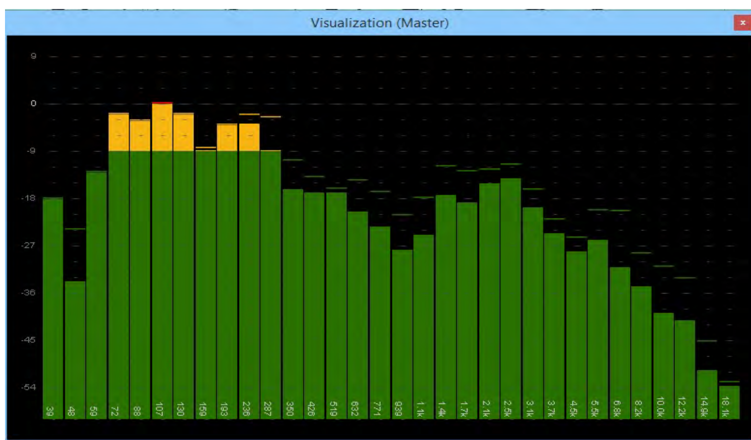

Рис. 2. Спектрограма іміджевого аудіоролика «Ліор»

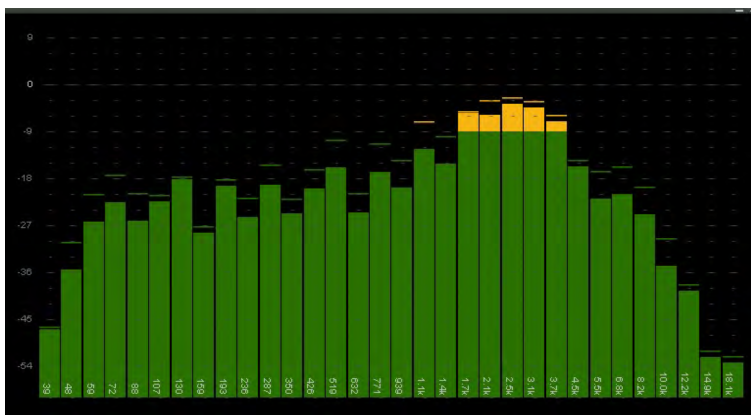

Рис. 3. Спектрограма інформаційного аудіоролика «Андеграунд»

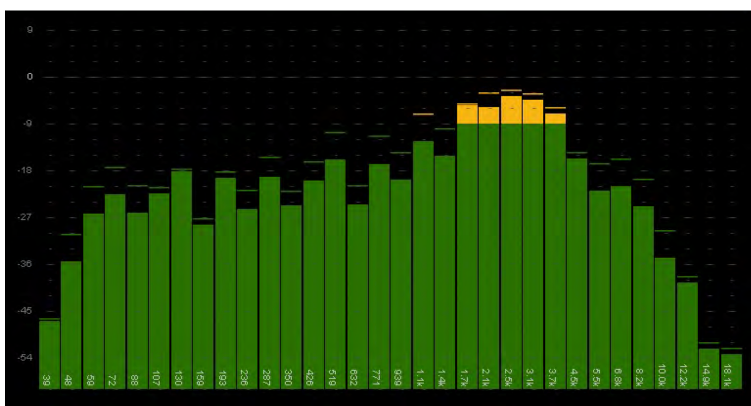

Рис. 4. Спектрограма інформаційного аудіоролика «Сьоме Небо»

Аналогічну ситуацію спостерігаємо під час аналізу (рис. 2) іміджевого ролика «Ліор» (https://soundcloud.com/al-fom/lior-1).

Під час аналізу контенту 500 інформаційних аудіороликів спостерігалася інша картина – наявність **великої кількості високих за тембром чоловічих голосів** із дуже вольовою, яскравою подачею. У цьому випадку спектрограма рекламного ролика «Андеграунд» (https://soundcloud.com/al-fom/andegraund) показує превалювання спектра звучання дикторського голосу в області середніх звукових частот 3000–5000 Гц (рис. 3).

Таку ж картину (рис. 4) бачимо й у спектрограмі інформаційного ролика «Сьоме Небо» (https://soundcloud.com/al-fom/syome-nebo).

У статті «Технології психоакустичного впливу на поведінку мас у політичних ток-шоу» це явище нами вже розглядалося. Зокрема констатувався факт, що «людське вухо максимально чутливе в діапазоні середніх частот. При прослуховуванні телепередачі на мінімальному рівні гучності середній спектр частот для людського слуху звучить більш помітно, тоді як низькі та високі частоти відходять на задній план» [20]. Таким чином, у подібних аудіороликах із гучною активною подачею диктора, який має високий тембр голосу, ця властивість людського слуху дозволяє сприймати передану інформацію на малій гучності навіть у гамірливих громадських місцях.

Окремо потрібно сказати, що в проаналізованих іміджевих та інформаційних аудіороликах використовувались і жіночі дикторські голоси, однак їх процентне співвідношення у загальній масі було приблизно 30% до 70%. Цей факт можна пояснити так: впливаючи на радіослухача тими ж способами, жіночий дикторський голос є альтернативою чоловічому в тому разі, якщо аудіоролик, що просуває товар чи образ, із тих чи інших причин некоректно озвучувати чоловічим голосом. А.В. Овруцький вказує: «відомо, що існують товари чоловічої та жіночої споживчої орієнтації. Очевидно, що для реклами, націленої на чоловічу цільову аудиторію (це реклама, яка характеризує, наприклад, автомобілі, мастила, технічний інструмент, чоловічу парфумерію та ін.), авторитетність матиме чоловічий голос. Є суто жіночі товари – парфумерія, памперси, предмети особистої гігієни і т. д. При озвучуванні таких реклам використовуються, звісно ж, жіночі голоси. Однак показово, що в рекламі жіночої парфумерії нерідко бере участь чоловік. «Безстатеві» товари (їжа, туристські послуги, готельний сервіс, ліки та ін.) можуть рекламуватися як чоловічим, так і жіночим голосом. Однак при поперемінній їх участі останнє слово, як правило, належить чоловікові» [5].

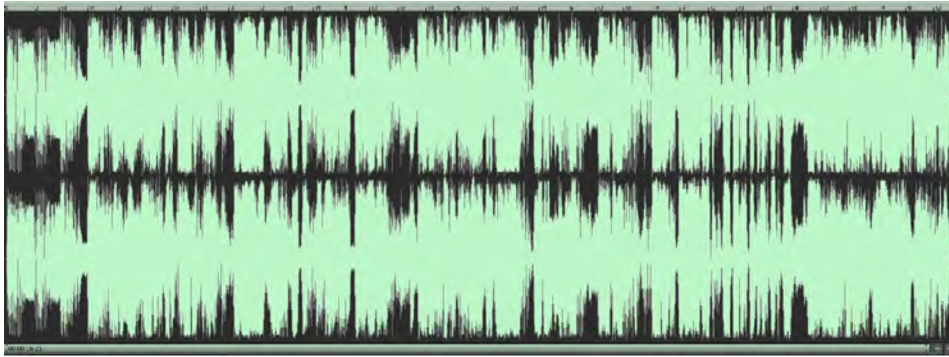

Рис. 5. Осцилограма іміджевого ролику «Хелєна Бьюті Клаб»

Важливий вплив на емоційне сприйняття радіослухача має **частотна обробка** дикторських голосів, зокрема еквалізація. Згідно з визначенням Ю.А. Ковалгіна – це «процес обробки звукового сигналу еквалайзером – пристроєм для регулювання тембру аудіосигналу за допомогою зміни амплітуди його частотних складових» [21]. Наприклад, у ролику «Універсум клінік» (https://soundcloud.com/al-fom/universum-clinic) посилення частотного діапазону від 800 до 1500 Гц надає голосу потужності й упевненості. У ролику ж «Тойота CHR» (https://soundcloud.com/al-fom/toyota-chr) невеликий підйом частот в інтервалі 2500–5000 Гц служить кращій розбірливості мови. Також у деяких проаналізованих роликах (наприклад, «Аристократ» https://soundcloud.com/al-fom/aristokratmangal), застосовувалася зайва кількість низьких частот, що заплановано виникають через ефект близькості спрямованого мікрофона. Ефект близькості «грає на руку», оскільки робить тембр голосу теплішим, інтимнішим.

При звуковій обробці дикторського голосу в переважній більшості випадків використовується **компресія звуку** – «процес зменшення (стиснення) динамічного діапазону звукового сигналу» [20]. Її призначення – зменшити різницю між найтихішими та найгучнішими звуками для комфортності прослуховування у звичайних умовах. Людське вухо сприймає тихі звуки в тихому середовищі, однак не сприймає у шумному. Режим компресії вирішує цю проблему, роблячі гучні та тихі звуки комфортними для слухання. Так, потужна звукова компресія застосована в іміджевому ролику «Хелєна Бьюті Клаб» (https://soundcloud.com/al-fom/helenabuiti), що дозволило досягти рівномірну гучність в усіх місцях запису (рис. 5).

Просторова обробка дикторського голосу в аудіороликах застосовувалась не так часто або використовувалась мінімально. Інколи звукорежисери вдаються до ефекту реверберації. Згідно із визначенням Ю.А. Ковалгіна, реверберація – це ефект «поступово згасаючого «післязвуччя», яке спостерігається після різкого переривання звуку. Такий ефект виникає через віддзеркалення звукових хвиль від будь-яких перешкод, що заважають їх поширенню. Реверберація підвищує прозорість звучання, надає йому об'ємного просторового характеру» [20]. Ефект реверберації використовується для смислового акценту, якщо потрібно виділити окремий блок або фразу (адреса, телефон тощо), або якщо цього вимагає образ (наприклад, «Хелєна Бьюті Клаб», https://soundcloud.com/al-fom/helenabuiti2).

У **музичному супроводі** іміджевих та інформаційних аудіороликів дуже значимі такі засоби виразності, як мелодія, ритм, гармонія. Усі вони володіють потенційними можливостями в передачі загального змісту. Так, в іміджевому соціальному ролику «Ми прагнемо миру» (https://soundcloud.com/al-fom/pragnemo-miru) можна почути, як зміна музичного фону керує настроєм слухача.

Звукові ефекти, що застосовувались у радіороликах, дозволяють слухачеві зануритись у відтворювану атмосферу. За результатами відстеження контенту ми розділили звукові ефекти на два типи:

1. Створюють ефект присутності. Вони здатні імітувати звуки, притаманні рекламованим подіям. Шум вітру, спів птахів, хруст сухариків або чіпсів, голоси домашніх улюбленців (наприклад, хрускіт яблука в ролику «Оса» – https://soundcloud.com/al-fom/osa/).
2. Символізуючі. Подібні звуки не пов'язані безпосередньо з рекламованою продукцією та подіями в ролику. Це може бути мелодія, що використовується в усіх рекламних аудіороликах компанії, або своєрідний знаковий звук (наприклад, мелодія дзвіночка в ролику «Shtark Law» – https://soundcloud.com/al-fom/shtark-law).

Висновки і пропозиції. Проведений детальний аналіз інформаційних та іміджевих аудіороликів дає підстави констатувати:

а) тематично рекламні аудіоролики, виготовлені для радіостанцій України на приватної студії звукозапису «AlFom Production Studio», досить різноманітні. За видами, згідно з нашою класифікацією, вони поділяються на на «іміджеві», «інформаційні», «ігрові» (діалогові) та «пісенні» (вокальні). Детально досліджувалися лише іміджеві та інформаційні аудіоролики, оскільки інші види є похідними від перших двох і здатні додатково вплинути на радіослухача лише своєю змістовою частиною, але не дикторським голосом;

б) в іміджевих аудіороликах спостерігається явна перевага використання маскулінних чоловічих голосів із низьким тембром (бас, баритон). Тексти для інформаційних аудіороликів переважно начитують чоловіки-диктори з високими голосами (тенор). Важливий вплив на емоційне сприйняття радіослухача має частотна обробка дикторських голосів, зокрема еквалізація. При звуковій обробці дикторського голосу в переважній більшості випадків використовується компресія звуку. У той же час просторова обробка дикторського голосу застосовувалась мінімально. Зі звукових ефектів відстежено два типи: ті, що створюють ефект присутності, та символізуючі.

Список літератури:

1. У 2015 році регулярно Інтернетом користувалося понад 58% жителів України [Електронний ресурс] // Уніан. – Режим доступу: https://www.unian.ua/society/1254409-u-2015-rotsi-kilkist-internet-koristuvachiv-v-ukrajini-stanovilo-ponad-58.html. – Дата доступу: 01.05.2018.
2. Михайлов Ю.М. Связи с общественностью по-русски [Електронний ресурс] / Ю.М. Михайлов. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 320 с. – Режим доступа: http://biznes-knigi.com/avtor-yuriy-mihaylov/3376-svyazi-s-obschestvennostyu-po-russki-yuriy-mihaylov.html. – Дата доступа: 03.07.2018.
3. Мудров А.Н. Основы рекламы : учебник / А.Н. Мудров. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Магистр, 2008. – 397 с.; ил. – Режим доступа: http://htbiblio.yolasite.com/resources/BA_2008%20-397%D1%81.pdf. – Дата доступа: 03.05.2018.
4. Костина А.В. Основы рекламы : учебн. пособие / А.В. Костина, Э.Ф. Макаревич, О.И. Карпухин. – М.: КНОРУС, 2006.– 352 с.
5. Анатомия рекламного образа [Электронный ресурс] / Под общ. ред. А.В. Овруцкого. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с. – Режим доступа: http://scicenter.online/osnovy-reklamy-scicenter/funktsiya-zvuka-reklame-fonovaya.html. – Дата доступа: 02.05.2018.
6. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики [Электронный ресурс] / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл; Академия, 1999. – 288 с. – Режим доступа: https://www.twirpx.com/file/637438/. – Дата доступа: 02.05.2018.
7. Тарасов Е.Ф. Тенденции развития психолингвистики [Электронный ресурс] / Е.Ф. Тарасов. – М.: Наука, 1987. – 168 с. – Режим доступуа : https://www.twirpx.com/file/402506/. – Дата доступа: 02.05.2018.
8. Школьник Л.С. Некоторые психолингвистические проблемы речевого воздействия: Автореф. дисс. канд. психол. наук. / Л.С. Школьник. – М., 1976. – 126 с.
9. Четвертакова И.В. Радиореклама: социолингвистический аспект рекламного радиообращения: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук [Электронный ресурс] / И.В. Четвертакова. – М., 1996. – 28 с. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/radioreklama-sotsiolingvist-aspekt-reklam-radioobrashcheniya. – Дата доступа: 02.05.2018.
10. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация [Електронний ресурс] / С.Г. Тер-Минасова. – М., 2000. – 146 с. – Режим доступа: http://www.ffl.msu.ru/research/publications/ter-minasova-lang-and-icc/ter-minasova-yazik-i-mkk-BOOK.pdf. – Дата доступа: 02.05.2018.
11. Щербина Е.Н. Каналы передачи информации в социуме : Лингвокультурологические аспекты анализа / Е.Н. Щербина. – Ростов-на-Дону, 2009. – 256 с.
12. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации [Электронный ресурс] / Г.Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук»; К.: «Ваклер». – 2001. – 656 с. – Режим доступа: http://socium.ge/downloads/komunikaciisteoria/pochepcov%20teoria%20komunikacii.pdf. – Дата доступа: 02.05.2018.
13. Назаров М.М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований [Электронный ресурс] / М.М. Назаров. – М.: УРСС, 2002. – 239 с. – Режим доступа: https://www.twirpx.com/file/1510254/. – Дата доступа: 02.05.2018.
14. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ [Электронный ресурс] / Т.Г. Добросклонская. – М.: Флинта, 2008. – 203 с. – Режим доступа: http://www.ffl.msu.ru/research/publications/dobrosklonskaya/dobrosklonskaya-medialingvistika.pdf. – Дата доступа: 02.05.2018.
15. Фарман И.П. Мониторинг как метод исследования и представления знания [Электронный ресурс] / И.П. Фарман // Философия науки. – Вып. 17. Эпистемологический анализ коммуникации. – 2012. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/v/monitoring-kak-metod-issledovaniya-i-predstavleniya-znaniy. – Дата доступа: 18.03.2018.
16. Алдошина И. Музыкальная акустика / И. Алдошина, Р. Приттс. – СПб.: Композитор, 2006. – 720 с.
17. Синяева Т.Г. Тембр как специфическая окраска голоса / Т.Г. Синяева, М.И. Логачёва // Альманах современной науки и образования. – 2009. – № 8. – Ч. 1. – С. 145-146.
18. Saxton T.K. A lover or a fighter? Opposing sexual selection pressures on men's vocal pitch and facial hair [Електронний ресурс] / Tamsin K. Saxton, Lauren L. Mackey, Kristofor McCarty, Nick Neave // Behavioral Ecology, Volume 27, Issue 2, 1 January 2016, P. 512-519. – Режим доступу: https://academic.oup.com/beheco/article/27/2/512/2196612. – Дата доступу: 03.05.2018.
19. Кодзасов С.В. Голос в телевизионной рекламе / С.В. Кодзасов // Рекламный текст: семиотика и лингвистика / Отв. ред. Ю. Пирогова, П. Паршин. – М.: Изд. дом Гребенникова, 2000. – С. 214-221.
20. Фомиця О.Л. Технології психоакустичного впливу на поведінку мас у політичних ток-шоу Російської Федерації / О.Л. Фомиця // Образ. – 2016. – Вип. 4. – С. 30-37.
21. Ковалгин Ю.А. Аудиотехника : учебник для вузов [Электронный ресурс] / Э.И. Вологдин, Ю.А. Ковалгин. – М.: Горячая линия. – Телеком, 2013. – 742 с. – Режим доступа: http://e.lanbook.com/book/11836. – Дата доступа: 30.04.2018.

Фомица А.Л.
Сумской государственный университет

ДИКТОРСКИЙ ГОЛОС В РАДИОРЕКЛАМЕ КАК СРЕДСТВО ПСИХОАКУСТИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА СОЗНАНИЕ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация
Цель статьи – изучение особенностей звучания дикторских голосов в рекламных аудиороликах с точки зрения психоакустического воздействия на сознание слушателя. Объектом исследования стали рекламные аудиоролики, изготовленные для радиостанций Украины на студии звукозаписи «AlFom Production Studio». Основу эмпирической базы составили 1200 единиц контента общей продолжительностью около 600 минут, изготовленных за период с 1 января 2016 г. до 31 декабря 2017 г. Для определения приемов психоакустического воздействия применен метод мониторинга в сочетании с наблюдением и контент-анализом. Проанализированы звуковой тембр дикторских голосов, а также особенности звуковой обработки звучания голосовых аудиотреков с целью их максимального эмоционального воздействия на слушателя. Проведенное исследование позволило сделать выводы о явном преимуществе использования в имиджевых аудиороликах маскулинных мужских голосов с низким тембром (бас, баритон), высоких мужских голосов (тенор) в информационных аудиороликах, а также использования сильной звуковой компрессии, эквализации и пространственной обработки голосовых аудиотреков для усиления психоакустического воздействия в радиорекламе.
Ключевые слова: радиореклама, аудиоролик, дикторский голос, тембр, психоакустическое воздействие.

Fomytsia O.L.
Sumy State University

THE VOICE OF ANNOUNCER IN RADIO ADVERTISING AS A MEANS OF PSYCHOACOUSTIC INFLUENCE ON THE CONSCIOUSNESS OF THE PERSON

Summary
The purpose of the article is to study the peculiarities of the sounding of announcer voices in audio advertisements from the point of view of the psychoacoustic impact on the listener's consciousness. The object of the study was commercials that have been made by the «AlFom Production Studio» for Ukrainian radio stations. The basis of the empirical database is 1200 pieces of audio content with a total duration of about 600 minutes. The commercials were produced in the period from January 1, 2016 to December 31, 2017. In order to determine the psychoacoustic effects the monitoring method has been used alongside with observation and content analysis. Such factor as the tone of the voice of the announcer has been analyzed as well as the features of the sound processing of voice audio tracks with the aim of maximizing their emotional impact on the listener. The conducted research has allowed to draw conclusions about the obvious advantage of using masculine voices with low timbre (bass, baritone) in the image-building commercials, high-tone male voices (tenor) in the information commercials as well as using strong sound compression, equalization and spatial processing of voice audio tracks to enhance psychoacoustic influence in radio advertising.
Keywords: radio advertising, commercial, announcer, timbre, psychoacoustic impact.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)

ЄВРОСТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА: ТОЧКИ ПЕРЕТИНУ

Грабовська І.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Аналізується процес гендеризації українського соціуму у відповідності до стандартів гендерної політики Євросоюзу. Спеціальна увага приділена проблемам утвердження гендерної (паритетної) демократії у Збройних Силах України. Визначається актуальність проблематики у зв'язку із швидкоплинністю процесів реорганізації соціуму у гендерному питанні та із фактичною відсутністю відповідних досліджень в українській сучасній соціогуманітаристиці. Робляться висновки про необхідність розвитку гендерної політики у світлі євроінтеграційних прагнень України.
Ключові слова: гендерна політика, паритетна демократія, євростандарти, Збройні Сили України, НАТО, Резолюція 1325 РБ ООН, Україна.

Політику сучасної європейської співдружності неможливо уявити поза її гендерною складовою. Кожна країна, яка прагне стати повноцінним членом Євросоюзу та поділяє його цінності, повинна пройти шлях переформатування власної політики у відповідності до принципів співдружності, зокрема, і у питаннях гендерного порядку та гендерних ролей, усталених в даній спільноті.

Для українського соціуму шлях гендеризації власного політичного та більш широко – спільнотного простору, виявився непростим. Серйозно говорити про наявність гендерної (політики паритетної демократії) політики в українській державі можна від кінця 90-х рр., коли почали прийматися перші законодавчі акти у цьому напрямку. Справжнім проривом у цьому питанні стало прийняття вперше в історії України Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у 2005 році.

Чимало сучасних дослідників-традиціоналістів в Україні стверджують, що українська жінка керує опосередковано (жінка керує чоловіком, а він – державою; жінка – шия, чоловік – голова, куди шия поверне, туди голова й дивиться тощо), тому немає потреби боротися за утвердження гендерної рівності в Україні. Проте, світовий досвід гендерних стосунків, **проаналізований в цілій низці наукових досліджень** з цього питання американськими та західноєвропейськими науковцями [5], виявив «міфологічність» подібних переконань. Економічна спроможність та соціальна значимість діяльності особистості реально забезпечують їй вище місце в суспільній ієрархії будь якої країни та рольову значимість у власній сім'ї не залежно від статі. Ш. Берн стверджує: «...дослідження... показали, що чим більший грошовий внесок жінки в сімейний бюджет, тим більшою є її влада в прийнятті рішень. Іншими словами, чоловіки користуються значною владою навіть у сферах, котрі ми вважаємо традиційно жіночими» [2, с. 256].

Авторка статті присвятила дослідженню специфіки паритетної (гендерної) демократії в Україні чимало власних розвідок, опублікованих у низці фахових видань та монографій [4]. Проте, процес реформування сфери гендерної політики відбувається в сучасній Україні так швидко, що аналітика не встигає за ним.

Метою даної розвідки є заповнення лакун у аналітиці, пов'язаній із реформуванням сфери гендерної політики української держави, зокрема, Збройних Сил України у відповідності до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Не можна не погодитись із Урядовою уповноваженою з питань гендерної політики К.Б. Левченко, яка зазначає, що найпростіше розуміння гендерної політики полягає у тому, що це політика держави, спрямована на досягнення ріних прав для жінок таі чоловіків [12].

Після революційних подій 2013–2014 рр., вибору Україною європейського вектора розвитку, а потім і розв'язання гібридної війни Росії проти України, розвитку широкомасштабного волонтерського руху в країні, коли українське жіноцтво стало активним учасником історичних подій в державі, активізувалась і гендерна політика в Україні.

Сучасна українська держава зробила декілька важливих кроків у напрямку приведення власної гендерної політики у відповідність до цінностей та стандартів європейської гендерної політики. Так у 2016 р. Кабінетом Міністрів України був затверджений «Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року» [10]. Як зазначалося, «Національний план дій повинен сприяти усуненню соціальних гендерних конфліктів, що у свою чергу сприятиме зростанню взаєморозуміння в суспільстві та його згуртуванню довкола вирішення гострих та нагальних проблем, пов'язаних із гібридною війною Росії проти України» [14]. Першим завданням цього плану дій є «...оцінка впливу конфліктів на національну систему забезпечення прав людини, ...участі жінок у встановленні миру та запобіганні конфліктам» [14]. У відповідності до резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», прийнятій Організацією Об'єднаних Націй у 2000 р., кожна країна співдружності має проробити конкретну роботу, спрямовану на підвищення ролі та відповідальності жіноцтва у миротворчих процесах та безпеці власної Батьківщини. «Резолюція 1325 є однією з найбільш важливих резолюцій РБ ООН у сфері політики безпеки» [14].

Основною метою документу під умовною назвою «1325» є завдання підвищення реального впливу жіноцтва на безпекову політику власних держав, гендеризацію сфер управління та виконавчих структур, пов'язаних із системою державної безпеки країни. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 свого часу знову підтвердила важливість ролі жіноцтва у попередженні та врегулюванні конфліктів та в миротворчості, що особливо актуально для України у стані гібридної війни з неоімперією Кремля. «...підкреслюючи важливість їхньої *(жінок – пр. им. І.Г.)* рівноправної та всебічної участі у всіх зусиллях по підтримці і сприянню миру та безпеки та необхідність посилення їхньої ролі в процесі прийняття рішень стосовно попередження та врегулювання конфліктів», Рада Безпеки ООН «настійливо закликає держави-члени забезпечити більш активну участь жінок на всіх рівнях прийняття рішень в рамках національних, регіональних та міжнародних інститутів і механізмів запобігання, врегулювання і вирішення конфліктів» [15].

Сучасна українська держава активно працює у напрямку реалізації завдань, поставлених резолюцією. На жаль, вона практично приєдналась до кола держав-підписантів лише після подій Революції Гідності, а не у 2000 р. На виконання завдань Резолюції РБ ООН 1325 Національним планом дій, прийнятим Україною, передбачається, зокрема, «...аналіз практик та умов забезпечення участі жінок у міжнародних миротворчих процесах, переговорних групах, багатосторонніх заходах щодо протидії зовнішнім та внутрішнім безпековим викликам та загрозам» [10]. У зв'язку із цим завданням особливої місії в гендеризації українського соціуму набуває діяльність Міністерства оборони України. Станом на початок 2018 року Міноборони країни зроблені рішучі кроки у напрямку приведення збройних сил держави у відповідність до стандартів НАТО. Багато років поспіль Альянс проводить курс на гендеризацію усіх своїх структур. У тому числі і найвищого рівня управління в НАТО. «*Оновлений План дій НАТО/РЄАП щодо імплементації політики НАТО/РЄАП з питань жінок, миру та безпеки* передбачає заходи, спрямовані на обмін кращими практиками та досвідом між державами-членами та партнерами Альянсу щодо підвищення рівня участі жінок у процесах підготовки, прийняття та виконання рішень, фінансування гендерного дослідження щодо визначення чинників радикалізації та агресивного екстремізму, а також винайдення цільових та обґрунтованих відповідей на існуючі виклики, включно з залученням жінок до захисту населення, активним співробітництвом з громадськістю, подальшою інтеграцією гендерних перспектив до ініціатив з розбудови оборонних інституцій, а також до оборонного планування на національному рівні», – зазначається у документі «Політика НАТО з імплементації Резолюції РБ ООН №1325(2000) "Жінки, мир і безпека"» [13]. Усіма вище наведеними документами передбачається особлива роль жіноцтва у формуванні *«культури миру»* як способу існування спільнот у сучасному глобалізованому світі.

У сучасній Україні відбуваються позитивні зміни, пов'язані із паритетною (гендерною) демократією, в різних сферах суспільного життя. Та все ж на особливу увагу заслуговує гендерна політика у сфері безпеки, адже держава знаходиться у стані війни. У боротьбі з російським агресором сьогодні приймають активну участь українські жінки, в тому числі і як військовослужбовці [11]. Так станом на початок 2018 р. у Збройних Силах України проходили військову службу і працювали більше 55 тисяч жінок, з них приблизно 24 тисячі є військовослужбовцями як рядового, так і офіцерського складу. За даними Міністерства оборони України на початок 2018 року участь в АТО брало понад 10 тисяч жінок [11]. Вони добре зарекомендували себе насамперед як снайперки. І ці факти корелюють з тим досвідом, який вже має така впливова міжнародна організація, як НАТО, у військах якої жінки-снайперки вважаються кращими бійцями у порівнянні з чоловіками тієї ж професії.

Реформування зачепило і найвищі управлінські структури ЗСУ. Сьогодні у Міноборони України працює спеціальна робоча група по впровадженню резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та «Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року». Серед завдань цієї групи – впровадження гендерного підходу у життєдіяльність українського війська. Планується проведення координації «...діяльності суб'єктів взаємодії, удосконалення нормативно-правової бази, зокрема у сфері військової освіти, підвищення ґендерної обізнаності особового складу та сприяння кар'єрному зростанню жінок-військовослужбовців і цивільного персоналу, досягнення цілі партнерства Україна-НАТО G 0013 «Ґендерні перспективи», інформування особового складу щодо впровадження ґендерної політики у військовому середовищі, запобігання конфліктам та насильству, логістичне забезпечення жінок-військовослужбовців...» [10].

В інтерв'ю низці українських видань Міністр оборони України Степан Полторак заявив, що в українській армії повинно служити стільки жінок, скільки забажає. «Досвід, який ми маємо із 2014 року, довів, що з першого дня агресії Росії проти України, жінки поруч з чоловіками стали до зброї. Вони пройшли по мобілізації, дехто став добровольцем, і разом з чоловіками вони виконували всі функціональні обов'язки, які тоді вимагав час. Навіть тоді, коли армія була не готова до того, щоб сприймати жінок снайперами, водіями, саперами, розвідниками» [3].

У відповідності до завдань гендеризації Збройних Сил України сьогодні внесено зміни до Переліку посад та спеціальностей, які діють в армії держави. Низка раніше недоступних для українського жіноцтва професій та посад у війську тепер стала доступною. Серед таких професій та посад спеціальності рядового, сержантського і старшинського складу, у тому числі і так звані «бойові»: водій, гранатометник, заступник командира розвідувальної групи, командир бойової машини піхоти, кулеметник, снайпер, стрілець тощо. Сьогодні «військовослужбовці-жінки можуть призначатися на всі посади, крім тих, до яких є особливі вимоги законодавства щодо охорони праці, пов'язаних з охороною репродуктивного здоров'я, а саме: посад, роботи на яких пов'язані із використанням вибухових, отруй-

них речовин, водолазними роботами, роботами, пов'язаними із безпосереднім гасінням пожеж; посад на підводних човнах та надводних кораблях (крім посад медичного та морально-психологічного забезпечення); окремих посад у підрозділах спеціального призначення» [7].

І все ж, не дивлячись на ці справді радикальні зміни в українській армії, в країні склалася парадоксальна ситуація, коли навіть закони щодо військової служби жінок, реально спрямовані на розширення їхніх прав у сфері національної безпеки та оборони держави і є фактом фемінізації силових структур країни, пишуться із застосуванням патріархатної ідеології. Л. Василенко, голова громадської організації «Юридична сотня», констатує, що на сьогодні українське законодавство не сприяє затвердженню задекларованих принципів рівних можливостей для чоловіків і жінок не в останню чергу і завдяки тій ідеології, яка закладається в його основи. Навіть закони, які регулюють відносини у сфері безпеки і оборони сучасної України, розвивають тему жінки-Берегині, жінки-матері. Отже, стверджує експертка, «проблема зовсім не в жінці з її бажанням служити. А проблема в чоловіках з їх сприйняттям, світоглядом і свідомістю» [8]. Л. Василенко вказує: «Враховуючи, що станом на 1 грудня 2017 року статус учасника бойових дій за безпосередню участь в АТО отримали 10 009 жінок питання забезпечення рівних умов служби для чоловіків і жінок має стояти в перших пунктах порядку денного реформ сектору безпеки і оборони» [8].

Небезпека домінування виключно традиційного погляду на гендерну взаємодію в постколоніальному українському суспільстві полягає не лише у тому, що небажання практичного втілення в життя цінностей паритетної демократії може стати однією з перепон на шляху України до спільного європейського простору, але і в тому, що антигендерні рухи в державі, як показала путінська політика боротьби за «исконниє скрєпи», тісно пов'язані не лише із консервативними традиціями та класичним націоналізмом, але часто і з неототалітарними та неоімперськими устремліннями. Не кажучи вже про принципову боротьбу із «озападлением» російських агресивних традиціоналістів. До процесу «озападления» вони, безумовно, відносять і все, що стосується гендерної та феміністичної проблематики. Можливо, найкрасномовнішим свідченням несприйняття модернізаційних рухів історичною Росією є слова проти російських інтелектуалів-західників, взяті сьогодні на озброєння путінськими «блюстителями скреп» [17] – рішучими противниками гендеризації життя сучасних росіян. У цьому плані одіозною подією стали заяви очільників так званої ДНР про введення покарання для жінок за «антиморальність» [6].

Гендерне питання як перегляд та перерозподіл традиційних гендерних ролей не може не зачіпати самих аксіологічних основ існування спільноти. У силу об'єктивних умов теперішнього стану існування і «проект європейської української нації, "що винаходиться заново" як вільне і відкрите ринкове суспільство, явно чи імпліцитно спирається на гендерні дискурси і нові символічні репрезентації жіночності і чоловічості, передбачає реорганізацію гендерного порядку і перевизначення гендерних ролей» [9, с. 9], – зазначає дослідниця Т. Журженко.

При аналізі суспільних процесів не варто забувати, що згуртованість спільноти значною мірою залежить і від психологічного клімату в ній. Урахування жіночих інтересів нарівні із чоловічими у сучасному світ є показником цивілізованості країни та солідарності її громадян, – стверджує американська високопосадовиця Е.-М. Слотер [16]. Вона роздумує над шляхами вирішення проблеми та пропонує досить оригінальний спосіб її розв'язання: «Найкращий спосіб поліпшити життя жінок і подолати те, що Вульферз та Стівенсон окреслили як «новий ґендерний розрив» – який вимірюється благополуччям, а не зарплатою – це закрити розрив лідерства: обрати жінку-президентку і 50 жінок-сенаторок, забезпечити рівне представництво жінок у корпоративному секторі та судовій системі. Тільки коли достатня кількість жінок здобуде владу, ми зможемо створити справедливе до жінок суспільство. Власне таке суспільство буде справедливим для усіх» [16].

Чи це справді ефективний шлях вирішення проблеми, чи лише феміністська утопія, важко оцінити сьогодні, коли таких прикладів «матріархату» не знає жодна країна світу. При тому авторка прекрасно знає реальне життя з його проблемами.

Питання довкола гендеризації українського соціуму (зобов'язання щодо створення на теренах країни гендерно збалансованого соціуму Україна взяла на себе ще в далекому 1989 р., підписавши цілу низку відповідних міжнародних угод) не повинні увесь час зводитись до суперечок щодо головного призначення жінки – дітонародження та материнства. Сьогодні проблема повинна і в Україні, і для широкого світового загалу існувати як питання про спільну відповідальність жінок і чоловіків за власну країну та найбільш ефективного вирішення завдань самореалізації особистості не залежно від статі. А при такій постановці завдпань проблеми розширюються до питань існуючих політичних режимів та владних практик певної держави. Країна у стані війни у питаннях реалізації принципів гендерної рівності та рівноправності автоматично потрапляє у складне становище щодо цього питання. З одного боку в Україні відбувається реформування гендерної політики та приведення її до стандартів ЄС та НАТО, а з іншого – питання емансипації українського жіноцтва автоматично відсуваються на задній план, актуалізуючи традиційний дискурс, де жінка – помічниця чоловіка-воїна. Цей стереотип дуже міцно закорінений у масовій свідомості. І подібні стереотипи дуже стійкі, хоча насправді у воєнні періоди значимість практичного внеску жіноцтва у життя соціуму значно зростає, бо саме жінки забезпечують його життєздатність у той час, коли чоловіки рятують спільноту від фізичного винищення. І все ж у масовій свідомості жінка залишається завжди другорядною персоною, попри те, що на її плечі по війні лягає найтяжча ноша – відбудовування мирного життя.

Висновки. Отже, формування гендерно збалансованого суспільства, побудова якого є однією з умов вписування України у спільноту країн Євросоюзу, є невід'ємною складовою державної політики країни.

Генеральний секретар ООН А. Гуттериш у 2018 р. назвав головним завданням цієї впливової міжнародної організації «дати владу жінкам», зазначивши, що сучасному світові притаманне чоловіче домінування. І ця характеристика «...стосується як урядів і державних органів, так і приватних та міжнародних організацій, таких, як ООН». А. Гуттериш відмітив: «Таким чином, головне питання гендерної рівності – це питання влади. І тому нашим головним завданням є дати владу жінкам» [1]. І додав, що між жінками та чоловіками повинна бути повна рівність. Вочевидь, для європейської української держави ця настанова теж має стати керівництвом до дії.

Список літератури:

1. Антониу Гуттериш назвал главной задачей ООН «дать власть женщинам». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://interfax.com.ua/news/video/490596.html.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн. – СПб.: Пройм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
3. В армії має служити стільки жінок, скільки бажає, – Міністр оборони України // Повага. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://povaha.org.ua/v-armiji-maje-sluzhyty-stilky-zhinok-skilky-bazhaje-ministr-oborony-ukrajiny/.
4. Див., наприклад: Грабовська І.М., Талько Т.М. Деякі реалії «європейськості» сучасної України у гендерному дзеркалі // Zwiastowac. Nauki i praktyki. Osiągnięcia naukowe, rozwyj, propozycje na rok 2016. Zakopane. – С. 32-34; Грабовська І. Сучасна українська гендерна політика у світлі євроцивілізаційних прагнень України // Українознавчий альманах. Випуск. 18. – К.: Україна, 2015. – С. 73-77; Грабовська І. Проблема жіночого політичного лідерства в сучасній Україні: соціофілософський аналіз // Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka // Zbior raportow naukowych. – Gdansk, Polska. – 2015. – P. 93-95; Грабовська І. Перспективи гендеризації сучасного українського соціуму // Українознавчий альманах. Вип. 16 – К., 2014. – С. 163-167; Грабовська І. Постколоніальна гендерна теорія в структурі соціогуманітарного знання сучасної України // Вісник національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Зб. н. праць. Серія: Історія науки і техніки. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. – № 48(1021). – С. 45-52; Грабовська І. Сучасна Україна в євроінтеграційному процесі: гендерний аспект // Визначальні виміри сучасного філософсько-антропологічного знання // Зб. наук. праць: Філософсько-антропологічні студії. – 2013. – С. 298-306; Грабовська І. Ґендерна складова європеїзації українського суспільства: реалії сьогодення, проблеми, перспективи // Українознавчий альманах. – № 11. – 2013. – С. 135-137; Грабовська І. Гендерно збалансоване суспільство як оприявлення європейського вибору України: філософсько-світоглядні проблеми // Філософсько-антропологічні читання: європейські цінності та українські реалії (до 80-ліття від дня народження О.І. Яценка). // Зб. наук. праць. «Філософські діалоги». – 2012. – К., 2012. – С. 273-280; Грабовська І. Філософсько-світоглядні аспекти реалізації принципів ґендерного мейнстримінгу в Україні // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: «Філософські науки». – Луцьк: Вид-во Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 24(221). – 2011. – С. 85-88 тощо.
5. Див., напр.: Киммел М. Гендерное общество / Майкл Киммел. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 464 с.
6. Див. про це детальніше: Грабовська І.М., Талько Т.М. Деякі реалії «європейськості» сучасної України у гендерному дзеркалі // Zwiastowac. Nauki i praktyki. Osiągnięcia naukowe, rozwyj, propozycje na rok 2016. Закопане / Zakopane 30.12.2016. – С. 32-34.
7. Для жінок у Збройних Силах України доступні у тому числі так звані «бойові» спеціальності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/news/2018/03/07/dlya-zhinok-u-zbrojnih-silah-ukraini-dostupni-u-tomu-chisli-tak-zvani-bojovi-speczialnosti/.
8. Жінці в армії місце // «Жіноча варта». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uavarta.org/2018/01/15/zhintsi-v-armiyi-mistse/.
9. Журженко Т. Гендерные рынки Украины: политическая экономия национального строительства (Gendered Markets of Ukraine: political economy of nation building) / Т. Журженко. – Вильнюс: ЕГУ, 2008. – 256 с.
10. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80.
11. Не слабка стать: в Міноборони здивували кількістю жінок в українській армії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/ne_slabka_stat_v_minoboroni_zdivuvali_kilkistyu_zhinok_v_ukrayinskiy_armiyi_n698678.
12. Нова гендерна політика в Україні: публічна консультація № 1 за участю експертів. УКМЦ 20.02.2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=I0C4oauAHvo.
13. Політика НАТО з імплементації Резолюції РБ ООН № 1325 (2000) «Жінки, мир і безпека». – [Електронний ресурс]. –Режим доступу: https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/about-nato/nato-res-1325.
14. Про затвердження Національного плану дій з ... – Верховна Рада. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/113-2016-р.
15. Резолюция 1325 (2000), принятая Советом Безопасности на его 4213-м заседании, 31 октября 2000 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_669.
16. Слотер Е.-М. Чому жінки все ще не можуть робити кар'єру на рівні з чоловіками і бути щасливими у родинному житті / Енн-Марі Слотер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/textynewseditor/read/62554/Chomu_zhinky_vse_shhe_ne_mozhut_robyty.
17. Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. Друге видання / Лариса Якубова. – Київ: ТОВ «Видавництво "Кліо"». – 2018.

Грабовская И.Н.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ЕВРОСТАНДАРТЫ И УКРАИНСКАЯ ГЕНДЕРНАЯ ПОЛИТИКА: ТОЧКИ ПЕРЕСЕЧЕНИЯ

Аннотация
Анализируется процесс гендеризации украинского социума в соответствии со стандартами гендерной политики Евросоюза. Специальное внимание уделено проблемам утверждения гендерной (паритетной) демократии в Вооруженных Силах Украины. Обосновывается актуальность проблематики в связи с ускоренными процессами реорганизации социума в гендерном аспекте и фактическим отсутствием соответствующих исследований по этому вопросу в украинской современной социогуманитаристике. Делаются выводы о необходимости гендерной политики в связи с евроинтеграционными устремлениями Украины.
Ключевые слова: гендерная политика, паритетная демократия, евростандарты, Вооруженные Силы Украины, НАТО, Резолюция 1325 РБ ООН, Украина.

Grabovska I.M.
National Taras Shevchenko University

EUROPEAN STANDARDS AND UKRAINIAN GENDER POLICY: CROSSING POINTS

Summary
The article analyzes the process of genderization of the Ukrainian society in accordance with the standards of gender policy of the European Union. Special attention is paid to the problems of establishing a gender (parity) democracy in the Armed Forces of Ukraine. The author determines the urgency of these problems in connection with the speed of the processes of reorganization of society in the gender issue and the actual lack of relevant research in modern Ukrainian socio-humanitarian studies. The article makes conclusions about the necessity of gender policy in the light of Ukraine's European integration aspirations.
Keywords: gender policy, parity democracy, European standards, the Armed Forces of Ukraine, NATO, Resolution 1325 RB, Ukraine.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.841(340.5)

КОРУПЦІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПОРІВНЯЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Тимчук О.Л.
Запорізький національний технічний університет

В статті дається загальна порівняльно-кримінологічна характеристика поширення корупції в різних державах та регіонах планети. Використані дані міжнародної неурядової організації «Transparency International» щодо корумпованості країн світу. Проаналізовані масштаби корупції в державах різних цивілізацій (культур). Увага зосереджена на зіставленні рівня корупції з ключовими показниками соціально-економічного та політико-правового розвитку держав світу. Встановлена кореляція між корумпованістю країн та такими індикаторами, як індекс демократичності, ВВП на д.н., свобода ЗМІ, соціальний капітал, незалежність судової влади, ступінь релігійності населення тощо.
Ключові слова: корупція, кримінологія, цивілізація, політичний режим, економічний розвиток, кореляція.

Постановка проблеми. Одним з негативних соціальних явищ сучасного світу є корупція, негативний вплив якої на економіку, соціальну сферу, культуру та суспільний розвиток багатьох держав є дуже відчутним. Ефективна антикорупційна стратегія передбачає як належне наукове підґрунтя, так і вивчення стану і тенденцій поширення корупції у сучасному світі.

Аналіз останніх публікацій. В українській науковій літературі наявні численні дослідження різних аспектів корупції як в нашій державі, так і у світі в цілому. Переважно йдеться про дослідження кримінально-правового або кримінологічного характеру (М. Мельник, О. Бусол, Ю. Орлов та ін.). Натомість практично відсутні порівняльні кримінологічні дослідження корупції у світі.

Мета статті. З огляду на вищезазначене, головною метою публікації є загальна порівняльно-кримінологічна характеристика поширеності корупції в державах і регіонах світу, а також спроба встановлення кореляції між рівнем корумпованості держав та основними соціально-економічними та політико-правовими індикаторами з метою виявлення відповідних закономірностей.

Викладення основного матеріалу. Зазвичай під корупцією розуміють суспільно небезпечне явище у сфері політики або державного управління, яке виражається в умисному використанні особами, що здійснюють функції представників влади, а також знаходяться на державній службі, свого службового становища для протиправного отримання майнових і немайнових благ у будь-якій формі, а також підкуп цих осіб. Хоча корупція є універсальним явищем, притаманна всім державам світу, її масштаби значно різняться. Міжнародна неурядова організація «Transparency International» щорічно публікує рейтинг корумпованості держав світу. Ця організація використовує широке розуміння корупції як будь-якого зловживання державною владою (службовим становищем) з метою особистої вигоди. Такий підхід до корупції придатний для порівняння її проявів в різних державах світу незалежно від конкретної юридичної оцінки різних форм корупції за національним законодавством, хоча переважно йдеться про дачу/отримання хабарів. Так званий індекс сприйняття корупції «Transparency International» ґрунтується на її оцінках підприємцями, населенням та незалежними експертами різних установ. За цією шкалою держави отримують від 0 (тотальна корумпованість) до 100 балів (корупції взагалі немає) [1]. При індексі до 30 балів корупція в державі є тотальною, від 30 до 50 – високою, від 50 до 70 – середньою, від 70 до 90 – низькою, від 90 балів і вище – дуже низькою.

Дані цієї авторитетної міжнародної організації широко використовуються для оцінки реального рівня корупції в різних державах, натомість офіційна статистика відповідних держав такого значення не має, оскільки «офіційні дані про корупцію відображають лише активність правоохоронних органів у протидії цьому явищу, але не реальний рівень корупційної злочинності. Тож статистична інформація не повинна автоматично сприйматися як надійний вимірник рівня корупції. Офіційна статистика щодо корупційних злочинів може бути однаково як індикатором рівня корупції, так й індикатором активності правоохоронних органів» [2, с. 224]. О. Бусол вважає, що ключовими критеріями оцінювання можна вважати: реальний стан корупції (поширеність); сприйняття корупції населенням; ефективність заходів протидії корупції [3, с. 14].

У першу чергу слід порівняти поширеність корупції в державах, які належать до різних цивілізацій, тобто найбільших локальних соціальних спільнот, що відрізняються насамперед культурно-релігійними особливостями. У цьому зв'язку доцільно використати класифікацію відомого американського вченого С. Гантінгтона (хоча вона і небезспірна та зазнає критики), який виділяє в сучасному світі такі вісім цивілізацій: західна (заснована на протестантизмі та католицизмі), латиноамериканська (синтез західної та місцевих національних культур), японська (представлена лише Японією), індуїстська (Індія та Непал), сінська або конфуціанська (Китай, Тайвань, Корея, Сінгапур, В'єтнам), ісламська (країни з переважаючим мусульманським населенням), право-

славна (РФ, Україна, Білорусь, Молдова, Сербія, Македонія, Чорногорія, Болгарія, Румунія, Греція і Кіпр) та африканська (немусульманські держави Африки на південь від Сахари; перебуває у стадії формування). Буддистські держави Південно-Східної Азії (Таїланд, М'янма, Шрі-Ланка, Камбоджа тощо) являють собою специфічний культурний ареал, який С.Гантінгтон не виділяє в окрему цивілізацію. Особливою соціокультурною спільнотою є також колишні британські колонії у Вест-Індії [4, с. 47-60].

Аналіз даних рейтингу «Transparency International» засвідчує, що найменш корумпованими є держави західної цивілізації (Західна Європа, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія), що в цілому не є дивним. Так, найнижча у світі корупція в Данії (90 балів), Новій Зеландії (90 балів), Фінляндії (89 балів), Швеції (88 балів) та Швейцарії (86 балів). Помірна корупція в Японії (73 бали) та в більшості держав Вест-Індії. Далі йдуть держави сінської цивілізації із середнім балом; індекс корупції вище середнього також і в Індії (40 балів). Корупція вище середнього також і в державах Латинської Америки. В державах інших цивілізацій рівень корупції в цілому є значно вищим. Найкорумпованішими є мусульманські держави (максимум – Сомалі, мінімум – ОАЕ) та держави Африки (максимум – Південний Судан, мінімум – Ботсвана). Індекс корупції в державах Африки на південь від Сахари складає 32 бали. Найвищий у світі індекс прийняття корупції в таких державах, як Сомалі (8 балів), Південний Судан (12 балів), Сирія (14 балів) та Афганістан (15 балів). Такі відмінності пояснюються дією цілої низки факторів, в першу чергу різними культурними цінностями, станом економічного розвитку, а також особливостями політико-правового розвитку відповідних держав.

Проте слід зазначити, що значні відмінності у рівні корумпованості існують і між державами західної цивілізації. Теоретичною спробою пояснення такої відмінності є підхід, згідно з яким одним з найефективніших антикорупційних чинників є особливості протестантської культури. Прихильники такого підходу навіть вважають, що слід говорити про корумпованість не держав, а народів, оскільки саме культура того чи іншого народу визначає його корумпованість. Звертається увага на наступну ієрархію: найменш корумпованими є протестантські народи Заходу, потім йдуть католицькі народи півдня Європи та Латинської Америки, далі – мусульмани і народи Азії, і, нарешті, наприкінці цього переліку – найбідніші народи Африки та нації з православним і атеїстичним менталітетами [5]. І дійсно, з першої десятки найменш корумпованих держав світу вісім є саме протестантськими (в Люксембурзі переважають католики, в Сінгапурі – буддисти та конфуціанці). Водночас найкорумпованіші західні держави – православні (Греція) або католицькі (Італія). В Центрально-Східній Європі найвища корупція також саме в мусульманських (Албанія, Косово), православних (Румунія, Сербія, Македонія, Болгарія) або православно-мусульманських (Боснія і Герцеговина) державах, а найнижча – в протестантських (Естонія) та католицьких (Чехія, Словенія, Угорщина, Латвія).

Але все ж видається перебільшенням вважати саме релігійний фактор основною причиною високого/низького рівня корупції, оскільки непросто простежити прямий зв'язок цього чинника з корупцією. Так, якщо взяти 30 держав світу з найнижчим рівнем корупції, то серед них лише 17 протестантських, а, по-друге, важливе значення мають і соціально-економічні показники, ефективність державного управління, реалізація антикорупційної політики. Це видно хоча б із того прикладу, що католицькими країнами є, з одного боку, Австрія, рівень корупції в якій значно нижчий, ніж на протестантській Ямайці, та, з іншого боку, Аргентина, корупція в якій вища, ніж в бідній мусульманській Буркіна-Фасо. В католицькій Італії корупція така ж (50 балів), як і на индуському Маврикії. З десятки найбільш корумпованих держав світу сім – ісламські автократії (Сомалі, Судан, Сирія, Ємен, Лівія, Афганістан, Гвінея-Бісау), а ще три – це тоталітарна комуністична КНДР, квазісоціалістична авторитарна Венесуела та дуже бідний авторитарний Південний Судан, в якому переважають християни [6; 7].

Високий рівень корупції в більшості пострадянських держав обумовлений, як і ступінь їх демократичності, переважно цивілізаційною приналежністю та олігархічною моделлю економіки, а не рівнем соціально-економічного розвитку. Висока корумпованість православних держав – в першу чергу Росії – слушно пояснюється культурними традиціями Візантії та Російської імперії (панування держави над особою та суспільством, колективізм, авторитаризм, патерналізм, зневага до прав і свобод людини). Позитивний європейський вплив та послідовна антикорупційна стратегія сприяють зниженню корумпованості. Тому не дивно, що найнижча на пострадянському просторі корупція в державах Балтії (особливо – в Естонії) та в Грузії, а найвища – у таких відвертих автократіях султаністського типу, як Туркменістан та Узбекистан. Слід зазначити, що в Україні рівень корупції дуже високий (30 балів), що відповідає рівню таких «передових» держав, як Сьєрра-Леоне та М'янма. Численні соціологічні та кримінологічні дослідження також підтверджують оцінки цієї міжнародної організації [8; 9].

Наведені міркування підтверджуються досвідом інших держав. Наприклад, авторитарні тенденції та поступова олігархізація влади в Македонії, яка є офіційним кандидатом на членство в ЄС, за останні роки призвела до суттєвого зростання в ній корупції, за індексом якої ця балканська держава опинилась на рівні Ефіопії (35 балів). В інших державах-кандидатах на вступ до ЄС індекс корупції також доволі високий (Албанія і Боснія – по 38 балів, Косово – 39 балів, Сербія – 41 бал). Суттєвого прогресу на цьому шляху досягла лише Чорногорія (46 балів). Цікаво, що в авторитарній Білорусі ситуація із корупцією за останні десять років значно покращилась (44 бали) і її індекс став нижчим, ніж у Болгарії, яка є членом ЄС (43 бали). В Угорщині ж навпаки, за останні кілька років індекс корупції зріс з 55 до 45 балів. Причина цього полягає в авторитарних тенденціях, обмеженнях свободи преси та незалежності судової влади при чинному прем'єр-міністрі В. Орбані.

Загальна тенденція розвитку держав світу полягає в тому, що зі зростанням рівня доходів (ВВП на д.н.) та демократичності рівень корупції суттєво знижується [10]. Водночас наявність лише одного з цих чинників (заможності або демократичності) не забезпечує сама по собі низького рівня корупції. Про це свідчить, зокрема, середній або вище середнього рівень корупції в окремих багатих, але авторитарних державах Перської затоки (Бахрейн, Оман, Кувейт, Саудівська Аравія). Деякі показники є доволі несподіваними, засвідчуючи відсутність лінійної детермінації явищ у соціально-політичній сфері. Так, в Грузії корупція нижча, ніж в значно заможніших Південній Кореї та Саудівській Аравії. В небагатій авторитарній мусульманській Йорданії корупція така ж, як і в демократичній європейській Греції; в авторитарній африканській Руанді така ж, як і в заможній демократичній Південній Кореї. Це підтверджує, зокрема тезу про те, що саме по собі економічне зростання та наявність демократичних інституцій без належної політики уряду та зусиль громадянського суспільства автоматично не забезпечує низького рівня корупції. Цікавим як в політичному, так і в кримінологічному аспектах є факт помірної корупції (67 балів) в бідному та авторитарному Бутані. Індекс корупції в цій відсталій гімалайській державі знаходиться на рівні Чилі та випереджає Португалію.

Існує висока позитивна кореляція між демократичністю держави та її корумпованістю (r + 0,72; n=162), а також із ВВП на д.н. (r + 0,73; n=173). Наприклад, з поміж держав із низьким та дуже низьким рівнем корупції (індекс вище 70 балів) всі мають демократичні політичні режими. Серед двадцяти найкорумпованіших держав світу немає жодної демократії і лише в двох (Гаїті та Ірак) існують гібридні політичні режими. З іншого боку, серед десяти держав з найбільш репресивними політичними режимами (КНДР, Сирія, Саудівська Аравія, Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан, Демократична республіка Конго, Чад, ЦАР, Екваторіальна Гвінея) в усіх, окрім Саудівської Аравії, високий або дуже високий рівень корупції. У цьому зв'язку в принципі можна погодитись із А.Мішиним у тому, що «...сам по собі демократичний режим не є гарантією від корупції, але його відсутність робить її неминучим елементом політичного і економічного життя» [11]. Тому лише частково слушною є думка Ю.Орлова про те, що демократичні політичні режими, на відміну від авторитарних, продукують переважно ненасильницьку політичну злочинність, включаючи політичну корупцію [12, с. 79].

Важливо зазначити, що реальний рівень корупції та її сприйняття населенням країни можуть суттєво відрізнятися. Це стосується навіть розвинутих держав. Так, 68% громадян ЄС вважають корупцію поширеним явищем в своїх державах, натомість лише 2% особисто піддавались корупції, а 3% були свідками корупційних діянь [13]. Схожа ситуація в багатьох державах Латинської Америки. Наприклад, в Чилі об'єктивно корупція така ж низька, як і в Уругваї. Натомість в Уругваї лише п'ята частина опитаних респондентів вважають, що в їх державі поліція та обрані представники влади є корумпованими, в той час як в Чилі 68% опитаних кажуть про зростання корупції за останній рік та недостатній рівень зусиль влади по боротьбі із нею. При цьому в Гватемалі так вважають лише 28% опитаних (індекс корупції 28 балів). За останній рік лише 22% жителів цих держав давали хабарі чи подарунки чиновникам, натомість в Бразилії – 11%, а в Аргентині – 16%. Натомість індекс сприйняття корупції в Уругваї – 71 бал, в Чилі – 67 балів, а в Аргентині – всього 36 балів [1].

З пострадянських держав членів ЄС найбільших успіхів у протидії корупції досягла Естонія, яка навіть не створювала спеціальних антикорупційних органів, проте створення окремого суду може бути виправданим, якщо рівень довіри до судової системи є низьким. Повною мірою це стосується і України [14]. З держав ЄС такі суди функціонують в Хорватії, Словаччині та Болгарії, які за останні п'ять років досягли певного прогресу на шляху протидії корупції, проте він не є настільки переконливим. Найменш корумпована із держав, в яких функціонує антикорупційний суд, це Ботсвана (61 бал, що на рівні Словенії, Польщі та Ізраїлю).

Україна входить до п'ятірки держав, де більшість опитаних переконані, що звичайні люди нічого не можуть зробити у боротьбі з корупцією. Позитивно на таке питання відповіли лише 14% опитаних українців (такий самий показник в Угорщині). Ще менше таких людей у Чехії (12%) та в Білорусі (10%). Найбільше оптимістів щодо таких можливостей мешкає в Бразилії (83%), Гренландії (83%), в Коста-Ріці, Парагваї та Португалії (в усіх трьох – по 82%). Цікаво, що 87% опитаних українців вважають, що уряд погано бореться із корупцією. Вищі показники у світі зафіксовано лише в Ємені (91%) та на Мадагаскарі (90%). Найбільше впевнених у протилежному мешкають в Таїланді (72%), Індонезії (64%) та Гондурасі (55%) [15]. При цьому цікаво, що індекс сприйняття корупції в Гондурасі складає 29 балів, в Таїланді та Індонезії – 37 балів. І лише в Індонезії спостерігається незначна позитивна динаміка у зниженні корупції за останні 5-7 років. В поширеності корупції в державному секторі впевнені більше 60% опитаних жителів Молдови, Ємену, Лівану, Ліберії та Венесуели. Найкраще сприйняття державного сектора як некорумпованого відзначають респонденти в Німеччині (6%), Швейцарії та Швеції (по 8%), Австралії (10%) та Нідерландах (11%). За даними експертів «Transparency International» в Ємені більше 75% опитаних давали хабарі за останні 12 місяців під час контакту з публічними службовцями, натомість в більшості розвинутих держав, а також в Ботсвані, Йорданії, Кабо-Верде та на Маврикії, цей показник не перевищує 5%. Цікаво, що більшість опитаних респондентів у різних державах світу найбільш корумпованими органами називають поліцію та обраних чиновників. За даними вибіркового дослідження на замовлення компанії EY EMEIA, проведеного у 2017 р. серед респондентів у 41 державі світу, на запитання про те, чи широко поширені корупція/хабарництво в їх країні, найбільше позитивних відповідей дали опитані бізнесмени та менеджери саме в Україні (88%), далі несподівано йдуть Кіпр (82%) та Греція (81%). Найменше згодних із цим в Данії (6%) [16].

Результати дослідження Д. Аджемоглу та Д. Робінсона доводять, що як бідності, так і корупції сприяють екстрактивні політичні (засновані на владі однієї особи або вузької групи осіб) та екстрактивні економічні інститути суспільства (створені для відбирання доходів в однієї суспільної групи на користь іншої) [17, с. 67-75]. Іншими словами, ефективно функціонуюча ринкова економіка у поєднанні із ліберальною демократією (насамперед верховенством права) є найкращими запобіжниками проти корупції і, навпаки, планова економіка або недосконала ринкова в поєднанні із олігархічною політичною системою, а тим більше явно репресивним політичним режимом, є розсадниками корупції. Хоча зв'язок цих чинників (складових) не є лінійним: в демократичній Індії корупція така ж, як і в комуністичному Китаї, економіка якого, проте, є значно більш ефективною. Якщо проаналізувати узагальнені дані чотирьох ключових рейтингів свободи держав світу (економічна свобода, індекс демократії «Freedom House» і «Economist Intelligence Unit» та індекс свободи преси), то напрошується однозначний висновок про те, що саме держави з найбільшою економічною та політичною свободою мають найкращий «імунітет» проти корупції (Ірландія, Нова Зеландія, Нідерланди, Швеція, Норвегія та ін.). Вірно і протилежне.

За результатами проведеного нами дослідження кореляція між індексом сприйняття корупції та деякими соціокультурними та політико-правовими індикаторами складає: із довірою як виявом соціального капіталу r + 0,554 (n=70), із незалежністю судової влади (за даними Всесвітнього економічного форуму) r + 0,84 (n=135), із ступенем релігійності (позитивна відповідь на питання «Чи вірите Ви в Бога?»), r – 0,67 (n=41), із важливим та дуже важливим значенням релігії в житті r – 0,45 (n=60), із індексом свободи преси r – 0,54 (n=176), із дистанційованістю влади в концепції Г.Хофстеде r – 0,64 (n=101) [18; 19; 20; 21].

Загальні висновки. 1. Корупція як негативне соціальне явище поширена у всіх державах світу, але її конкретний рівень значно варіюється в різних країнах та регіонах планети. Використовуючи дані «Transparency International» можна стверджувати, що найнижчий рівень корупції в розвинутих державах західної цивілізації, а також в Сінгапурі та Японії. Низька корупція також в більшості демократичних держав Вест-Індії, що значною мірою пояснюється впливом британської політико-правової традиції. Низька або помірна корупція в деяких заможних державах Східної та Південно-Східної Азії (Південна Корея, Гонконг, Тайвань), Близького Сходу (Ізраїль, Катар, ОАЕ), окремих державах Центральної Європи (Естонія, Польща), Латиської Америки (Уругвай, Чилі) Африки (Ботсвана, ПАР, Кабо-Верде).

2. Найвищий рівень корупції притаманний бідним та авторитарним державам Африки та Азії. Найкорумпованішими є країни мусульманської, африканської та православної цивілізацій (культур). Із розвинутих західних держав найвища корупція в Греції та в Італії, що можна пояснити культурно-ментальними особливостями населення та слабкими зусиллями влади.

3. Ключовими антикорупційними факторами є культурні особливості населення і еліти (цінності), заможність держави (високий ВВП на д.н.), інклюзивні економічні та політичні інститути, демократичний політичний режим, ефективне державне управління, наявність вільних ЗМІ.

4. Демократичні держави в цілому є менш корумпованими, ніж авторитарні та тоталітарні. Рідкісні виключення становлять заможний авторитарний Сінгапур, в якому майже відсутня корупція та відносно демократична, але дуже корумпована і бідна Папуа-Нова Гвінея. Високий рівень ВВП на д.н. автоматично не зменшує корупції, що підтверджується прикладом багатьох держав: величезна корупція у заможній Екваторіальній Гвінеї, але помірна у небагатих Руанді та Гренаді.

5. За рівнем корупції (30 балів) Україна знаходиться на рівні Сьєрра-Леоне, яка входить до десятки найбідніших держав світу. Ця ситуація пояснюється в першу чергу зацікавленістю у збереженні такої ситуації олігархічного керівництва держави, інтересами численних чиновників та особливостями культури населення, успадкованими з часів Російської імперії та СРСР.

Список літератури:

1. Corruption Perceptions Index 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016#table.
2. Кримінологія: підручник / А.М. Бабенко, О.Ю. Бусол та ін.; за заг. ред. Ю.В. Нікітіна, С.Ф. Денисова, Є.Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Х.: Право, 2018. – 416 с.
3. Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / О.Ю. Бусол. – Київ, 2015. – 39 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М.: АСТ, 2005. – 603 с.
5. Взятки: решение проблемы коррупции в России [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://calvinism.ru/corrupt.htm.
6. Democracy Index 2017: «Free speech under attack» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy_Index_2017.pdf.
7. Freedom in the world 2018. Democracy in Crisis [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2018_Final_SinglePage.pdf.
8. Річний звіт Transparency International Україна за 2017 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/10/Richnyi-zvit-TI-Ukraina-2017.pdf.
9. Саінчин О.С. Індекси сприйняття протидії корупції в Україні та можливі кроки її подолання // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. – 2016. – Випуск 6. – Том 3. – С. 129-133.
10. GDP per capita, PPP (current international $) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD.

11. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник. – 11-е изд., испр. и доп. – М., 2004. – 512 с.
12. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: дисерт. … д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Ю.В. Орлов. – Харків, 2016. – 290 с.
13. Мініч Р. Боротьба з корупцією: чого вчить досвід ЄС [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/07/3/7083870/.
14. Голуб А. Фантомна радість // Український тиждень. – 2018. – № 24(552). – С. 8-9.
15. Global corruption barometer: citizens' voices from around the world [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.transparency.org/news/feature/global_corruption_barometer_citizens_voices_from_around_the_world.
16. EY EMEIA Fraud Survey 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ey.com/FIDS.
17. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають / Пер. з англ. О. Дем'янчука. – К.: Наш Формат, 2016. – 440 с.
18. World Values Survey / Wave 6 (2010–2014) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp.
19. Judicial independence [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reports.weforum.org/pdf/gci-2017-2018-scorecard/WEF_GCI_2017_2018_Scorecard_EOSQ144.pdf.
20. Reporters Without Borders. World Press Freedom Index 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rsf.org/en/ranking/2018.
21. Compare countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries.

Тимчук А.Л.
Запорожский национальный технический университет

КОРРУПЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: СРАВНИТЕЛЬНО-КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация
В статье дается общая сравнительно-криминологическая характеристика распространения коррупции в разных государствах и регионах планеты. Использованы данные международной неправительственной организации Transparency International» о коррумпированности стран мира. Проанализированы масштабы коррупции в государствах разных цивилизаций (культур). Внимание сосредоточено на сопоставлении уровня коррупции с ключевыми показателями социально-экономического и политико-правового развития стран мира. Установлена корреляция между коррумпированностью государств и такими индикаторами, как индекс демократичности, ВВП на д.н., свобода СМИ, социальный капитал, независимость судебной власти, степень религиозности населения и др.
Ключевые слова: коррупция, криминология, цивилизация, политический режим, экономическое развитие, корреляция.

Timchuk A.L.
Zaporozhye National Technical University

CORRUPTION IN THE MODERN WORLD: COMPARATIVE-CRIMINOLOGICAL ANALYSIS

Summary
The article gives a general comparative and criminological characteristic of the spread of corruption in various states and regions of the world. For such a comparison, data from the reputable international non-governmental organization «Transparency International» are used. The scale of corruption in the states of different civilizations (cultures) is analyzed. Attention is focused on comparing the level of corruption with the key indicators of socio-economic and political and legal development of the countries of the world. There is a correlation between the corruption of countries and indicators such as the index of democracy, GDP per capita, media freedom, social capital, the independence of the judiciary, the degree of religiousness of the population, etc.
Keywords: corruption, criminology, civilization, political regime, economic development, correlation.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.242.4+004.056

ЗАХОДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: ГАЛУЗЕВІ ПРОБЛЕМИ ТЕПЛОПОСТАЧАННЯ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Зиза О.О., Григоренко Р.О.
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

У статті розглядається необхідність формування конкурентного середовища у галузі теплопостачання України. Доводиться існування кризового становища галузі і обґрунтовується зміна відносин власності для його подолання. В межах реформування галузі також розглядається її кібербезпека. Обґрунтовується необхідність оперативного реагування на загрози інформаційній безпеці галузі як об'єкту критичної інфраструктури. Досліджено заходи економічної політики щодо формування інформаційної безпеки та реформування відносин власності галузі теплопостачання.
Ключові слова: теплопостачання, економічна політика, кібербезпека, конкуренція, власність.

Постановка проблеми. Галузь теплової енергетики України перебуває сьогодні у кризовому становищі, що негативно впливає на рівень енергетичної і національної безпеки країни. Основні фактори, котрі мають вагомий вплив на кризову ситуацію у галузі – це зношений стан об'єктів теплової енергетики, застарілий житловий фонд, що спричиняє великі втрати тепла при виробництві, споживанні і транспортуванні. Недосконале законодавство та система ціноутворення значно стримують заходи щодо підвищення енергоефективності. Нестача інвестиційних коштів для модернізації основних фондів теплової енергетики та житлового фонду не дозволяє реалізувати сучасні технології в цій сфері. Як результат якість забезпечення населення і промисловості тепловою енергією є наднизькою, часто зустрічаються відключення споживачів від гарячого водопостачання, температура в житлових приміщеннях знижується нижче встановлених норм, в окремих містах відбуваються навіть системні кризи, які призводять до порушення роботи системи життєдіяльності населення.

Тому назріває необхідність реформування економічних відносин в галузі заходами економічної політики. Зокрема підтримку конкурентних відносин, які можуть встановитися у разі гармонізації прав власності.

Крім того, реалізація економічної політики в галузі теплопостачання відбувається через забезпечення країни, як економічного суб'єкта, тепловою енергією, тим самим опосередковано забезпечення соціально-економічної стабільності і гідного рівня життя населення, тобто національної безпеки загалом. В межах останньої гостро стоїть проблема підтримки інформаційної її складової. Адже сфера теплової енергії належить до об'єктів критичної інфраструктури держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням реформування галузі теплопостачання присвячено чимало досліджень, зокрема слід виділити доробок Шевцова А.І., Бараннік В.О., Земляного М.Г., Ряузової Т.В. [1], Гелетухи Г.Г. [3]. Щодо дослідження інформаційної безпеки даної галузі як об'єкту критичної інфраструктури, то вони переважно несуть інформаційний характер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Галузь теплопостачання вимагає реформування, а також є об'єктом критичної інфраструктури, захист кібербезпеки якого є надзвичайно важливим та актуальним питанням на даному етапі. Тому важливо комплексно дослідити ситуацію у даній галузі.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є провести, оцінити можливість впровадження конкурентних відносин у даній галузі задля покращення рівня ефективності її функціонування, а також проаналізувати стан інформаційної безпеки галузі теплопостачання в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Галузь теплопостачання це частина енергетичного сектору економіки України. Наразі в Україні наявні наступні системи теплопостачання:

- об'єкти генерації теплової енергії (ТЕЦ, ТЕС, АЕС, централізовані опалювальні котельні, промислово-опалювальні котельні окремих підприємств, вторинні енергоресурси, нетрадиційні та відновлюваніджерела енергії);
- об'єкти передачі і розподілу теплової енергії споживачам(магістральні теплові мережі, теплові пункти, місцеві розподільчі мережі);
- система управління і регулювання постачання теплової енергії.

Основними споживачами теплової енергії є житлово-комунальний сектор (44%), промисловість (35%) та інші галузі економіки (близько 21%) [1].

Через те, що ринок теплопостачання в Україні весь час свого існування знаходиться в монополістичний системі, це сприяло появі неефективного законодавчого регулювання даної галузі та постановці таких проблемних питань, як:

- відсутність умов для створення конкуренції у сфері теплопостачання;
- високі ціни на теплову енергію;
- зношеність основних фондів, високі втрати, низька ефективність;

Таблиця 1

Особливості функціонування ринку теплової енергії в окремих країнах ЄС

Країна	Ринок теплової енергії без тарифного регулювання		
	Опис ринку	Орган нагляду	Особливості тарифів/цін
Німеччина	Тарифи на теплову енергію не регулюються, а формуються на конкурентному ринку. Законодавство в секторі: Закон "Про стимулювання ВДЕ в секторі теплової енергії"; Постанова "Про загальні умови постачання тепла".	Загальний нагляд: *Департамент з питань конкуренції*. Федеральне агентство Bundesnetzagentur виконує регулювання *тільки* в секторі електричної енергії та природного газу.	Стандартної методики встановлення тарифів на теплопостачання немає.
Великобританія	Тарифи на теплову енергію встановлюються самими виробниками на конкурентному ринку теплової енергії. При цьому постачальники *не зобов'язані* публікувати дані про ціни або розкривати цю інформацію будь-якій третій стороні.	Загальний нагляд: *Департамент з питань конкуренції та ринків*. Управління ринків газу та електроенергії (неміністерський урядовий підрозділ та незалежний *регуляторний орган*) відповідає за реалізацію державного механізму стимулювання виробництва теплової енергії.	Уряд *стимулює виробництво тепла*.

Джерело: [2]

· недостатність власних фінансових ресурсів підприємств;

· відсутність стимулів для підвищення ефективності виробництва.

· Існування бар'єрів для доступу до тепломереж незалежних виробників.

· відсутність/ недостатність інвестицій, як наслідок недосконалості існуючих механізмів тарифоутворення («собівартість +6%) [3].

Для обґрунтування необхідних, на нашу думку, змін у даній галузі слід звернутися до зарубіжного досвіду.

Аналізуючи таблицю 1 можна зробити висновки, що конкурентний ринок в галузі теплопостачання – досить обґрунтована та перспективна ідея. Котра дає змогу державі повністю або частково відійти від регулювання даної сфери та спрямувати всі свої ресурси в інші напрями.

Вагома кількість країн Європейського Союзу ввели прозорий механізм приєднання незалежних виробників до тепломереж, таким чином зменшивши дискримінаційну політику в даній галузі. Загалом в Європейських країнах можна виділити чотири основні типи власності на об'єкти комунальної теплоенергетики:

· повністю знаходяться у державній власності;

· повністю знаходяться у приватній власності;

· змішана форма власності та управління – державно-приватна;

· неприбуткові кооперативи у комунальній власності.

Аналіз наявних даних свідчить про тенденцію приватизації систем централізованого теплопостачання, як у західноєвропейських країнах, так і у Центральній та Східній Європі. На сьогодні в різних країнах ЄС частка приватних форм власності в цьому секторі складає близько 40% [2].

В Україні цей показник знаходиться близько мінімуму, та об'єкти комунальної теплоенергетики знаходяться повністю у державній власності. І тому тут існує наступна ситуація в сфері теплопостачання: (див. рис. 1).

Як видно з рисунку 1, дана сфера повністю монополізована державою – це забезпечує ефективну політику безпеки, але знижує рівень функціонування підприємств, через недостатню мотивацію до покращення наданих послуг.

На рисунку два можна спостерігати ситуацію, в котрій буде перебувати ринок при переході до конкурентного типу ринку. В такому випадку відбуваються структурні зміни у власності підприємств. З введенням цієї системи у сфері надання послуг теплопостачання з'являється можливість для функціонування приватних підприємств, що сприяє покращенню рівня якості наданих послуг та росту ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів.

Опосередковано дану мету переслідує і Концепція реалізації державної політики у сфері теплопостачання, прийнята у серпні 2017 року, а саме «надійне забезпечення споживачів послугами з теплопостачання, забезпечення енергетичної незалежності та безпеки України; зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, поліпшення фінансово-економічного стану підприємств, запровадження прозорої ефективної системи розрахунків між споживачем та надавачем послуг, створення умов та стимулювання залучення інвестицій у сфері теплопостачання» [4].

Рис. 1. Існуюча ситуація на ринку теплопостачання України [3]

Рис. 2. Ситуація після впровадження конкурентного ринку тепла [3]

Звичайно, наявність приватної власності сприяє розвитку галузі, проте, якщо торкнутися питання інформаційної безпеки галузі теплопостачання, то основна загроза тут криється у кібербезпеці даної галузі як об'єкту критичної інфраструктури держави. Для підтвердження у 1 півріччі 2017 року найбільше атак було здійснено на 43,4% комп'ютерів енергетичних компаній (в той час як в середньому за іншими галузями це співвідношення складає 31,2%). А також на енергетику та комунальні служби здійснювалося відповідно 4,9% і 3,9% усіх атак [5].

Тому ми вважаємо, що повністю передати у приватні руки підприємства галузі небезпечно саме з точки зору інформаційної безпеки. Оскільки саме держава несе відповідальність за безпеку об'єктів критичної інфраструктури і повинна тримати усі важелі впливу особливо у інформаційній частині даного питання.

Тому, на нашу думку, своєчасним є прийнятий у жовтні 2017 року Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [6]. У цьому документі зазначається, що «відповідальність за забезпечення кіберзахисту комунікаційних і технологічних систем об'єктів критичної інфраструктури, захисту технологічної інформації відповідно до вимог законодавства, за невідкладне інформування урядової команди реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA про інциденти кібербезпеки, за організацію проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки на таких об'єктах покладається на власників та/або керівників підприємств, установ та організацій, віднесених до об'єктів критичної інфраструктури».

Крім того Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 року було схвалено Концепцію створення державної системи захис-

Таблиця 2

Особливості забезпечення інформаційної безпеки критичної інфраструктури в окремих країнах ЄС

Країна	*Інформаційна безпека критичної інфраструктури*		
	Законодавчі акти	**Органи регулювання**	**Випадки загроз і середній збиток**
Німеччина	«Стратегія кібербезпеки для Німеччини» (Cyber Security Strategy for Germany) Директива Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 року про ідентифікацію і визначення європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту від 08.12.2008 № 2008/114/ЄС, Європейський Союз Директива ЄС щодо мережі та інформаційних послуг (NIS)	Федеральний офіс інформаційної безпеки Міністерства внутрішніх справ (Bundesamt fьr Sicherheit in der Informationstechnik, BSI) Національний центр кіберреагуваня (Nationales Cyber-Abwehrzentrum, NCAZ) Національна рада кібербезпеки Федеральної асоціації інформаційних технологій і нових засобів комунікації (BITKOM) Альянс за кібербезпеку (Alliance for Cyber Security)	Влітку 2017 року група хакерів здійснила атаку на компанію «NetCom BW» – регіонального телекомунікаційного провайдера, який надає послуги 43 тис. чоловік у федеральній землі Баден-Вюртемберг на південному заході Німеччини, що є дочірньою компанією «EnBW» – однією з найбільших енергетичних компаній Німеччини. Середній збиток на компанію 7,84 млн. дол.
Великобританія	«Стратегія кібербезпеки для Великобританіїї» (Cyber Security Strategy for Great Britain) Директива Ради 2008/114/ЄС від 8 грудня 2008 року про ідентифікацію і визначення європейських критичних інфраструктур та оцінювання необхідності покращення їх охорони та захисту від 08.12.2008 № 2008/114/ЄС, Європейський Союз Директива ЄС щодо мережі та інформаційних послуг (NIS)	Управління кібербезпеки (OCS) в структурі Кабінету міністрів Оперативний центр кібербезпеки (CSOC) Центр захисту національної інфраструктури (CPNI) Служба швидкої комп'ютерної допомоги (CERT service) Національний центр кібербезпеки (NCSC) при GCHQ (Government Communications Headquarter; Центр урядового зв'язку)	В травні 2017 року шкідливе ПЗ під назвою WannaCry поширилося по всьому світу. Вірус-вимагач блокував комп'ютери і вимагав за повернення доступу $ 600 в біткоіни. Постраждала зокрема Національна система охорони здоров'я (NHS) Великобританії. Середній збиток на компанію 7,21 млн. дол.

Джерело: [10–16]

ту критичної інфраструктури, що має сприяти забезпеченню позитивних змін у мінімізації зокрема кіберзагроз даним об'єктам [7].

У Законі і у Концепції обґрунтовується і передбачається розробка переліку об'єктів критичної інфраструктури, куди мають ввійти і підприємства теплопостачання. Адже з п'яти груп об'єктів критичної інфраструктури конкретно можна ознайомитися лише із переліком підприємств, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави (цей перлік затверджений іще у 2004 році, а у 2015 році він перетворився на Перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держав) [8]. А, як відомо, з економічної і правової практики чим глибше розроблено (деталізовано) законодавство, тим краще воно працює.

Оскільки реалізувати Концепцію уряд планує через прийняття законів і нормативно-правових актів у короткостроковій перспективі. А орган, що буде відповідати за координацію захисту даних об'єктів у 3-5 років. Функціонування системи має бути налагодженим до 2027 року. Проте строк цей досить дискусійний, виходячи із поточного стану справ і постійних загроз, що виникають. Тому Міністерство інфраструктури створило генеральний секретаріат цифрової інфраструктури і державне підприємство, що буде займатися питаннями кібербезпеки [7; 9].

Дані тенденції відповідають стану та тенденціям Європейського простору. У таблиці 2 представлено особливості забезпечення інформаційної безпеки критичної інфраструктури в даному регіоні.

У порівнянні із визначеним органами в Україні згідно із Законом «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» суб'єктами забезпечення кібербезпеки є [6]:

- Президент України через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України;
- Національний координаційний центр кібербезпеки як робочий орган Ради національної безпеки і оборони України;
- Кабінет Міністрів України.

А також суб'єкти, які безпосередньо здійснюють у межах своєї компетенції заходи із забезпечення кібербезпеки [6].

Відтак нагальною є проблема створення спеціальних органів, що відповідають за кібербезпеку. Тому дії Мініфраструктури є своєчасними.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, проаналізувавши наявні дані, можна зробити висновок, що сфера теплопостачання в Україні знаходиться в стані занепаду. Причинами цього частково стали відсутність конкуренції та мотивації до покращення своїх послуг. Тому одним із заходів економічної політики держави є впровадження конкурентних відносин в даній галузі. Це стане позитивним чинником як для розвитку послуг теплопостачання, так і ресурсного потенціалу країни в цілому. Та перед докорінною зміною структури ринку необхідно провести низку підготовчих та підтримуючих реформ, зокрема у сфері інформаційної безпеки даної галузі як об'єкту критичної інфраструктури держави. Лише у цьому випадку вони будуть сприяти безболісному переходу до нової практики у всій сучасній історії України.

Список літератури:

1. Стан та перспективи реформування системи теплозабезпечення в Україні / А.І. Шевцов, В.О. Бараннік, М.Г. Земляний, Т.В. Ряузова. – 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/Teplozabezpechennya.pdf.
2. Проект USAID муніципальна енергетична реформа в Україні. – 2016.
3. Гелетуха Г.Г. Перспективи впровадження конкурентного ринку теплової енергії в Україні / Г.Г. Гелетуха. – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://biomass.kiev.ua/images/projects/general/pdf/2-Geletukha-B4B-3rd-seminar.pdf.
4. Концепція реалізації державної політики у сфері теплопостачання [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/569-2017-%D1%80.
5. Kaspersky Lab ICS Cert выпустил отчет об угрозах для систем промышленной автоматизации [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://digitalsubstation.com/blog/2017/10/04/kaspersky-lab-ics-cert-vypustil-otchet-ob-nbsp-ugrozah-dlya-sistem-promyshlennoj-avtomatizatsii/.
6. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2163-19.
7. Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-stvorennya-derzhavnoyi-sistemi-zahistu-kritichnoyi-infrastrukturi.
8. Перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держав [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF.
9. Мининфраструктуры создало предприятие для обеспечения кибербезопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://delo.ua/special/mininfrastruktury-sozdalo-predprijatie-dlja-obespechenija-kiberb-336722/.
10. Киберготовность Германии 2.0: Национальная стратегия [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://digital.report/kibergotovnost-germanii-2-0-natsionalnaya-strategiya.
11. Atlantic: Критическая инфраструктура Германии оказалась под угрозой [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://regnum.ru/news/2426126.html.
12. Инфографика: Самые подготовленные и уязвимые страны к кибератакам [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://bcs-express.ru/novosti-i-analitika/infografika-samye-podgotovlennye-i-uiazvimye-strany-k-kiberatakam.
13. Directive Security of Network and Information Systems (NIS) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://www.baesystems.com/en/cybersecurity/feature/security-of-network-and-information-systems-directive.
14. Бенджамин С. Бакленд. Демократическое управление и вызовы кибербезопасности / Бенджамин С. Бакленд, Фред Шрайер, Теодор Х. Винклер. – Женева: Женевский центр демократического контроля над вооруженными силами, 2013.

15. Дайджест информационной безопасности – Итоги 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://rvision.pro/blog-posts/dajdzhest-informatsionnoj-bezopasnosti-itogi-2017.
16. Directive 2008/114/EC – identification and designation of European critical infrastructures and assessment of the need to improve their protection [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ajl0013.

Зыза О.О., Григоренко Р.А.
Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского

МЕРЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ: ОТРАСЛЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТЕПЛОСНАБЖЕНИЯ УКРАИНЫ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ГАРМОНИЗАЦИИ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ И ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация
В статье рассматривается необходимость формирования конкурентной среды в отрасли теплоснабжения Украины. Доказывается существование кризисного состояния отрасли и обосновывается изменение отношений собственности для его преодоления. В рамках реформирования отрасли также рассматривается ее кибербезопасность. Обосновывается необходимость оперативного реагирования на угрозы информационной безопасности отрасли как объекта критической инфраструктуры. Исследованы меры экономической политики по формированию информационной безопасности и реформирования отношений собственности отрасли теплоснабжения.
Ключевые слова: теплоснабжение, экономическая политика, кибербезопасность, конкуренция, собственность.

Zyza O.O., Hrihorenko R.O.
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

ECONOMIC POLICY MEASURES: INDUSTRIAL PROBLEMS OF HEATING SUPPLYING OF UKRAINE THROUGH THE PRIZM OF PROPERTY RELATIONSHIP HARMONIZATION AND INFORMATION SECURITY

Summary
The article considers the necessity of forming a competitive environment in the heat supply sector of Ukraine. The existence of the crisis in the industry is proved and the property relations changing for its overcoming is substantiated. As part of the industry reform, its cyber security is also considered. The necessity of prompt response to the industry information security threats as the critical infrastructure object is substantiated. The economic policy measures on information security formation and reformation of heat supply sector ownership relations are studied.
Keywords: heat supply, economic policy, cybersecurity, competition, property.

УДК 330.34;338.45

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Колєдіна К.О.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

В роботі доведено необхідність обрання підприємствами інноваційного шляху розвитку як основи їх конкурентних переваг. Визначено, що прийняття об'єктивних управлінських рішень в інноваційній сфері потребує формування інструментарію комплексної оцінки. Проаналізовано існуючі науково-методичні підходи до оцінки інноваційного розвитку промислових підприємств. На основі проведеного аналізу розглянуті підходи систематизовано за класифікаційними ознаками. Встановлено, що запропонований підхід забезпечує проведення ґрунтовного дослідження процесу інноваційного розвитку на підприємствах та прийняття дієвих управлінських рішень щодо цього процесу.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, оцінка, промислові підприємства, науково-методичні підходи.

Постановка проблеми. Сучасним мінливим умовам господарювання притаманне створення для промислових підприємств середовища з високою конкуренцією, що вимагає від останніх якісних змін в усіх сферах діяльності. Основою таких змін має стати інноваційний розвиток, який спроможний забезпечити ефективність виробництва та якості продукції, а отже виступає запорукою досягнення стійких конкурентних переваг кожного підприємства. Для досягнення інноваційного розвитку промислові підприємства повинні, в першу чергу, провести комплексне дослідження ефективності своєї діяльності, існуючих можливостей науково-технічного розвитку та перспектив розробки й реалізації інноваційних проектів. З огляду на це актуалізується питання дослідження сучасних науково-методичних підходів до оцінки інноваційного розвитку промислових підприємств як основи прийняття об'єктивних управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню оцінки інноваційного розвитку промислових підприємств присвячені наукові праці таких українських та зарубіжних вчених, як Г. Бирман, И. Бланк, А. Бутенко, Г. Возняк, С. Глухова, О. Горобець, С. Євтушенко, Т. Калінеску, Л. Квятковська, О. Кирилов, О. Ковтунов, А. Косенко, Д. Крамской, Є. Лазарєва, В. Лисак, О. Олійник, Л. Малюта, О. Маслак, Д. Норткот, П. Перерва, Ю. Романовська, М. Стоянова, В. Федоренко, М. Чорна, Н. Чухрай, С. Шмидт [1-18] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень із зазначеної проблематики, до сих пір ще не сформовано загального підходу до оцінки інноваційного розвитку промислових підприємств із визначенням критеріїв та методів оцінки, що в свою чергу не дає змоги задовольнити потреби промислових підприємств стосовно теоретичного та методологічного забезпечення цього питання.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз і систематизація існуючих науково-методичних підходів до оцінки інноваційного розвитку промислових підприємств, виявлення їх основних переваг і недоліків та встановлення доцільність їх використання в сучасних мінливих умовах.

Виклад основного матеріалу. Систематизація поглядів науковців на методичні аспекти інноваційного розвитку промислових підприємств дозволила виділити найбільш характерні науково-методичні підходи до оцінки розвитку та розділити їх на дві групи: універсальні, які можуть використовуватись для оцінки інноваційного розвитку будь-яких видів підприємств, і специфічні, що є характерними для окремих видів підприємств, залежно від їх виду діяльності, зокрема для промислових. Крім того, в результаті дослідження встановлено, що найбільш розповсюдженими об'єктами оцінки інноваційного розвитку промислових підприємств виступають інноваційний потенціал, інноваційна активність та інноваційна діяльність з визначенням її ефективності.

Велика кількість вітчизняних та зарубіжних науковців [6; 7; 12; 18] при оцінці інноваційного розвитку промислових підприємств акцентує увагу на необхідності оцінювання саме інноваційного потенціалу, адже лише за умови його наявності підприємство може розвиватися інноваційним шляхом. Так, не викликає сумніву, що оцінка інноваційного потенціалу промислового підприємства є вкрай важливою умовою досягнення промисловим підприємством інноваційного розвитку, однак, щоб дослідити реальний стан інноваційного розвитку підприємства, оцінити лише його інноваційний потенціал недостатньо. Наявність потенціалу ще не є запорукою досягнення промисловим підприємством інноваційного розвитку, бо в процесі реалізації інноваційної діяльності на неї чинить вплив велика кількість як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Тому, оцінку інноваційного розвитку промислових підприємств, на думку автора, яка збігається з багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими [1-5; 12-13; 16], необхідно проводити з позицій ефективності інноваційної діяльності.

Інноваційна діяльність з розробки, створення та реалізації інновацій на промислових підприємствах є тривалим процесом, тому невід'ємним елемен-том оцінки її ефективності є статико-динамічний підхід. Деякі автори ствер-джують, що на етапі розробки та створення інновацій ефективність інновацій-ної діяльності має статичний характер, а при їх реалізації та виході на ринок – динамічний. Статичний підхід націлений на розрахунок річних, короткострокових показників відносної економічної ефективності. Серед основних представників цього підходу можна виділити О.О. Маслак та С.В. Євтушенко.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Так, в роботі О.О. Маслак [12, с. 2-68] пропонується використовувати показник порівняльної ефективності інноваційної діяльності промислового підприємства, який визначається як різниця між доходами та витратами. Однак, науковцем виділено лише бюджетну та комерційну ефективність, яка має враховувати наслідки для всіх учасників інноваційних процесів, проте розрахунок за даними позиціями не диференціюється.

У праці [5, с. 61] вчений рекомендує для розрахунку ефективності інноваційної діяльності промислових підприємств використовувати ряд показників та, шляхом їх співставлення за варіантами, виконувати оцінку ефективності інноваційної діяльності. Проте, недоліком даного підходу є його певна обмеженість, оскільки вимагає тотожності порівнюваних об'єктів за характеристиками, які входять до складу показників, що є неможливим у випадку принципової новизни продукту, бо спотворює результати оцінки.

Треба наголосити, що статичний підхід втратив сучасність та повинен мати дуже обмежене використання. Так, останнє десятиріччя як теоретично, так і практично, визнається динамічний підхід, сутність якого зводиться до понять «грошовий потік», «теорія грошей в часі», «теперішня вартість майбутніх періодів», що дозволяє врахувати вплив фактору часу [2]. Цей підхід є загальновідомим і застосовується практично до будь-яких інноваційних заходів. Прихильниками динамічного підходу є вітчизняні та закордонні науковці.

Зокрема, такі науковці, як: В.Г. Федоренко, О.А. Горобець, Г. Бірман, Д. Норткот [1, с. 94-95; 4, с. 124-127; 13, с. 94-95; 16, с. 167] пропонують використовувати показники чистої дисконтованої вартості, внутрішньої норми прибутку, термін окупності та індекс прибутковості. Наведені показники застосовуються у загальноприйнятому (традиційному) вираженні та, відповідно, не враховують галузеву специфіку та певні умови розробки, створення та реалізації інновацій в тій чи іншій сферах господарювання.

В роботі Г.М. Возняка [3, с. 36] відмічається, що дані показники модифікуються з позиції умов фінансування, а саме – власних та запозичених коштів. Головним дискусійним моментом цього підходу є те, що в якості запозичених коштів приймається банківський кредит, а визначальним при дисконтуванні є ставка відсотків за кредитом. На думку автора, цей недолік виправляє концепція проектного аналізу, яка прийнята в світі як методологія техніко-економічного обґрунтування інноваційно-інвестиційних проектів. За цією концепцією норма дисконту диференціюється і може бути відсотковою ставкою кредиту, реальністю власного активу, альтернативною вартістю тощо.

Також треба наголосити, що цікавою є наукова праця Ю.В. Сотнікової [15, с. 12], в якій вчена наводить метод коригування чистого приведеного доходу, що ґрунтується на поєднанні статичного та динамічного підходів до оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства. Суть запропонованого методу полягає у визначенні пріоритетності одного з альтернативних проектів шляхом визначення абсолютної ефективності та ефективності з урахуванням фактору часу. З цих пропозицій можна дискутувати з автором, оскільки поняття абсолютної ефективності має право на існування незалежно від статистичного чи динамічного підходів до оцінки. До того ж недоліком даного методу є визначення показника терміну окупності лише з позиції повернення кредиту.

За визначенням ефективності інноваційної діяльності промислових підприємств в науковій літературі виокремлюють такі методичні підходи, як: результативний, цільовий та витратний. Базовим підходом виступає результативний підхід, адже кінцевим результатом діяльності є отримання надприбутку від реалізації інновацій. За цим науково-методичним підходом ефективність доцільно визначати як досягнення максимально можливого результату від створення, впровадження та комерціалізації наукових розробок (результату-інновації) [10, с. 51-55]. Використання результативного підходу при визначенні ефективності інноваційної діяльності формує потребу одночасного застосування цільового підходу, оскільки результативність визначається саме результатом-інновацією, який є основою для формування системи цілей інноваційної діяльності промислового підприємства у вираженні системи техніко-економічних показників. Це обумовлює необхідність визначення ефективності відповідно до встановлених підприємством цілей, ступеню їх досягнення [17, с. 24-25].

Також треба наголосити на тому, що інноваційній діяльності промисло-вих підприємств притаманні складність, багатоетапність та капіталомісткість, що потребує застосування для оцінки ефективності їх діяльності витратного підходу, суть якого зводиться до визначення виправданості здійснених витрат, які забезпечують досягнення одного з можливих результатів.

Таким чином, на основі проведеного теоретичного дослідження щодо підходів до оцінки ефективності інноваційної діяльності промислових підприємств, можна зробити висновок, що застосування лише одного із зазначених підходів не достатньо, а доцільним є проведення оцінки ефективності на основі комплексного підходу як синтезу підходів, адаптованих до особливостей здійснення інноваційної діяльності. Такий підхід дає змогу вирішити наступні завдання: оцінка кінцевого результату здійснення інноваційної діяльності (результативний підхід); оцінка ступеню досягнення поставлених цілей промислового підприємства (цільовий підхід); оцінка ефективності здійснення витрат на досягнення кінцевого результату від інноваційної діяльності (витратний підхід).

На основі підходів, які генеровані в комплексному підході, формується система показників оцінки ефективності інноваційної діяльності. Цією проблематикою займалися вітчизняні науковці. Так, в своїй роботі О.І. Маслак та Л.А. Квятковська, які в своїй роботі [12] визначили певну систему показників оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємства, до яких віднесли: показники ефективності виробничої, фінансової та інвестиційної сфер.

Це виправдано тим, що з позиції оцінки ефективності діяльності та розвитку, сфери діяльності промислового підприємства поділяються на інвестиційну, операційну (виробничу) та фінансову. Тому не дивно, що показники ефективності виробництва, інвестування в інновації та інші формуються по цих сферах.

Перевагою комплексного підходу є те, що він відображає ступінь ієрархічності кожного підходу, які одночасно можуть виступати необхідними умовами визначення ефективності інноваційної діяльності промислового підприємства.

При дослідженні існуючих науково-методичних підходів до оцінки інноваційного розвитку, автором було виявлено, що деякі науковці оцінюють інноваційний розвиток промислових підприємств, спираючись на виокремлення його складових, за якими обираються певні показники. Однак, аналіз літературних джерел свідчить про неузгодженість думок науковців з цього питання, оскільки різні автори пропонують застосовувати для оцінки інноваційного розвитку промислових підприємств різні складові, які відрізняються між собою як кількістю (від трьох до шести), так і внутрішньою наповненістю.

Так, зокрема, вітчизняним науковцем Л. Малютою [11] розроблено мо-дель комплексної оцінки інноваційного розвитку підприємства, яка ґрунтується на дослідженні та аналізі трьох складових: ресурсної (засвідчує наявність відповідних умов), технологічної (показує рівень технологічного оновлення виробництва) та ринкової (показує вплив підприємства на економіку країни).

Перерва П.Г. як спеціаліст у сфері організації виробництва у своїй науковій праці [14, с. 178-187] пропонує проводити оцінку інноваційного розвитку підприємства шляхом виділення чотирьох його складових, а саме: організаційно-управлінської, ринкової, науково-технічної та виробничо-технологічної з наступною оцінкою забезпеченості кожної складової інноваційного розвитку ресурсами різних типів (кадровими, матеріально-технічними, фінансовими та інформаційними), що дозволить визначити досяжні перспективи інноваційного розвитку підприємства за умови найкращого використання наявних в його розпорядженні ресурсів.

Інший перелік складових, за якими необхідно проводити оцінку стану інноваційного розвитку промислових підприємств, представлено в роботі вітчизняного науковця Д.Ю. Крамського [8, с. 40-49], який пропонує оцінювати інноваційний розвиток з позицій загальноекономічної, виробничо-технологічної, трудової, маркетингової та товарної складових. Результатом цієї оцінки є розрахунок інтегрального показника, який безпосередньо свідчить про поточний стан інноваційного розвитку на досліджуваному промисловому підприємстві.

З точки зору Лазарєвої Є.В. та Бутенко А.І. [9, с. 191-196] оцінку інноваційного розвитку підприємства, незалежно від організаційної форми, масштабів і форми власності потрібно проводити, по-перше, у двох варіантах, а саме: розгорнуту й експрес-оцінку, а, по-друге, відповідно складовим інноваційного розвитку, до яких слід віднести: кадрову, науково-дослідницьку, виробничу, інформаційну, фінансову та ринкову (маркетингову).

Таким чином, шляхом побудови інтегрального показника можна виконувати оцінку рівня інноваційного розвитку промислових підприємств. При цьому інтегральний показник формується на основі розрахунку системи узагальнюючих показників за кожною складовою інноваційного розвитку, що пропонується аналітиками. Проте, вивчення наукової літератури з цього питання показало, що у науковців відсутня єдина думка стосовно кількості та переліку складових інноваційного розвитку, за якими слід проводити такий розрахунок. Тому можливим недоліком даного методу можна назвати проблеми з обґрунтованістю вибору тих чи інших складових інноваційного розвитку промислового підприємства, які будуть обрані для подальшої оцінки. Проте, на наш погляд, кількість складових не є суттєва, оскільки вона при об'єктивній оцінці обумовлює лише різне групування систем узагальнюючих показників.

Загальним недоліком науково-методичних підходів до оцінки інноваційного розвитку, які ґрунтуються на визначенні інтегрального показника є те, що, по-перше, розрахунки первинних показників, узагальнюючих, і, відповідно, інтегрального, базуються на статичному методі, тобто не враховують теорію грошей у часі; по-друге, результатом оцінки є рівень розвитку, а не абсолютна ефективність, яка визначає результат інноваційного розвитку. Розрахований рівень є величина абстрактна і прийнятна для визначення динаміки, порівняння з еталоном чи прогресивними підприємствами тощо.

Висновки і пропозиції. В результаті дослідження існуючих науково-методичні підходи до оцінки інноваційного розвитку промислових підприємств їх було систематизовано та представлено у п'яти основних групах за такими класифікаційними ознаками: за можливістю застосування для різних видів підприємства (універсальні та специфічні підходи); за об'єктом дослідження (оцінка інноваційного потенціалу, інноваційної активності, інноваційної діяльності підприємства); за урахуванням впливу фактору часу (статичний та динамічний підходи); за визначенням ефективності інноваційної діяльності промислового підприємства (результативний, цільовий, витратний та комплексний підходи); за складовими інноваційного розвитку промислового підприємства. Така класифікація науково-методичних підходів дає змогу більш ретельного дослідження процесу інноваційного розвитку та прийняття ґрунтовних управлінських рішень щодо цього процесу.

Список літератури:

1. Бирман Г., Шмидт С. Экономический анализ инвестиционных проектов [пер. с англ. / под ред. Л.П. Белых]. Москва: Банки и биржи; ЮНИТИ, 1997. 631 с.
2. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. Киев: МП ИТЕМ ЛТД, 1995. 448 с.
3. Возняк Г.М. Економічна оцінка ефективності інноваційних проектів. Вісник Української академії банківської справи. 2006. № 1(20). С. 35-42.
4. Горобець О.А. Методи оцінки ефективності запровадження інновацій на підприємстві. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. № 2. Т. 1. С. 124-127.
5. Євтушенко С.В. Шляхи вдосконалення оцінки ефективності інновацій на підприємстві. Вчені записки Університету "Крок". 2008. № 18. С. 56-65.

6. Калінеску Т.В., Романовська Ю.А., Кирилов О.Д. Стратегічний потенціал підприємства: формування та розвиток: монографія. Луганск: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. 278 с.
7. Ковтунов О.В. Економічні аспекти розвитку інноваційного потенціалу. Науковий вісник Луганського національного аграрного університету. 2009. № 5. С. 252-258.
8. Крамской Д.Ю. Разработка методики оценки инновационного развития предприятия. Вісник НТУ «ХПІ». 2009. № 35. С. 40-49.
9. Лазарєва Є.В., Бутенко А.І. Оцінка інноваційного розвитку малого підприємництва регіонів українського Причорномор'я. Економіка: реалії часу. 2012. № 3-4. С. 191-196.
10. Лисак В.Ю., Олійник О.С. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємства: методичні підходи. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2017. № 1(06). С. 51-55.
11. Малюта Л. Оцінювання рівня інноваційного розвитку промислового підприємства. Соціально-економічні проблеми і держава. 2011. № 1(4). URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11mlyrpp.pdf.
12. Маслак О.І., Квятковська Л.А. Система оцінки показників інноваційного потенціалу промислового підприємства. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». 2010. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=298.
13. Норткот Д. Принятие инвестиционных решений [пер. с англ. / под ред. А.Н. Шохина]. Москва: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. 247 с.
14. Перерва П.Г., Косенко А.П. Развитие методов оценки эффективности использования инновационного потенциала. Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. 2006. № 4. С. 178-187.
15. Стоянова М.М. Підвищення ефективності інноваційної діяльності підприємницьких структур: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.02.02 «Економіка і управління науково-технічним прогресом» / Ін-т проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. Одеса, 2005. 21 с.
16. Федоренко В.Г. Інноваційні процеси в змішаній економіці : монографія: у 2-х т. / В.Г. Федоренко, Н.П. Денисенко, І.М. Грищенко, А.П. Гречан [та ін.]; під ред. В.Г. Федоренка, Н.П. Денисенка. Київ: Пік ДСЗУ, 2008. Т. 1. 194 с.
17. Чорна М.В., Глухова С.В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємства: монографія. Харків: ХДУХТ, 2012. 210 с.
18. Чухрай Н.І. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове та логістичне забезпечення. Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2002. 314 с.

Коледина Е.А.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация
В работе доказана необходимость выбора предприятиями инновационного пути развития как основы их конкурентных преимуществ. Определено, что принятие объективных управленческих решений в инновационной сфере предусматривает формирование инструментария комплексной оценки. Проанализировано существующие научно-методические подходы к оценке инновационного развития промышленных предприятий. На основе проведенного анализа рассмотренные подходы систематизировано по классификационным признакам. Установлено, что предложенный подход обеспечивает проведение глубокого исследования процесса инновационного развития на промышленных предприятиях и принятия эффективных управленческих решений.
Ключевые слова: инновации, инновационное развитие, промышленные предприятия, научно-методические подходы.

Koliedina K.O.
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSMENT OF THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISES

Summary
The necessity of appliance of the innovative way of development by the industrial enterprise as a basis of their competitive benefits is proved in the work. It is defined that taking the objective management decisions in innovative development area needs to form the instrumentarium of complex assessment. The existing scientific-methodological approaches to assessment of the innovative development of the industrial enterprises is analysed. On the basis of the completed analysis the studied approaches were systematized according to the classification characteristics. It is found that the offered approach secures conducting of the fundamental research of the process of innovative development of the enterprises and taking the effective management decisions concerning this process.
Keywords: innovations, innovative development, assessment, industrial enterprises, scientific-methodological approaches.

УДК 332.3

ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ В РІЗНІ ЧАСОВІ ПЕРІОДИ

Смага І.С.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Наведено сучасні методичні проблеми визначення показників часткової економічної оцінки земель. За статистичними даними господарської діяльності аграрних підприємств з вирощування зернових культур (без кукурудзи) розраховано окупність виробничих витрат, рентабельність продукції та дохідність орних земель по Україні за період 1995–2016 рр.. Прослідковано темпи зростання виробничих витрат, урожайності, ціни реалізації зерна та диференціального рентного доходу з 2007 по 2016 рік. За алгоритмом методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення 1995 року розраховано диференціальний рентний дохід за реальними показниками урожайності зернових культур та виробничих витрат на їх вирощування. Встановлено показники часткової економічної оцінки орних земель на рівні адміністративних областей Лісостепу України за статистичними даними з вирощування зернових культур (без кукурудзи) в різні часові періоди.
Ключові слова: економічна оцінка земель, зернові культури, орні землі, урожайність, виробничі витрати, окупність витрат, рентабельність, диференціальний рентний дохід.

Постановка проблеми. Економічна оцінка земель сільськогосподарського призначення – важлива складова державного земельного кадастру, яка до введення нормативної грошової оцінки земельних ділянок вважалася найважливішою його частиною. Періодичність проведення нових турів даного виду земельно-оціночних робіт повинна складати 5-7 років [1], однак в практиці сільськогосподарського виробництва використовуються дані 1988 року, які були отримані за результатами господарської діяльності колективних сільськогосподарських підприємств у 1981–87 роках. Зміна економічних умов господарювання вплинула на ефективність та дохідність використання земель сільськогосподарського призначення, тому важливо систематично оновлювати нормативи економічної оцінки земель. Вона залишається єдиним видом оцінки землі, який не реалізований в умовах переходу до ринкового господарювання, незважаючи на численні наукові дослідження даної проблеми [2; 3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В радянський період були розроблені теоретичні основи та методичні аспекти проведення економічної оцінки земель [5], а на території України було проведено три тури даних робіт на землях сільськогосподарського призначення.

Вимоги до економічної оцінки землі ставилися, виходячи з потреб командно-адміністративної системи господарювання щодо визначення площ посіву основних сільськогосподарських культур, обґрунтування планів виробництва та закупівлі продукції рослинництва, визначення ефективності використання земельних та матеріально-технічних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах тощо.

Водночас, у багатьох наукових публікаціях наголошується на тому, що дані економічної оцінки земель 1988 року сьогодні втратили актуальність, оскільки їх не можна вважати адекватними сучасним умовам господарювання в аграрному секторі, а також з огляду на запровадження нормативної грошової оцінки земельних ділянок. Тому пропонується відмовитися від такого виду оцінки землі в Україні, а фактично – ліквідувати даний напрям наукової та практичної діяльності [6]. Інші дослідники наголошують на необхідності актуалізації показників економічної оцінки земель 1988 року в сучасних умовах господарювання [2; 4], розширення та поглиблення досліджень щодо удосконалення методичного забезпечення економічної оцінки земель [7]. Окреслено можливі напрями теоретичних і методичних аспектів її проведення та використання результатів [3; 8].

В сучасних умовах дані економічної оцінки землі мають важливе значення для обґрунтованого регулювання земельних відносин, зокрема вони є основою для нормативної грошової оцінки земельних ділянок, аналізу ефективності використання земель, визначення величини економічного потенціалу та встановлення економічної доцільності вирощування певних культур на орних землях [9], та застосовуються безпосередньо в економічних розрахунках [10]. Вони також дають змогу визначити ефективність використання земель порівняно з іншими природними ресурсами, підібрати в окремих підприємствах найефективніші для них галузі рослинництва, встановлювати їх оптимальне співвідношення, здійснювати об'єктивну оцінку діяльності окремих рослинницьких підрозділів за наявності в них різноякісних земель, а також більш обґрунтовано визначати планову врожайність, а отже й реальні обсяги реалізації продукції, витрати на її перевезення, післязбиральну доробку тощо [7].

Мета досліджень – встановлення параметрів економічної оцінки орних земель України та адміністративних областей зони Лісостепу за результатами господарської діяльності аграрних підприємств з вирощування зернових культур (без кукурудзи) в різні часові періоди.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про оцінку земель» під економічною оцінкою земель розуміється оцінка землі як природного ресурсу і засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві та як просторового базису в суспільному виробництві за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та дохідність з одиниці площі [1].

Загальну економічну оцінку земель сільськогосподарських угідь характеризують за вартістю валової продукції, окупністю витрат та диференціальним доходом. Часткова економічна оцінка в розрізі основних сільськогосподарських культур передбачає визначення врожайності культури у центнерах з гектара, окупності витрат, диференціального доходу від кожної вирощуваної культури.

Економічна оцінка характеризує продуктивну здатність землі як засобу виробництва. На відміну від бонітування ґрунтів, земля оцінюється не як природне тіло, а як засіб виробництва у нерозривному зв'язку з економічними умовами виробництва. Це означає, що однакові за генетичною природою, фізико-хімічними і біологічними властивостями, а отже й бонітетом ґрунти можуть отримати різні бали щодо продуктивності, ефективності використання та дохідності через відмінності в умовах господарювання (місцеположення, спеціалізація, рівень розвитку транспортної інфраструктури тощо). При цьому генетично зумовлені відмінності у природній продуктивності земель нівелюються внаслідок дії суб'єктивного чинника – рівня інтенсивності виробництва, досягнутого за конкретних умов господарювання.

У зв'язку з відсутністю відповідного нормативно-методичного та організаційно-фінансового забезпечення економічна оцінка земель сільськогосподарського призначення за нових економічних умов господарювання в Україні не проводилася. Тому відомості щодо продуктивності, ефективності використання та дохідності земель по Україні чи в розрізі окремих адміністративних областей та районів можливо визначити за статистичними показниками вирощування зернових культур (без кукурудзи) в аграрних підприємствах.

Ключовим етапом здійснення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення за методикою 1995 року було визначення диференціального рентного доходу (ДРД). Він є найбільш інтегрованим кількісним відображенням різниці в економічному ефекті від використання різних за якістю земель та показником прибутковості їх використання. ДРД відображає загальну дохідність використання земель з одночасним врахуванням їх якості та рівня інтенсивності землеробства, тобто включає диференціальну ренту 1 та 2, незалежно від економічних умов та спеціалізації виробництва.

При проведенні нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, першим її етапом було визначення ДРД по Україні на орних землях за статистичними показниками господарської діяльності аграрних підприємств з виробництва зернових і зернобобових культур (без кукурудзи) за відомою формулою [12]:

$$P_{ДН} = \frac{У \times Ц - З - З \times K_{НР}}{Ц},$$

де $У$ – урожайність зернових, ц/га; $Ц$ – ціна реалізації центнера зерна, грн./ц; $З$ – виробничі витрати на гектар, грн.; $K_{НР}$ – коефіцієнт норми рентабельності (0,35).

При розрахунках нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення станом на 1.07.1995 року величина зазначеного показника по Україні (7,4 ц/га зерна) була визначена за результатами господарської діяльності з вирощування зернових і зернобобових культур (без кукурудзи) за 1986–90 рр., тобто періоду, коли аграрне виробництво в державі було найбільш ефективним. Для його диференціації на землях сільськогосподарського призначення на рівнях: Україна – адміністративні області – райони – сільськогосподарські підприємства згідно з методикою 1995 року було використано дані економічної оцінки земель 1988 року [11].

З 1996 по 2016 роки нами проведено розрахунок цього показника в натуральному та вартісному вираженні за статистичними результатами діяльності аграрних підприємств з вирощування зернових і зернобобових культур (без кукурудзи) з використанням вихідних даних за відповідний рік.

Встановлено, що у перший після 1995 року п'ятирічний період на орних землях по Україні формувався ДРД в межах 1,4-3,5 ц/га зерна, а в 1998 та 1999 роках його значення взагалі були від'ємними: -7,4 та -2,8 ц/га зерна відповідно (табл. 1). Зазначимо, що в даний період більшість галузей сільськогосподарського виробництва були збитковими. Середнє значення показника дохідності орних земель по Україні за період 1996–2000 рр. складає лише 1,2 ц/га, що в 6 разів нижче, ніж за період 1988–90 рр. відповідно.

У наступний п'ятирічний період (2001–2005 рр.) ДРД був найвищим в 2001 та 2004 роках (7,5 та 7,6 ц/га зерна відповідно), тобто фактично відповідав рівню 1986–90 рр. Однак, середнє його значення за даний період виявилися значно нижчими – 4,9 ц/га зерна. В наступному періоді (2006-10рр.) значного зростання ДРД не відбулося, оскільки середнє значення за 5 років складає лише 0,2 ц/га, а з 2008 по 2010 рік він взагалі був від'ємним. Відбулося зростання диференціального рентного доходу в грошовому вираженні з 26,63 (період 1996–2000 рр.) до 203,92 грн./га (2001–2005 рр.). Це дало підстави рекомендувати розробку нової методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, яка відображала б реальну, зазвичай, вищу їх дохідність на той період [12]. Однак, вже у наступний п'ятирічний період (2006–2010 рр.) він отримувався не кожного року. Рівень рентабельності виробництва зерна в 2012–14 рр. (15-25,8%) був недостатнім для формування на орних землях ДРД. Досить високі значення даного показника в 2015 та 2016 роках (2036,9 і 2482,4 грн./га, або 7,0 і 7,3 ц/га відповідно)зумовлені істотним зростанням цін реалізації зерна. В дані роки порівняно з 2014 роком ціни реалізації зерна зросли в 1,6 та 1,9 рази при зростанні виробничих витрат в 1,2 і 1,6 рази відповідно. При цьому урожайність зросла на 2,4 ц/га лише в 2016 році. Отже, на формування доходу крім величини виробничих витрат та урожайності культур значною мірою впливають ринкові фактори, зокрема ціни реалізації зерна.

Встановлено, що виробничі витрати (ВВ), які використовуються при розрахунках усіх трьох показників економічної оцінки земель зростали впродовж досліджуваного періоду. Коливання рівня виробничих витрат за відсутності стабільних і прогнозованих економічних умов господа-

рювання досить важко передбачити.. Найістотніше підвищення їх значень відмічено з 2011року.

Відомо, що в середині 90-х років XX століття найменше змінювався показник окупності витрат (ОВ), причому його сталі значення зберігалися на різних ґрунтах впродовж тривалого періоду [10]. Зазначимо, що по Україні в більшості років досліджуваного періоду вони перевищували вихідний рівень, який при проведенні останнього туру робіт з економічної оцінки земель був прийнятий за 135%. Виключення склали 1998, 1999, 2008, 2009, 2010 та 2012, 2013 та 2014 роки. Однак, в ці роки виробництво зерна не було збитковим. Рівень рентабельності виробництва зерна за досліджуваний період був досить динамічним.

Параметри ОВ за досліджуваний період (без врахування 1998 і 1999 років) склали 147,2-190,9 грн./100 грн. витрат. Найвищі значення даного показника припали на 2001 та 2004 роки (190,9 та 189,1 грн./100 грн. витрат), коли формувався найвищий диференціальний рентний дохід у натуральному вираженні (7,5 і 7,6 ц/га відповідно). З 2008 по 2014 рік його величина була нижчою від нормативно встановленого рівня, за виключенням 2011 року. В 2015 та 2016 роках він підвищився до 162,7 і 160,3 грн./100 грн. витрат відповідно.

Показник ОВ у натуральному вираженні за досліджуваний період знизився від 10,4 до 0,5 ц/100 грн. витрат. Це пов'язано, більшою мірою, із коливаннями цін реалізації зерна та величини виробничих витрат, ніж урожайності, оскільки вона значною мірою залежить і від сприятливості кліматичних умов конкретного року, суб'єктивних факторів тощо.

Рівень урожайності зернових та зернобобових за досліджувані роки змінювався в межах 14,7-46,1 ц/га. Однак, її зростання не завжди призводило до підвищення значень показника ОВ. Незважаючи на досить високий рівень урожайності зернових і зернобобових культур, в останні роки відмічається зниження його значень до 0,5-0,7 ц/100 грн. витрат, зумовлене значним зростанням величини виробничих витрат, тобто показника, який бере участь в формуванні усіх трьох показників економічної оцінки землі був схильний до найбільш динамічного збільшення. Зазначимо, що в середині 1990-х років показник ОВ був найменш динамічним, залишаючись протягом тривалого періоду сталим на різних ґрунтах [10].

Аналогічні тенденції як і по Україні в цілому проявляються і в розрізі окремих адміністративних областей зони Лісостепу. Для забезпечення зіставності даних у часові періоди з різною грошовою одиницею показник ОВ наведено у відсотках, а ДРД – в ц/га. Показники економічної оцінки орних земель за ефективністю вирощування зернових культур (без кукурудзи) станом на 1995 рік наведені за результатами господарської діяльності аграрних підприємств в 1981–87 рр. В даний період ОВ була найвищою та складала від 263,9% у Чернівецькій, до 384,6% – у Черкаській області (табл. 2). У 2010 році даний показник істотно знизився. У всіх областях, за виключенням Харківської, виробничі витрати були нижчими, ніж вартість урожаю. Однак, тільки в Київській, Вінницькій, Черкаській та Полтавській вони перевищили нормативно встановлений рівень – 135%. У 2015 році ОВ істотно зросла, за

Таблиця 1

Економічні показники виробництва зернових та зернобобових культур (без кукурудзи) у сільськогосподарських підприємствах по Україні (1996–2015 рр.)

Рік	ВВ, грн./га	ДРД		Рівень рентабельності, %	Ціна реалізації, грн./ц	ОВ		Урожайність, ц/га
		грн./га	ц/га			грн./100 грн. затрат	ц/100 грн. затрат	
1995	303,0	126,5	7,4	275,1	17,0	176,7	10,4	31,5
1996	189,0	55,3	3,5	64,6	16,0	164,2	10,3	19,4
1997	295,0	36,1	2,1	37,5	17,1	147,2	8,6	25,4
1998	315,0	-110,3	-7,4	1,9	15,0	100,0	6,7	21,0
1999	338,0	-54,5	-2,8	12,0	19,6	110,8	6,1	20,5
2000	477,4	63,4	1,4	64,8	44,1	178,3	4,0	19,3
2001	503,5	281,5	7,5	43,3	37,4	190,9	5,1	25,7
2002	510,0	98,9	3,2	19,3	31,0	154,4	5,0	25,4
2003	465,3	158,3	3,0	45,8	53,5	169,0	3,2	14,7
2004	632,3	342,3	7,6	20,1	45,3	189,1	4,2	26,4
2005	637,0	138,5	3,3	3,1	41,6	156,7	3,8	24,0
2006	677,2	235,0	4,5	7,4	52,0	169,7	3,3	22,1
2007	914,0	379,6	4,5	28,7	83,6	176,5	2,1	19,3
2008	2042,0	-378,0	-4,8	16,4	79,3	116,5	1,6	32,9
2009	2184,1	-569,9	-7,0	7,3	80,8	108,9	1,3	29,4
2010	2548,9	-457,3	-4,1	13,9	112,5	117,0	1,0	26,9
2011	3581,0	212,4	1,6	26,0	136,4	140,9	1,0	37,0
2012	4251,0	-899,7	-5,8	15,2	155,1	113,8	0,7	31,2
2013	5091,2	-1766,0	-13,2	1,5	129,5	101,5	0,8	39,9
2014	6297,2	-578,4	-3,2	25,8	181,3	125,8	0,7	43,7
2015	7356,9	2036,9	7,0	43,1	291,2	162,7	0,6	41,1
2016	9819,3	2482,4	7,3	37,8	341,4	160,3	0,5	46,1

Станом на 1.07.1995 року показники економічної оцінки землі та ціна реалізації зерна переведені з карбованців у гривні.

Джерело: розроблено автором за даними [13; 14; 15; 16; 17]

Таблиця 2

Показники економічної оцінки за ефективністю вирощування зернових культур на рівні областей Лісостепу України в різні часові періоди

Область	ОВ, %			ДРД, ц/га		
	1995 р.	2010 р.	2015 р.	1995 р.	2010 р.	2015 р.
Вінницька	337,6	140,0	137,2	8,4	0,5	0,7
Київська	307,7	155,7	153,4	7,5	4,4	6,2
Черкаська	384,6	136,9	173,7	9,5	0,5	12,9
Полтавська	367,5	136,6	210,4	7,8	0,4	19,9
Харківська	350,4	88,2	157,3	6,8	-9,9	5,6
Сумська	329,0	103,0	173,8	6,0	-6,7	12,5
Хмельницька	346,2	133,1	152,7	7,0	-0,5	8,0
Тернопільська	307,7	118,2	152,7	6,8	-3,9	5,9
Чернівецька	263,9	131,0	140,0	8,1	-1,1	1,6
По Україні	329,1	117,0	162,7	7,4	-4,1	7,3

виключенням Вінницької та Київської областей. Досить великі значення були притаманні Черкаській, Полтавській та Сумській областям. Це пов'язано, в першу чергу, з вищим рівнем урожайності зернових культур, обумовленим сприятливістю погодно-кліматичних умов року.

Динаміка ДРД була подібною. В 1995 році його значення в розрізі областей складали 6,0-9,5, а по Україні – 7,4 ц/га зерна. В 2010 році у більшості областей Лісостепу та по Україні він не отримувався, за виключенням Вінницької, Черкаської та Полтавської областей (0,5, 0,5 і 0,4 ц/га відповідно). Істотне зростання даного показника відмічено в 2015 році, особливо в Черкаській та Сумській областях – 12,9 і 12,5 ц/га відповідно. Виключення складає Вінницька область. Як і в 2010 році, проявляються істотні відмінності у величині ДРД в розрізі окремих адміністративних областей у зв'язку з різною урожайністю, середньообласними цінами реалізації зерна та витратами на вирощування зернових культур. По Україні даний показник наблизився до рівня 1995 року.

Висновки. В сучасних реаліях перехідного періоду до ринкової економіки економічна оцінка сільськогосподарських угідь залишається, а один з методів визначення показників економічної оцінки земель сільськогосподарських угідь полягає у використанні статистичних даних господарської діяльності аграрних підприємств з вирощування зернових і зернобобових культур по Україні та адміністративних областях. Вихідні (виробничі витрати, урожайність, ціна реалізації зерна) та розрахункові показники економічної оцінки орних земель (ОВ, ДРД) за період 1995–2016 рр. та рівень рентабельності по Україні були досить динамічними. ДРД з 1 га орних земель по Україні не отримувався 8 років з 22-х при тому, що вирощування зернових і зернобобових культур було рентабельним. Окупність витрат по Україні в натуральному вираженні знизилася з 10,4 до 0,5 ц/100 грн. витрат. В розрізі адміністративних областей Лісостепу станом на 1995 рік ОВ і ДРД були досить близькими. За результатами господарювання 2010 року ОВ знизилася в 2-3 рази, а ДРД отримувався тільки в 4-х областях. У 2015 році ОВ зросла в більшості областей, а ДРД в Черкаській, Полтавській, Сумській та Хмельницькій областях перевищив показники 1995 року при тому, що в Вінницькій, Київській, Харківській, Тернопільській та Чернівецькій областях він був нижчим, ніж у середньому по Україні.

Список літератури:

1. Про оцінку земель : Закон України від 11 грудня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
2. Аврамчук Б.О. Сучасна методика економічної оцінки земель сільськогосподарського призначення / Б.О. Аврамчук // Збалансоване природокористування. – 2018. – № 1. – С. 138-145.
3. Добряк Д.С. Методичні засади економічної оцінки сільськогосподарських угідь / Д.С. Добряк, А.Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2009. – № 3. – С. 3-7.
4. Ковалишин О.Ф. Питання актуалізації показників економічної оцінки земель / О.Ф. Ковалишин, С.О. Малахова, З.Р. Рижок // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2018. – № 1. – С. 49-58.
5. Общесоюзная методика оценки земель (временная). – М., 1976. – 70 с.
6. Щодо регулювання оцінки земель при впровадженні ринку сільськогосподарських земель в Україні : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/981/.
7. Микула О., Шпік Н. Роль економічної оцінки землі в сучасних умовах / О. Микула, Н. Шпік // Вісник Львівського національного аграрного університету. – Сер. Економіка АПК. – 2014. – № 21(2). – С. 86-89.
8. Третяк А.М. Рентний характер земельних відносин / А.М. Третяк // Землевпорядний вісник. – 1997. – № 1. – С. 16-21.
9. Яцук І.П. Застосування результатів економічної оцінки земель у господарському механізмі / І.П. Яцук // Науковий вісник Академії муніципального управління. – 2012. – № 2. – С. 332-340.
10. Федоров М.М. Методичні підходи коригування показників економічної оцінки земель / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 1998. – № 7. – С. 28-31.
11. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів (тимчасова) // Земельні відносини в Україні. – К.: Урожай, 1998. – С. 385-391.
12. Федоров М.М. Нормативна грошова оцінка земель як складова механізму регуляторної політики держави / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 3-10.
13. Экономическая оценка земель Украинской ССР. – К.: Госагропром УССР «Укрземпроект», 1988. – 33 с.

14. Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах 2010». – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 88 с.
15. Статистичний щорічник України за 2010 рік / За ред. Ю.М. Остапчука. – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 560 с.
16. Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах 2015». – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 48 с.
17. Статистичний збірник «Україна у цифрах 2015» / За ред. І.М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 239 с.

Смага И.С.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ПОКАЗАТЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ПАХОТНЫХ ЗЕМЕЛЬ В РАЗЛИЧНЫЕ ЧАСОВЫЕ ПЕРИОДЫ

Аннотация
Приведены современные методические проблемы определения показателей частичной экономической оценки земель. За статистическими данными хозяйственной деятельности аграрных предприятий по возделыванию зерновых культур (без кукурузы) рассчитано окупаемость производственных затрат, рентабельность продукции та доходность пашни по Украине за период 1995–2016 гг. За алгоритмом методики нормативной денежной оценки земель сельскохозяйственного назначения 1995 года рассчитано дифференциальный рентный доход за реальными показателями урожайности зерновых культур та производственных затрат на их возделывание. Установлены показатели частичной экономической оценки пахотных земель на уровне административных областей Лесостепи Украины за статистическими данными по возделыванию зерновых культур (без кукурузы) в различные часовые периоды.
Ключевые слова: экономическая оценка земель, зерновые культуры, пашня, урожайность, производственные затраты, окупаемость затрат, рентабельность, дифференциальный рентный доход.

Smaga I.S.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

INDICATORS OF ECONOMIC ASSESSMENT OF ARABLE LANDS DURING THE DIFFERENT TIME PERIODS

Summary
Modern methodical problems definition of indicators for partial economic assessment of lands were investigated. According to statistical data of the agrarian enterprises economic activity from cultivation of grain crops (without corn) were calculated payback of production costs, profitability of production and profitability of arable lands across Ukraine during 1995–2016. Growth rates of production costs, productivity, and the strike price of grain and differential investment income from 2007 to 2016 had been analyzed. Based on an algorithm of a legally monetary assessment of agricultural lands standard from 1995 differential investment income is calculated by real indicators of grain crops productivity and production costs on theirs cultivation. Established indicators of partial economic assessment of arable lands at the level of administrative areas that are situated on the forest-steppe zone of Ukraine according to statistical data from cultivation of grain crops (without corn) during the different periods.
Keywords: economic assessment of arable lands, grain crops, arable lands, yields, production costs, profitability, differential investment income.

УДК 331.1

МОТИВАЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Телишевська Л.І., Власенко Д.О.
Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті визначено сутність поняття, «мотивація», досліджено теоретичні та практичні засади побудови ефективної системи мотивації праці персоналу, розглянуто відмінні особливості зарубіжних прогресивних моделей мотивації на підприємстві у сучасних умовах господарювання.
Ключові слова: мотивація, персонал, управління персоналом, теорії мотивації персоналу, види мотивації, стимули.

Постановка проблеми. Питання управління персоналом є настільки багатогранними і складними, вони постійно змінюються під впливом динамічного розвитку економіки та соціально-трудових відносин, що потребують безперервного теоретичного дослідження. Формування ефективної системи управління персоналом неможливе без використання інноваційних методів стимулювання та мотивації. Мотивація персоналу є важливою складовою системи управління персоналом, яка відіграє значну роль в досягненні високої ефективності діяльності підприємства. У сфері управління персоналом підприємства залишається велике поле для подальшого наукового аналізу та розробки практичних рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням, пов'язаним з мотивацією та підвищенням продуктивності праці присвячено роботи величезної кількості вітчизняних і зарубіжних вчених: Альдерфера К., Богині Д., Гриньової В., Грачова М., Гавкалової Н., Данюка В., Друкера П., Здравомислова А., Лобанова А., Ломова Б., Леонтьєва А., Максвелла Дж., Маслоу А., Сердюка О., Хедоурі Ф., Якокки Л. та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних умовах знання, вміння, трудові навички, ініціатива, заповзятливість персоналу підприємства стають все більш важливим стратегічним ресурсом порівняно з фінансовим та виробничим капіталом. Персонал є складним соціально-економічним явищем, яке потребує відповідної системи управління. Низький рівень мотивації персоналу в сучасних умовах часто є обмежуючим чинником, що не дозволяє підприємствам реалізувати свої потенційні можливості і знижує рівень продуктивності праці. Розуміння внутрішніх механізмів мотивації трудової діяльності дає змогу виробити ефективну політику в галузі праці і соціально-трудових відносин, що сприятиме активізації підвищенню продуктивності праці персоналу.

Мета статті. Головною метою статті є визначення сутності мотивації як складової системи управління персоналом та перспективи розвитку.

Виклад основного матеріалу. Успішність діяльності підприємства залежить від стану управління персоналом як одним із його вирішальних ресурсів, від ефективного управління яким на промислових підприємствах залежить результат діяльності не тільки безпосередньо підприємства, але й всієї галузі. В авторській трактовці, близької до визначення за Залозновою Ю.С. [4] управління персоналом підприємства – це управлінський вплив підприємства через сукупність форм, методів, принципів, напрямів та заходів на персонал з метою забезпечення його формування і належного використання відповідно до цілей і стратегій підприємства. Так, Р. Марр та А. Фліастер під управлінням персоналу розуміють таку сферу діяльності, найважливішими елементами якої є визначення потреби в персоналі, залучення до роботи, розвиток, контролінг, а також структурування робіт, політика винагород і соціальних послуг, управління витратами на персонал і керівництво співробітниками [6].

Хміль Ф.І. [11] визначає персонал як основний штатний склад працівників підприємства, які виконують виробничо-господарські й управлінські функції. Однією із функціональних підсистем системи управління персоналом підприємства є підсистема мотивації і розвитку засобів стимулювання праці.

В економічній літературі існує багато визначень поняття мотивація. Так, наприклад, Сердюк О.Д. [9] розглядає мотивацію як процес спонукання та стимулювання кожного працівника і колективу в цілому до результативної діяльності для досягнення особистих цілей та головної мети підприємства. Травін В.В. [10] вважає, що мотивація – це прагнення працівника задовольнити свої потреби за допомогою трудової діяльності. Мескон М. [8] визнає мотивацію як процес спонукання себе та інших до діяльності для досягнення особистих цілей та цілей підприємства.

З метою ефективного управління поведінкою персоналу та організації стимулювання його трудової діяльності як засобу мотивації керівництво повинно володіти основами теорії мотивації. Нині всю сукупність теорій мотивації розділяють на дві групи: змістовні і процесуальні.

Над змістовними теоріями мотивації працювало багато авторів: розроблена теорія набутих потреб МакКлелланда, теорія ERG (від англійських слів existence – існування, relatedness – взаємозв'язки і growth – ріст) Альдерфера, теорія факторів Герцберга, але значний вплив як на розвиток наукової думки в галузі мотивації, так і на розвиток практики менеджменту справила теорія ієрархії потреб А. Маслоу [7]. Всі потреби людей Маслоу об'єднав у п'ять основних груп, визначаючи первинними фізіологічні потреби і потреби безпеки (рис. 1).

На відміну від теорії ієрархії потреб Маслоу, теорія К. Альдерфера, що отримала назву «Теорії ERG», крім класифікації та аналізу потреб, побудована на обґрунтуванні їхнього впливу на поведінку працівників і включає три групи потреб: існування, зв'язку і зростання.

Процесуальні теорії не заперечуючи впливу потреб на поведінку, аналізують, як людина розподіляє зусилля для досягнення певних цілей і як вибирає конкретний вид поведінки. До цих теорій відноситься теорія постановки цілей (Е. Лок, Т. Райен) поведінка людини визначається цілями, які вона ставить перед собою, теорія рівності – справедливості (засновник С. Адамс) виходить з того, що в процесі роботи людина порівнює оцінку власних дій з оцінкою таких же дій інших людей.

Теорія очікувань В. Врума підкреслює важливість трьох взаємозв'язків: затрати праці – результати, результати – винагорода і валентність як міра задоволення винагородою (рис. 2).

Рис. 1. Ієрархія потреб за Маслоу

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

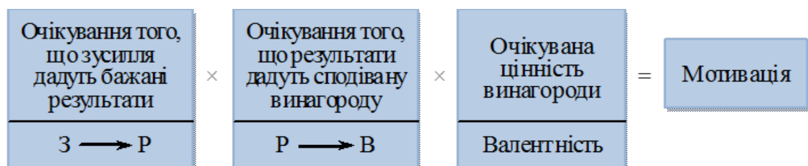

Рис. 2. Модель мотивації за Врумом

Джерело: [5]

Вказані вище співвідношення чинників затрат праці (З), результатів (Р), винагороди (В) і валентності в процесі мотивації наочно можна виразити так:

Мотивація = (З → Р) × (Р → В) × Валентність.

З цієї теорії випливає висновок про те, що керівництво підприємства має постійно порівнювати заплановані обсяг і структуру винагород з фактичними очікуваннями працівників.

Комплексна процесуальна теорія мотивації Портера і Лоулера включає елементи теорії очікувань і теорії справедливості та включає п'ять ключових категорій: зусилля, сприйняття, отримані результати, винагороду, міру задоволення. Досягнуті працівником результати праці залежать від трьох змінних: витрачених зусиль, здібностей і характерних особливостей людини, а також від усвідомлення ним своєї ролі в процесі праці.

Вибір мотиваторів праці є основою управління працею. Мотивація праці пов'язана з природою стимулів до праці. Побудова схеми «потреби – інтереси – стимули (мотиви) – винагорода» допомагає зрозуміти, як здійснюється спонукання людини до активної праці. Досягнення ефективної діяльності підприємства потребує постійного вдосконалення та розширення інструментарію мотивації його праці. Методи мотивації персоналу можуть бути найрізноманітнішими, зазвичай вони залежать від системи стимулювання на підприємстві, загальної системи управління та особливостей діяльності самого підприємства, тому доцільно виділити основні види мотивації (рис. 3).

Рис. 3. Види мотивації праці на підприємстві

Джерело: розроблено авторами

З огляду на те, що мотивація є процесом спонукання працівників до ефективної діяльності для досягнення цілей підприємства, для їх здійснення потрібне забезпечення зацікавленості персоналу в продуктивності праці і задоволення його потреб. Загальною метою управління персоналом є забезпечення підприємства працівниками необхідних кількісних і якісних параметрів та організація їх безпечної і ефективної трудової діяльності. На рисунку 4 наведено уточнену авторами модель управління персоналом підприємства в сучасних умовах.

На сучасному етапі в зарубіжній теорії і практиці управління сформувалась концепція HR-менеджменту (Human Resources), тобто управління людськими ресурсами підприємства, які персоніфікуються з персоналом. HR-менеджмент охоплює усі види і форми управлінської діяльності щодо персоналу. М. Армстронг до його складових відніс розробку стратегії управління персоналом, організаційну діяльність, підбір кадрів, розвиток людських ресурсів, управління винагородою, формування відносин у колективі, відданості працівників, їх орієнтації на зміни, гнучкість та формування командного духу [1].

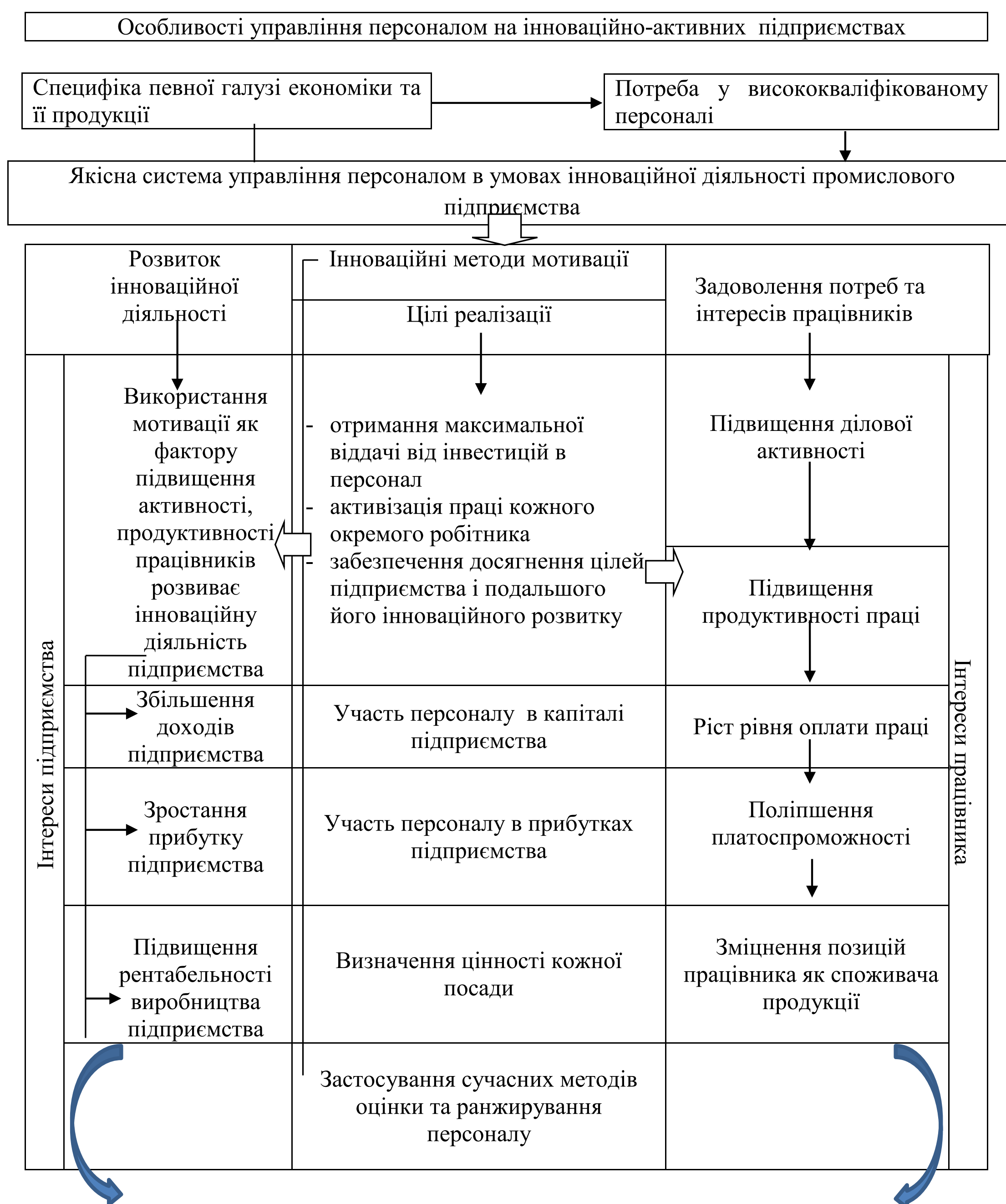

Рис. 4. Підвищення ефективності діяльності промислового підприємства

Джерело: розроблено авторами за даними [12]

Для визначення ступеня ефективності системи матеріального стимулювання, що діє на вітчизняних підприємствах, необхідно проаналізувати всі складові, визначити значення кожної з них і врахувати не лише власний досвід, а й практику інших суб'єктів господарювання. Найважливішим показником ефективності дії системи матеріального заохочення є співвідношення реально отриманого ефекту від використання певного методу стимулювання і витрат на його проведення.

В Україні дотепер основним мотивуючим фактором працівників є отримання гарантованої заробітної плати. Суттєвий процес мотивації здійснюється практично за допомогою матеріальних стимулів, що повинно бути пов'язане з оцінюванням якості персоналу. Стимулювання – це вплив не безпосередньо на особистість, а на зовнішні обставини за допомогою стимулів (благ), що спонукають робітника до певної поведінки. Спочатку керівником пробуджується мотив, а потім з'являється винагорода за цей мотив.

Для формування ефективної вітчизняної системи мотивації праці необхідне вивчення і використання світового досвіду. Найбільш прогресивними системами мотивації праці визнано американську, німецьку, французьку, шведську та японську моделі.

Кожна з них має свої відмінні особливості. Так, японська модель передбачає довічний найм і одноразову допомогу при виході на пенсію. Американська модель поєднує відрядну та погодинну системи оплати праці, передбачає технологічні надбавки, премії, системи подвійних ставок та участь працівників у прибутку

Таблиця 1

Досвід мотивації в світі

Модель мотивації праці	Основні фактори мотивації праці	Відмінні особливості
Японська	1. Професійна майстерність 2. Вік 3. Стаж 4. Результативність	Довічний найм; одноразова допомога; трудова мораль; колективізм у роботі; корпоративна філософія
Американська	1. Якість роботи 2. Висока кваліфікація 3. Заохочення підприємницької діяльності	Поєднання відрядної і погодинної систем оплати праці; технологічні надбавки; премії; система подвійних ставок
Французька	1. Якість роботи 2. Кваліфікація 3. Кількість раціоналізаторських пропозицій	Бальна оцінка праці працівника; індивідуалізація оплати праці; ініціативність; нарахування щорічної премії
Німецька	1. Якість	Соціальні гарантії; стимулювання праці; розвиток індивідуальних навичок працівників
Шведська	1. Солідарна заробітна плата	Спільна соціальна політика; диференціація системи податків і пільг.

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

підприємства. Французька модель здійснює бальне оцінювання праці працівників індивідуалізує оплату праці, враховує ініціативність та здійснює додаткові винагороди. Німецька модель обмежується суттєвими соціальними гарантіями і стимулюванням праці, а в основі шведської лежить спільна соціальна політика та диференціація системи податків і пільг. При цьому, основним фактором мотивації праці шведської моделі є солідарна заробітна плата, німецької – якість, а англійської – дохід. Крім якості роботи і високої кваліфікації як основних чинників, французька модель базується на врахуванні кількості раціоналізаторських пропозицій, а американська орієнтується на заохочення підприємницької діяльності. Основними факторами японської моделі, крім професійної майстерності, слугують вік, стаж та результативність.

З огляду на світовий досвід, можна стверджувати, що ефективна система мотивації праці персоналу підприємства обов'язково повинна бути пов'язана з удосконаленням системи оплати праці, особливо компенсаційних і заохочувальних виплат в залежності від вкладу працівників в діяльність підприємства та наданням значущих соціальних гарантій (табл. 1). Проте, як показує практика, сліпе копіювання чужого досвіду без урахування якості підготовки персоналу, конкретних умов і традицій, що склалися, може привести до негативного результату. Останнє також доведено теоретично ще в кінці минулого сторіччя.

Бовикіним В. [2] виведено три закони з оцінки мотивації, а саме: перший – закон росту складностей за умов слабкої мотиваційної функції на підприємстві другий – закон невизначеності, що зростає, якщо проблему мотивації не вирішено на підприємстві, третій – закон зворотного ефекту. Цей закон полягає у тому, що за умов невирішеної проблеми мотивації намагання підвищити ефективність управління завжди викликає зворотне, що підтверджує практичний досвід.

З урахуванням вище вказаного, ефективна система мотивації праці на вітчизняних промислових підприємствах повинна включати в себе наступні складові: наявність залежності системи оплати праці від вкладу працівників і від загального результату діяльності підприємства; об'єктивне і справедливе надання пільг працівникам; участь працівників в управлінні підприємством, зокрема, у його капіталі і розподілі прибутку; покращення умов праці та морального клімату у колективі, формування і розвиток особистих якостей кожного працівника, медичні послуги, надання житла в першу чергу молодим спеціалістам і дотацій на його придбання та оплату, харчування протягом робочого дня, культурно-розважальні заходи, виплати на оздоровлення, навіть привітання робітників з сімейними святами. При цьому необхідно вивчати прогресивний світовий досвід мотивації і максимально можливо адаптувати його до українських реалій.

Висновки і пропозиції. Теорією і практикою доведено, що мотивація персоналу є важливою складовою системи управління персоналом, яка відіграє значну роль в досягненні високої ефективності діяльності підприємства і потребує максимального вирішення проблем, що виникають у зв'язку з посиленням вимог до якості персоналу, ефективності праці з одного боку, і підвищення необхідності в задоволенні потреб підприємством. Аналіз теоретичних підходів до мотивації праці визначив, що шляхів і способів мотивування працюючих багато. Ефективна система мотивації є важливим чинником прогресу та розвитку підприємства.

Система мотивації повинна бути орієнтована на кінцевий результат, мати справедливий характер та бути простою й зрозумілою для кожного працівника. Саме правильне стимулювання робітників і вдале мотивування до виробничої діяльності з врахуванням їх потреб дає внутрішній поштовх для активізації працівників з метою підвищення виробництва та зрештою, більш ефективного функціонування підприємства.

Список літератури:

1. Армстронг М. Менеджмент: методы и приемы / Майкл Армстронг. – К.: Знання – Прес, 2006. – 876 с.
2. Бовыкин В. Новый менеджмент (управление предприятиями на уровне высших стандартов: теория и практика эффективного управления). – М.: Экономика, 1997. – 368 с.
3. Гольда А.В. Зарубіжний досвід мотивації праці трудового потенціалу в умовах ринкової економіки / А.В. Гольда // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наук. праць [Наук. ред. І.К. Бондар]. – Вип. 2(33). – К., 2008. – С. 94-97.
4. Залознова Ю.С. Формування та розвиток системи управління персоналом вугільних шахт: моногр. / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2010. – 444 с.
5. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник / А.М. Колот, С.О. Цимбалюк. – К.: КНЕУ, 2012. – 397 с.
6. Марр Р. Словарь / Р. Марр, А. Флиастер // Человек и труд. – 1994. – № 1. – С. 127.
7. Маслоу А. Мотивація та особистість / А. Маслоу. – М., 1998.
8. Мескон М. Основи менеджменту. Пер. з англ. / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі. – М.: Справа, 1997. – 702 с.
9. Сердюк О.Д. Теорія та практика менеджменту: навч. посібник / Сердюк О.Д. – К.: Професіонал, 2010. – 432 с.
10. Травін В.В. Основи кадрового менеджменту: Практ. посібник / Травін В.В., Дятлов В.А. – 3-е вид., випр. і доп. – М.: Справа, 2001. – 336 с.
11. Хміль Ф.І. Управління персоналом: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Ф.І. Хміль. – К.: Академвидав, 2006. – 488 с.
12. Шевченко В.С. Особливості управління персоналом підприємств будівельної галузі в умовах інноваційного розвитку / В.С. Шевченко // Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції "Розвиток національних економік в умовах глобальної нестабільності". – Одеса, 2013. – С. 161-163.

Телишевская Л.И., Власенко Д.А.
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

МОТИВАЦИЯ РАБОТНИКОВ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация
В статье определена сущность понятия «мотивация», исследованы теоретические и практические основы построения эффективной системы мотивации труда персонала, рассмотрены отличительные особенности зарубежных прогрессивных моделей мотивации на предприятии в современных условиях хозяйствования.
Ключевые слова: мотивация, персонал, управление персоналом, теории мотивации персонала, виды мотивации, стимулы.

Telishevskaya L.I., Vlasenko D.O.
Kharkiv National University of Construction and Architecture

MOTIVATION OF EMPLOYEES IN THE PERSONNEL MANAGEMENT SYSTEM AT ENTERPRISE

Summary
The essence of the concept "motivation" is defined in the article, theoretical and practical bases of construction of effective system of personnel labor motivation are investigated, distinctive features of foreign progressive models of motivation at the enterprise in modern conditions of management are considered.
Keywords: motivation, personnel, personnel management, theories of staff motivation, types of motivation, incentives.

НАШІ АВТОРИ

1. **Авер'янова Ніна Миколаївна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
2. **Білевич Денис Андрійович** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
3. **Блоха Ярослав Євгенійович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
4. **Богатир В'ячеслав Георгійович** – викладач кафедри теорії та методики фізичної культури Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
5. **Бугаєвський Костянтин Анатолійович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації та здоров'я Інституту здоров'я, спорту і туризму Класичного приватного університету, м. Запоріжжя
6. **Веретенко Ірина Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти Української інженерно-педагогічної академії, м. Харків
7. **Вінтюк Юрій Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
8. **Власенко Дарина Олександрівна** – студентка Харківського національного університету будівництва та архітектури
9. **Гарабажіу Ірина Іванівна** – лікар-інтерн Обласної дитячої клінічної лікарні, м. Чернівці
10. **Гетманцев Сергій Васильович** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичної культури Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
11. **Глиняна Оксана Олександрівна** – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
12. **Гончарук-Хомин Мирослав Юрійович** – асистент кафедри ортопедичної стоматології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
13. **Горянська Анжела Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
14. **Грабовська Ірина Миколаївна** – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Центру українознавства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
15. **Григоренко Родіон Олександрович** – студент Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
16. **Григорук Наталія Анатоліївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
17. **Гуменюк Ольга Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри стоматології дитячого віку Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького; проректор Львівського медичного інституту
18. **Зиза Олена Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
19. **Іванішин Дмитро Олександрович** – аспірант кафедри філософії історичного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
20. **Клименко Руслан Віталійович** – аспірант філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
21. **Когут Ірина Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри загальної, вікової та практичної психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
22. **Колбаско Леся Владиславівна** – магістрант ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
23. **Колєдіна Катерина Олександрівна** – аспірант кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури
24. **Куриляк Валентина Василівна** – викладач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Українського гуманітарного інституту
25. **Куцаєва Тамара Олександрівна** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного музею історії України
26. **Луговенко Тетяна Георгіївна** – кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри хореографії ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв»
27. **Максимчук Олена Вікторівна** – викладач кафедри філософії та суспільних дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
28. **Марченко Валентина Володимирівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
29. **Мацьків Василь Володимирович** – аспірант кафедри філософії та методології пізнання Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
30. **Міщук Діана Миколаївна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичного виховання Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

31. **Мочалов Юрій Олександрович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургічної стоматології, щелепно–лицевої хірургії та онкостоматології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
32. **Нікитюк Марина Олександрівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
33. **Пісоцький Вадим Петрович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
34. **Піцул Аліса Георгіївна** – лікар-інтерн Обласної дитячої клінічної лікарні, м. Чернівці
35. **Прокопович Лада Валеріївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури Одеського національного політехнічного університету
36. **Русин Віталій Васильович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри стоматології післядипломної освіти ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
37. **Садівнича Марина Володимирівна** – журналіст-фрілансер, Суми
38. **Славінська Наталія Василівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Національного аерокосмічного університету «Харківський аерокосмічний інститут імені М.Є. Жуковського»
39. **Смага Іван Степанович** – доктор біологічних наук, професор, професор кафедри землевпорядкування та кадастру Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
40. **Соболь Тетяна Володимирівна** – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
41. **Стасенко Єлизавета Андріївна** – асистент кафедри італійської філології Маріупольського державного університету
42. **Телишевська Лідія Іванівна** – кандидат економічних наук, професор, Харківський національний університет будівництва та архітектури
43. **Тимченко Тетяна Володимирівна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка
44. **Тимчук Олексій Леонідович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Запорізького національного технічного університету
45. **Ткачук Костянтин Олександрович** – член правління ГО «Культура заради майбутнього», м. Київ
46. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Ассоциации искусствоведов (Москва)
47. **Фомиця Олексій Леонідович** – аспірант Сумського державного університету
48. **Хільчевська Вікторія Станіславівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет»
49. **Хорошилов Олег Миколайович** – доктор технічних наук, професор кафедри машинобудування та транспорту Української інженерно-педагогічної академії
50. **Храбан Тетяна Євгенівна** – викладач кафедри іноземних мов Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
51. **Ципоренко Лілія Дмитрівна** – старший викладач кафедри італійської філології Маріупольського державного університету
52. **Шайнер Ірина Ігорівна** – асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
53. **Шачковська Любов Сергіївна** – кандидат політичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії та суспільних дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
54. **Шикун Алла Володимирівна** – асистент кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування
55. **Шумило Іванна Іванівна** – викладач Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
56. **Эфендиев Орхан Яшар** – докторант Азербайджанского архітектурно-строительного университета

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу
пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

Прізвище та ініціали автора(-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Назва статті – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Анотації (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) – трьома мовами (українською, російською, англійською);

Текст статті може бути українською, російською, англійською, німецькою, польською або французькою мовами;

Список літератури.

Формат статті	А4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 7 (59) липень 2018 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич

Дизайн: А. Юдашкіна

Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 31.07.2018 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 24,88. Тираж 100 прим.
Зам. 0718-68.

Видавництво «Молодий вчений»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
Телефон: +38 (0552) 39-95-30
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5761 від 09.11.2017 р.